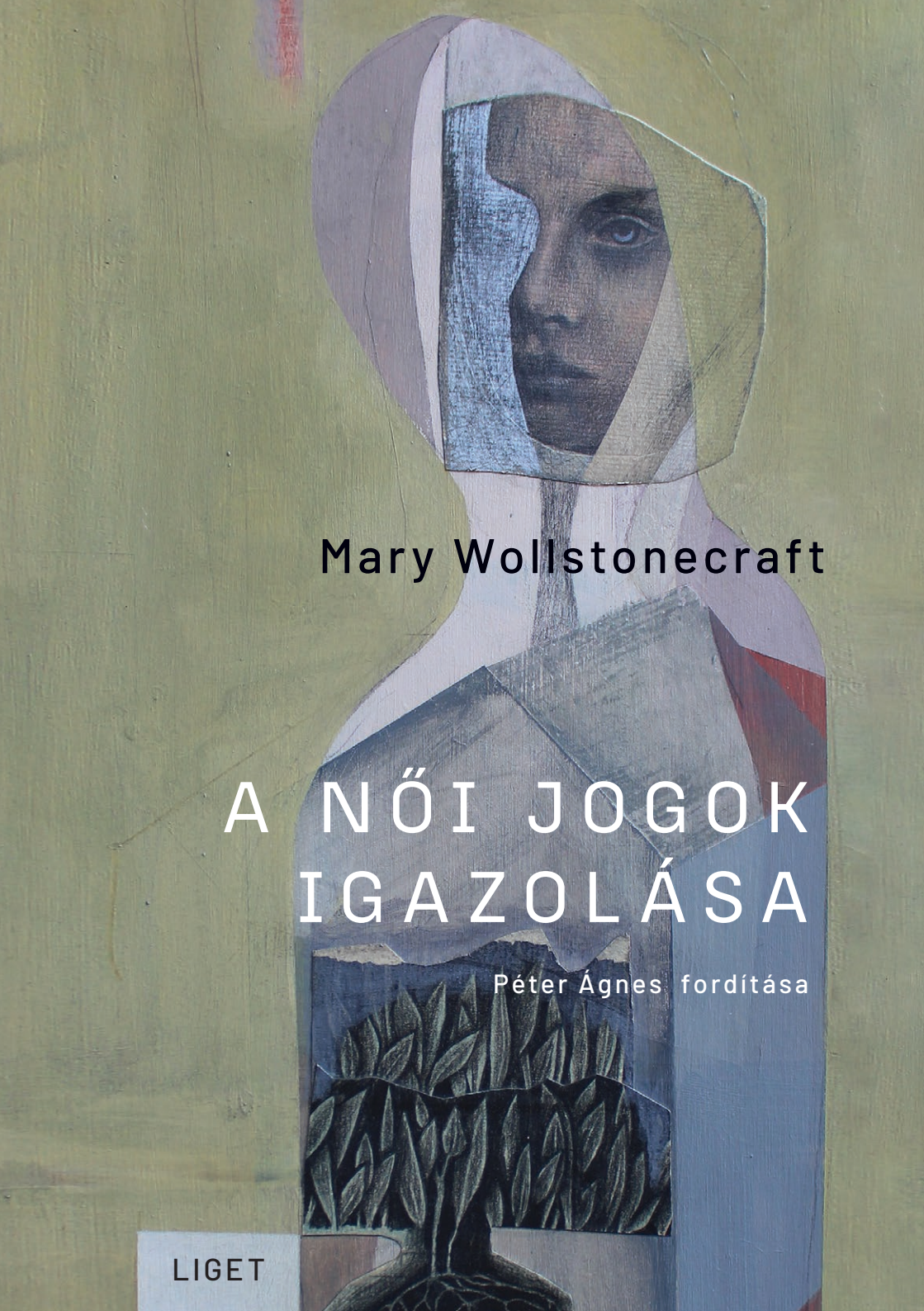

Mary Wollstonecraft

A NŐI JOGOK
IGAZOLÁSA

Péter Ágnes fordítása

LIGET

A NŐI JOGOK IGAZOLÁSA

Vitairat politikai és etikai vonatkozású
kritikai észrevételekkel alátámasztva

A fordítás Mary Wollstonecraft: A Vindication of the Rights of Woman, with Strictures on Political and Moral Subjects, An Authoritative Text – Backgrounds and Contexts – Criticism. A Norton Critical Edition. Ed. Deidre Shauna Lynch. 3rd ed. W. W. Norton & Company, New York – London, 2009. kiadás alapján készült.

Fordította: Péter Ágnes

Előszó: Antal Éva

Ahol a versidézeteknél nincs más feltüntetve, Kinga Williams a fordító.

Kiadja a Liget Műhely Alapítvány, 2025.

Szerkesztő: Levendel Júlia

Kontrollszerkesztő: Horgas Judit

A borítót – Nádas Alexandra képének felhasználásával –

René Margit tervezte.

Tördelés: Károlyné Őr Erzsébet

ISBN 978-615-5419-79-7

Tartalom

Antal Éva: Wollstonecraft hangja	5
Ajánlás M. Talleyrand-Périgord-nak, volt autuni püspöknek	9
A szerző előszava	15
1. fejezet Az ember jogai és a velük járó kötelességek	21
2. fejezet A nemek jellegzetességére vonatkozó uralkodó véleményről	31
3. fejezet Az előző téma folytatása	57
4. fejezet A nők különböző okokra visszavezethető alávetett helyzetéről	76
5. fejezet Bírálát azon szerzőkről, akik szinte megvetésre méltó, szánalmas jelenséggé határozzák meg a női nemet	112
6. fejezet A korai eszmetársítások hatása a jellem kialakulására	162
7. fejezet A tartózkodás fogalmáról átfogóan, nemtől független erényként	170
8. fejezet A jó hírnév nemhez kötött fogalma által aláásott erkölcsiség	185
9. fejezet A természetellenes társadalmi különbségek ártalmas hatásáról	198
10. fejezet Szülői szeretet	212
11. fejezet A szülők iránti kötelességek	216
12. fejezet A közoktatási rendszerről	223
13. fejezet Néhány példa a nők tudatlanságból származó könnyelműségére, valamint záró gondolatok az erkölcsi előrehaladásról, melyet a női viselkedésben lezajló forradalom eredményeként logikusan elvárhatunk	253

Wollstonecraft hangja

Egy rendkívüli nő különleges művét olvashatják most először magyar fordításban.

Mary Wollstonecraft (1759–1797) az „alsószoknyás hiénaként”¹ elhíresült női gondolkodó, brit (proto)feminista, moralista és pedagógus, írásai széles körben keltettek felháborodást a 18. század vége óta. Alsó középosztálybeli nőként dolgozott nevelőnőként és tanítónőként, iskolát alapított, majd egy londoni kiadónál szerkesztői munkát vállalt, ahol francia és német nyelvű szövegeket fordított; utolsó kiadott műve, skandináv útirajza közkedvelt olvasmány lett.² Londonban Wollstonecraft a Radikálisok csoport tagja William Godwinnal, Joseph Priestley-vel, Thomas Paine-nel és a festő Henry Fuselivel együtt, valamint a költő-festő William Blake és William Wordsworth is az ismeretségi köréhez tartozik. Magánélete botrányokkal tarkított, mivel két leánygyermek születik két férfitől: első lánygyermekének apja Gilbert Imlay amerikai kalandor, akivel Párizsban a forradalom után, a terror idején kezd viszonyt, majd megismerkedik az anarchista Godwinnal, aki már terhesen veszi feleségül. Második gyermeke, Mary – később a költő Shelley felesége, a *Frankenstein* (1818) szerzője – születését követően 38 évesen szepszisben meghal; halála után férje gondozza irodalmi hagyatékát, és neve a lányokat.³

1 Horace Walpole gúnyos metaforája.

2 A kétszáz recenzió (*The Analytical Review*, 1788–1797) mellett francia nyelvről fordítja Jacques Necker *A vallási vélemények fontosságáról* (1788), hollandról Mme de Cambon *A fiatal Grandison levelei* (1790) és német nyelvről C. G. Salzmann *Erkölcsei kézikönyv* (1790) című művét; az útirajz címe *A svédországi, norvégiai és dániai rövid tartózkodás alatt írott levelek* (Letters Written during a Short Residence in Sweden, Norway, and Denmark, 1796).

3 Wollstonecraft és Mary leánya kritikai-irodalmi életrajzáról Péter Ágnes jelentette meg magyar nyelven könyvet 2022-ben *A függetlenség ára. Mary Wollstonecraft és Mary Wollstonecraft Shelley öröksége* címmel (Budapest, Jelenkor).

A nők „természetes” jogainak kérdésköre és a nőnevelés lehetőségének és feltételeinek tematizálása szinte minden írásában megjelenik, és e tekintetben egymás mellé helyezhetők politikai, pedagógiai témájú és az olvasó önművelését propagáló szépirodalmi művei, *Mary* (1788) és *Maria* (1798) című regényei. Saját műveiben – programszerűen – a korabeli nagyhatású filozófusokkal vitázik: John Locke-kal, Edmund Burke-kel és Jean-Jacques Rousseau-val. 1787-ben adta ki első, locke-iánus szellemű és című könyvecskéjét *Gondolatok a leányok neveléséről* (Thoughts on the Education of Daughters) címmel, mely a korabeli családi nevelést elősegítő kézikönyvek és a nevelési levelek stílusában íródott, és Locke *Gondolatok a nevelésről* (Some Thoughts Concerning Education, 1693) műve adja hozzá a filozófiai keretet. Edmund Burke-kel *Az emberi jogok védelmében* (A Vindication of the Rights of Man, 1790) vitázik. A mű Burke *Töprengések a francia forradalomról* (Reflections on the Revolution in France, 1790) című hosszú levelére adott válaszként készült. Wollstonecraft 1794-ben revideálja nézeteit történelmi munkájában a francia forradalomról (*An Historical and Moral View of the French Revolution*).

Jelen vitairatban, annak leghosszabb 5. fejezetében a szerző áttekinti korának neveléssel foglalkozó irodalmát, és egy-két megjegyzésben méltatja a női szerzőket: Madame Genlis ötleteit, Mrs. Chapone leveleinek józanságát, valamint külön kiemeli a kortárs történész Catharine Macaulay egyedülálló intellektusát. A viselkedés-magaviselet könyvek népszerűek voltak a korban, ám míg leveleket női szerzőktől olvashatunk, a kézikönyvek szerzői főként férfiak. John Gregory feminin viselkedést népszerűsítő nevelő könyvében (*A Father's Legacy to his Daughters*, 1774) a női élettér-beszűkülés propagálását láthatjuk, ahogyan dr. Gregory a nőknél a divat szeretetéről, a tettetés eszköztárának elsajátításáról és az érzelmek házasság előtti eltitkolásáról beszél. Wollstonecraft főművében éles kritikával illeti a nevelési kézikönyveket, de pályájának elején megengedőbb a műfajjal kapcsolatban. A szerző a korban divatos írásművet a saját stílusában újraértelmezi, és proto-feminista traktátusként olvashatjuk már a korai neveléssel foglalkozó írásait is, melyekben erőteljesen érződik Wollstonecraft vallásos, disszenter és egalitáriánus kötődése, valamint a 18. századi angol szatirikus hagyomány hatása.

Kiméraszerűnek tűnik a nőkért felszólaló filozófusnő, aki a kortárs és kurrens elméletek olvasatával próbálja megalkotni nőnevelés-konceptióját, miközben még keresi saját hangját. Tekinthetjük Wollstonecraft életművét a szerző nevelődésének, az írásokat az adott keretek között a társadalmi cselekvés terepének, hogy később pontosan a nőknek a társadalomban korlátok közé szorított és elnyomott szerepét kérdőjelezze meg. A későbbi művekben – regényeiben és értekezéseiben – már nem az illemtudó hölgy vagy a vigaszra váró nőalak áll a középpontban, hanem a függetlenségre vágyó, teljes értékű és erényes életet élő ember. A korai művekből tanulva elfogadja Locke általános nevelésre vonatkozó észrevételeit, és átveszi a locke-iánus „ésszerű” keretet a korlátok elfogadásáról. Mindezt kiegészíti Rousseau nevelési főművének, az *Emil vagy a nevelésről* (1762) könyv nőkkel foglalkozó 5. részének (*Zsófia vagy a nő*) „szenvedélyes” szövegszerű kritikájával megírja *A női jogok igazolását*. Kiindulópontja, hogy Rousseau az érzelmek, a szív filozófusa, míg Locke az észé és a fejé. Rousseau-val vitatkozva írja: „’Próbáljátok úgy nevelni őket [ti. a nőket], mint a férfiakat, a férfiak szívesen belenyugszanak. Minél jobban igyekeznek hasonlítani a férfiakhoz, annál kevésbé fognak uralkodni rajtuk’ – mondja Rousseau. Pontosan erről van szó. Én nem azt szeretném, hogy a nők a férfiakon, hanem hogy önmagukon tudjanak uralkodni”.

Mary Wollstonecraft most először szólal meg magyarul, és harcosan kiáll a nők társadalmi-politikai egyenjogúságáért. Filozofikus előszavában „racionális lényként” tekint azokra a nőkre, akik az embert megneumesítő (férfias) erények elérését tűzik ki célul. Remélhetőleg minél több olvasóhoz eljut a nők emancipációja mellett érvelő humanista erőteljes – és örökérvényű – hangja, és sokan megértik, milyen emberi értékeknek kelt a védelmére a szerző a 18. század végén.⁴ A felvilágosult női gondolkodó így összegzi morálfilozófiai programját: „Segítsd elő, hogy a nők racionális lények és szabad polgárok legyenek, s akkor hamarosan jó anyák és feleségek lesznek [...]. Így

4 Magyarul eddig részletek jelentek meg a műből *Az angol romantika* szöveggyűjteményben (szerk.: Péter Ágnes, ford.: Pálkás Katalin, Budapest, Kijárat Kiadó, 2003) és egy fejezet a *Helikon* legutóbbi romantika-számában, *Új elméletek kereszteldésében: A francia romantika aspektusai* (2024/4.) Péter Ágnes fordításában.

aztán, amikor megfogalmazom óhajom, hogy bárcsak láthatnám saját nemem képviselőit morális lényként tevékenykedni, szívem máris hevesebben dobog, mert előre látom, ahogy az egész társadalmat átjárja az elégedettség, amelyet csakis az erkölcs fenséges jelenléte tud előidézni.”

ANTAL ÉVA

Ajánlás

M. Talleyrand-Périgord-nak,
volt autuni püspöknek

Tisztelt Uram!

Miután nagy érdeklődéssel elolvastam nemrég közreadott vitairatát,⁵ úgy döntöttem, Önnek ajánlom ezt a könyvet, hogy arra késztessen, gondolja még egyszer át a témát, és józanul mérlegelje, amit a nők jogaival és a nemzeti oktatásüggyel kapcsolatban könyvemben előterjesztek. Az emberiség nevében szólok Önhöz, s érveimet önzetlen megfontolás diktálja: nem a saját, hanem a nemem nevében beszélek. Régóta úgy tartom, hogy a függetlenség az élet nagy áldása, minden erény fundamentuma. Igényeim megszorításával mindig biztosítani fogom függetlenségemet, még akkor is, ha kopár pusztában kell élnem.

Tollamat az egész emberi faj iránti szeretet indítja útnak, mikor megfogalmazom érveimet, melyek meggyőződésem szerint egytől egyig az erény ügyét szolgálják. Ugyanez az ügy lebeg szemem előtt, mikor tiszta szívből kívánom, bárcsak a nők olyan társadalmi pozícióba kerülnének, amelyből nem hátráltatnák, de képesek lennének előmozdítani az erkölcsiség diadalát szolgáló dicső elvek megvalósulását. Ezekből az egyszerű elvekből olyan természetszerűen következik a nők jogaira és kötelességeire vonatkozó véleményem, hogy nehéz

5 Charles Maurice de Talleyrand-Périgord (1754–1838) a francia forradalom korának sok vitát kiváltó szereplője. 1791-ig Autun egyházmegye püspöke volt, majd kiemelkedő szellemi képességeit a politikai események irányításának szentelte. Nem sokkal azelőtt, hogy Wollstonecraft megírta ezt az ajánlást, Talleyrand az Alkotmányozó Nemzetgyűlés elé terjesztette a közoktatásról szóló szabadelvű javaslatát, amely 1790-ben vitairatként is megjelent *Rapport sur L’Instruction Publique, fait au nom du Comité de Constitution* [Az Alkotmányozó Bizottság nevében előterjesztett közoktatásügyi jelentés] címen. Később Napóleon külügyminisztere lett, de Waterloot követően igyekezett előkészíteni a Bourbon restaurációt, minek ellenszolgáltatásaként XVIII. Lajos is külügyminiszteri poszton használta fel rendkívüli adottságait. A *nők jogaiért* első és második megjelenése között, a jakobinus terror elől menekülve, útban Amerika felé, Londonban találkozott Wollstonecrafttal.

elképzelni, a csodálatra méltó alkotmányukat megfogalmazó, emelkedett gondolkodású munkatársainak jó része ne értsen egyet velem.⁶

Franciaországban kétségtelenül sokkal szélesebb körben terjedt el a felvilágosodás, mint Európa többi részén, amit szerintem jórészt a nemek között jó ideje fennálló társadalmi érintkezés magyaráz.⁷ Ugyanakkor a franciák a végsőig kiaknázzák az érzékiséget a kéjsóvár vágy kielégítésére, és egyfajta érzelmes hedonizmus uralkodik köreikben, ami a politikai és társadalmi berendezkedés által terjesztett kétszínűséggel együtt a francia karakterben valami kétes találékonyságot alakított ki, amit találóan *finesse*-nek neveznek. Ez magyarázza az érintkezési stílus kimódoltságát, ami tönkre teszi az emberi kapcsolatok lényegét, mert száműzi a társas érintkezésből az őszinteséget. A tartózkodást pedig, az erény legszebb megjelenési formáját Franciaországban még inkább megcsúfolták, mint Angliában, minek eredményeképpen a francia nők prűderiának gondolják az illendő viselkedésnek azt az elemi formáját is, amelyet ösztönösen még az oktalan állat is betart.

A viselkedési szokások és az erkölcs olyan szorosan kapcsolódnak egymáshoz, hogy sokszor össze is keverik őket, holott jó esetben az erkölcsnek a viselkedés csak természetes kifejeződési formája. Amikor viszont különféle okokból mesterkéltnak és torz viselkedési minták jönnek létre, s az egyén ezeket korán elsajátítja, az erkölcs üres szóvá válik. A visszafogottság és a családi élet tisztasága, kifinomultsága iránti őszinte tisztelet, mely kecses oszlopként támasztja alá a tartózkodást, a francia nők majdhogynem lenéznek, holott, ha a hazafiság tiszta lángja megérintette szívüket, inkább azon kellene igyekezniük, hogy felemeljék polgártársaik erkölcsi öntudatát. Nemcsak arra kellene megtanítaniuk a férfiakat, hogy becsüljék meg a nőkben a tartózkodást, de arra is, hogy ők maguk is legyenek tartózkodóak, mert ez az egyetlen módja, hogy kiérdemeljék a nők elismerését.

A nők jogai mellett fogok érvelni, s a legfőbb tételemet a következő egyszerű elvből vezetem le: amennyiben a nevelés a nőket nem készíti

6 A végül 1791-ben elfogadott új alkotmány bizonyos részeit már 1789-ben ratifikálták, miután 1789. június 20-án a Labdaházban a harmadik rend képviselői megesküdtek, hogy addig nem oszlanak szét, amíg az új alkotmány el nem készül.

7 Wollstonecraft feltehetően a társadalmi haladásra nagy hatást gyakorló szalonok hagyományára gondol.

fel, hogy a férfiak valódi társai legyenek, akadályozni fogják a tudás és az erény térnyerését, mert az igaz mindkét nem szemszögéből egyformán igaz, különben hatása nem érvényesülhetne a gyakorlatban. Azonban hogyan várható el a nőktől, hogy részt vegyenek a folyamat elősegítésében, ha nem tudják, miért kell erényesnek lenniük? Ha a szabadság nem fejleszti ki kellőképpen az értelmüket, hogy felismerjék kötelességüket és belássák, a kötelességük teljesítése saját javukat szolgálja? Ha a gyermekeket úgy akarják nevelni, hogy megértsék, mit jelent a hazaszeretet, nekik maguknak is szeretniük kell a hazát, s az emberiség iránti szeretetet, ami egy sor további erény forrása, csak akkor tudják kialakítani bennük, ha felismerik az emberiség erkölcsi és politikai érdekeit. Neveltetésük és társadalmi helyzetük következtében azonban a nők jelenleg nem képesek ilyesfajta mérlegelésre.

Jelen munkámban szerintem meggyőző érvek sorát vezetem elő, hogy bebizonyítsam, a nemek természetére vonatkozó mai fogalmak aláássák az erkölcsiséget. Azt állítom, hogy ha tökéletesebbé akarjuk tenni az ember testét és lelkét, általánosabb körben kell foganatosítani a szűziesség eszményét. A szűziességet a férfivilág nem fogja mindaddig tisztelni, amíg a nő testét idealizálják, s míg a nőkben az erkölcsiség és józan ész nem alakul ki elégségesen ahhoz, hogy az értelmi szépség jelével jelölje meg vagy a szeretetreméltóság vonzó egyszerűségével ruházza fel őket.

Uram, fontolja meg elfogulatlanul alábbi megállapításaimat, hiszen az igazság egy szikrája Ön előtt is felvillanhatott, mikor így fogalmazott: „az, hogy az emberi faj egyik fele a másikat megfosztotta a kormányzásban való részvétel lehetőségétől, olyan politikai jelenség, amit általános elvek alapján képtelenség megmagyarázni”.⁸ Ha ez így van, Önök mire építik az alkotmányukat?⁹ Ha lehet általános érvénnyel fogalmazni és érvelni, a *paritas* elve alapján a nők jogait is be

8 Wollstonecraft szabad fordításban idéz Talleyrand Beszámolójából (*Rapport sur L'Instruction Publique, fait au nom du Comité de Constitution à l'Assemblée Nationale, les 10, 11 et 19 Septembre 1791, par M. de Talleyrand-Périgord, Ancien Evêque d'Autun, Paris, 1791, pp. 121–122.*): „Sur quel principe l'un des deux pourroit-il en être déshérité par la Société protectrice des droits de tous?”

9 Az 1791-es francia alkotmány a 25 éves kor feletti férfiaknak biztosított választójogot, amit a nők csak százötven évvel később, 1944-ben nyertek el.

kellene iktatni az alkotmányba. Nálunk egyébként a jogrendben más hagyomány érvényesül, éppen az, amelyre Önök hivatkoznak, hogy igazolják a nők elnyomatását, a szokásjog.

Mint törvényhozót kérem, Uram, gondoljon bele: ha megkezdődött a harc az ember jogáért, hogy szabadon döntsön a saját boldogsága felől, vajon nem következetlen és igazságtalan eljárás a nőket alávetett helyzetben tartani, akármennyire is hangoztatják, hogy a legjobb úton haladnak a nők boldogságának biztosítása felé? Ha a nő osztozik a férfival az ész adományában, vajon ki tette meg a férfit kizárólagos döntőnknek?

A különböző címek alatt működő zsarnokok – a gyengekezű királyoktól a gyengekezű apáig – mind így érvelnek, mindnyájan igyekeznek elfojtani az ész szavát, és azt hangoztatják, hogy csak azért bitorolják az ész trónusát, hogy teljesíteni tudják fontos feladataikat. Nem ugyanezt a szerepet játsszák Önök is azzal, hogy megtagadják a polgári és politikai jogokat a nőktől, amivel arra *kényszerítik* őket, hogy sötétbe veszve, az otthon falai közé zárva éljenek? Mert minden bizonnyal Ön sem gondolja, Uram, hogy bármely kötelesség érvényes lehet, ha azt nem indokolja az ész. Ha a nő tényleg erre rendeltetett volna, racionális érvek is volnának ennek alátámasztására. Viszont, ha a kötelességét ama fenséges alapra helyezzük,¹⁰ minél pallérozottabb lesz egy nő értelme, annál készségesebben teljesíti majd a feladatát, mert átlátja kötelessége értelmét. Ugyanis, ha nem képes átlátni kötelessége értelmét, ha a nő erkölcsi törvényeit nem ugyanazokból a változhatatlan törvényekből vezetjük le, mint a férfiét, nincs olyan tekintély, amely rábírhata egy nőt, hogy az erkölcs nevében tegyen eleget kötelességeinek. Talán könnyen kezelhető rabszolga lesz belőle, de a szolgálat hatása is érvényesülni fog, és megrontja a rabszolgatartót éppúgy, mint a nyomorult rabot.

Ha a nőknek nem adnak lehetőséget véleményük kinyilvánítására, amivel kirekesztik őket az emberiség természeti jogainak gyakorlásából, de nem akarják magukra vonni az igazságtalanság és következetlenség vádját, be kellene előbb bizonyítaniuk, hogy a nők nem rendelkeznek rációval. Különbözik ez a hiány az ÚJ ALKOTMÁNYUKBAN, az

¹⁰ Tehát az észre.

első alkotmányban, mely észérveken nyugszik, azt bizonyítja majd, hogy a férfiak minden körülmények között zsarnokként lépnek fel, s a zsarnokság, a társadalom akármelyik részében is üsse fel undok fejét, mindenképpen aláássa az erkölcsöket.

Újra és újra ki fogom mondani, és tételelem igazolására a tények köréből véleményem szerint megcáfолhatatlan érveket vezetek elő, hogy nem lehet erőszakkal bezárni a nőket a házi teendők körébe, mert bármennyire tudatlanok is, bele fogják ártani magukat a súlyosabb problémák intézésébe, és megfélelvezve családi kötelességeikről, ravasz trükkökkel meg fogják zavarni az észnek a rend kialakítására törő terveit, melyek az ő szellemi szintjükről beláthatatlanok.

Emellett amíg tőle csak azt várják, hogy bizonyos készségek elsajátításával igyekezzék vonzóvá tenni személyét, a férfi viszont a változatosságot keresi, a hűtlen férj mellett hűtlen lesz a feleség is. Annak, aki ilyen tudatlan, aki nem tanulja meg tisztelni a közjó ügyét, s nem rendelkezik polgári jogokkal, megbocsájtható, ha azzal szolgáltat igazságot magának, hogy hűtlenségre hűtlenséggel vág vissza.

Ha egyszer egy társadalomban a bajok szelencéje kinyílt¹¹, vajon mi mentheti meg az egyéni erényt, ami az állampolgári szabadság és az általános boldogság egyetlen biztosítéka?

Épp ezért, egy társadalom se folyamodjék intézményesült kényszerhez: a gravitáció általános működése következtében a nemek maguktól a nekik megfelelő pozícióba kerülnek. Mostantól, hogy méltányos törvények alakítják állampolgáraik gondolkodását, a házasság szentebb intézménnyé fog válni, a fiatal emberek érzelmi alapon választanak majd feleséget, s a leányok a szeretet kedvéért lemondanak a hiúságról.

A családapá nem fogja egészségét tönkre tenni és érzelmeit lealacsonyítani azzal, hogy szajhákhoz jár, s nem fog megfélelvezni róla, hogy csakis azért elégítse ki étvágát, amiért az belé lett plántálva.¹² És az anya nem fogja kisgyermekét elhanyagolni, hogy a kacérság művészetét gyakorolja, minthogy az értelem és a tartózkodás biztosítja számára férje barátságát.

11 Célzás Pandóra szelencéjére, Jupiter ajándékára, amelyből, miután Pandóra kinyitotta, szétáradt a vizsály a világban.

12 A szexuális vágy az utódok nemzését szolgálja

Mindaddig azonban, amíg a férfiak komolyan nem veszik az apai kötelességeket, hiábavaló elvárni a nőktől, akik „eszesebbek a maguk nemében,”¹³ hogy inkább a gyermekszobában töltsék azt az időt, ameddig a tükör előtt ülnek. Tükör előtt ülni nem több, mint természet adta ösztön, ami segíti őket, hogy közvetetten megszerezzenek maguknak valamennyit a hatalomból, amelyet igazságtalanul megtagadnak tőlük. Mert ha a nők nem élhetnek törvényes jogaikkal, a férfiakat és önmagukat is megrontják, hogy törvénytelen kiváltságokhoz jussanak.

Szeretném, Uram, ha Önök is elgondolkoznának Franciaországban ezeken a kérdéseken, s amennyiben az ottani viszonyok is alámasztják elvi megállapításaimat, s remélem, miután meggyőződnek róla, hogy a ráció kellőképpen indokolja, sőt, kifejezetten követeli a nők jogainak tiszteletben tartását, az alkotmány revíziója alkalmából IGAZSÁGOT fognak szolgáltatni az emberiség másik felének is.

Uram, maradok őszinte híve,

M. W.

Megjegyzés

Mikor hozzáfogtam e könyv megírásához, magamban három részre osztottam az anyagomat, feltételezve, hogy az első kötetbe belefér majd minden, ami szerintem természetesen következik néhány egyszerű elvből. Azonban ahogy előrehaladtam az írással, újabb és újabb esetek jelentek meg előttem, így aztán jelenleg a műnek csak az első részét bocsátom a közönség elé.

Sok téma, amire itt csak futólag utalok, alaposabb megfontolást érdemel, különösen a nőkkel kapcsolatos törvénykezés és a sajtóságos női kötelességek kérdése. Ezek bőséges anyaggal szolgálnak egy második kötethez, amelyet, amint elkészül, közreadok, hogy e kérdésekről részletesebben kifejtsem véleményemet, és néhány problémát, amelyet itt csak vázlatosan érintek, alaposabban kidolgozva tárjak olvasóim elé.¹⁴

¹³ L. Luk 16,8.

¹⁴ Csak az első kötet készült el.

A szerző előszava

Miután gondosan megvizsgáltam a jelenlegi történelmi helyzetet és alaposan szemügyre vettem a körülöttem élő világot, felháborodtam, elkeseredtem, s fájdalommal voltam kénytelen megállapítani, hogy az egyik embert a másiktól elválasztó nagy különbség vagy a Természetből ered, vagy a jelen fejlettségi fokáig jutott civilizációból, amely csak félig-meddig érvényesül a világban. Áttanulmányoztam a közoktatás kérdésében írt könyvek egész sorát, és megfigyeltem a szülők viselkedését, valamint az iskolák működését, és mire jutottam? Arra a rendíthetetlen meggyőződésre, hogy az általam kárhozott nyomorúságos helyzetnek a legfőbb forrása nőtársaim elhanyagolt neveltetésében keresendő, és hogy a nők gyengeségeért és boldogtalanságáért egymással összefüggő okok egész sora felelős, melyek azonban egyetlen átgondolatlan következtetésre vezethetők vissza. A nők viselkedése és erkölcsi végső soron arra utalnak, hogy egészségtelen a gondolkodásmódjuk, mert mint a túlságosan gazdag talajba ültetett virágok, a szépségük kedvéért lemondanak róla, hogy erősek és hasznosak legyenek; úgyhogy miután a magamutogató szirmok néhány kényes ízlésű szemet megörvendeztetnek anélkül, hogy teljesen kifejlődnének, szárukon feledve elhervadnak.¹⁵ Ennek a terméketlen kivirágzásnak elsődleges okát a helytelen közoktatási rendszerben látom, amely olyan megfontolásokon alapszik, amelyeket férfiak fogalmaztak meg, akik a nőket elsősorban nőknek és nem embertársaiknak tekintik, és inkább igyekeznek vonzó szeretőket nevelni belőlük, mint szeretetteljes hitveseket és okos anyákat. Félrevezető hódolatuknak annyira sikerült megtévesztenie a nemet, hogy néhány kivételtől eltekintve századunk nőinek legfőbb igyekezete kimerül abban, hogy szerelmet ébresszenek, holott magasabb becsvágynak kellene vezetnie őket,

15 A 18. sz. végén szokás volt gazdag virágzatú dísznövényeket csak a szépségük kedvéért előkelő dísz tárgyként elültetni, melyeket, amint kezdtek hervadni, lecseréltek egy-egy újabb virágzó tőre.

képességeiknek és erényeiknek szóló megbecsülésre kellene inkább törekedniük.

Egy értekezésben, amely a nők jogairól és szokásairól szól, nem lehet figyelmen kívül hagyni a könyveket, melyek kifejezetten az ő épülésükre íródtak, különösen, ha nyíltan azt állítjuk, hogy a nők szellemi képességeit elgyöngíti a kifinomultság hamis eszméje; hogy a kiváló férfiak által okulásukra írt könyvek ugyanolyan hatással vannak rájuk, mint frivolabb olvasmányaik; és hogy, mint a mohamedánok,¹⁶ a nőket alacsonyabb rendű lényeknek tekintik, mintha ők nem is tartoznának az emberi fajhoz, holott általában azt hangoztatják, hogy a tökéletesedésre képes ész az ember dicső megkülönböztető jegye, amely az embert az oktalan állat fölé emeli, s a természet feletti hatalom jogarát a gyenge emberkéz tartja.

Mivel magam is nő vagyok, nem szeretném, ha olvasóim azt hinnék, a következőkben a nemünk természetére vagy alacsonyabb rendűségére vonatkozó vitához csatlakozó vad érvek sorát fogják olvasni. A téma azonban értekezésemben megkerülhetetlen, és ha itt továbbmegyek, úgy tűnhet, érvelésemet alárendelem egy téves koncepciónak, tehát megállok egy percre, hogy néhány szóban elmondjam véleményemet. A természet világában megfigyelhetjük, hogy erejét tekintve a nőtény általában alárendelődik a hímnek. Ez a Természet törvénye, amely az emberek világában sem függesztődik fel, érvényét nem veszti el a nő kedvéért. A férfiak bizonyos mértékű erőfölénye nem tagadható, ez a fölény azonban nemes kiváltság! A férfiak pedig, minthogy nem elégszenek meg ezzel a természetes előnnyel, igyekeznek bennünket még jobban alávetni, egy kósza vágy tárgyaként beállítani. A nők pedig, akiket megrészeget a csodálat, amellyel a férfiak érzékeik hatása alatt kezelik őket, nem is igyekeznek hosszabb ideig tartó érdeklődést kiváltani, vagy mint embertársaikkal baráti viszonyt kialakítani, hogy az együtt töltött időt a férfiak épületesnek találják.

Tisztában vagyok vele, mi következik erre. Már hallom is minden irányból a tiltakozást a férfias nők ellen. De vajon hol vannak? Ha a kifejezéssel a férfiak a nőket a vadászat, a céllövészet vagy a szerencse-

¹⁶ Általánosan elterjedt tévhit volt Európában, hogy a Koránban Mohamed próféta azt állítja, hogy a nőknek nincs lelke.

játék iránti szenvedélyük miatt kárhozzátják, teljes szívemből csatlakozom a tiltakozókhoz. De ha a kifejezés a férfias erények utánzására, helyesebben, azon tehetségek és erények elsajátítására vonatkozik, amelyek megnemesítik az ember jellemét, és amelyek a lelkes lények ranglétráján a nőket magasabb fokra emelik, ha a nőket is besorolják az emberiség átfogó kategóriájába, mindenki, aki filozofikus szemlélettel tekint rájuk, azt gondolom, velem együtt kívánja, hogy legyenek napról napra férfiasabbak.

Ez a megfontolás természetesen két részre osztja a témát. Először a nőt általában mint emberi lényt fogom tárgyalni, mint olyan lényt, aki a férfiakkal együtt azért helyeztetett a földre, hogy képességeit kibontakoztassa. Majd a nő sajátos rendeltetéséről fogok beszélni.

Igyekszem elkerülni a hibát, amelybe nem egy tiszteletre méltó szerző beleesik. A nőkhöz ez idáig intézett instrukciók inkább hölgyeknek szólnak, ha leszámítjuk a *Stanford* és *Merton*ban elsórtan megfogalmazott tanácsokat,¹⁷ de én, aki nememet komolyabb hangnemben szeretném megszólítani, különösen a középosztálybeli nőket szándékozom szem előtt tartani, mert úgy tűnik, ők még megőrizték természetes állapotukat.¹⁸ A felsőbb körökben talán már örökre gyökeret eresztettek a hamis kifinomultság, az erkölcstelenség és a hiúság magvai. Ezek az enervált, mesterkélt nők, akiket pozíciójuk a faj elemi szükségletei és érzelmei fölé emelt, éretlen, természetellenes viselkedésükkel az erényt alapjaiban ássák alá, és romlottságuk megfertőzi az egész társadalmat! Az emberiség legszánalmasabb osztályát alkotják; neveltetésük hiúvá és gyámoltalanná teszi őket. Bontakozó elméjüket nem edzik meg arra, hogy gyakorolni tudják a kötelességeket, ami az egyén jellemének méltóságot ad. Csak a szórakozásnak élnek, ami óhatatlanul visszahat jellemükre, s ahogy a természetben minden oknak megvan a következménye, kisvártatva nem is nagyon értenek máshoz, mint az üres szórakozás kergetéséhez. [...]

17 Thomas Day (1748–1789) *History of Stanford and Merton* (Stanford és Merton története) c. három kötetben megjelent regénye (1783, 1787, 1789) Rousseau *Emil vagy a nevelésről* c. könyvének gondolatait népszerűsítette.

18 Wollstonecraft a középosztályt a reformgondolkodásra alkalmasabbnak gondolta, mert őket nem rontotta meg a fényűző életmódból adódó elpuhultság és szellemi eltompultság.

Nőtársaim remélhetőleg megbocsájtják, ha racionális lényként kezelem őket ahelyett, hogy megejtő bájaiknak hízelegnék, és úgy beszélnek hozzájuk, mintha örökös gyermekkorban leledzenének, s képtelenek volnának egyedül megállni a helyüket. Őszintén kívánom, hogy sikerüljön megmutatnom, miben áll az ember igazi méltósága és boldogsága. Bárcsak sikerülne meggyőznöm őket, hogy testüket és lelküket egyaránt edzeni kell, és bár meg tudnám értetni velük, hogy a finomkodó kifejezések, az érzékeny szív, a kifinomult érzelmek és a választékos ízlés majdhogynem szinonimái a gyengeségnek, és hogy azok, akik elsősorban sajnálatot keltenek és a szeretetnek azt a fajtáját váltják ki, amelyet a sajnálat testvéreként tartunk számon, rövid időn belül megvetés tárgyaivá lesznek.

Kerülni fogom tehát azokat a hízelgő kifejezéseket, melyeket a férfiak szoktak leereszkedően használni, hogy megédesítsék szolgai függőségünket, én ugyanis vitatom, hogy az elegánsan enervált viselkedés, a kifinomult érzékenységgel és az édesen engedékeny magatartással lenne a gyengébb nem megkülönböztető jegye. Ehelyett megmutatom, hogy az erény többet ér, mint az elegancia, hogy az elismerésre méltó becsvágy legfőbb célja, hogy nemünktől függetlenül, emberként alakítsuk ki az egyéniségünket, és minden másodlagos kérdést ebből az egyszerű kiindulópontból közelítsünk meg.

Nagyjából ez a gondolati váza annak, amit írni szándékozom. És ha a véleményem megfogalmazásában azokat az erőteljes érzelmeket is ki tudom fejezni, amelyek mindig úrrá lesznek rajtam, ha a témára gondolok, minden bizonnyal lesz olyan olvasóm, aki felismeri, hogy saját tapasztalatait és gondolatait fogalmaztam meg. A téma fontossága elragad, és nem fogok bajlódni azzal, hogy megválogassam szavaimat, csiszolgassam stílusomat. Hasznos dolgokat akarok mondani, és az őszinteség nem engedi, hogy keresett nyelven írjak; hiszen olvasóimat inkább érveim ereje által szeretném meggyőzni, és nem stílusom eleganciájával elvakítani. Nem pocskélok az időmet arra, hogy minden mondatom kerek legyen, vagy hogy valami bombasztikus nyelvezetet fabrikáljak zavaros, természetellenes érzelmek kifejezésére, melyek az észből erednek, de sose jutnak el a szívig. Komoly dolgokkal foglalkozom, nem szavakkal! És mivel minden vágyam, hogy nemem tagjait megtanítsam, igyekezzenek a társadalom nagyobb tisztelettel

övezett tagjai lenni, elkerülöm a cikornyás beszédmodot, amely az elmúlt időkben az esszékből átszivárgott a regényekbe, a regényekből pedig a mindennapi írásmódba és a szóbeli érintkezésbe.

Az ajkáról folyékonyan ömlő, csinos szuperlatívuszok megrontják az ízlést és beteges érzékenységet alakítanak ki, amely elfordul az egyszerű, dísztelen igazságtól, és a hamis érzések, a szív természetes érzelmeit elfojtó, felfokozott érzemények áradata elmosza a családi örömök ízét, holott annak kellene megédesítenie a szigorú kötelességek teljesítését, melyek képesek lennének valami nemesebb pályára felkészíteni egy ésszel megáldott, halhatatlan lényt.

A nőnevelés az elmúlt időkben nagyobb figyelmet kapott, de a nőket ma is könnyelműnek tartják, és a szerzők, akik próbálják ironikus vagy nevelő hangnemben jobb belátásra bírni őket, gúnyosan vagy sajnálattal ereszkednek le hozzájuk. Általánosan elfogadott vélemény, hogy a nőknek életük első éveit bizonyos készségek elemei szintű elsajátításával kell töltenie,¹⁹ miközben a test és a szellem erejének fejlesztése helyett valami élvhajhász szépségideállal tömik tele a fejüket, és beléjük oltják a vágyat, hogy a nők számára egyedül lehetséges módon, megfelelő házasság révén igyekezzenek társadalmi helyzetüket mielőbb stabilizálni. Ez az igyekezet testi lényekké fokozza le őket, s ha sikerült férjhez menniük, úgy viselkednek, ahogy ilyen gyermekektől elvárható – tipegnek, selypegnek, Isten teremtményeinek gúnyneveket adnak.²⁰ Az ilyen eltunyult nőnek háremben a helye! Mert vajon fel lehet-e tételezni, hogy ilyen neveltetés után képes lenne okosan kormányozni egy család életét, vagy megfelelően ellátni a szegény kicsinyeket, akiket világra hozott?

Ha tehát a nők jelenlegi viselkedéséből, az életmódjukból, amelyben a becsvágy és a látókört kialakító és kitérítő nemesebb szenvedélyek helyét az öröm mohó hajszolása foglalja el, arra lehet következtetni, hogy a szokásos neveltetésük és a jelenlegi társadalmi elvárások a vágy jelentéktelen tárgyaivá alakítja őket – ostoba fajok szülőanyjává! –, ha elméjük pallérozása helyett a nevelés ürügyén felmentik őket kötelességeik teljesítése alól, s ennek következtében

19 A zene, a tánc, a kézimunka és a rajz tette ki az oktatási programot az úrilányok nevelésében.

20 Shakespeare: *Hamlet* 3.1.143–144. Ford.: Arany János.

amint szépségük ifjonti varázsa elhalványodik, haszontalan, nevetséges berendezési tárgy lesz belőlük.²¹ Feltételezem, minden racionálisan gondolkodó férfi megbocsájtja, ha megpróbálom rábeszélni őket, igyekezzenek minél férfiasabb és tiszteletreméltóbb emberré válni.

A férfias szó fenyegetően hangzik, pedig nem kell félni attól, hogy a nők túl merészek lesznek, vagy túlteng majd bennük a bátorság és az erély, mert a testi erő területén olyan nyilvánvalóan alá vannak rendelve a férfiaknak, hogy az élet nem egy vonatkozásában valamennyire mindig is a férfiakra lesznek utalva. Miért kéne azonban növelni a ráutaltságukat azzal, hogy tévesen nemhez kötjük az erény fogalmát, s miért kéne érzéki képzelgésekkel összekeverni az egyszerű igazságot?

A nőket annyira lealacsonyítják a nemük legfőbb érdemeivel kapcsolatos tévhitek, hogy nem gondolom paradoxonnak, ha azt állítom, hogy a mesterkélt kifinomultság zsarnoki hajlamokat alakít ki bennük, aminek következtében rászoknak a ravaszságra, mely természetes ellensúlya az erőnek, és méltatlan, infantilis modort vesznek fel, mely még ha vágyat ébreszt is, a tiszteletet aláássa. Legyenek a férfiak szűziesebbek és tartózkodóbbak, és akkor, ha ennek arányában a nők nem lesznek bölcsebbek, bebizonyosodik, hogy szellemi képességeik alacsonyabb rendűek. Aligha kell hangsúlyoznom, hogy általánosságban beszélek a nemről. Sok nő van, aki jóval eszesebb, mint férfi hozzátartozói, és mivel a gravitáció következtében, hacsak nem ellensúlyozzák, a túlsúly felbillenti az egyensúlyt, vannak nők, akik úgy tudják kormányozni férjüket, hogy közben nem éreztetik észbeli fölényüket. A kormánykereket mindig az intellektus tartja.

21 MW: Egy élénk stílusú szerző (nem emlékszem a nevére) feltette a kérdést, negyven után ugyan mi dolga a nőnek a világban.

1. fejezet

Az ember jogai és a velük járó kötelességek

Ha a társadalom jelenlegi állapotában a legegyszerűbb igazságokat meg akarjuk fogalmazni, vissza kell térnünk az alapelvekhez, s út közben, hogy egy-egy centiméterrel közelebb jussunk hozzájuk, általános téveszmék sorával kell megküzdenünk. Hogy utamat megtisztítsam, engedtessek meg, hogy feltegyek néhány egyszerű kérdést, amelyekre a válaszok valószínűleg éppoly egyértelműek lesznek, mint az axiómák, amelyekre a gondolkodás épül. Mégis, amikor a gyakorlati életben lejátszódó tevékenységek indítékai hozzáadódnak az alapelvekhez, úgy tűnik, az emberek szavai vagy tettei formailag megcáfolják ezeket.

Mi teszi az embert felsőrendűvé az oktalan teremtéssel szemben? A válasz egyszerű, mint az egyszeregy: az ész.

Milyen képesség rendeli az egyik embert a másik fölé? Az erény, szól spontán válaszunk.

Mi célból lettek a szenvedélyek belénk táplálva? Azért, hogy az ember a velük folytatott küzdelemben több-kevesebb tudásra tegyen szert, ami az oktalan állatnak nem adatik meg, súgja a tapasztalat.

Mindebből egyrészt következik, hogy természetünk tökéletessége és a boldogságra való képességünk az ész, az erény és a tudás fejlettségi fokával mérhető, s hogy a fejlettségnek ez a foka különbözteti meg az egyéneket egymástól és ez határozza meg a társadalomra nézve érvényes törvényeket. Másrészt, hogy az emberiség összességét tekintve a tudás és az erény az ész működésének természetes folyamánként jelenik meg.

Ha ilyen egyszerűen meg lehet fogalmazni az ember jogait és kötelességeit, szinte tiszteletlenség olyan igazságokat bizonygatni, melyek vitathatatlanok; de az ész olyan mélyen gyökerező előítéletek homályosítják el, és olyan kétes tulajdonságok nyerték el az erény nevét, hogy fel kell tárnunk, különféle járulékos körülmények hatására

miként zavarodott meg és tévelyedett el az ész, és el kell különítenünk az alapaxiómát az irracionális következtetésektől.

Az emberek többsége arra használja az észet, hogy különböző előítéleteit igazolja vele, amelyeket ahelyett, hogy kiirtott volna, ma már alig tudja, hogyan, de teljesen magáévá tett. Erősnek kell lennie az elmének, amely eltökélten ragaszkodik hozzá, hogy saját gondolkodásával alakítsa ki elveit. Mára eluralkodott valami intellektuális gyávaság, amelynek hatására az emberek többsége kibújik a feladat alól, vagy csak félig-meddig hajtja végre. S az így létrejövő hibás következtetések gyakran nagyon is valószínűnek tűnnek, mert személyes tapasztalaton és igaz, bár szűkös érvényességű véleményen alapszanak.

Miközben visszamegyünk az alapelvekig, a tévedés születetten torz formájában elrejtőzik az alapos vizsgálat elől, a felszínes gondolkodók gyülevész hada pedig szüntelenül azt hangoztatja, hogy az alapelvek túlságosan általánosak,²² s hogy helyettük célszerű lenne az átláthatóság kedvéért velejéig romlott méréseikre hivatkozni. A célszerűséget tehát folytonosan szembe állítják az alapelvekkel, míg az igazság el nem tűnik a szavak özönében, az erény a formákban, a tudás pedig a nevét bitorló megtévesztő előítéletek jelenlétében visszhangos semmivé válik.

Elvben minden gondolkodó ember meggyőződése, hogy a társadalom a lehető legbölcsebb, az emberi természethez illeszkedő rend szerint épül fel, s szinte szükségtelennek tűnik az igyekezet, hogy e gondolatot bizonyítékokkal támasszuk alá. Pedig szükség van bizonyításra, különben a szokás preskriptív érvényességét az ész sose tudja alátámasztani, a józan észet ugyanis naponta sértik meg a képtelen szofizmával, hogy azért kell hangoztatni a szokás preskriptív érvényességét, hogy igazolni lehessen az emberek (beleértve a nők) megfosztását természeti jogaiktól.

A civilizációs folyamat az európai népek nagy részénél csak félig-meddig ment végbe, sőt kérdéses, vajon az ártatlanság elvesztéséért cserébe sikerült-e nekik bármiféle erényre szert tenniük, ami ellensúlyozná az idétlen tudatlanságot vagy a szabadságért elcserélt pompás szolgáltatást elfedő téveszmék okozta nyomorúságot. A töb-

22 Az axiómákból kiinduló ész érvei.

biek fölé emelkedés fortélyai, a fényűző gazdagság utáni vágy, a gyönyörűség, melyet a hízelgő talpnyalók feletti befolyás ad és a rajongó önszeretet egyéb szövevényes, hitvány számításai úgy eluralkodtak az emberek nagy részének észjárásában, hogy sikerült a szabadság eszményéből jól használható vezérelvet csinálni egy álságos hazafiság fenntartásához. A rangokat és a címeket a legnagyobb tisztelet veszi körül, és a Szellem „elrejtí parányi fejét”²³ előlük, néhány kivételtől eltekintve mégis igen szerencsétlen egy-egy nemzet szempontjából, ha rang és cím nélküli nagy tehetséggel megáldott közemberek lépnek a színpadra. Mert jaj! mennyi szenvedést okozott ezreknek egy-egy fondorlatos sehonnai kalandor becsvágya, hogy megszerezze magának a bíborosi kalapot s egyenrangúvá váljon a hercegekkel, vagy egyenesen a tiarát, hogy fölébük kerülhessen!

A nyomorúság, amely az örökletes címekből, vagyonokból és a monarchikus hagyományból származik, valóban olyan mérteket öltött, hogy akik mélyen átéltek a problémát, majdhogynem istenkáromlásra vetemednek, ha a gondviselés jelenlétét igyekeznek bizonyítani a világban. Az embert vagy függetlenítik az isteni hatalomtól, mely megteremtette, vagy törvénszegő planétának képzelik, mely letért a pályájáról, hogy elragadja az ész mennyei tüzeit, és az Ég, melynek bosszúja ott lebegett a finom lángnyelvben, mint Pandóra szelencéjébe zárva a sok viszály, azzal büntette vakmerőségéért, hogy rászabadította a világra a rosszat.

Rousseau, akire nagy hatást tett a társadalmat átható nyomornak és ellentéteknek ez a magyarázata, s aki belefáradt, hogy fortélyos bolondokkal hadakozzék, rákapott a magányra, s mivel optimista beállítottságú gondolkodó volt, rendkívül ékesszólóan bizonygatta, hogy az ember eredetileg magányos lény. Tisztelete Isten jósága iránt félrevezette, s úgy gondolta – van értelmes és érző ember, aki kételkedne benne? –, Isten csakis azért teremtett életet, hogy teret adjon a boldogságnak, a rosszat pedig történelmi jelenségnek, az ember művének tekintette. Nem vette észre, hogy Isten egyik attribútumát a

23 John Milton: *Elveszett Paradicsom*, IV. 46. *John Milton válogatott versei*, Európa Könyvkiadó, 1978, 139. old. Ford.: Jánossy István.

másik kárára magasztalja fel, holott Isten tökéletességének bizonyításához mindkettő elengedhetetlen.²⁴

Téves hipotézisre épített érvei a természetes állapot mellett meggyőzőek, de nem állják meg a helyüket. Nem állják meg a helyüket, mondom, mert azt állítani, hogy a természeti állapot előrébb való, mint a civilizáció annak lehetséges kiteljesedésével együtt, nem más, mint vád alá helyezni a Legfőbb Bölcsességet. És a paradox kijelentés, hogy minden helyes, amit Isten teremtett, s hogy a hiba annak a teremtménynek a műve, akit Isten alkotott, tudván tudva, hogy mit alkot, nemcsak a filozófiai gondolkodást, de a kegyességet is sérti.²⁵

Mikor a Legfőbb Bölcsesség, aki teremtett és idehelyezett minket, megszemlélte a szép ideát, azt akarta, s ezért lehetővé is tette, hogy a szenvedélyek fejlesszék ki bennünk az észet, mert látta, hogy az eljövendő jó a jelenbeli rossz következménye. Vajon a tehetetlen teremtmény, akit Ő hívott elő a semmiből, el tudott volna szakadni a gondviseléstől az Ő hozzájárulása nélkül? Képes lett volna megismerni a jót azáltal, hogy a rosszat gyakorolja? Nem. Hogy tud valaki, aki buzgón hirdeti a halhatatlanságba vetett hitét, ilyen következtetlenségül gondolkodni?²⁶ Ha az emberiség örökre az állati szintű természeti állapotban maradt volna, amelyet még Rousseau varázsos tolla sem tud olyan állapotként leírni, mint amelyben egyetlen erény is meggyökerezhet, azt bizonyítja, még ha az érzékek vezette, értelem nélküli vándornak eszébe sem juthatott ilyen gondolat, hogy az ember csak arra született, hogy lefussa a távot az élet és a halál között, miközben valami célból egy ideig Isten kertjét ékesíti. Ezt nem lehet egykönnyen összeegyeztetni Isten attribútumaival.

Ha azonban az egész megkoronázásaként racionális embereket teremtett, akik a beléjük plántált képességeiknél fogva egyre nagyobb tökéletességre tettek szert, ha maga a Jóság úgy gondolta, hogy olyan,

24 Rousseau szerint a rossz történelmi produktum, Isten a jó abszolút forrása.

25 Az 1762-ben megjelent *Emil* c. nevelési regény első mondata így szól: „Minden jó, mikor a dolgok Alkotója kezéből kikerül; minden megromlik az ember kezei között.” Jean Jacques Rousseau: *Emil vagy a nevelésről*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1957. Ford.: Győry János. 11. old.

26 Mármost Rousseau. Vallási nézeteit az *Emil* IV. könyvében foglalja össze „A savojai káplán hitvallása” címen.

az oktan állatnál magasabb rendű lényt teremt²⁷, aki eleve tud gondolkodni és fejlődni, miért kell kifejezetten átoknak tekinteni e felbecsülhetetlen ajándékot – mert ajándék volt! –, minek köszönhetően teremtett természeténél fogva az ember ki tudott emelkedni a létezésnek abból az állapotából, amelyben az érzékelő barmok szintjén, gondtalanságban élt? Talán átoknak lehetne tekinteni, ha létezésünk kimerülne földi életünkben. Mert miért adott az élet kegyes forrása szenvedélyeket, képességet a gondolkodásra? Csak azért, hogy napjaink keserűségben teljenek és a méltóság téves eszméjével ösztönözön bennünket? Miért vezetné az embert az önszeretettől a magasztos érzésekig, melyeket az Ő bölcsességének és jóságának a felismerése ébreszt szívében, ha ezek a saját természetéből fakadó magasztos érzések²⁸ nem hatnának rá, nem tökéletesítenék, és nem tennék képessé rá, hogy a boldogság istenibb állapotába jusson? Minthogy szilárd meggyőződése, hogy nincs olyan rossz a világban, ami nem Isten terve szerint megy végbe, hitemet Isten tökéletességére építem.

Rousseau azon fáradozik, hogy bebizonyítsa, valaha minden jó volt, szerzők tömege azt állítja, hogy jelenleg minden jó, én viszont azt, hogy minden jó lesz.

Kiindulópontjához híven, Rousseau a természeti állapotról adott értelmezése szerint dicsőíti a barbárság korát, és Fabricius árnyát megidézve megfélemedezik róla, hogy miközben meghódították a világot, a rómaiaknak soha még csak eszébe sem jutott, hogy szabadságukat szilárd alapokra helyezték, vagy hogy igyekezzenek elterjeszteni

27 MW: Az anatómusok véleményével ellentétben, akik analógia alapján a fogak, a gyomor és a belek kialakulása szerint ítélik meg a kérdést, Rousseau tagadja, hogy az ember húsevő állat. És a rendszeralkotás vágyától hajtva elfordul a természettől, és kétségbe vonja, hogy az ember társas állat, bár a csecsemőkor hosszas tehetetlensége bizonyítani látszik, hogy az ember nagyon is ráutalt, hogy párosodjon, s ez az első lépés a csordaalkotás felé.

28 MW: Mit mondanál egy órásmesternek, akinél egy órát rendeltél, amely egyszerűen a nap óráit mutatja. Ő azonban, hogy ügyességét kipróbálja, kerekeket stb. illesztett a szerkezetbe, hogy ütőműves órát készítsen, s ezzel megzavarta az egyszerű szerkezetet. Ő azzal védekezik, hogy ha te nem érintettél volna meg egy rugót, észre se veszed a dolgot, ő meg szórakozásból elvégzett volna egy kísérletet anélkül, hogy neked bármi kárt okoz? Vajon nem mondanád-e jogosan neki, hogy ha ő nem illesztette volna be a szerkezetbe azokat a szükséges kerekeket és rugókat, te véletlenül nem érintet meg a rugót?

az erények iránti tiszteletet.²⁹ Hogy alátámassza rendszerét, Rousseau a lángész minden megnyilvánulását kártékonynak ítéli, és miután a vademberi erényeket felmagasztalja, félistenként írja le az embertelen, brutális spártaiakat, akik az igazságosságot és a hálát meggyalázva hidegvérrel feláldozták a rabszolgákat, akik igazi hősiességet tanúsítva megmentették elnyomóikat.³⁰

Miután megundorodott a mesterkélt érintkezési módtól és az álerkölcöktől, ahelyett, hogy gondosan megrostálta volna a búzát, Genf polgára³¹ kidobta az ocsúval együtt a magot is. Ahelyett, hogy türelmesen megvizsgálta volna, vajon mind az a rossz, amelytől szenvedélyes lelke felháborodva elfordult, a civilizáció következménye-e vagy a barbárság maradványa. Láta, hogy a bűn megtapossa az erényt, és a valóság helyét a jóság látszata foglalja el, látta, ahogy a hatalom megtöri és aljas célokra használja fel a tehetséget, de soha nem jutott eszébe, hogy a mérhetetlen baj okát visszavezesse az önkényuralomra, a kitüntetett pozícióra érdemesítő szellemi képességekkel ellentétes örökletes kiváltságokra. Nem vette észre, hogy a királyi hatalom néhány nemzedék múltán a nemes törzsbe gyengeelméjűséget olt, és családkeivel ezeket csábít semmittevésre és kicsapongásra.

A királyság természetének hitványságát semmi nem bizonyítja jobban, mint a temérdek bűn, amely e legfőbb méltósághoz vezet. Alávaló intrikák, elfajzott bűnök, és a természetellenes eltévelyedések végtelen sora jelzi az utat, amely e megkülönböztetett magasságba visz. S mégis millióan meghunyászkodva hagyják, hogy eme kapzsi ragadozók utódainak degenerált teste nyugodtan üljön a vérrel beszenyyezett trónuson.³²

29 Rousseau a dijoni akadémia pályázatára írt *Értekezés a tudományokról és a művészetekről* című tanulmányában (1750) elképzei, hogyan reagált volna a római civilizációnak az ő halálát követő időszakában elért eredményeire a római hadvezér, Gaius Fabricius (Kr. e. 3. század), ha feltámad.

30 Spárta az Athén elleni háborúban azt ígérte a rabszolgáknak, hogy felszabadít mindenkit, aki kitünteti magát a harcban, az ütközet után azonban lemészárolták őket, arra hivatkozva, hogy ők lettek volna leginkább hajlamosak a lázadásra.

31 Rousseau gyakran ezzel a kifejezéssel jelölte önmagát írásainak címloldalán, hogy egy szabad köztársaságból való származását hangsúlyozza.

32 MW: *Lehet elképzelni súlyosabb megsértését az emberi jogoknak, mint a francia lit de justice, amelyen egy gyermeket tettek meg a gyűlöletes Dubois eszközüül? A lit de justice a parlament és az uralkodó közös ülése volt a politikai programra vonatkozó javaslatok megvitatására. Wollstonecraft Guillaume Dubois /1656–1723/) kardinálisra*

Pestises miazma lebeg minden bizonnyal egy olyan társadalom felett, amelyben a legfőbb hatalom képviselője csak azt tanulta meg, hogy újabb és újabb bűnöket eszeljen ki, s hogy észben tartsa egy sor gyermekceremónia menetét. Az embereknek sose jön meg az eszük? Sose tanulják meg, hogy ne akarjanak szőlőt szedni a túskebozorról vagy fügét a bogáncskóróról?³³

A legkedvezőbb körülmények között sem lehet egyetlen ember képes rá, hogy elégséges ismeretet és szellemi erőt gyűjtsön, s eleget tegyen a korlátlan hatalommal felruházott király kötelességeinek. Hát akkor még mennyire nagyobb képtelenség elvárni tőle, hogy teljesítse kötelességeit, ha maga az a mód, ahogy ilyen magasra emelkedett, ellehetetleníti, hogy bölcsességre vagy erényre tegyen szert, hiszen a hízélgés minden érzést kiöl az emberből, a gyönyörök hajszolása pedig elnyomja benne az intellektuális érdeklödést. Nyilvánvaló örült-ség hagyni, hogy ezrek sorsa egy gyenge embertársunk szeszélyeitől függjön, akit már a pozíciója is szükségszerűen a legközönségesebb alattvalójánál is gyarlóbbá tesz! De egyik hatalmat elmarasztalni azért, hogy egy másikat magasztaljunk, nem érdemes – mert a gyenge embert minden hatalom megrészegíti; és a hatalommal való visszaélés esetei azt bizonyítják, minél szélesebb körben egyenlők egy társadalomban az emberek, annál nagyobb körben terjed az erény és a boldogság. De ez és minden hasonló maxima, amelyet az egyszerű, racionális gondolkodás állít fel, heves tiltakozásba ütközik. Az Egyház és az Állam veszélyben van, ha meginog a fenntartás nélküli hit az ókori bölcsességben, azokról pedig, akiket megrendít a szenvedő ember jajszava, és kritikával merészelik illetni a földi tekintélyeket, kijelentik, hogy lebecsülik Istent és ellenségei az embernek. Hamis ez a vád, de a legjobb emberre is ráakasztották, akinek még a hamvai is békét hirdetnek, s akinek emléke előtt tisztelettel meg kell állnom, amikor azokról a kérdésekről van szó, melyek olyan közel álltak a szívéhez.³⁴

céloz, aki a XV. Lajos kiskorúsága idején régensként működő Fülöp orléans-i herceg nevelője volt.

³³ Mt 7,16.

³⁴ Richard Price (1723–1791) matematikus, filozófus, protestáns (unitárius) teológus; írásai és prédikációi nagy hatást gyakoroltak Wollstonecraft-ra.

Miután megkérdőjeleztem a királyok méltóságának szentségét, nem fog nagy meglepetést kelteni, ha kijelentem: őszinte meggyőződésem, hogy minden foglalkozás, amelynek erejét a rangbeli hierarchia tartja fent, komoly veszélyt jelent az erkölcsi értékek szempontjából.

Egy reguláris hadsereg például összeegyeztethetetlen a szabadsággal, mert a katonai fegyelem alapja az alárendeltség és a szigor. Zsarnokságra van szükség, hogy olyan vállalkozás, melyet egyetlen akarat irányít, elérje célját. A becsület romantikus fogalma által meghatározott, a kor mentalitásából származó erkölcsiséget csak néhány tiszt érzi át, a sorkatonának parancsolni kell, mint a tenger hullámainak; mert őket, akik nemigen értik merre és miért, a tiszt tekintély viharos szele hajtja feltartóztathatatlanul előre.

Emellett semmi olyan romboló hatással nem lehet egy vidéki város lakóinak erkölcsi színvonalára, mint ha ott állomásozik egy csapat tétlen, felszínes gondolkodású fiatalember, akik mással sem foglalkoznak, mint hogy udvarolgatnak, s finom modorukkal fokozzák a romlottság esélyét, mert a jó modor, mint vidám, ékes drapéria, eltakarja a romlás csúfságát. A vidékiek megszedülnek, ahogy átsöpör rajtuk a divatos nagyvilág szele, holott a divat az önállótlanság jele s a jellemző hiányát bizonyítja. Minthogy nem tudják hirtelen eltanulni az előkelő körök kimódolt stílusát, a helybéliek feszélyezett helyzetükben a romlottságát fogják utánózni. Minden hadtest despoták láncolatából áll, akik anélkül, hogy eszüket használnák, felfelé engedelmeskednek, lefelé pedig parancsolnak, s a romlottság és ostobaság bénító súlyával ülik meg a kisváros levegőjét. Rangos vagy vagyonos embernek, aki mások kiszolgáltatottsága mentén jut előre, nincs más dolga, mint valami groteszk szokást felvenni, míg aki, ahogy mondani szokták, érdemei jutalmául tud csak felemelkedni, szükségében szervilis parazita lesz vagy a hatalom aljas cinkosa.

Ugyanez jellemzi a jó családból származó tengerészeket is, bár romlottságuk jellege más és durvább természetű. Még nyilvánvalóbb, hogy tétlenségben töltik az idejüket, leszámítva a beosztásukból eredő formaságok elvégzését, amihez képest a katonák értelmetlen jövés-menése aktív semmittevés. A tengerészek élete férfitársasághoz kötött, így rászoknak a durva heccelődésre, az elvadult tréfákra; a ka-

tonák viszont, minthogy gyakran érintkeznek jól nevelt hölgyekkel, érzelgős, szenvedő modort vesznek fel. De akár durva röhögésben, akár előkelő selypegésben lelik örömüket, a gondolkodásnak nincs szerepe az életükben.

Szabadjon az összehasonlítást még egy foglalkozási körre kiterjesztenem, bár ezen a pályán nyilvánvalóan nagyobb szerep jut a gondolkodásnak, mint az említett karrierek esetében. A papságnak ugyanis több lehetősége van, hogy szellemi adottságait fejlessze, de az alá-fölérendeltség szinte épp annyira megnyomorítja képességeit. A befogadás feltételeként az egyetemen a teológus hallgatótól egy bizonyos hit vak elfogadását várják el; majd alázatosan tisztelnie kell felettese vagy patrónusa véleményét, ha magasra akar jutni a ranglétrán. Talán nincs is nagyobb ellentét a világon, mint amit egy szegény káplán szervilis járásmódja és egy püspök udvaronc arkifejezése között láthatunk. És a tisztelet, illetve a megvetés, amit kiváltanak teljesen független a munkakörüktől, amely a káplán, illetve a püspök esetében egyaránt haszontalan.

Tudni kell, hogy minden ember karakterét bizonyos mértékig a foglalkozása alakítja ki. Egy gondolkodó ember arca elveszti semleges-ségét, amint felfedezzük egyéniségét, egy gyenge, közönséges ember arca viszont nemigen mutat egyéniséget, csak ami a testi vonásaiból áll össze, a véleménye ugyanis olyan mélyen átitatódik a hivatalos hatalom által felállított erjesztő kád levével, hogy a gyenge szesz, amit saját szőlőseben termett szőlőjéből kiprésel, szinte észre sem vehető.

Ezért ahogy terjed a felvilágosodás, a társadalomnak óvakodnia kell olyan testületek felállításától, melyek tagjait a szakmán belüli kapcsolatrendszer eleve tudatlanságban tartja vagy megrontja.

A társadalom gyermekkorában, amikor az emberek épp hogy kiemelkedtek a barbárság állapotából, a törzsfőnökök és a papok, akik kihasználták a vademberek magatartásának legerősebb rugóit, a reményt és a félelmet, minden bizonnyal korlátlan hatalommal rendelkeztek. Az első kormányzati forma az arisztokratikus állam volt. Az ellentétes érdekek egyensúlya azonban hamarosan felborult, és a hatalomért folyó küzdelemben létrejött a monarchikus rend, a hierarchikus társadalmi struktúra, valamint mindkettő biztosítója, a hűbértartás. A monarchikus és papi hatalom eredete valószínűleg itt

keresendő, s itt keresendő a civilizáció hajnala is. Az ilyen gyúlékony anyagot azonban nem lehet nagyon hosszan tárolni. Külföldön vívott háborúkban és belföldi lázadások során megedződve a nép a felindulás közepette némileg erőre kapott, ami arra kényszerítette uraikat, hogy látszólagos jogok odaítélésével elnyomatásukat valamennyire leplezzék. Mindeközben a háborúskodás, a mezőgazdaság, a kereskedelem és az irodalom elmélyítette a gondolkodást, következésképp a despoták a hatalmukat, amit korábban nyílt erőszakkal szereztek meg, kénytelenek rejtett korrupcióval fenntartani.³⁵ A felszín alatt meghúzódó kártékony fekélyt leginkább a nagyravágyás üledéke, a fényűzés és a babonáság terjeszti. Az udvar tunya bábja először luxusban élvezkedő szörny vagy válogatós kéjenc lesz, majd a természetellenes életmódja terjesztette ragályt is felhasználja zsarnoki uralma alátámasztására.

A bíbor³⁶ mételyt terjeszt, amitől a civilizáció előrehaladása átokká lesz. Annyira eltorzítja a gondolkodást, hogy végül, ha egy értelmes ember belegondol, nem is tudja eldönteni, a szellemi haladás boldogabbá vagy nyomorultabbá teszi-e a világot. A méreg természete azonban rámutat az ellenméregre is. És ha vizsgálódásaiban Rousseau egy lépéssel továbblépett volna és ha a szeme képes lett volna áthatolni a ködös légkörön, melyet szinte beszívni se volt hajlandó, annyira utálta, ürge agya eljutott volna a tökéletesség felismeréséig, melyet az ember képes lesz elérni, mihelyt megteremtette az igazi civilizációt. Mert nem fog erős szárnyain visszaszülljedni az érzékeibe zárt ember tudatlanságának éjszakájába.

35 MW: *A kiemelkedő képességű emberek elvetik a magot, amely kihajt, megtermékenyíti a közgondolkodást, s amikor az ész erőfeszítése révén a közvélemény megerősödik, az önkényuralom megdöntése már nincs igazán távol.*

36 Egyházi vagy állami befolyás.

2. fejezet

A nemek jellegzetességére vonatkozó uralkodó véleményről

A férfiak zsarnokságának magyarázatára vagy mentségére sok leleményes érvet hoztak már fel, hogy bizonyítsák, az erények kialakulása szempontjából a két nem karaktere nagyon különbözik egymástól, vagy, hogy nyíltan fogalmazzunk, a nők szellemi képességei nem elégségesek ahhoz, hogy bármi kialakulhatna bennük, amit valóban erénynek lehet nevezni. Holott amennyiben megengedjük, hogy lelke a nőknek is van, fel kell tételeznünk, hogy a gondviselés ugyanazt az utat jelölte ki mindkét nem számára, amelyen eljuthat az erényhez és a boldogsághoz.

Ha csak nem gondoljuk, hogy tiszavirág életű parányok rajánál nem több a női nem, miért kell az ártatlanság hamis fogalma nevében tudatlanságban tartani őket? A férfiak folyton panaszkodnak, mégpedig joggal, nemünk könnyelműségére és önfejlődésére, sőt, éles szemmel állítják pellengérre féktelen szenvedélyeinket és lealacsonyító gyarlóságainkat. Íme, láthatjátok, válaszolok én erre, ez a természetes következménye a tudatlanságnak. Akinek gondolatai csakis előítéletekre hagyatkoznak, soha nem lesz kiegyensúlyozott ember, ahogy a folyó, ha nincs gát, ami megfékezze erejét, pusztító vágtaival rohan a medrében. A nők kisgyermek koruktól azt hallják, s azt mutatja anyjuk példája is, hogy ha viszonylag jól elsajátítják az emberi jellem egyik gyengeségét, az igen helyesen ravaszságnak nevezett viselkedésmódot, nem is kell nekik más, mint szelíd kedély, látszólagos engedelmesség és aggályos ragaszkodás az illemnek valami naiv fogalmához, hogy kiérdemeljék a férfiak pártfogó figyelmét. Ha pedig még szépek is, nincs másra szükségük vagy húsz éven át.

Ilyennek ábrázolja Milton is gyarló őspanyánkat, s fogalmam nincs, mire gondol, amikor azt mondja, hogy a nő szelídsége, csinos varázs-

ra termett³⁷, hacsak nem akar megfosztani bennünket a lélektől, mint a mohamedánok, és nem arra céloz, hogy mi csinos varázssra lettünk teremtve s feltétlen vak engedelmességre, hogy kielégítsük a férfi érzékeit, amikor az éppen nem akarja eszmélkedésre használni emelkedett szellemét.

Milyen durván megsértene bennünket, akik ilyesféléképp azt tanácsolják, igyekezzünk nyájas házi barmokká lenni! Például behízelt szelídséget ajánlanak figyelmünkbe, aminek következtében az engedelmesség örve alatt mi irányíthatnánk a férfiakat. Milyen gyermeg elképzelés! És milyen rongy ember az – s micsoda feltételezés egy halhatatlan lényről? –, aki képes úgy lealjasulni, hogy ilyen agyafúrt módszerekkel irányít! „Ami a testét illeti – mondja Lord Bacon – az ember nyilvánvalóan hasonlatos az állathoz, és ha a szelleme által nem hasonlatos Istenhez, alávaló, nemtelen lény.”³⁸ A férfiak nézetem szerint minden logikának ellentmondanak, amikor úgy próbálják a nőket megfelelő viselkedésre készíteni, hogy igyekeznek a felnőtté válástól visszatartani őket. Rousseau következetesebb volt, amikor mindkét nem esetében próbálta leállítani az ész fejlődését, mert ha a férfiak esznek a tudás gyümölcséből, biztosan megjelennek a nők is egy falatért; s abban a tökéletlen állapotban, melyben a jelenlegi neveltetésük miatt leledzenek, a nők értelme csak a rossz megismerésig képes eljutni.

Azt elfogadom, hogy a gyermekeket ártatlannak kell tekinteni, de ha a jelzött felnőtt férfiakra vagy nőkre vonatkoztatjuk, udvariasság formában gyöngének nevezzük őket. Mert ha elismerjük, hogy a gondviselés rendelete szerint a nők arra születnek, hogy kifejlesszék magukban az erényeket, és saját értelmük működése által alakítsák ki magukban azt a jellemzilárdságot, amely a legerősebb támasztéka a jövővel kapcsolatos reményeinknek, engedtessek meg nekik, hogy egyenesen a fény forrásához forduljanak.³⁹ Ne kényszerítsük őket, hogy egy bolygó pislákoló fényénél mérjék ki útjukat. Milton nyilván-

37 „...a férfi erőre, eszmélésre termett, / szelídségre a nő, csinos varázssra,” *Elveszett Paradicsom*, Milton 1978, IV, 297–298; 146. old.

38 Francis Bacon: *Esszék*. Ford.: Julow Viktor. Európa Könyvkiadó, 1987. 67. old.

39 Vagyis Istenhez, s ne a férfiak tudására hagyatkozva próbáljanak eljutni megismeréséhez.

valóan egészen más véleményen volt, mert ő csak a szépség elidegeníthetetlen jogai előtt hajtott fejet, bár nehéz lenne az ellentmondást letagadni költeményének két szakasza között, melyeket szeretnék összevetni. Sok nagy embert csaltak az érzékeik hasonló ellentmondások kelepcéjébe.

Felelt hibátlan szépségében Éva:
„Uram, parancsolóm, amit kívánsz,
Teszem tüstént, mert így akarta Isten.
Ő a Törvény neked, nekem te vagy!
Nem tudni többet – ez a nő legüdvösebb
Tudománya, dísze.”⁴⁰

Magam is ezeket az érveket használtam, mikor gyermekekkel foglalkoztam, de én azt is hozzátettem: értelmetek egyre erősebb lesz, s amíg el nem ér egy bizonyos érettségi fokot, hozzám kell fordulnotok tanácsért, de aztán el kell kezdenetek önállóan gondolkodni, és egyedül Istenre kell hagyatkoznotok.

A következő sorokban viszont mintha Milton egyetértene velem, amikor Ádám így szól Teremtőjéhez:

Nem tettél meg helyettesednek itt,
S talpam alá nem lökted mélyen őket?
Íly egyenlőtlenek közt mily közösség
Lehet, mily összhang, mily igaz gyönyör,
Mely kölcsönös kell légyen adva, véve
Kellő arány szerint? A nem hasonlók,
Ha egyik lomha, túlfeszült a másik,
Nem férnek össze, egymást hamar
Megutálják. Társas viszonyra vágyom:
részt kapni minden észszerű gyönyörben...”⁴¹

Ha tehát a nők erkölcsi lehetőségeit akarjuk megvizsgálni, a kéjenczek szempontjait félretéve, nézzük meg, milyenné kell nevelnünk

⁴⁰ *Elveszett Paradicsom*, Milton 1978, IV. 634–638; 157. old.

⁴¹ *Elveszett Paradicsom*, Milton 1978, VIII. 381–392; 257. old.

őket, hogy – ha szabad ilyen merészen fogalmazni – képesek legyenek együttműködni a Legfőbb Lénnel.

A személyes nevelésre gondolok, mert nincs pontosan definiálva, mit értünk a kifejezésen. A gyermek fejlesztésére, melynek során érzelmi kifinomulnak, kialakul temperamentuma, majd, miután felátadnak a szenvedélyek, fokozatosan irányíthatóvá válnak s végül megtanulja az értelmét használni még mielőtt testileg éretté válna, hogy a felnőtteknek csak folytatnia kelljen, s ne kelljen előről kezdenie a folyamatot, melynek során a gondolkodás és következtetés nehéz feladatára alkalmassá válik.

A félreértések elkerülése végett hozzátésem, nem hiszem, hogy a privát nevelés olyan csodákra lenne képes, mint amilyen vérmes reményeket sokan fűznek hozzá. Társadalmuk közgondolkodása és erkölcsisége szükségszerűen nagy hatást gyakorol férfiakra és nőkre egyaránt. Minden korszaknak megvan a jellegzetes szellemisége, mely folyamként viszi előre a dolgokat, s melynek hatására létrejön a korszak sajátos arculata. Mindebből nyilvánvalóan következik, hogy amíg át nem alakul a társadalom, nem lehet sokat várni a neveléstől. Annyit azonban be kell látnunk, hogy bármilyen hatással legyenek is a körülmények az ember képességeire, a rációnak köszönhetően mindenkinek megvan rá a lehetősége, hogy erkölcsi lénné váljék. Mert ha a Teremtő egyetlen lényt is elvetemültnek teremtett volna, aki természetéből kifolyólag rossz, mi menthetne meg bennünket az ateizmustól? S ha egy ilyen Teremtőhöz fohászkodnánk, vajon nem az ördöghöz fohászkodnánk-e?

Következésképpen a legtökéletesebb nevelés véleményem szerint a testi erő és az érzelmi gazdagság kialakítására leginkább alkalmas értelmi képességek fejlesztéséből áll. Vagy, másképp fogalmazva, a tökéletes nevelés az egyént alkalmassá teszi, hogy az erény szokásává váljék és ezáltal ő maga függetlenné. Hiszen vicc bárkit erényesnek nevezni, akinek az erényei nem saját gondolkodásából fakadnak. A férfiakra nézve Rousseau is így gondolta, én azonban kiterjesztem a tételt a nőkre is, és meggyőződéssel állítom, hogy nem a férfias tulajdonságok átvétele szakítja ki őket saját világukból, hanem a hamis kifinomultság. A királynőknek kijáró hódolat azonban, amellyel körülveszik őket, olyan megrészegítő, hogy amíg a kor érintkezési szo-

kásai meg nem változnak és észszerűbb alapokra nem helyeződnek, valószínűleg lehetetlen lesz meggyőzni őket, hogy a jogosulatlanul élvezett hatalom, amelyet önmaguk lealacsonyítása árán nyernek, valóságos átok, és hogy vissza kell térniük a természethez és az egyenlőséghez, ha arra a kiegyensúlyozott megelégedésre vágnak, melyet csakis a mesterkéletlen érzelmek tudnak nyújtani. De erre egészen addig várnunk kell, míg a királyok és a nagyurak magukévá nem teszik a felvilágosult gondolkodást, míg meg nem tanulják jobban becsülni az ember valódi méltóságát, mint a gyermekség állapotát, s önként el nem dobják örökletes jogarukat. És ha akkor a nők nem mondanak le a szépség önkényuralmáról, ők maguk fogják bizonyítani, hogy kevésbé eszesek, mint a férfiak.

Talán olvasóim önteltnek tartanak, mégis ki kell mondanom, amit gondolok: aki valaha írt a nőnevelésről és a nők erkölcsi állapotáról Rousseau-tól Dr. Gregory-ig, minden szerző hozzájárult, hogy a nők még mesterkéltebbek, még enerváltabbak lettek, mint egyébként lennének, következésképpen még haszontalanabb tagjai a társadalomnak.⁴² Kevésbé szélsőségesen is fogalmazhatnák, de attól félek, akkor affektált sopánkodásnak hatna, amit mondok, nem pedig a közvetlen tapasztalat és gondolkodás kialakította meggyőződéseim pontos kifejezésének. Majd azonosítom a kijelentéseket, melyeket leginkább nehezményezek a szerzőknél, akikre célzok, amint a témának a tárgyalásáig eljutok, de már most szeretném hangsúlyozni, hogy elmarasztalásom a könyvek egész gondolatmenetére vonatkozik, mely véleményem szerint a valódi erények kárára a nőknek azt sugallja, hogy nincs fontosabb dolguk, mint kialakítani személyükben a férfiak felé sugárzott vonzerőt.

Hogy Rousseau érvelését kövessük: mire egy férfi testileg eljut az érettségig, értelmi képességei is elérnek egy bizonyos tökéletességi fokot, s hogy férj és feleség teljes egységet alkossanak, talán valóban helyes, ha az asszony teljesen férje ítéletére hagyatkozik, így a kecses borostyán a tölgyfa köré tekeredve vele teljességet képez, melyben

42 John Gregory (1724–1773) skót fizikus, filozófus, az Edinburghi Egyetem professzora. *A Father's Legacy to his Daughters* (Egy atya tanácsai leányainak) c. didaktikus írásában (1774) viselkedési tanácsokat ad fiatal lányoknak, hogy a lehető legjobban tudjanak érvényesülni a házassági piacon.

az erő és a szépség egyformán megmutatkozik. De jaj, a férfiek, hitvestársukkal együtt, leggyakrabban túlméretezett gyermekek – sőt, a korai kicsapongásnak köszönhetően, a férfiek nem is nagyon hatnak férfinak – és nem kell mennyei megvilágosodás hozzá, hogy tudjuk, mi következik abból, ha vak vezet világtalant.⁴³

A társadalom mostani romlott állapotában több tényező is hozzájárul, hogy a nők értelmi fejlődésük korlátozása és érzékeik kifinomítása révén alávetett helyzetben éljenek. Mindezek közül a legnagyobb kárt az okozza, hogy nincsenek rákényszerülve a rend tisztelésére.

Elsődleges követelmény ugyanis, hogy minden tevékenységet bizonyos rend szerint végezzünk, amit a nők, akik általában nagyon rendszertelen nevelésben részesülnek, ritkán tartanak be akkora gonddal, mint a férfiak, akiket viszont kisgyermekkoruktól keményen megdolgoztatnak, hogy módszerességre készítsék őket. A véletlenszerű, találmányra hozott döntések – mert mi másnak tekintjük a hétköznapi ösztönös lépéseket, melyeket az ész sosem ellenőriz? – meggátolják, hogy a nők a tények alapján általánosított tételekhez jussanak; vagyis ma úgy járnak el, mint tegnap, csak mert tegnap úgy jártak el.

Az értelem elhanyagolása az élet korai szakaszában károsabb hatással van, mint általában feltételezik; mert az a kis tudás, amelyet a jobb képességű nők összeszednek, különféle körülmények miatt sokkal esetlegesebb, mint a férfiak tudása, és inkább a való élet megfigyeléséből származik, mint az egyéni megfigyelésből szerzett benyomások és a gondolkodás révén általánosított szabályszerűségek együtteséből. A nők főleg alárendelt helyzetük és otthoni tevékenységük jóvoltából jutnak társas élményekhez, amikor is csak el-elcsípett tudnivalókat szereznek meg, s minthogy számukra a tanulásnak másodlagos szerepe van, a tudás egyik ágát sem követik azzal a kitartó odaadással, amely kibontakoztatná szellemi képességeiket és biztosítaná ítélőerejük megbízhatóságát. Minthogy a társadalom jelenlegi állapotában egy úriembernek szüksége van némi tanultságra, hogy státusát fenntartsa, a fiúgyermekek kénytelenek alávetni magukat néhány év rendszeres képzésnek. De a nők nevelésében az értelmi képességek kiművelése mindig másodlagos szempont bizonyos testi

⁴³ Mt 15,14.

készségek kialakításához képest. Ugyanakkor a zárkózott életmód és a tartózkodás hamis képzele megakadályozza, hogy fizikailag fejletlen testük igazán kecses és szép legyen, mert erőtlenség, kiforratlan tagoktól ez nem is várható. Ezenkívül kora ifjúságukban a képességeik kibontakozásakor nem kerülnek versenyhelyzetbe, ami fejlődésüket ösztökélné, és minthogy semmilyen tudományágba nem nyernek betekintést, érdeklődésük túl korán fordul az élet és a társasági érintkezés kérdései felé. Nem az ok érdekli őket, csak az okozat és annak variációi, s nem vezetik vissza az okozatot az okra. Kénytelenek viselkedésüket bonyolult szabályokhoz illeszteni, ami aligha pótolja az erkölcsi alapelvek megismerését.

Hogy bizonyítsuk, jelenlegi neveltetésük következtében a nők ilyen gyöngének bizonyulnak, idézhetjük a katonák példáját, akik, mint a nők, azelőtt kerülnek ki a világba, mielőtt némi tudásra szert tennének és felvértéznék jellemüket az erkölcsi alapelvek ismeretével. Ez a katonák esetében is ugyanoda vezet: a beszélgetések iszapos hordalékából a rendszeres társasági érintkezés során némi felszínes tudást gyűjtenek maguknak: ahogy mondani szokás, megismerik a világot. A viselkedési normák és szokások terén kialakult tájékozottságukat gyakran összetévesztik az emberi szív ismeretével. De vajon megérdemli-e ezt az elismerő nevet a szimpla megfigyelés éretlen gyümölcse, az effajta tájékozottság, mely sose kerül a gondolkodás és tapasztalat összevetéséből születő ítélet ellenőrzése alá? A katonák éppúgy, mint a nők, szertartásos udvariassággal tesznek eleget az alárendelt erényeknek.⁴⁴ Ilyen esetben, mikor a két nem egyforma nevelésben részesül, vajon hol van a nemek közötti különbség? Én csak annyi különbséget látok, hogy az egyiknek lehetősége van rá – s ez persze óriási előny –, hogy többet lásson a világból.

Talán eltérek a témától, ha most egy politikai megjegyzést teszek, de mivel a gondolatmenetemből természetesen következik, nem hallgatom el.

A reguláris hadseregben sosem a határozott, erős jellemű férfiak dominálnak, inkább a fegyelmezett gépek, és igen ritka az olyan kato-

⁴⁴ A 7 sarkalatos erénynek – a klasszikus okosság (prudentia), igazságosság (iustitia), bátorság (fortitudo), mértékletesség (temperantia) és a keresztény hit, remény, szeretet alá rendelt erények.

na, aki képes erős szenvedélyeket átélni, aki élénk szellemi képességekkel rendelkezik. Ami pedig a mélyre ható gondolkodást illeti, meg merem kockáztatni, hogy az épp oly ritka a hadseregben, mint a nők között. Még pedig, mint mondtam, ugyanabból az okból következően. A tisztek is nagy gondot fordítanak a külsejükre, szeretnek táncolni, kedvelik a népes szalonokat, a kalandokat és mások kifigurázását.⁴⁵ Mint a szépnemé, fő foglalatosságuk nekik is a szerelmi intrikák bonyolítása. Arra nevelik őket, hogy jó kiállításuk legyenek, s egyetlen céljuk ebben ki is merül. A nemek közötti hierarchiában azonban ettől még nem veszítik el a rangjukat, így is előbbvalónak számítanak a nőknél, bár hogy miben áll a fölényük, azt az egyet leszámítva, amit említettem, meg nem tudnám mondani.

A legnagyobb probléma, hogy a katonák – miként a nők is – előbb tanulják meg a viselkedési szabályokat, mint az erkölcsi elveket, s az előtt ismerik meg az életet, mielőtt reflexió útján felismernék az emberi természet eszményi lehetőségeit. Hogy ebből mi következik, nyilvánvaló. Minthogy beérik hétköznapi célokkal, előítéletek rabjai lesznek, mások véleményére támaszkodnak, s vakon alávetik magukat a tekintélynek. Így aztán, ha van némi fogékonyság bennük, az valami ösztönös érzék az arányokat s a megfelelő viselkedést illetően, ami azonnal csődöt mond, amint a jelenségek mögötti valóságról kell ítélniük, vagy arra vonatkozó véleményeket kell mérlegelniük.

Nem mondható el ugyanez a nőkről is? Sőt, tovább is mehetünk: a civilizált társadalomban bevezetett természetellenes megkülönböztetések következtében a nőknek éppúgy nincs rá lehetőségük, hogy hasznos pozíciót töltsenek be a közösségben, mint a katonáknak. A nők státuszát a vagyon és az örökletes rangok jelentősége nullára redukálta, s a nullának csak számok mögé írva van jelentősége. A tétlenség pedig a gáláns és zsarnoki viselkedés kettőseit terjesztette el, aminek következtében egy férfi, miközben szeretőjének rabszolgája, gátlástalanul zsarnokoskodik nővérei, felesége és leányai felett. Csak hogy tudják, hol a helyük. Ha a nők szellemi képességeit fejlesztenék, látókörüket kitágítanák, vége lenne a vak engedelmességnek, de a

⁴⁵ MW: *Vajon miért korholják a nőket folyton savanyúan zsörtölődve, mert minden jel szerint rajonganak a skarlátvörös mundéért? Vajon neveltetésük következtében a férfiak közül nem a katonákkal vannak-e leginkább egy kategóriában?*

hatalom mindig keresi a módját, hogy vak engedelmességre kényszerítse a hatalomból kirekesztetteket, ezért a zsarnokok és a kéjencek bölcsen teszik, hogy igyekeznek a nőket tudatlanságban tartani, hiszen a zsarnokoknak csak rabszolgák kellene, a kéjenceknek meg játékszerek. A kéjenc mindig is a legveszélyesebb zsarnok: elvakítja a nőket, ahogy a miniszterek a hercegeket, s közben a nők azt hiszik, ők uralkodnak a férfi felett.

A nőnevelés kérdésében elsősorban Rousseau-ra utalnék. Rousseau Zsófiáról alkotott portréja kétségtelenül elbájoló, de véleményem szerint kifejezetten természetellenes.⁴⁶ Alakjának nem a kidolgozását akarom bírálni, hanem a megalapozását, az elveket, amelyek szerint Zsófia nevelődik. Őszintén csodálom e nagyszerű író szellemét, akinek véleményét a későbbiekben gyakran lesz alkalmam idézni, de sokszor veszi át felháborodás a csodálat helyét, és a sértett erény szigorú rosszszallása letörli az elégedett mosolyt az arcomról, amelyet ékesszóló mondatai váltanak ki, amikor csodás álmodozásait olvasom.⁴⁷ Vajon ez ugyanaz az ember, aki az erény utáni heves vágyában minden békebeli művészetet száműzne s egyenesen a spártaiak zord világába vinne vissza bennünket? Ez ugyanaz az ember, aki gyönyörűséggel beszél a szenvedélyek épületes harcáról, a jóakarat győzedelmeskedéséről és a kiszabadult, izzó lélek merész szárnyalásáról? Mennyire lefokozza ezeket a magas röptű érzelmeket, amikor kis kedvence csinos lábcsákájáról és bájos modoráról beszél! Egyelőre azonban elhalasztom a témát, s ahelyett, hogy keményen megdorgálnám a túlhajtott érzékenység ködbe vesző ömlengéseiért, most csak annyit mondanék, biztos vagyok benne, hogy bárki, aki jóindulattal nézi a társadalmat, sokszor nyugtázta nagy meglepéssel, hogy van olyan tartózkodás, kölcsönös szeretet, amelyet nem puffaszt fennkölt érzelem, nem erősít a közös intellektuális érdeklődésben való összekapcsolódás. A hétköznapi családi események elég témát szolgáltatnak a vidám beszélgetéshez, és az ártatlan ölelés, ami túl sok töprengést vagy megerőltető gon-

46 Az *Emil* c. regény V. fejezetében („Zsófia vagy a nő”) Rousseau a nőnevelésről fejti ki véleményét. Emilnek, az ideálisan nevelt férfinak Zsófia lesz az ideálisan nevelt felesége.

47 Jean-Jacques Rousseau: *Les Réveries du promeneur solitaire* (Egy magányos sétáló álmodozásai), 1782.

dolgot nem igényel, megkönnyíti az egész napos fáradozást. Nem váltanak-e ki gyengédséget inkább, mint tiszteletet a mértékletes boldogság ezen jelenei? – olyasfajta érzést, mint amit hancúrozó gyerekek vagy játszadozó állatok láttán érzünk.⁴⁸ Míg a szenvedő érdem nemes küzdelmének szemlélete csodálatot kelt, s gondolkodásunkat abba a magasságba emeli, ahol az érzelm átadja helyét az észnek.

A nőkről tehát vagy el kell ismerni, hogy morális lények, vagy gyengeségük miatt teljességgel alá kell őket rendelni a férfiak magasabb rendű szellemi képességeinek.

Vizsgáljuk meg ezt a kérdést alaposabban. Rousseau kijelenti, hogy nem szabad megengedni a nőknek, hogy egy percig is függetlennek érezzék magukat. A félelemnek kell irányítani őket, hogy a természetes ravaszságukra hagyatkozzanak. Kacér rabszolgák legyenek, a vágy minél vonzóbb tárgyai, minél édesebb társai a férfinak, ha az bármikor pihenni óhajtana. Sőt Rousseau tovább is megy az érvelésben, és azt sugallja, hogy a természet útmutatását követi, azt tanítja, hogy az igazságot és a jellemerőt, minden erény e két sarkalatos feltételét a nőkben korlátozott mértékben kell kialakítani, mert a nők viselkedésének az engedelmesség a sarkalatos pontja, s ezt hajthatatlan szigorúsággal kell beléjük nevelni.⁴⁹

Micsoda ostobaság! Mikor jelenik meg már végre egy nagy férfiú, aki elég éles eszű, hogy elfújja a ködöt, amely a gőg és érzékiség következtében a témát körülveszi? Ha a nők természetük szerint valóban alábbvalóak a férfiaknál, azért még erényeiknek minőségükben, ha fokozatukban nem is, azonosaknak kell lenniük a férfiakéival, vagy

48 MW: Ehhez hasonló érzéseket vált ki belőlem Milton tetszetős leírása a paradicsomi boldog állapotokról, de ahelyett, hogy irigyelném a vonzó párt, fenségesebb tárgyakat keresve öntudatos méltósággal vagy sátáni gőggel a pokol képeihez fordulok. Ugyanígy, amikor a művészet valamely nemes alkotását szemlélem, a rendben, amelyet csodálok, mindig az Istenség emanációját keresem, míg a szédítő magasból le nem ereszkedem, s azon nem kapom magam, hogy a minden embernek megadatott látnivalók legnemesebbikének szemléletében vagyok elmerülve. Mert a képzelet, a szenvedélyeken és elégedetlenségen túlemelkedve, a sors számkivetettjét gyorsan egy magányos zugba röpíti.

49 „A nő legelső és legfontosabb tulajdonsága a szelídség. Arra teremteték, hogy olyan tökéletlen lénynek engedelmeskedjék, mint a férfi, aki gyakran csupa bűn, de mindig csupa hiba. Idejekorán meg kell tanulnia, hogy még az igazságtalanságot is elviselje, és tűrje egy férj jogtalanságait zokszó nélkül. Nem a férfi, hanem a maga kedvéért kell szelídnék lennie.” Rousseau: *Emil* 438. old.

az erény relatív fogalom. Következésképpen viselkedésüket is ugyanazoknak az elveknek kell meghatározniuk és ugyanannak a célnak kell ösztökélnie őket, mint a férfiakat.

A férfiakkal való kapcsolataikban – feleségükként, anyjukként, leányukként – a nők jellemét aszerint lehet megítélni, mennyire tesznek eleget egyszerű családi kötelességeiknek. A fő céljuk azonban képességeik kiteljesítésének és a tudatosan erényes életben megjelenő méltóság megszerzésének kell lennie. Igyekezhetnek útjukat kellemessé tenni, de a férfiakkhoz hasonlóan, egy percig sem szabad elfelejteniük, hogy ebben az életben soha nem érhetik el azt a boldogságot, amely egy halhatatlan lelket kielégít. Ezzel nem akarom egyik nemet sem arra ösztönözni, hogy vesszen bele az absztrakciókba vagy a messze távolba irányuló szemléletbe, s közben a közvetlen közelükben lévő szeretetről vagy az irántuk való kötelességeiről feledkezzen meg: igazság szerint ezek a kapcsolatok képviselik az egyetlen eszközt, amely megadatott számunkra, hogy segítségével az életünket gyümölcsözően éljük le. Tehát ellenkezőleg, a legőszintebben ajánlom mindenki figyelmébe a környezetünkben élők szeretetét és az irántuk való kötelességeinket, de szeretnék figyelmeztetni mindenkit, hogy a legnagyobb kielégülést ezek akkor nyújtják, ha valódi, józan fényükben látjuk őket.

Az uralkodó vélemény, hogy a nő a férfinak lett teremtvé, Mózes költői elbeszéléséből ered; de azok közül, akik egyáltalán komolyan elgondolkodtak a témán, minden valószínűség szerint kevesen vélik úgy, hogy Éva a szó szoros értelmében Ádám egyik bordája. Tehát az elképzelés tarthatatlan, ha csak azt nem bizonyítja, hogy a férfiak már az ősidőkben is úgy gondolták, hogy a legkényelmesebb számukra, ha a társaikat maguk alá rendelik, nyakukat igába fogják, hiszen az egész teremtés az ő kényelmükre és örömeikre lett létrehozva.

Remélem, olvasóim nem gondolják, hogy meg szeretném fordítani a dolgok rendjét. Már elismertem, hogy a nemek testfelépítése látószólag arra utal, hogy a gondviselés terve szerint a férfiak nagyobb mértékben részesülnek az erény képességéből. Együttesen, a nemről mint olyanról beszélek; és én nem látok semmi érvet, mely alátámasztaná, hogy erényeik természete szerint különböznenek egymástól. Hogy volna ez lehetséges, ha az erényt egyetlen örökkévaló mérce

határozza meg? Épp ezért, ha következetesen akarok érvelni, épp oly határozottan kell állítanom, hogy a két nemnek ugyanazt az egyszerű iránymutatást kell követnie, mint ahogy állítom, hogy van Isten.

Ebből az következik, hogy a ravaszságot nem szabad szembe állítani a bölcsességgel, a hétköznapi feladatokat a kemény erőfeszítéssel, vagy a bárgyú ellágyulást, amit a szelídség névvel szokás felfényezni, a lelkierővel, melyet csak magasztos eszmények tudnak kialakítani bennünk.

Erre majd sokan azt mondják, a nők így nagyrészt elvesztenék sajátos vonzerejüket, s egy jól ismert költőt is idézhetnek, hogy megkérdőjelezzék általános tételemet. Pope ugyanis az egész férfi nem nevében kijelenti:

Ám vad szenvedélyre gyullad szívünk,
Ha olyat tesz a nő, mit gyűlölünk.⁵⁰

Hogy ez a kirohanás milyen megvilágításba helyezi a nőket és a férfiakat, annak eldöntését rábízom a szakértőkre. Én csak azt jegyezném meg, hogy nem vagyok képes felfogni, hacsak nem vonjuk kétségbe halhatatlanságukat, miért kell folytonosan lefokozni a nőket azzal, hogy a szerelem vagy a kék szolgálatába állítják őket.

Tudom, főbenjáró bűnnek számít tiszteletlenül beszélni az érzelmek és kifinomult érzések tárgykörében a szerelemtől; de én az igazság egyszerű nyelvén akarok fogalmazni és olvasómnak inkább a fejéhez, mint a szívéhez szólni. Megpróbálni az ésszel kiűzni a szerelmet a világból olyan volna, mintha megpróbálnánk Cervantesből kivonni Don Quixotét, s épp oly megcsúfolása lenne a józan észnek. De az nem olyan eszement ötlet, ha megkíséreljük ezt a zabolátlan szenvedélyt megfékezni, és ha bebizonyítjuk, hogy a szerelemnek nincs joga megfosztani trónusától a magasabb rendű erőket, vagy elbitorolni a jogart, melyet mindig az értelemnek kell józanul kézben tartania.

Az ifjúság mindkét nem számára a szerelem időszaka. A gondtalan örömöknél ebben a korszakában azonban fel kell készülni az élet súlyosabb éveire, mikor a gondolkodás átveszi az érzelmek szerepét. Rousseau viszont a nyomában haladó összes férfiszerezővel egyetem-

50 Alexander Pope (1688–1744): *Of the Characters of Women, Moral Essays* II. 51–52.

ben buzgón állítja, hogy a nőnevelés folyamatának egyetlen cél felé kell irányulnia – legyen a kislányokból a férfiak számára tetszetős nő.

Hadd szálljak vitába e vélemény azon képviselőivel, akik valamennyire ismerik az emberi természetet. El tudják képzelni, hogy a házasság megváltoztathatja bárki habitusát? A nő, akit csak arra tanítottak, hogy miként kell tetszeni a férfiaknak, hamarosan észreveszi, hogy bájai immáron ferde napsugarak, és hogy nyár múltán, a mindennapi együttlétben nem tud már akkora hatást gyakorolni a férjére, mint korábban. Lesz-e benne elég erő, hogy a saját lelkében keressen vigasztalást, hogy igyekezzék eddig elhanyagolt képességeit kibontakoztatni? Nem észszerűbb feltételezni, hogy megpróbál majd másnak tetszeni, s az érzelmekben, melyeket az új hódítások keltenek, próbál megfelekedezni a megaláztatásról, amelyet szerelme vagy büszkesége volt kénytelen elviselni? Amikor férje már nem érez iránta szerelmet, s ez az idő elkerülhetetlenül eljön, az asszony tetszési vágya is vagy alábbhagy, vagy keserűség forrásává válik, s a szerelem, minden szenvedélyek közül a legillékonyabb, vagy féltékenységnek, vagy magakelletésnek adja át a helyét.

Olyan nőkről beszélek, akiket elveik vagy előítéleteik visszatartanak a szélsőségektől. Az ilyen nők őszinte irtózáttal utasítanak el a gondolatot, hogy titkos szerelmi kapcsolatra lépjenek, de azért igénylik, hogy lovagi hódolat vegye körül őket, hogy elhihessék, férjük szégyenletesen elhanyagolja őket. Képesek hosszú napokon, heteken át álmodozni a rokonlelkek boldogságáról, míg végül az egészségüket aláássa, a kedélyüket megtöri a kielégületlenség. Miért lenne tehát a tetszés művészete olyan hasznos tananyag? Haszna a szerelemre korlátozódik. A hűséges feleség és az odaadó anya esetében a tetszés tudománya arra való, hogy élesebb fénybe állítsa a nő erényeit, a férje szeretete pedig, hogy megkönnyítse nehéz feladatait elvégezni, és hogy életét boldogabbá tegye. De akár szereti a férje, akár elhanyagolja, legfőbb törekvésének arra kell irányulnia, hogy tiszteletet vívjon ki maga iránt, s nem szabad, hogy minden boldogságát egy valószínűleg épp olyan gyarló lénytől várja, amilyen ő maga.

Ebben a vonatkozásban téved a nagyra becsült Dr. Gregory is. Akármennyire tisztelem családi érzelmeit, teljes mértékben elhibázottnak tartom a híres-neves „tanácsait leányainak”.

Azt tanácsolja nekik, hogy tanulják meg szeretni az öltözködést, mert az öltözködés iránti szeretet természetesen következik alkatukból. Képtelen vagyok megérteni, vajon mit ért Rousseau vagy ő maga a bizonytalan kifejezés alatt, melyet olyan gyakran használ. Ha azt állítanák, hogy a lélek a születése előtt szereti a szép ruhákat, s ezt a hajlamát magával hozza, amikor beköltözik a testbe, enyhe mosollyal hallgatnám, ahogy gyakran hallgatom a badarságot a velünk született eleganciáról. Ha viszont egyszerűen azt akarja mondani, hogy képességeink működésének eredményeként kialakul bennünk a szép ruhák iránti szeretet, akkor határozottan tagadom, hogy igaza lenne. Éppen úgy, ahogy a férfiakban a hamis becsvágy, a szép ruhák iránti szeretet is a hatalomvágy következménye.

Dr. Gregory továbbmegy, és kifejezetten alakoskodásra tanítja lányait. Azt tanácsolja az ártatlan fiatal leányoknak, hogy rejtsek el érzéseiket, és ne mutassák, hogy örömet okoz nekik a tánc, hogy amikor a szívük jókedvre derül, a lábuk beszéljen ékesszólóan, s ők egy percre se adják fel tartózkodásukat. Az igazság és a józan ész nevében kérdezem, miért ne vallhatná be egy nő, hogy több testmozgásra képes, mint a többiek, más szóval, hogy egészséges szervezettel rendelkezik? És miért kell egy fiatal lányt azzal fenyegetni, hogy a férfiak olyan következtetésre jutnak, amire ő nem is gondol, csak hogy az elfojtsa ártatlan életkedvét? Az élvhajász férfiak hadd következtessenek, amire akarnak, én mindenesetre remélem, hogy értelmes anya sose fogja az ifjonti őszinteséget korlátozni azzal, hogy ilyen ízléstelen óvatosságra inti lányait. Mert amivel csordultig van a szív, azt szólja a száj;⁵¹ s valaki, aki Salamonnál is bölcsebb volt, azt mondta, a legfontosabb a szív tisztasága, és nem a triviális ceremóniák megtartása, amelyeket akkor sem nehéz részletekbe menő pontossággal elvégezni, amikor a szívben a bűn az úr.⁵²

A nőknek törekedniük kell megtisztítani szívüket, de vajon képesek lehetnek-e rá, ha értelmük kiforratlan, s minden elfoglaltságukban és szórakozásukban teljességgel az érzéseikre kénytelenek támaszkodni. Ha nincs bennük semmi nemes célra törekvés, amely a hétköznapi apró hiábavalóságai fölé emelné őket, vagy segítene,

⁵¹ Mt 12,34.

⁵² Wollstonecraft Jézust idézi: Mt 23,25; Lk 11,39.

hogya korlátozni tudják a féktelen érzelmeket, melyek földig hajlítják a nádszálat, amelybe minden kósza szél belekap. Tényleg kell tettetés ahhoz, hogy egy nő elnyerje egy erényes férfi szeretetét? A természet a nőknek gyöngébb testet adott, de aki mindig edzi testét és szellemét is, hogy eleget tudjon tenni gyermeki, asszonyi és anyai kötelességének, annak szervezete megőrzi természetes erejét, idegrendszere egészséges tónusát. Vajon egy ilyen nőnek, kérdezem, tényleg le kell alacsonyodnia, hogy csellel, beteges törékenységet színelve, sikerüljön megőriznie férje szeretetét? Lehet, hogy a gyengeség gyöngédséget vált ki s hízeleghet a férfiak öntelt gögjének, de az oltalmazóként fellépő férfitől kapott leereszkedő odaadás egy nemes szellemet nem elégíthet ki, mert az tiszteletre vágyik, s ki is érdemli a tiszteletet. Gyenge pótszere az odaadás a barátságna!

Belátom, egy szerájban szükség lehet ilyen fufangokra. Egy epikureus apátiába esik, ha nem csiklandozza valami a nyelvét. De oly kevés lenne a nőkben a becsvágy, hogy egy életre beérik ennyivel? Képesek lennének örömeök közt vagy fáradt tompultságban bágyadt képzelgéssel eltölteni az életüket, ahelyett, hogy ragaszkodnának hozzá, hogy igényüket az észszerű örömekekre kielégítsék, s hogy azon erények gyakorlásával tűnjenek ki, melyek méltóságot adnak az embernek? Lehetséges, hogy halhatatlan lelke van egy olyan nőnek, aki eltékozoja az életét a saját személye szépítgetésével, hogy társát elszórakoztassa, ha az kimerült, elűzze fáradtságát, ha miután befejezte foglalatosságát az élet komoly feladataival, bágyadt, és készséget mutat, hogy felélénküljön nője mosolyától és édes cseleitől?

Emellett, ha a család életében ráháruló feladatok intézése közben egy nő edzi a testét, használja az eszét és gyakorolja a különböző erényeket, nem marad függőségi viszonyban a férjétől, hanem a férje barátja lesz. És ha ezekkel az alapvető erényekkel kivívja férje elismerését, eszébe se jut, hogy elrejtse szeretetét, s nem gondolja, hogy természetellenes alkati hidegséget kell mutatnia, hogy felszítssa férje szenvedélyét. Mellesleg, ha megvizsgáljuk a történelmet, látjuk, hogy azok a nők, akik az idők során kitüntették magukat, egyáltalán nem a legszebb vagy legszelídebb képviselői voltak a nemnek.

Amit a Természet, vagy pontosabban, Isten megteremtett, jó, de az ember sokféle találmányt fundált ki magának, amivel Isten munkáját

meg tudja rontani. Dr. Gregory értekezésének arra a részére gondolok, ahol azt tanácsolja, a feleség soha ne éreztesse férjével, milyen érzékenyen, mekkora szeretettel csügg rajta. Érzéki elővigyázatosság ez és olyan abszurd, amilyen hatástalan. A szerelem természeténél fogva mulékony. Találni valami titkos szert, ami állandósítja, éppúgy lehetetlen, mint megtalálni a bölcsek követ vagy az olyannyira óhajtott panáceát; s ha fel is lehetne fedezni, akkor is haszontalan lenne, sőt ártalmas az emberiségre nézve. A társadalom legszentebb köteléke a barátság. Jól mondja egy eszes moralista: „Bármily ritka is az igazi szerelem, még mindig nem olyan ritka, mint az igazi barátság.”⁵³

Nyilvánvalóan igaza van, s minthogy az ok nem rejtőzik túl mélyen, az érdeklődő tekintet hamar rátalál.

A szerelmet, ezt a hétköznapi szenvedélyt, melyben a választás és az ész helyét a véletlen és a szenvedély foglalja el, ilyen-olyan intenzitással az emberek tömege átéli – itt most elfelejtkezhetünk az érzelmekről, amelyek a szerelmet megemelik vagy lealacsonyítják. Ez a szenvedély, amelyet a késleltetés vagy a nehézségek természet-szerűen felfokoznak, kiemeli a szellemet megszokott állapotából és a testi tulajdonságok jelentőségét megnöveli. A házasság biztonságában azonban a szerelmi láz elül, de az egészséges hőmérsékletet csak azok tartják unalmasnak, akiknek intellektuális igényei nem elég erősek, hogy az elvakult csodálatból és az érzéki odaadásból összeadódó érzelmek helyett a kiegyensúlyozott baráti figyelemben és a kölcsönös tiszteletből fakadó bizalomban leljenek kielégülést.

Ez a természet normális menete. A szerelmet elkerülhetetlenül felváltja a barátság vagy a közöny. És a dolgoknak ez a menete tökéletesen harmonizál az erkölcsi világban zajló folyamatok természetével is. A szenvedélyek tette sarkallnak és kitágítják a gondolkodást; de merő étvággyá válnak, személyes, pillanatnyi kielégüléssé lesznek, amikor a célt elérjük és a jóllakott szellem belemerül az élvezet gyönyörűségébe. Aki a korona megszerzéséért küzd, rendelkezhet bizonyos erényekkel, de gyakran élveteg zsarnok lesz belőle, amint a koronát a homlokán tudja; s ha a szerelem nem vész ki a férjből, a vénember, aki gyermeket gesztélyeknek és ostoba féltékenykedésnek lesz játékszere, elhanyagolja az élet

53 Francois la Rochefoucauld: *Maximák*. Ford.: Szávai János. Windsor Kiadó, 1996. 123. old.

fontos kötelességeit, és ölelését, ami kicsiny gyermekeiben magabiztosságot alakítana ki, egy túlkoros gyermekre, a feleségére pazarolja.

Hogy a család ura és asszonya a mindennapi életből fakadó kötelességeit teljesíteni tudja, s képes legyen eleget tenni mindazon feladatoknak, melyek személyiségének erkölcsiségét megalapozzák, helyesebb, ha lemondanak az egymás iránti szenvedélyes szerelemről. Jobb, ha teljesen nem merülnek el olyan érzelmekben, melyek veszélyeztetik a társadalom rendjét, s lekötik a figyelmüket, melyet másra kéne fordítaniuk. A szellem, amely sosem veszett el teljesen valamely tárgy intenzív csodálatában, nem lesz elég életerős, de ha sokáig ugyanazon tárgy hatása alatt marad, elveszíti életerejét.

A téves neveltetés, a beszűkült, pallérozatlan gondolkodás és a nemükre vonatkozó számos előítélet következtében a nők általában állhatatosabbak, mint a férfiak, de egyelőre a témának ezzel a vonatkozásával nem akarok hosszabban foglalkozni. Annyit azonban már itt megjegyeznék, hogy – s a kijelentést nem paradoxonnak szánom – a rossz házasság a család szempontjából néha nagyon szerencsés körülménynek mondható, s hogy az elhanyagolt feleség általában nagyszerű anya. S ha a nők látótere szélesebb volna, a nők és az állhatatosság közötti összefüggés mondhatni törvényszerű lenne, mert úgy tűnik, a gondviselés szándéka szerint az élet későbbi szakaszának gazdagító adományát, a tapasztalat mélységét csökkenti az ifjan kiélvezett gyönyörök mennyisége: aki ma leszakítja a rózsabimbót és begyűjt minden gyönyört, nem remélheti, hogy a fáradozás és a bölcsesség érett gyümölcsseit is összeszedheti. Előttünk fekszik az út, és mi döntjük el, jobbra fordulunk vagy balra, s aki egyik gyönyörtől rohan a másik után, s így mulatja el az egész életét, az ne panaszkodik, hogy se bölcsőbb nem lesz, se tisztéletreméltóbb.

Tételezzük fel egy percre, hogy a lélek nem halhatatlan, és hogy az ember csak e szűk világi létre teremtetett. Ebben az esetben volna okunk panaszkodni, hogy a szerelem, a gyermek odaadás egyszer csak elveszti erejét, ízetlenné válik. Együnk, igyunk és szeressünk, mert holnap meghalunk, sürgetne joggal az ész, s ez volna az élet erkölcsi parancsa. Mert ha az ember „tűnő árnyék” volna, bolond lenne lemondani a valóságról.⁵⁴

54 Zsolt 144,4.

Ha valaki azonban elámulva felfedezi az emberi szellem alig hihető erejét, amely csak akkor mutatkozik meg a maga nagyságában és jelentőségében, ha a gondolkodás határtalan távlatokkal és fenséges reményekkel kerül összeköttetésbe, az nem fogja megalázni magát az-
zal, hogy vágyait és gondolatait ilyen alacsony rendű tevékenységre korlátozza. Mert miért is volna hamisságra szükség, és miért is kéne a fenséges igazság szentségét meggyalázni, csak hogy megőrizhesünk valamit, ami csalóka módon jónak tűnik, de valójában minden nedvességet elszív az erkölcs talajából? Miért kell megfertőzni a nők szellemét a csábítás trükkjeivel, csak hogy élvezeteg férfiakat ki tudjanak elégíteni, s miért kell annyira igyekezni, nehogy a szerelemből barátság vagy gyengéd kölcsönös szeretet legyen, hiszen jelenleg nincsenek is meg a nőkben azok a tulajdonságok, amelyekre a barátságot építeni lehetne? Hadd érvényesüljön inkább a becsületes szív, hadd vegye rá a szenvedélyeket az ész, hogy adják meg magukat a szükségyszerűségnek, az érényre és tudásra törő gondolkodás pedig hadd emelje fel szellemünket azon érzelmek fölé, melyek – ha megfelelő gátak nem szabnak határt nekik – az élet kelyhébe inkább mérget csöpögtetnek, mint mézet.

Nem a romantikus szenvedélyről beszélek, amelynek átélésére csak lángelmék képesek. Ki tudná annak szárnyait lenyesni? Az a nagy szenvedély, amely nem mérhető az élet törpe örömeivel, az érzelmekből táplálkozik, önmagán élösködik. Ezek a híres szerelmi történetek, melyek sokáig megőrizték intenzitásukat, mindig tragikusan végződtek. Erejüket fokozta a távollét és az alkati melankólia. A hétköznapi életben a fantázia kényszeresen köröz egy-egy alak körül, amelyben halványan feldereng a Szépség, de amint ez az alak belesimul a mindennapos érintkezésbe, a Szépség iránti áhítat sokszor ellenszenvbe fordul, vagy legalábbis átadja helyét a közönynek. Ekkor a képzelet felszabadul, és új tárgyat keres magának. Ha így látjuk a dolgokat, jobban megértjük, miért olyan nagyszerű döntés Rousseau részéről, hogy lelke úrnője, Julie csak akkor vallja be múlhatatlan szerelmét St. Preux iránt, mikor az élet már elhomályosul szeme előtt.⁵⁵ Ez azonban egyáltalán nem bizonyítja, hogy a szenvedély is örökéletű.

55 Rousseau *Julie, ou la Nouvelle Héloïse* (1761) c. regényében a főhősnő végig hűséges felesége férjének, Wolmarnak, majd St. Preux nevével az ajkán hal meg.

Hasonló értelemben nyilatkozik Dr. Gregory is, mikor azt tanácsolja, hogy a nő, aki biztos benne, hogy férjhez akar menni, jól teszi, ha nem táplál túl intenzív érzelmeket. Magát a vágyat, az előző tanácsának szellemével összhangban, *közönségesnek* nevezi, s őszintén arra inti leányait, hogy leplezzék az illető iránti érdeklődésüket, még ha az vezet is viselkedésüket, mintha közönséges dolog lenne, ha valaki tanújelét adja az étvágynak, mely az emberi természetből fakad.

Ó, mily nemes erkölcsök! Logikusan következnek egy kicsiny lélek okosságából, aki a létben nem lát tovább a jelen pillanatnál. Ha egy nő csak annyira akarja kifejleszteni szellemi képességeit, hogy jól működjenek a férfiakkal való kapcsolatában, s amint sikerül szereznie egy férjet, úgy érzi, elérte a célját és elégedetten, kisszerű büszkeséggel nyugtázza olcsó koronáját alig kiemelkedve az állatok birodalmából, akkor csak hadd élvezze, hogy ilyen alacsonyra taksálja magát. De ha mennyei hivatásának⁵⁶ akar eleget tenni, s képes messzebb látni a jelen pillanatnál, adjatok neki lehetőséget, hogy kiművelje értelmét anélkül, hogy tekintettel lenne a férfi igényeire, akinek a sors rendelése szerint egyszer majd a felesége lesz. Hadd szánja el magát, hogy kibontakoztassa minden képességét, ami nemességet kölcsönöz egy racionális lénynek anélkül, hogy azon szorongana, vajon boldogságot hoznak-e az évek. S akkor egy közönséges, csiszolatlan férj talán bántja majd az ízlését, de nem borítja fel lelki egyensúlyát. Akkor nem kényszeríti a lelkét, hogy igazodjék társa gyarlóságaihoz, csak hogy elviselje azokat. Férjének személye talán megpróbáltatás lesz, de nem akadály az erényhez vezető útján.

Ha Dr. Gregory kijelentését az örökké tartó szerelem és érzelmi összhang romantikus elvárására vonatkozva tette, emlékeznie kellett volna, hogy a tapasztalat ezt az elvárást mindig megcáfolja, s a jó tanács sosem veszi rá az elvárás feladására azokat, akikben az ész helyett a képzelet dominál.

Igaz, gyakran előfordul, hogy romantikus, természetellenes érzelmi kifinomultságra hajlamos nők elpazarolják az életüket, miközben *képzeletben* arról álmodoznak, milyen boldogok lennének olyan férj mellett, aki lázas, egyre intenzívebb szenvedéllyel szeretné őket a

56 Fil. 3,14.

nap minden órájában.⁵⁷ De epekedhetnek úgy is, hogy férjnél vannak, úgy is, hogy egyedül maradtak, az biztos, hogy csöppet sem lennének boldogtalanabbak egy rossz férj oldalán, mint egy jó férj után sóvárogva. Azt viszont biztosan merem állítani, hogy a megfelelő nevelés, vagy pontosabban, a széles körű műveltség minden nőt képessé tesz, hogy méltósággal éljen férj nélkül is. Az a nő, aki nem csiszolja az ízlését, nehogy majd a férje esetleg megbotráncsoztassa, ezzel lemond a lényegről egy árnyék kedvéért. Fel nem tudom fogni, mire lenne jó a csiszolt ízlés, ha nem szabadítana fel az élet véletlen jelenségeinek uralma alól, ha nem jelennének meg az ember életében az élvezeteknek új, a gondolkodás magányos munkájára utalt formái. Ha férjnél van, ha nincs, kifinomult ízlésű nő biztosan visszahőköl olyan jelenségektől, melyeket kevésbé figyelmes szemlélő észre sem vesz. Nem gondolom, hogy ez döntő érv lenne Dr. Gregory nézeteivel való vitámban, de vajon nem tekinthetjük-e áldásnak az ízlést az élvezetek minden kategóriájában?

Tehát azt kell megvizsgálni, az ízlés az örömök vagy a fájdalmak summáját növeli-e. Ha erre a kérdésre válaszolunk, el tudjuk dönteni, vajon helyesek-e Dr. Gregory nőneveléssel kapcsolatban adott tanácsai, és ki tudjuk mutatni, hogy nézetei tulajdonképpen egy zsarnoki rabszolgarendszer fenntartását szolgálják. Meg fogjuk érteni, hogy amennyiben erkölcsi lényeket akarunk nevelni, csakis olyan szabályokhoz szabad folyamodnunk, amelyeket a tiszta észből vezetünk le, ezek pedig a férfiakra és a nőkre vonatkozóan egyaránt érvényesek.

A szelídség, a türelem és a hosszan viselt szenvedés olyan megnyerő isteni tulajdonságok, hogy fenséges költeményekben gyakran Istent magát ezekkel az adottságokkal ruházzák fel. Az Ő jóságának talán nincs olyan megnyilvánulása, amely annyira kötődne az ember érzelmi világához, mint a könyörület és a megbocsátás készsége.⁵⁸ Ha ebben a megvilágításban nézzük a szelídséget, a nagyság minden jele ott ül homlokán az önzetlenség megnyerő szépségével egyetemben. De mennyire más az arculata, ha az alávettettek meghunyászkodásából ered, ha a gyöngék arra használják, hogy oltalomra leljenek általa, a gyöngék, akik türelmesek, mert kénytelenek némán tűrni a sérelme-

57 MW: *L. a regények özönét.*

58 Ézs 55,7.

ket, sőt, mosolyognak az ostorcsapás alatt, mert sziszegni nem mernek. Siralmas kép, de élethű portré a jól nevelt asszonyról az ideális nő általánosan elfogadott fogalma szerint, amelyet tetszetős érvekkel el szoktak választani az ideális ember fogalmától. Vagy nagyvonalúan visszahelyezik az oldalbordát,⁵⁹ és egyetlen erkölcsi lényként határozzák meg a férfit és a nőt; nem megfélemlítve róla, hogy a nőt „bajos alázattal” is felruházzák.⁶⁰

Hogy a nők hogyan létezzenek majd abban az állapotban, amelyben sem nem házasodnak, sem férjhez nem mennek,⁶¹ azt nem árulják el. Mert jóllehet a moralisták egyetértenek abban, hogy életük során a körülmények a férfiakat felkészítik egy eljövendő állapotra, a nőknek nagy egyetértésben folytonosan azt szajkózzák, hogy csakis a jelenlegi életükre kell felkészülniük. Ezen az alapon nemük alaperényeként a szelídséget, az engedelmességet és a spánielhez illő ragaszkodást teszi meg. Semmibe véve a természet önhatalmú végzését, van olyan szerző, aki a mélabút egy nőben egyenesen maszkulinnak minősíti.⁶² A nő ugyanis a férfi játékszerének teremtetett, csörgőjének, és csilingelnie is kell, amikor az pihenni küldi az észet, mert szórakozni óhajt.

Csak szigorúan filozófiai alapállásból van értelme általánosságban felhívni a figyelmet a szelídség szükségességére. Egy gyarló lény törekedik rá, hogy szelídséget mutasson. Amikor azonban a türelem egybemosza azt, ami erkölcsileg helyes azzal, ami helytelen, a szelídség már nem erény. És bár igen kellemes szelídséget tapasztalni egy társ viselkedésében, e társat a másik mindig alárendeltjének fogja tekinteni, iránta csak langymeleg gyengédséget képes érezni, ami könnyen átfordul megvetésbe. Ha pusztán tanácsokkal szelíddé tehetnénk

59 MW: *Vö. Rousseau és Swedenborg*. Rousseau nem tekintette a nőket független erkölcsi lénynek, Emmanuel Swedenborg (1688–1772) pedig azt hirdette, hogy a túlvilágon a házaspárok egyetlen anyagi lényvé válnak, akiben találkozik a nő szerelmi képessége és a férfi bölcsessége.

60 *Elveszett Paradicsom*, Milton 1978, IV. 98; 152. old.

61 A feltámadás után: Mt 22,30.

62 Edmund Burke: *Filozófiai vizsgálódás a fenségesről és a szépről való ideáink eredetét illetően*. Ford.: Fogarasi György. Budapest, Magvető, 2008. A melankóliát Burke általában a fenséges élmény lélektani hatásaként írja le, a fenségest pedig véleménye szerint olyan minőségek váltják ki belőlünk, melyek a hagyományos megítélés szerint a férfiassághoz köthetőek. Pl. 162–163. old.

bárkit, akinek a természetes hajlamaiból ez a finom kellem hiányzik, valamivel előrébb jutnánk a rend irányába, de ha, mint könnyen bizonyítható, ez a válogatás nélkül osztott tanács csak a szelídség tettetését eredményezi, valójában megnehezíti az utat a kedély kiegyensúlyozottsága, valódi megszéldülése felé. A női nem pedig édeskeveset nyer, ha a valódi erények feláldozása árán modora ilyen sekélyes csiszoltságra tesz szert, még ha cserébe pár évre uralkodói hatalmat is nyerhetnek általa egy-egy férfi felett.

Gondolkodóként felháborítanak a férfiak hitelesnek tűnő jelzői, amelyekkel igyekeznek elvenni sértéseik élet. Moralistaként azt kérdezem, vajon mit jelent az olyan össze nem illő fogalmak egybekapcsolása, mint megnyerő hiba, szeretetre méltó gyengeség és így tovább?⁶³ Ha az erénynek egyetlen kritériuma van, ha a férfi nem számára egyetlen archetípusa létezik, a nőket a sors nyilván a levegőben lebegteti Mohamed koporsója jól ismert történetének mintájára: sem tévedhetetlen ösztönökkel nem rendelkeznek, mint az állatok, és eszük sincs, amely tekintetüket egy tökéletes mintára szegezhetné. Szerelemre teremtettek, s nem szabad arra törekedniük, hogy tiszteletet váltsanak ki, mert akkor mint férfias nőket kiutálják őket a társaságból.

De közelítsük meg a kérdést egy másik oldalról. Vajon állíthatjuk-e, hogy a passzív, tétlen nőkből lesz a legjobb feleség? Vizsgáljuk meg, a jelenlegi állapotok között hogyan látják el a feladatukat az ilyen gyenge lények. Vajon a nők, akik néhány társasági készség elsajátításával megerősítik a hagyományos előítéleteket, csak a férjük boldogságát igyekeznek elősegíteni? Vajon bájaikat csak arra használják, hogy férjüket szórakoztassák vele? És a nők, akiket kisgyermekkoruktól passzív engedelmességre idomítanak, rendelkeznek-e elég jellemerővel, hogy egy egész család gondját viseljék és gyermekeiket megfelelő nevelésben részesítsék? Nyilván nem, annyira nem, hogy ha végigtekintek a nők történetén, kénytelen vagyok egyetérteni a legszigorúbb szatíráíró véleményével, aki a nőket az emberi nem gyöngébb és elnyomottabb felének nevezte.

63 Pl. a természet „tünde tévedésének” (*fair defect of Nature*) nevezi a bűnbeesés után Ádám: *Elveszett Paradicsom*, Milton 1978, X. 891; 332. old.

Mi mást mutat a történelem, mint az alsóbbrendűség jeleit, és milyen kicsi a száma a nőknek, akiknek sikerült kibújni az egyeduralkodó férfi nyakukat felsebző igája alól. Oly kevesen voltak, hogy e kivételekről eszembe jut egy leleményes felvetés Newtonról, miszerint feltételezhető, hogy a létezők magasabb rendjéhez tartozott, aki véletlenül került emberi testbe.⁶⁴ Ugyanezt a gondolatmenetet folytatva, hajlandó lennék azt képzelni, hogy annak a néhány rendkívüli nőnek, aki oly sebesen távolodott a nemük számára előírt pálya középpontjától, férfiúi lelke volt, amely csak tévedésből került női testbe. Ha pedig a filozófia kizárja, hogy a lélek kapcsán nemeket emlegessünk, a nők alsóbbrendűségét vagy a testi szerveik magyarázzák, vagy az, hogy az agyagot átlényegítő égi tűz nincs egyenlően adagolva.

De elkerülve, ahogy eddig is tettem, a két nem általános összevetését, illetve őszintén beismerve a nők alacsonyabbrendűségét a dolgok jelenlegi állása szerint, csak annyit szeretnék hangsúlyozni, hogy a férfiak addig növelték a nőkben alacsonyabbrendűségük tudatát, hogy mára a nők szinte a racionális lények színvonala alá süllyedtek. Adjatok teret a képességeiknek, hogy kibontakozhassanak, erőnyeiknek, hogy megerősödhessenek, s akkor ítéljétek meg, hol áll összességében a női nem egy intellektuális skálán. De annyit máris mondanék, hogy néhány kiemelkedő nő részére nem is kérek helyet a skálán.

Nehéz nekünk, korlátozott látású halandóknak megmondanunk, milyen messze juthat el az ember a felfedezések és találmányok jóvoltából, de ha majd a zsarnokság sötétsége alábbhagy, amely miatt minden lépésünknel megbotlunk, és ha majd az erkölcs szilárdabb alapokon áll, anélkül, hogy prófétai képességekkel volnék megáldva, meg merem jósolni, hogy a nők vagy barátai vagy rabszolgái lesznek a férfiaknak. Nem merül fel akkor többé a kérdés, mint most, hogy vajon a nő erkölcsi lény-e vagy összekötő láncszem az ember és az állat között. És ha bebizonyosodik, hogy a nők, mint az állatok, elsősorban arra teremtettek, hogy hasznot hajtsanak a férfiaknak, akkor majd a férfiak hagyják, hogy türelmesen harapdálják a zablát, s nem fogják üres dicséretekkel gúnyolni őket. Ha pedig az derül ki, hogy a nők racionális lények, a férfiak nem tartóztatják fel szellemi fejlődésüket

64 Alexander Pope: *Essay on Man*, II. 31–34.

saját érzéki étvágyuk kielégítése végett. Nem fogják a legvonzóbb retorikai köntösbe burkolva azt tanácsolni, hogy fenntartás nélkül vessék alá értelmüket a férfiak útmutatásának. Amikor nőnevelésről lesz szó, nem állítják, hogy a nőknek nincs szükségük az ész szabad felhasználására, és olyan lényeknek, akik hozzájuk hasonlóan képesek kifejleszteni magukban az összes emberi erényt, nem tanácsolják, hogy ravaszsággal és alakoskodással jussanak célba.

Ha az erkölcs örökkévaló alapokon nyugszik, annak, hogy mi helyes és mi nem, egyetlen kritériuma van, és aki feláldozza a szigorúan vett erényt, ha a pillanat azt kívánja vagy akinek *kötelessége*, hogy lemondjon az erényről, az minden bizonnyal a mának él és nem tekinthető felelős személynek.

A költőnek épp ezért nem kellett volna gúnyolódnia:

Ha bukni látsz egy gyenge nőt,
Az eget okold, és ne őt.⁶⁵

A végzet eltéphetetlen kötelékei valóban gúzsba kötik a nőt, ha be lehet bizonyítani, hogy nem arra teremtett, hogy saját eszére hagyatkozzék és önálló legyen, hogy megkérdőjelezze a közvélekedést, vagy hogy megtapasztalja a racionális akarat méltóságát, ami nem hajol meg csak Isten előtt, s ami gyakran elfelejteti vele, hogy az univerzumban rajta és a tökéletesség mintaképén kívül vannak mások is. Ő csakis a mintaképre szegezi vágyakozó tekintetét, hogy imádattal szemlélje attribútumait, melyek, erényekké szelídülve, fajtájuk szerint utánozhatóak, de mértéküktől az átszellemült gondolat megtáncorodik.

Ha, mondom, mert nem akarok senkit fellengzős szavakkal befolyásolni, aki az ész józan fényének útmutatását is követheti. És ha kiderül, hogy a nő képes racionális lényként működni, ne kezelje senki rabszolgaként vagy oktalan állatként, akinek a férfi eszére kell hagyatkoznia, amikor kapcsolatba kerül vele, hanem fejlesszék ki szellemi képességeit, hogy magatartását üdvösen mérsékeljék a fenséges elvek. Hadd szerezze meg méltósága tudatát azzal, hogy megérti, Is-

65 Matthew Prior (1664–1721): „Hans Carvel,” 1700.

tenen kívül senkire nem kell támaszkodnia, és hadd fogadja el nembeliségének szükségszerű következményeit, és ne kössék az erkölcsöt neki hovatartozáshoz, csak hogy még csábítóbbá tegyék a nőt.

Továbbá, ha a gyakorlat bizonyítja, hogy a nők képtelenek ugyanolyan fokú szellemi erőt, kitartást és lelki nagyságot felmutatni, mint a férfiak, annyit azért lássunk be, hogy ők is ugyanolyan eredményekkel rendelkeznek, mint a férfiak, még ha gyakorlásukban nem is képesek elérni ugyanazt az intenzitást. A férfiak fölénye így is épp annyira, vagy még inkább nyilvánvaló lesz, mint most, de az igazság ugyanaz lesz mindkét nem számára, mert az igazság alapelv és örökön azonos önmagával. A ma ismert társadalmi rend sem fog felborulni, mert a nők csak azt a rangot élvezhetik majd, amelyet az ész jelöl ki számukra, és nem létezik olyan ravasz trükk, amivel ki tudnák egyenlíteni az erőviszonyokat, arra pedig pláne nem, hogy megfordítsák azokat.

Lehet, hogy mindez utópisztikus álom. De mint álom annak a Lénynek a tükröződése bennem, aki erőt ad, hogy az erény felé vezető úton csakis a saját eszemre hagyatkozzam, azon túl pedig csakis Őrá, s felháborítanak a téves fogalmak, melyek nememet fogva tartják. Én embertársamként szeretem a férfit, de jogara, akár valódi, akár bitorolt, rám nincs hatással. Csakis az eszével tudja kiérdemelni elismerésemet, de akkor az eszének, nem a férfinak vetem magam alá. Minden felelős személy cselekedeteit a benne lakozó észnek kell irányítania, másképp milyen alapzaton állna Isten trónusa?

Úgy vélem, ezeket a nyilvánvaló igazságokat újra és újra ki kell mondani. A férfiak az emberiségen belül elszigetelték a nőket, kivetkeztették őket emberhez méltó ruhájukból, vagyis az erényekre való képességből, hamis díszekkel aggatták tele őket, hogy rövid életű zsarnoki uralomra tehessenek szert felettük. A szerelem minden nemesebb szenvedélynek elfoglalta a helyét gondolkodásukban. Egyetlen becsvágyuk maradt, hogy szépek legyenek, hogy érzelmeiket ébresszenek a férfiakban tisztelet helyett, s ez a nemtelen becsvágy, mint az abszolút királyságokban a szolgálalkúság, aláássa bennük a jellemerőt. A szabadság az erény anyja, és ha a nőket hajlamaikra hivatkozva szolgáskorban tartják, ha nem engedik meg, hogy magukba szívják a szabadság éles, pezsdítő levegőjét, mint az egzotikus virágok,

hamar hervadásnak indulnak, és valóban a természet tetszetős hibájaként lesznek számontartva.⁶⁶

Az érv pedig, mi szerint a női nem mindig is függőségben élt, a férfiakra üt vissza. A többséget mindig néhány ember tartotta hatalmában, és néhány szörnyeteg ezrek és ezrek felett uralkodott, akiknek fogalma sem volt az ideális ember mibenlétéről. Emelkedettebb gondolkodású férfiak vajon miért nézik el a megaláztatásnak ezt a formáját? Vajon nem általánosan elismert tény, hogy a királyok összességükben mindig alacsonyabb rendűek voltak képességeiket és erényeiket tekintve, mint ugyanannyi személy a köznépből kiválogatva – s nem kezelik-e őket a mai napig olyan nagyrabecsüléssel, ami egyenesen arculcsapása az észnek? Kína nem az egyetlen ország, ahol istennek tettek meg egy embert.⁶⁷ A *férfiak* behódolnak a nagyobb erőnek, hogy büntetlenül élvezhessék a pillanatnyi örömeiket; minthogy a *nők* végül is ugyanezt teszik, amíg valaki ki nem mondja, hogy az udvaronc, aki szolgálalkúen lemond az ember születési jogáról⁶⁸, nem erkölcsi lény, nem lehet kijelenteni, hogy a nő lényegét illetően alóbbrendű, mint a férfi, csak mert örökösen a férfinek alárendelve él.

Mostanáig a világot a nyers erő irányította, s az is bizonyítja, hogy a politikatudomány gyermekcipőben jár, hogy a filozófusok haboznak ezt a fajta, az ember számára leghasznosabb tudást végérvényesen tudományként elismerni.

Érveimet nem sorolom tovább, befejezésül csak annyit szeretnék kijelenteni, hogy amint az egyre tisztuló politikai élet egyre szélesebb körben terjeszti el a szabadság eszményét, az emberiség, beleértve a nőket is, egyre bölcsőbb és erényesebb lesz.

66 L. *Elveszett Paradicsom*, Milton 1978, X. 891; 332. old.

67 A császárokat „az ég fiainak” nevezték.

68 Ti., hogy saját eszével gondolkozzék.

3. fejezet

Az előző téma folytatása

A testi erő, ami valaha a hőroszok megkülönböztető jegye volt, mára meg nem érdemelten a megvetés tárgya lett, a férfiak és a nők egyaránt feleslegesnek gondolják. A nők úgy vélik, csökkentené női bájait, és megszüntetné édes gyengeségüket, jogtalan hatalmuk forrását, a férfiak szerint pedig nem illik egy kifinomult úriember jelleméhez.

Könnyű bebizonyítani, hogy mind a férfiak, mind a nők egyik végtelből a másikba estek, s szeretném felhívni a figyelmet, hogy az elmúlt időkben egy általánosan elterjedt téveszme ebben a kérdésben némi hitelt tett szert, ami – az ok-okozat felcserélése révén – téves következtetéshez vezetett.

Nagy tehetséggel megáldott emberek sokszor tönkreteszik szervezetüket a szakadatlan szellemi munkával s egészségük elhanyagolásával. Szenvedélyük ereje általában arányban áll elméjükével, vagyis, ahogy mondani szokás, kard koptatja hüvelyét,⁶⁹ s ebből a felületes megfigyelők arra következtetnek, hogy a nagy tehetséggel megáldott emberek testalkata általában gyenge, vagy, hogy divatosabb szóval éljek, többnyire törékenyek. Holott, azt hiszem, épp az ellenkezője igaz: alaposan utánanézttem és azt állapítottam meg, hogy a legtöbb esetben a szellemi erő nagy testi erővel, természettől fogva ép felépítéssel párosul. Nem az idegek felajzottságára, az izmok állandó feszességére gondolok, ami a testi munka következménye, miközben az agy tétlen, vagy csak a kezeket irányítja.

Dr. Priestley biológiai ábráján bemutatja, hogy a legtöbb nagy ember több mint negyvenöt évet élt.⁷⁰ Ha meggondoljuk, hogy milyen pa-

69 „Kard koptatja hüvelyét – szokták mondani. Éppen ez volt az én esetem. Szenvedélyeim éltettek, szenvedélyeim pusztítottak el.” Jean-Jacques Rousseau: *Vallo-mások*. Magyar Helikon, 1962. Ford.: Benedek István és Benedek Marcell. 217. old.

70 Joseph Priestley: *Description of a Chart of Biography*, 1765. Priestley (1733–1804) angol fizikus, kémikus, liberális társadalomfilozófus, unitárius teológus a nagy történelmi személyiségek élethosszát vízszintes tengelyre húzott függőleges vo-

zarlón vetették be minden erejüket, mikor kedves tudományuk titkait vizsgálták, milyen könnyelműen égették életük lámpásának kanócát, mit sem törődve az éjszakával, milyen gazdagon népesítette be költői képzeletük a teret, s hogyan háborgott lelkük, amíg egész valójuk reszketett az elmélkedésre támadt szenvedélyektől, míg végre a látomás anyagtalan szövedéke⁷¹ el nem halványult kimerült tekintetük előtt, arra kell következtetnünk, hogy szervezetük vasból lehetett. Shakespeare mindig biztos kézzel kapta el a képzelt tört, ⁷² és Milton sem reszketett, amikor nyomorult tömlőce burkából a Sátánt messze röpítette. Egyikőjük sem eszement őrjöngését tárta a világ elé, nem fékevesztett agyvelejük beteg képzelgését fogalmazták meg, hanem „szent örületben”⁷³ villámlo képzeletük látomásait, amelyet nem tanak fogva az anyagi lét bilincsei.

Tisztában vagyok vele, hogy ez az érvelés tovább vezet, mint választott témám megköveteli, de én az igazságot keresem, és bár fönn tartom álláspontomat az elsődleges kérdésről, beismerem, hogy a testi erőfölény minden jel szerint természetes elsőséget ad a férfiaknak a nőkkel szemben, de ez az egyetlen vonatkozása a két nem viszonyának, amelyben a férfi fölénye tényekkel alátámasztható. Azt viszont fenntartom, hogy erkölcsi téren éppúgy, mint a megszerzett tudás területén csakis mennyiségi különbség lehet a két nem között, erkölcsi és tudásuk természete nem különbözhet egymástól. És a nőknek erkölcsi és racionális lényekként egyaránt arra kell törekedniük, hogy kifejlesszék magukban az emberi erényeket, vagyis a tökéletesség fokozatait ugyanolyan eszközökkel, mint a férfiak, s nem szabad hagyniuk, hogy úgy neveljék őket, mint szeszélyes, félig emberi lényeket, ahogy Rousseau vad agyrémei diktálják.⁷⁴

nalak hosszával érzékeltette. Ez volt az első grafikon, amely az idő és valamely időben lejátszódó jelenség viszonyát függőleges és vízszintes vonalak összefüggésével fejezte ki.

71 Shakespeare: *A vihar* IV.1.151. Ford.: Babits Mihály.

72 Shakespeare: *Macbeth* III.IV.62–63. Ford.: Szabó Lőrinc.

73 Shakespeare: *Szentivánéji álom*, V.1.12. Ford.: Arany János.

74 MW: „Az elvont és spekulatív igazságok, az alapelvek, a tudományos tantételek kutatása, mindaz, ami az eszmék általánosítására irányul, nem a nők hatáskörébe tartozik. Tanulmányaiknak teljességgel a gyakorlathoz kell kapcsolódniuk. Az ő dolguk alkalmazni azokat az elveket, melyeket a férfi talált meg, és az ő dolguk megtenni a megfigyeléseket,

Ha a férfiak testi erejükkel és kisebb-nagyobb észbeli képességekkel büszkélkednek, vajon a nők miért olyan elvakultak, hogy a hiányosságaikkal kérkednek? Rousseau olyan csalárd mentséget talált számukra, ami csak egy férfinak juthatott eszébe, akinek elszabadult képzeletét túlfűtött érzéki benyomásai táplálják. Kitalálta, hogyan engedelmeskedhetnek a nők testi étvágyuknak anélkül, hogy megsértenék a tartózkodásnak a férfiak hiúságát és kicsapongó természetét szolgáló, romantikus eszményét.

Ezek az érzelmek félrevezetik a nőket, akik sokszor hangsúlyozzák is gyengeségüket, vagyis ravaszul a férfiaknak épp a *gyengeségére* apellálnak, hogy befolyásuk alá hajtásák őket. És akkor büszkélkednek

melyek a férfit az elvek leszögezésére vezetik. Mindaz az értelmi működés, melyet a nő végez, amennyiben nem vonatkozik közvetlenül a feladatára, a férfiak tanulmányozására kell hogy irányuljon, vagy olyan kellemes ismeretekre, melyek egyedüli célja az ízlés. Mert ami a lángelme műveit illeti, ezek meghaladják felfogásukat. Ugyanúgy nincs bennük elég pontosság és figyelem ahhoz, hogy az egzakt tudományokban boldoguljanak. Ami pedig a fizikai ismereteket illeti, a két nem közül annak valók ezek, amelyek a legtevékenyebb, a legmozgékonyabb, amely a legtöbb célt képes belátni. Annak valók ezek, akikben több az erő, aki jobban gyakorolja ezt az erőt, és aki ítélni képes az érzékelő lények és a természeti törvények kapcsolataiban. A nő, aki gyenge, és nem vesz észre semmit, ami kívül esik önmagán, azokat a rugókat becsüli és ítéli meg, melyeket gyengesége pótlására hozhat mozgásba. Ezek a rugók pedig a férfi szenvedélyei. Az ő mechanikája magában véve erősebb, mint a miénk, összes emeltyűi az emberi szívet hozzák mozgásba. Amit az ő neme önmagától nem képes megtenni, holott ez neki szükséges vagy kellemes, mindazt akarata révén velünk kell elvégeztetnie. Szükséges tehát, hogy alapjaiban tanulmányozza a férfi szellemét, nem elvont értelemben, hanem azoknak a férfiaknak a szellemét, akik körülötte vannak, azoknak a férfiaknak a szellemét, akiknek alárendelte akár a törvény, akár a közvélemény. Meg kell tanulnia a nőnek, hogy behatoljon érzelmeikbe, beszédük, cselekedeteik, tekintetük, taglejtésük útján. Beszédje, tettei, tekintete, taglejtése útján kell hogy kényére-kedvére tudjon érzelmeket kelteni a férfiakban, mintha nem is gondolna rá. A férfiak jobban fognak bölcselkedni az emberi szívről, mint a nők. Ő azonban jobban fog olvasni az emberi szívből. A nők dolga, hogy megtalálják a – hogy úgy mondjam – kísérleti erkölcsöt, viszont a mi dolgunk, hogy ebből rendszert alakítsunk. A nőben több a szellemesség, a férfiúban több a lángelme. A nő megfigyel, a férfi gondolkodik. Ebből az összjátékból származik a legtöbb világosság, a legtökéletesebb tudomány, amely az ember számára a maga erejéből megszerezhető. Egyszóval ebből származik a legbiztosabb ismeret önmagunkról csakúgy, mint másokról, amelyre a mi fajtánk csak képes. És ilyen módon irányulhat a művészet szüntelenül arra, hogy tökéletesítse azt az eszközt, melyet a természet adott. Az asszonyok könyve a világ. [Rousseau: Emil 459–460. old.] Remélem, olvasóim még emlékeznek, hogyan hasonlítottam össze a nőket és a katonatiszteket.

jogtalan fölényükkel, mint a török basák, mert sikerült uraik – vagyis a férfiak – fölé kerekedni, jóllehet közben feláldozzák az erényt a pillanatnyi kielégülés kedvéért és a tiszteletet, mely egy életre szólna, hogy diadalmaskodjanak, ha csak egy röpke órára is.

Jelenleg a nőknek, akárcsak a zsarnokoknak, nagyobb hatalmuk van, mint ha a királyságokból, illetve családokból összeálló világot a rációból levezetett törvények igazgatnák. A hatalom kedvéért azonban, hogy az összehasonlítást folytassuk, feláldozzák jellemüket, s következésképp a társadalmat teljesen áthatja a gátlástalanság. A kevesek a tömegek vállán lépkednek fel a csúcsra. Épp ezért ki merem jelenteni, hogy amíg a nőket nem nevelik racionálisabban, az emberi erények terjedése és a tudás előrehaladása újra és újra szükségszerűen megtorpan. Ha belátjuk, hogy a nő nem csak azért lett teremtvé, hogy a férfi étvágyát kielégítse, vagy hogy táplálékáról és tiszta fehérneműjéről gondoskodó, első számú cselédje legyen, azt is be kell látnunk, hogy a szülőnek, aki gondos nevelést akar adni a leányának, ha nem is akarja kifejezetten edzeni a testét, óvakodnia kell, nehogy tönkretégye szervezetét a szépségről és az ideális nőről alkotott hamis nézeteknek engedelmeskedve; s nem szabad megengedni, hogy a veszedelmes elképzelés megfertőzze a leányokat, amely szerint egy fogyatékosság valami vegyi átalakulás következtében erénnyé válhat. Boldog vagyok, hogy a legtanulságosabb angol gyermekkönyv szerzője egyetért velem ebben a kérdésben. Idézem a jegyzetekben az idevágó gondolatait, hogy széles körű tekintélyével megtámogassam az érvelésemet.⁷⁵

75 MW: „Egy tiszteltre méltó öregúr a lánya nevelésében követett módszerről a következő ézszerű beszámolót adja:

– Igyekeztem testi és szellemi adottságait a lehető legnagyobb mértékben kifejleszteni, amit nagyon ritkán tűznek ki célul leánygyermek nevelésében. Amint eléggé erős lett ahhoz, hogy a gazdaságban és a kertben végzendő könnyebb feladatokat el tudja látni, állandóan magam mellett tartottam. Selene – Selene volt a neve – hamarosan nagyon ügyesen el tudta végezni ezeket a falusi munkákat, amit nagy örömmel és elismeréssel figyeltem. Ha a nők testben és lélekben erőtleneek, az nem annyira a természetből, mint neveltetésükből fakad. Arra bátorítjuk őket, hogy lélekölő tunyaságban és tétlenségben töltsék életüket, amit hazug módon finomságnak nevezünk. Ahelyett, hogy elméjüket az értelem és bölcsélet szigorúbb szabályaival palléroznánk, haszontalan készségekre trenírozuk őket, melyek hiúsághoz és érzékiséghez vezetnek. A legtöbb országban, amerre jártam, semmi komolyabb dolgot nem tanítanak nekik, csak pár hangmagasságot egy-két

S még ha igaz is, hogy a nők természetes alkatuknál fogva gyöngébbek, mint a férfiak, nem kell igyekezniük még gyöngébbé tenni magukat, mint amilyenek a természet megalkotta őket. Az ilyen érvelés ellentmond a józan észnek és szenvedélyről árulkodik. Ebben a felvilágosult korban remélhetőleg sértetlenül kétségbe lehet vonni a férfiak isteni jogát, ahogy a királyok isteni jogát is, s bár a meggyőződés nem hallgattatja el a férfiak isteni jogának harcias képviselőit, ha bármely előítéletet megkérdőjeleznek, a bölcsek mindig elgondolkoznak, és hagyják, hogy a szülőkörűek eszement felháborodással támadják az újító látásmódot.

Ha egy anya a leányát valóban tiszteletet parancsoló nővé akarja nevelni, fittyet hányva a tudatlanok gúnyolódására, éppen ellenkezőképpen kell eljárnia, mint ahogy ékesszólása megejtő szépségével és rafinált érvelésével Rousseau tanácsolja. Ékesszólása hatására ugyanis az abszurd felvetések elfogadhatónak tűnnek és a dogmatikus okfejtések anélkül, hogy meggyőzőek lennének, zavarba ejtik azokat, akik nem képesek megcáfolni érvelését.

Az élővilágban minden fiatal egyednek szinte folytonos testmozgásra van szüksége, és kisgyermekkorban az ember kicsinyének is ártalmatlan hancúrozással kellene töltenie az idejét, melynek során keze, lába anélkül mozog, hogy bonyolult agyi parancsokra, vagy a gondozó állandó figyelmére volna szüksége. Valójában az önfenntartáshoz kellő körütekintés az értelem első természetes próbája, mint ahogy az apró ötletek, melyekkel rövid ideig elszórakoztatja magát,

dallamhoz, és néhány értelmetlenül kimódolt testtartást. Idejük nagyrészt lustálkodással és semmiségekkel telik, érdeklődésük semmiségekre korlátozódik. Mintha elfelejtkeznénk róla, hogy otthonunk jó légköre és gyermekeink nevelése a nőknél múlik. És vajon milyen légkört, milyen nevelést képesek nyújtani azok, akiket gyermekkoruktól félre neveltek, s akiknek soha senki nem tanította meg, milyen kötelességeik vannak az életben? Érintgetni egy-egy hangszer húrjait ügyetlen ujjacskáival, elpuhult, züllött fiatalembereknek természetes vagy tettetett bájjukat mutogatni, féktelen és felesleges költekezésben elpazarolni a férjük atyai örökségét, ezek a készségek, melyekben az általam ismert legtöbb civilizált nép asszonyai olyannyira jártasak. S az eredmény mindenütt ugyanaz: romlott forrásból mi más fakadna, mint egyéni nyomor és társadalmi kiszolgáltatottság.

Selene nevelését azonban más nézetek irányították és szigorúbb elvek szabályozták, már ha szigorúnak lehet nevezni az olyan elveket, amelyeknek hatására a gondolkodás felismeri a morális és vallási kötelességeket, és amelyek a lehető legbiztosabb védelmet nyújtják az élet elkerülhetetlen megpróbáltatásai ellen.” Mr. Day: Stanford és Merton 3. kötet.

elősegítik képzelete kifejlődését. A természetnek ezt a bölcs előrelátását azonban keresztezi a helytelen szeretet és a vakbuzgó igyekezet. A gyermeket – főleg a leánygyermeket – egy percre sem hagyják egyedül, hogy azt csináljon, amit akar. Ennek hatására függőség alakul ki benne. A függőséget pedig természetesnek mondják.

Hogy megőrizze természetes szépségét – a nő legfőbb értékét – egy kislány tagjait és képességeit erősebben kötik gúzsba, mint Kínában szokás, és miközben a fiúk szabadon hancúroznak a szabad levegőn, a leányokra mozgásszegény életmódot kényszerítenek, ami elernyeszti izmaikat és elgyöngíti idegeiket. Ami pedig Rousseau megállapítását illeti, melyet azóta sok szerző ismételget, hogy függetlenül a neveltetésüktől a kislányok születésüktől imádnak babázni,⁷⁶ öltözködni és csacsogni, ez oly gyermeteg kijelentés, hogy nem is érdemel komoly cáfolatot. Természetes, hogy ha egy kislányt arra ítélik, hogy órákon át nyugton üljön és közönséges gondozói üres fecsegését hallgassa, bele akar szólni a beszélgetésbe, és abból, hogy szegénykének rendszeresen végig kell néznie anyja öltözködési szertartását, kétségtelenül a legtermészetesebben következik, hogy utánozza ahogy az anyja vagy néje őt öltözteti, és örömet leli egy élettelen bábu csinosítgatásában. A legkiválóbb férfiaknak is ritkán volt elég erejük ahhoz, hogy felülemelkedjenek a közvélekedésen, és ha a szellem történetének lapjait mindig beárnyékolják a kor előítéletei, bizonyos engedményeket kell tennünk annak a nemnek is, amelynek tagjai, mint a királyok, mindent csak torzító közvetítésen át szemlélhetnek.

Ugyanígy az öltözködés iránti érdeklődést is könnyen megmagyarázhatjuk anélkül, hogy a vágyra hivatkoznánk, amely a nőt arra ösztönzi, hogy örömet szerezzen a férfinak, akire támaszkodhat. Röviden: a feltételezésnek, hogy egy leány természettől fogva kacér,⁷⁷ és hogy a fajfenntartás természetes ösztönéből fakadó vágy azelőtt is megvan benne, hogy a helytelen nevelés hatására felcsigázott képzelete idő előtt felébresztené, olyannyira abszurd és összeegyeztethetetlen a filozofikus gondolkodással, hogy olyan éles elméjű megfigyelő, mint Rousseau, nem hangoztatta volna, ha nem részesíti előnybe az eredetiséget a rációval, a tetszetős paradoxonokat az igazsággal szemben.

⁷⁶ Rousseau: *Emil*, 434. old.

⁷⁷ Rousseau: *Emil*, 432. old.

Nem vall következetes gondolkodásra, hogy valaki, aki olyan melegen és meggyőzően érvelt a lélek halhatatlansága mellett, az értelemnek nemet tulajdonítson. Milyen gyenge gát azonban az igazság, ha egy hipotézisnek állja útját! Rousseau nagyra becsülte, szinte imádta az erényt, s mégis megengedte magának, hogy a szerelemben az érzékei vezessék. Képzetele szünet nélkül gyűlékony anyaggal táplálta gyűlékony érzékeit, de hogy eleget tegyen az önzetlenség, a lelkierő és a többi hősi erény iránti tiszteletének, amelyet az olyan lélek, mint az övé képtelen hűvösen csodálni, képes volt kiforgatni a természet törvényét, és olyan tanokat terjeszteni, amelyek nemcsak kártékonnyak, de a Legfőbb Bölcsességre nézve becsmérleők is.

A nevetséges történetei, melyek azt hivatottak bizonyítani, hogy a kislányok a természettől eredően többet törődnek a megjelenésükkel, s melyeket nem igyekszik mindennapos példákkal alátámasztani, még megvetést sem érdemelnek. És hogy egy kisasszonykának oly kifejtett ízlése volna, hogy lemondjon az o betű írásában lelt szórakozásáról, csak mert közben nem elég kecses a testtartása, a tudós malacról szóló anekdoták kategóriájába tartozik.⁷⁸

Valószínűleg több pici lányt volt alkalmam megfigyelni, mint J. J. Rousseau-nak. Emlékszem saját érzéseimre is, de a környezetemet is gondosan megfigyeltem, és nem csupán nem értek vele egyet a női karakter kialakulásának kezdeteit illetően, de egyenesen meg merem kockáztatni, hogy – hacsak a tétlenség el nem tompítja szellemét vagy hamis szégyenérzet meg nem zavarja ártatlanságát – egy kislány is legjobban futkározni szeretne, és a babázás eszébe se jutna, ha a be-

78 „Ismerek egy fiatal leányt, aki hamarabb tanult meg írni, mint olvasni, s aki előbb tűvel kezdett írni, csak azután tollal. Az összes betű közül eleinte csak az O betűt akarta írni. Folyton nagy és kis O-kat firkált, mindenféle alakú O-kat, az egyik O-t beleírta a másikba, és mindig fordítva rajzolta. Szerencsétlenségére egy napon, amidőn ezzel a hasznos tanulással foglalkozott, megpillantotta magát egy tükörben. Úgy találta, hogy feszes tartása nem áll neki jól, s mint egy második Minerva, eldobta a tollat és nem akart többé O-kat csinálni. A fivére sem szeretett jobban írni, mint ő. Neki azonban a kényszer volt terhére, nem pedig az, hogy nem áll jól neki az írás.” Rousseau: *Emil*, 436. old.

A „tudós malac” az 1780-as évek egyik londoni szennázója volt, ugyanis, mint hirdették róla, tudott „számolni”: számtani feladványokra válaszként orrával a megfelelő kártyára mutatott.

zárttság lehetőséget adna bármi másra. A kisfiúk és kislányok így minden gond nélkül együtt játszanának, ha a nemek közötti különbséget beléjük nem nevelik jóval azelőtt, hogy a természet kialakítaná a sajtósági nemi jegyeket. Sőt, kétségbevonhatatlan tényként elmondhatom, hogy az ismeretségi körömben tartozó nők közül azok nagy része, akik racionális lényként viselkednek és némi intellektuális energiáról tesznek tanúságot, gyermekkorukban megtapasztalhatták a féktelen szabadságot, ahogy a szép nem finom modorú nevelői mondanák.

Ha egy gyermek egészségét csecsemő- és kisgyermekkorában elhanyagolják, annak káros hatása tovább tart, mint gondolnánk. Ha a test kiszolgáltatott, a szellem is kiszolgáltatottá válik. Mert hogy lehet jó feleség és anya, aki ideje nagy részét a betegségek elleni harccal és azok legyőzésével tölti? Nem lehet elvárni egy nőtől, hogy elszántan igyekezzék fizikai erőnlétét javítani és minden élvezettől, ami gyöngítene, tartózkodni, ha korán rászoktatták, hogy magatartását a szépségre vonatkozó természetellenes normák és az érzékenység hamis képzetéhez igazítsa. A férfiak nagy része kénytelen időnként testileg kényelmetlen helyzeteket eltűrni, sokszor dacolniuk kell az elemek könyörtelenségével, de egy jó házból való leány a szó szoros értelmében rabja a testének, és még büszke is erre a rabságra.

Ismertem egyszer egy gyenge társasági hölgyet, aki az átlagosnál is büszkébb volt a törekénységére és érzékenységére. A kényes ízlést és az étvágytalanságot az emberi tökéletesség csúcsának tekintette, s ennek megfelelően viselkedett. Láttam, ez a gyenge, affektált nő hogyan hanyagolja el a legalapvetőbb kötelességeit, s ugyanakkor hogyan hever önelégülten a pamlagon, és hogyan hirdeti dicsekedve, hogy nincs étvágya, amivel nyilván érzékenységére és kifinomultságára akarta felhívni a figyelmünket. Mert mi mást jelenthetne ez az ostoba bejelentés? Mellesleg épp akkor sértett meg egy előkelő idős hölgyet, aki valami váratlan csapás következtében rákényszerült, hogy elfogadja kérkedve gyakorolt nagylelkűségét, holott jobb napjaiban ő tarthatott volna igényt a háziasszony hálájára. Hogy tudna egy ember ilyen mélyre süllyedni, mint a fényűzésben tobzódó szibariták, ha mindennel együtt az erény fogalma nem kopott volna meg teljesen, vagy ha egyszer is felhívták volna figyelmét az erényre, ami

persze távolról sem pótolja az elme pallérozását, de mégiscsak visszatartaná attól, hogy ilyen sértően viselkedjék?

Egy ilyesféle nő legalább olyan irracionális szörny, mint a törvénytelen hatalomtól megrontott római császárok. Azonban minthogy az uralkodókat mégis köti valamennyire a törvény és fékezi némileg a becsület, a krónikák nincsenek tele az ostobaság és kegyetlenség ilyen természetellenes példáival, és Európát nem fojtogatja a zsarnokságnak az a gyilkos, mérgező levegője, amely csírájában öli meg az erényt és minden szellemi értéket, ahogy a számum népteleníti el pusztító útja során Törökországot, és teszi magtalanná a férfiakat éppúgy, mint a termőtalajt.

Ilyen siralmas állapotban leledzenek mindenütt a nők, mert annak érdekében, hogy ártatlanságukat megóvják – udvariasan így nevezik a tudatlanságot – az igazságot elrejtik előlük, s arra készítetik őket, hogy mielőtt szellemi képességeik elég erőre tennének szert, természetellenes jellemet vegyenek fel. Gyermeckoruktól azt tanítják nekik, hogy a nő jogara a szépség, s minthogy a gondolkodás igazodik a testhez, az aranyozott kalitkájában fel-alá sétáló női gondolkodást teljesen kitölti a tömlöc iránti imádat. A férfiaknak megadatott, hogy sok mindennel foglalkozzanak, érdeklődésük kielégítésére számtalan tennivalót találnak maguknak, s mindez meghatározza nyiladozó elméjük jellegét. A nők figyelme viszont egyetlen dologra összpontosul, gondolkodásukat állandóan lényük legértéktelenebb aspektusára irányítják, így ritkán látnak túl szépségük percnyi diadalán. Ha azonban értelmüket felszabadítanák a rabság alól, amelynek a férfiak gögje és érzékisége veti alá őket és saját rövidlátó vágyuk, amely, mint a zsarnok hatalomvágya, beéri a pillanatnyi kielégüléssel, elcsodálkoznánk, ha valaki gyöngének mondaná őket.

Engedtessek meg, hogy még tovább menjek. Ha helyt adnánk a feltételezésnek, hogy az ördög létezik, és hogy a Szentírás allegorikus fogalmazásmódját használjam, jár szerte, keresve, kit nyeljen el,⁷⁹ nem tudná jobban lealacsonyítani az emberi természetet, mint ha abszolút hatalommal ruházna fel valakit.

79 1 Pét 5,8.

Ez az érvelés igen szerteágazó. A születés, a gazdagság és minden környezeti előny, amely valakit embertársai fölé emel anélkül, hogy neki bármilyen szellemi erőfeszítést kellene tennie, valójában mindenkinél mélyebbre taszítja az illetőt. Az ilyen ember hiúságával, gyengeségével egyenes arányban élnek vissza a haszonlesők, s végül a felfuvalkodott szerencsétlen elveszti minden emberi vonását. Hogy az ilyen vezért, mint a birkacsorda, gondolkodás nélkül követi a tömeg, az olyan rejtélye az emberi viselkedésnek, amit csak a tömegeket mozgató, az azonnali gyönyörre irányuló vágy és értelmük szűkössége magyarázhat. Szolgai függőségben nevelkedők és fényűzésben, semmittevésben elkorcsosultak között, hogyan akadhatna férfi, aki érvényt szerez az emberi jogoknak, vagy megköveteli a tisztteletet az erényes egyén iránt, aki csak egy utat ismer a kiemelkedés felé? Még nem ráztuk le az uralkodók és a papok igáját, s jó darabig eltarthat, míg a világ megdönti a zsarnokságot. Addig a szolgaság halálos szorítása óhatatlanul feltartóztatja az emberi gondolkodást az előrehaladás útján.

Egyetlen hatalomittas férfi se használja a királyi zsarnokok és palástos kegyencek hamis érveit, s ne hangoztassa, hogy a nők irányításra szorulnak, mert mindig is irányítani kellett őket. Majd mikor észszerű törvények igazgatják az emberek életét, mikor elnyerik természetes szabadságukat, akkor lesz okuk a férfiaknak lenézni a nőket, ha azok nem akarnak osztozni velük e szabadságban. De amíg ez a dicső kor el nem jön, a nők ostobaságának ostorozása közben ne felejtkezzenek el a férfiak a sajátjukról sem.

Való igaz, a nők nemtelen eszközöket használnak, hogy hatalomra tegyenek szert. Szembe mennek az erkölcsi értékrenddel és másokat is erre késztetnek, vagyis lemondanak a rangról, amelyet az ész biztosíthatna számukra. Így aztán végső soron vagy nyomorult rabszolga válik belőlük, vagy szeszélyes zsarnok. Miközben a hatalom megszerzésén fáradoznak, elvesztik gondolkodásuk tisztaságát és méltóságát. Ugyanez figyelhető meg a férfiaknál is, miután hasonló eszközök révén sikerül befolyásra szert tenniük.

Itt az ideje, hogy forradalmat idézzünk elő a nők mentalitásában. Itt az ideje, hogy visszaadjuk elvesztett méltóságukat, hogy segítsünk nekik megreformálni önmagukat, ők pedig az emberiség felét képvis-

selve segítsenek megreformálni a világot. Itt az ideje, hogy megkülönböztessük az örökérvényű erkölcsi törvényeket az épp uralkodó viselkedési normáktól. Ha a férfiak félistenek, csak rajta, szolgáljunk nekik! És ha a női lélek méltósága épp annyira kétséges, mint az állati léleké, ha a ráció a nőnek nem ad elég fényt, hogy irányt mutasson viselkedéséhez, tévedhetetlen ösztönökkel viszont nem rendelkezik, akkor nyilvánvaló, hogy a nő a legnyomorultabb teremtmény a mindenségben! És a sors vaskezeének alávetve be kell látnia, hogy valóban nem több, mint a Természet tünde tévedése.⁸⁰ De a legfortélyosabb szörszálhasogatót is próbára tenné, ha – Isten útját igazolandó a nők teremtését illetően⁸¹ – rá kellene mutatnia egyetlen konkrét okra, ami alapján ki lehetne mondani, hogy az emberiség felét képviselő nőket a Teremtő nem erkölcsi lényeknek teremtette.

Az erkölcs egyetlen szilárd alapja a Legfőbb Lény természetében keresendő, amelynek harmóniája attribútumainak egyensúlyából fakad, és amelyben – a legnagyobb tisztelettel szólva – az egyik attribútum szükségessé teszi a másikat. Igazságosnak kell lennie, mert bölcs, jónak kell lennie, mert mindenható. Az emberi ráció torzulását mutatja, a szenvedély vezette hódolatot, hogy az egyik attribútumnak az emberek általában nagyobb jelentőséget tulajdonítanak, mint a másinak, holott mind egyformán nemes és szükséges. Ebben a mai barbár állapotában az ember megszokta, hogy meghajoljon az erő előtt, s ritkán tud megszabadulni ettől a primitív előítélettől, még ha a civilizáció bizonyítja is, mennyivel értékesebb a szellemi, mint a fizikai erő. Ezek a vulgáris ítéletek elhomályosítják a gondolkodását, és akkor sem lát tisztán, amikor az istenségről elmélkedik. Gondolkozásában Isten mindenhatósága elfedi vagy felülmúlja minden más attribútumát, és azok a halandók, akik feltételezik, hogy Isten mindenhatósága bölcsességének irányítása alatt áll, profán módon korlátozzák hatalmát.

Nem értek egyet a tetszetős alázattal, amelynek nevében egyesek, miután megvizsgálták a természetet, nem lépnek tovább az Alkotóig. Egészen biztos, hogy a Magasságos és Felséges, aki örök hajlékában

80 *Elveszett Paradicsom*, Milton 1978, X. 891; 332. old.

81 *Elveszett Paradicsom*, Milton 1978, I. 26; 57. old.

lakik,⁸² sok olyan attribútummal rendelkezik, amelyről az embernek fogalma sem lehet. Az ész azonban azt súgja, hogy ezek nem mondhatnak ellent azoknak, amelyeknek alapján imádom – és az ész arra késztet, hogy rá hallgassak.

Természetes, hogy az ember keresi a tökéletest, aminek nyomát vagy megleli imádata tárgyában, vagy, mint egy ruhát, ráadja. Vajon milyen hatással lehet egy racionális lény erkölcsiségére a hit gyakorlásának ez utóbbi formája? Az illető meghajol a hatalom előtt, áhítattal csügg egy sötét felhőn, amely esetleg fényes távlatot nyit szeme előtt, hogy aztán hirtelen dühödt, fékevesztett őrzöngéssel szakadjon le alázatos fejére – és nem érti, miért. Amennyiben az istenség viselkedését a céltalan akarat bizonytalan késztetései irányítják, az ember is saját bizonytalan késztetéseinek kell hogy engedelmeskedjék, vagy olyan törvényeknek, melyek számára elfogadhatatlanok, mert hitétől idegen elvekből következnek. Ezzel a dilemmával szembesültek a rajongók és a józanabb gondolkodók is, miután megpróbálták felszabadítani az embert az üdvös megszorítások alól, melyek Isten természetének igaz felismeréséből fakadnak.

Vagyis, véleményem szerint, egyáltalán nem szentségtörés megvizsgálni a Mindenható attribútumait, sőt, vajon kitérhet-e egyáltalán előle, aki korlátot nem ismerve használja képességeit? Mert egyetlen formája van az istentiszteletnek, mely a tudásra vagy erényre áhító embernek hasznára van, még pedig a forró szeretet Isten mint a bölcsesség, jóság és hatalom egyetlen forrása iránt. A vak, ingatag ragaszkodás, mint általában az ember szenvedélyei, eltöltheti a gondolkodást és felmelegítheti a szívet, de közben az ember megfeledkezik róla, hogy igazságot cselekedjék, szeresse az irgalmasságot és alázatosan kövesse Istenét.⁸³ Ezt majd bővebben kifejtem, amikor Dr. Gregory tanácsaival ellentétes megvilágításban próbálom a vallást értelmezni, mert ő érzelmi vagy ízlésbeli kérdésként kezeli.

De zárjuk le ezt a látszólagos kitérőt. Kíváncos lenne, hogy az asszonyok ugyanazon elvek alapján ragaszkodjanak férjükhöz, mint amelyeken a hitbuzgóságnak kellene nyugodnia. Nincs más szilárd alap az ég alatt. Mert az asszonyoknak óvakodniuk kell az érzelmek

⁸² Ézs 57,15.

⁸³ Mik 6,8.

csalóka fényétől: diszkrétan érzelmeknek szokás nevezni az érzékiséget. Ennek érdekében a lányokat kisgyermekkoruktól vagy el kell zárni a világtól, mint a keleti hercegeket, vagy úgy kell nevelni őket, hogy képesek legyenek önállóan gondolkodni és cselekedni.

Miért vesztegelnek a férfiak e két megoldás között, ugyanakkor miért támasztanak lehetetlen elvárásokat a nőkkel szemben? Miért várnak el erkölcsös magatartást egy rabszolgától, akit eltompítanak, sőt, megrontanak a jelenlegi társadalmi elvárások?

Tudom, meglehetősen hosszú időbe telik majd, amíg kiirtjuk az érzékiség kedvelői által elültetett, mélyen meggyökeresedett előítéleteket, valamint meggyőzzük a nőket, hogy minden tekintetben sérti valós érdekeiket, ha a kifinomultság nevében ragaszkodnak gyengeségükhöz vagy gyöngének tettetik magukat, és amíg meggyőzzük a világot, hogy a nők gyarlóságának és dőreségének mérgezett forrása – hogy a szokásnak megfelelően minél finomabb szinonimákkal fejezzem ki magam – a szépséget magasztaló érzéki hódolatban kerekesendő. A vonásokban megjelenő szépségről van szó, mert, ahogy egy német író éleslátóan megállapította, egy csinos nőre minden férfi mint vágyának tárgyára tekint, és az olyan férfiak, akiknek boldogsága étvágyuk kielégítésében rejlik, észre se vesznek, vagy közömbösen néznek egy kifinomult nőre, aki intellektuális szépségével képes volna fenségesebb érzelmeket kiváltani.⁸⁴ Már hallom is a kézenfekvő ellenvetést: amíg a férfi olyan tökéletlen lény marad, mint minden jel szerint eddig volt, többé-kevésbé étvágyának rabszolgája lesz, s minthogy annak a nőnek lesz felette a legnagyobb befolyása, aki az uralkodó étvágyat elégíti ki benne, szükségszerű, hogy a nő fizikai, sőt, erkölcsi értelemben legyen a férfinak alárendelve.

Az ellenvetésben, elismerem, van némi igazság, de amíg fennáll a fenséges tanítás, „azért legyetek tökéletesek, miként a ti mennyei Atyátok tökéletes,”⁸⁵ tudhatjuk, hogy Ő, aki egyedül lehetne képes rá, nem korlátozza az ember erkölcsi lehetőségeit, épp ezért nyugodtan haladhat az ember előre, nem kell félnie, hogy átlépi saját körének határát, ha eme nemes dicsvágnak engedelmeskedik. A tenger vad hul-

84 Immanuel Kant: *Observations on the Feeling of the Beautiful and Sublime* (trans. John T. Goldthwait). Berkeley, 1960. 89–90. old.

85 Mt 5,48.

lámának megmondta: „eddig jöhetsz, tovább nem, itt majd megtörnek büszke hullámaid!”⁸⁶ És hiába csapkod, hiába tajtékzik a hab, a hatalom, mely megtartja pályájukon a rebellis égitesteket, feltartóztatja a hullámokat, mert az anyag megadja magát a nagy vezérlő Szellemnek. Egy halhatatlan lélek azonban, amelyet nem kötnek mechanikai törvények, s amely igyekszik megszabadulni az anyag bilincseitől, nem zavarja meg, hanem épp hozzájárul a teremtés rendjének fennmaradásához, amikor a szellemek Atyjával együttműködve igyekszik a változhatatlan törvényhez tartani magát, amely olyannyira igazgatja az egész univerzumot, hogy a képzelet beleszédül.

Ha a nőt alárendeltségre nevelik, vagyis arra, hogy egy másik esendő lény akarata szerint cselekedjék, és ő – helyesen vagy helytelenül – aláveti magát e hatalomnak, hol fogunk megállni? Alkormányzónak kell talán tekinteni, aki a birodalom egy kicsi szögletében uralkodik, és egy felsőbbrendű, épp olyan tökéletlen ítélőszéknek tartozik magatartásával elszámolni?

Nem nehéz megérteni, hogy az ilyen meghatalmazottak úgy viselkednek, mint akik félelemből engedelmeskednek: zsarnoki elnyomás alá helyezik gyermekeiket és cselédeiket. Minthogy nem észokból hajolnak meg a felső hatalom előtt, nem alakulnak ki stabil szabályok, hogy viselkedésüket azokhoz igazítsák. Szeszélyből, a perc sugallatára megértőek vagy könyörtelenek, és nincs mit csodálkozni, ha egy időre komisz örömmel áteszik még gyengébb vállakra a nyakukat dörzsölő nehéz igát.

De tételezzük fel, hogy egy engedelmességre nevelt nő értelmes férfihoz megy feleségül, aki anélkül, hogy éreztetné vele alárendeltségéből fakadó szolgálai helyzetét, úgy irányítja felesége ítéletét, hogy az a visszaverődő fény világánál oly erényesen viselje magát, amennyire elvárható ilyen körülmények között, amikor a ráció csak közvetve van jelen. Oltalmazója életét azonban az asszony nem biztosíthatja, s előfordulhat, hogy a férj meghal és a nagy család a feleség gondjaira marad. Kettős feladatot kell eztán ellátnia. Gyermekeit egyszerre kell apaként és anyaként nevelnie, ki kell alakítania bennük a megfelelő gondolkodást és felügyelnie kell vagyoni helyzetüket. De ó, jaj, ő maga

⁸⁶ Jób 38,11.

soha nem cselekedett önállóan. Csak azt tanulta meg, hogy a férfiak kedvében járjon,⁸⁷ hogy bájosan mosolyogva gyámolítóiként kezelje őket, de most, mikor a gyermekek gondja is akadályozza, hogyan szerezzen másik oltalmazót – férjet, hogy az átvegye a ráció megüresedett helyét? Egy racionális férfi – hiszen nem élünk romantikus tündérvilágban – meglehet őt magát vonzó, jól kezelhető teremtnak gondolja, nem fog szerelemből egy *egész családot* feleségül venni, amikor a világ tele van nála is csinosabb nőkkel. Mi lesz így vele? Vagy valami aljas hozományvadász könnyű prédája lesz, aki gyermekeit kismimizi apai örökségükből, őt pedig megnyomorítja, vagy kielégíthetetlen, féktelen kicsapongásba menekül. Képtelen megfelelő nevelést adni fiainak, vagy tiszteletet ébreszteni bennük önmaga iránt – mert nem üres játék a szavakkal, ha azt mondjuk, azt, aki nem tiszteletre méltó, akármilyen magas tisztséget töltsön is be, sose fogják tisztelni – és a hiábavaló, tehetetlen megbánás súlya alatt megtörik. A kigyó

87 „A két nem kapcsolatában mindkettő ugyanazt a célt követi, de a férfi is, a nő is a maga módján. Éppen az itt megmutatkozó különbségükből származik a meghatározó eltérés köztük erkölcsi tekintetben. Az egyik szükségszerűen aktív és erős, a másik passzív és gyöngé. Az egyik irányít és övé az akarat, a másik viszonylag könnyen aláveti magát.

Mihelyt ezt az elvet megállapítottuk, arra a következtetésre jutunk, hogy a nő egyenesen arra termett, hogy megnyerje a férfiú tetszését. Hogy a férfiú is tessék a maga részéről a nőnek, ez már kevésbé közvetlen szükséglet. Az ő érdeme erejében van. Már maga az a tény tetszést ébreszt, hogy erős. Megengedem, hogy a szerelem törvénye nem ebben áll. A természet törvénye azonban ezt kívánja, s ez időben megelőzi magát a szerelmet is.

Ha a nőt arra teremtették, hogy tetszést váltson ki, és hogy leigázzák őt, akkor kellemsé kell magát tennie a férfiú előtt, és nem kihívnia maga ellen. A nő erőszakossága a bájaiban van, és ezek által kell kényszerítenie a férfit, hogy az megtalálja erejét és használja is. A legbiztosabb módja az erő felélesztésének, ha ellenállás révén szükségessé tesszük. Ilyenkor a hiúság járul hozzá a vágyhoz, és az egyik fél diadalmaskodik ama győzelemmel, melynek kivívására a másik fél kényszerítette. Ebből következik a támadás meg a védelem, az egyik nem merészsége és a másik félénksége, végül pedig a tartózkodás és a szemérem, mellyel a természet azért fegyverzi fel a gyengét, hogy alávesse magát az erősnek.” Rousseau: *Emil* 422–423. old.

MW: *Ehhez a passzushoz nem fűzök hozzá semmi többet, mint hogy ez a kéjvágy filozófiájának leleményes megfogalmazása.*

foga a szívébe mar,⁸⁸ és a szabados ifjonti évek bűneinek bánatos emlékével, s általában elszegényedve száll a sírba.

Nincs semmi túlzás ebben a történetben, ellenkezőleg, nagyon is közel áll a valósághoz, és akiben van némi érdeklődés a környezete iránt, sok hasonló eset tanúja lehetett.

Azt azonban adottnak vettem, hogy hősnőnk jóra való teremtés, holott a tapasztalat azt mutatja, egy vakot éppolyan könnyű árokba vezetni, mint megtartani a kitaposott úton. De ha feltesszük, s a feltetelezés nem olyan abszurd, hogy ha valakit mindig arra tanítanak, hogy abban lelje örömét, hogy tetszést vált ki a másik nemből, az mindig abban keresi örömét, s vajon milyen példát mutat szegény, ártatlan leányainak az ilyen anya ostobaságból – hogy ne nevezzük egyenesen bűnnek? A szerelmi intrikákban elvész az anya, s ahelyett, hogy leányainak barátjává lenne, gyanakodva figyeli őket, mert ellenfelet lát bennük, mégpedig kegyetlen ellenfelet, minthogy óhatatlanul összehasonlításra csábítanak majd, és anyjukat, aki soha nem igyekezett a ráció ítélőszékébe ülni, hamar letaszítják a szépség trónusáról.

Nincs szükség különösen ékes tollra vagy a karikatúrák élesen megrajzolt vonalaira, hogy ecseteljük, milyen családi skandalumok és hitvány bűnök tenyésznek egy ilyen családanya környezetében. Holott csak úgy viselkedik, ahogy Rousseau rendszerében nevelkedve egy nőtől elvárható. Sose érheti a vád, hogy férfias vagy hogy átlépi a számára kijelölt határokat, sőt, valószínűleg betarthatja Rousseau másik szabályát is, és óvatosan megőrzi feddhetetlen jó hírnevét, és mindenki elismeri, hogy jó asszony. De milyen értelemben jó? Különbösebb igyekezet nélkül elkerüli, hogy bármi súlyos bűnt elkövessen, de kötelességeit hogyan teljesíti? Kötelességek! Ami azt illeti, épp elég feladat felcicomázni magát és fenntartani elgyöngült szervezetét.

Ami a vallást illeti, sose merészelt saját fejével ítélni, hanem elfogadta annak az egyháznak a tanítását, amelynek hitében nevelkedett. Jámboran úgy gondolja, hogy nála okosabbak eldöntötték ezeket a kérdéseket, s az, hogy nem kételkedik, része a tökéletességének. Megfizeti a tizedet mentából és köményből⁸⁹ – és hálát ad Istennek, hogy

⁸⁸ *Lear király* I. IV. 110–111. Ford.: Vörösmarty Mihály.

⁸⁹ Mt 23,23.

nem olyan, mint a többi asszony. Íme, a jó neveltetés áldásos eredményei! Íme, a férfihoz illő segítőtárs⁹⁰ erényei!⁹¹

Hadd találjak némi vigaszt egy másik kép megfestésében.

Hadd képzeljek el most egy másik nőt, aki, tétélezzük fel – hogy ne lépünk túl az általános jelenségek körén –, viszonylag jó szellemi adottságokkal rendelkezik. Szívesen edzi testét, s hagyja, hogy testi adottságai megfelelően kifejlődjének. Értelme fokozatosan elmélyül olyannyira, hogy végül eljut az erkölcsi kötelességek felismeréséhez és felfogja, miben áll az erény és az emberi méltóság.

A társadalmi helyzetéből fakadó kötelességek teljesítése közben fejlődik ki egyénisége; szeretetből megy férjhez anélkül, hogy elvesztené józan esztét, s minthogy távolabb lát a házasság örömein, elnyeri férje tiszteletét, mielőtt rákényszerülne, hogy alantas fortélyokkal igyekezzék vonzóvá tenni magát és felszítani férje hamvadó vágyát, amely természetének megfelelően kialszik, mihelyst a tárgya elveszíti újszerűségét. A hevesebb szerelem helyét átveszi a barátság és a türelmes ragaszkodás. Természetes dolog, hogy a szerelem egy idő után kialszik, ő pedig nem dúlja fel a család békéjét azzal, hogy igyekszik ébren tartani. Azt is feltételezem, hogy férje erényes férfiú, különben a feleségnek még inkább szüksége van az önálló életviteli elvekre.

A sors azonban elvágja e fonalat. Megözvegyül anélkül, tétélezzük fel, hogy megfelelően gondoskodtak volna róla. De nem esik kétségbe. Lesújtja a természet által ráért csapás gyötrelme, de egy idő után, mikor a bánatot fájdalmas megnyugvás váltja fel, szíve megkettőzött ragaszkodással fordul a gyermekei felé. Eltölti a vágy, hogy gondoskodjon róluk, s a szeretettől anyai kötelességei szent, hősies fényt kapnak. Úgy érzi, nemcsak annak a szeme látja erényes igyekezetét, aki immáron egyetlen forrása a vigasznak az életében, s akinek jóvátárgyából fakad az élet. A bánat hatására kissé elrugaszkodott,

⁹⁰ 1Móz 2,18.

⁹¹ „Szeretetremlő tudatlanság ez!” – mondja Rousseau Zsófiáról. „Boldog, kit arra rendelték, hogy őt tanítsa! Nem tanára lesz férjének, hanem tanítványa. Korántsem akarja férjét a maga ízléséhez idomítani, ő idomul a férje ízléséhez. Többet fog érni férjének, mintha tudós nő lenne. Abban az örömben lesz része, hogy mindenre taníthatja.” Rousseau: *Emil*, 489. old.

MW: Csak annyit szeretnék megkérdezni, vajon ha a szerelem mester és tanítványa között kihuny, hogy alakulhat ki barátság közöttük?

felfűtött képzelete ugyanis azt a botor hitet táplálja benne, hogy a szemek, melyeket ő zárt le reszkető kézzel, látják, hogyan nyomja el magában a szertelen vágyat, csak hogy teljesíteni tudja kettős kötelességét, s egyszerre tudjon anyja és apja lenni gyermekeinek. A szerencsétlenség hatására hősiesség tölti el, amivel képes elfojtani az újraébredő természetes késztetést, és élete virágjában megfedezkedik nőiségéről – megfedezkedik az örömről, melyet egy újra támadó szenvedély nyújthatna, ha vágyat ébresztene maga iránt s azt viszonzná. Már nem akar tetszeni, és méltósága tudatában lemond róla, hogy büszkélkedjék a viselkedése által kiváltott dicséretekkel. Szeretete a gyermekeié, legfényesebb reménye pedig túlmutat a síron, oda, ahova egyre gyakrabban elkalandozik képzelete is.

Szinte látom magam előtt gyermekeinek gyűrűjében, amint fáradásának jutalmát szemléli.

Intelligens szemek néznek rá, egészség és ártatlanság mosolyog a pirosszögös orcákról, és ha felnőnek, az élet gondjait hálatelt figyelmességük enyhíti majd. Megéli, hogy az erények, melyeket igyekezett alapelveként beléjük plántálni, szokássá rögzülnek, látja, hogy gyermekei jelleme eléggé megszilárdult ahhoz, hogy az élet megpróbáltatásaival szembe tudjanak nézni, soha nem felejtve el anyjuk példáját.

Miután az életre szóló feladatát elvégezte, nyugodtan vár a végső álmra, majd a sírból felkelve, joggal mondhatja: „egy talentumot bíz-tál rám, nézd, másik öt talentumot kerestem”.⁹²

Szeretném összefoglalni néhány szóban, amit eddig mondtam, mert eljött az ideje, hogy felfedjem a kártyáimat, és nyíltan kétségbe vonjam, hogy létezne nemekhez kötött erény, még a tartózkodást is ideértve. Az igazság, ha jól értem a szó jelentését, férfi és nő számára azonos. De minthogy a csapongó női gondolkodás, melyet a költők és regényírók oly bájosan tudnak ábrázolni, az igazság és az őszinteség elhallgatására épül, amitől az erény relatív fogalommal válik, s nincs más motorja, mint a haszonelvűség, a haszonról pedig – saját önkényes döntésük alapján – ők hivatottak ítélni saját érdekeiknek megfelelően.

⁹² L. Mt 25,15.

Elismerem, a nőknek másfajta kötelességeket kell teljesíteniük, mint a férfiaknak, de azok is *emberi* kötelességek, és biztos vagyok benne, hogy teljesítésüket ugyanazok az elvek írják elő, mint a férfiakét.

Hogy tiszteletet váltsanak ki, magatartásukat az értelmüknek kell kormányoznia, nincs más, ami garantálná jellemük függetlenségét. Egyszerűbben szólva, csak az ész előtt szabad meghajolniuk, ha nem akarnak a közvélekedés *tartózkodó* áldozatai lenni.

Az élet magasabb polcain ritkán találkozunk olyanokkal, akiknek viszonylag kiemelkedő képességei lennének vagy rendkívüli teljesítménnyel büszkélkedhetnének. Hogy miért, számomra nyilvánvaló: természetellenes körülmények közé születtek. A jellemet mindig azok a foglalatosságok alakítják ki, melyekkel az egyén vagy az osztály foglalkozni kényszerül. És ha a képességek a kényszerű használatban nem finomodnak ki, szükségszerűen tompák maradnak. Ezt az összefüggést könnyen alkalmazhatjuk a nőkre is, mert mivel ritkán foglalkoznak bármi fontos dologgal, az öröm utáni hajsza jellemüket oly érdektelenné teszi, mint amilyen sötét a *nagy emberek* társasága. Ugyanezért nem alakul ki kitartás valami komolyabb elfoglaltság iránt sem a gazdagokban, sem a nőkben, ami arra készíti őket, hogy saját maguk előtt zajos örömek és mesterségesen felkorbácsolt szenvedélyek közé meneküljenek, míg minden társas kötelék helyét a hiúság veszi át, s szinte teljesen eltűnik belőlük minden, ami emberi. Ilyen áldásokkal jár a jelenlegi társadalmi berendezkedés: a gazdagság és a női elpuhultság megrontja az emberiséget. Ha azonban feltesszük, hogy a nők racionális lények, arra kell őket ösztönöznünk, hogy igyekezzenek olyan erényeket kifejleszteni magukban, melyeket sajátjuknak mondhatnak, mert hogy nyerne nemes jellemet egy racionális lény bármitől, amit nem a saját erőfeszítésével szerzett meg?

4. fejezet

A nők különböző okokra visszavezethető alávetett helyzetéről

Immáron világos, hogy a nők fizikuma gyöngébb, mint a férfiaké, és számos ok egybeesése miatt alávetett helyzetben élnek. Szeretném azonban kiszolgáltatottságukat még egy okfejtéssel megvilágítani, amelyet gyakran szoktak értelmes emberek megfogalmazni az arisztokrácia igazolására, hogy a tömegeket nem szabad felemelni, mert a szolgálattelkü alávetettek, akik türelmesen mennek, amerre hajtják őket, ráébrednek önnön fontosságukra, és lerázzák magukról a láncokat. Az elnyomottak, teszik hozzá, mindenütt alávetik magukat az elnyomásnak, holott csak fel kéne emelni a fejüket, hogy lehulljon nyakukról az iga. Ahelyett azonban, hogy érvényesítenék születéssel szerzett jogukat, meghunyászkodnak, és egyre azt hajtogatják: „Együnk, igyunk, mert maholnap meghalunk.” Ennek analógiájára kijelenthetjük, hogy a nők alávetettsége is a pillanatnyi örömek élvezetéből fakad, és hogy végső soron ők maguk se becsülik nagyra a szabadságot, mert nincs bennük elég erkölcsi erő, hogy harcoljanak érte.

Ami a szív kultúráját illeti, teljes az egyetértés, hogy e téren a nemi hovatartozásnak nincs jelentősége, az intellektuális képességekkel kapcsolatban viszont a férfiak nem győzik hangoztatni a nők alacsonyrendűségét.⁹³ Azt állítják, a nő csak „bájában tökéletes,”⁹⁴ észből igen kis részt kapott. Minthogy tagadják, hogy volna benne szellemi

93 MW: Milyen következetlenségbe keverednek a férfiak, amikor elvi alapok nélkül érvelnek. A nőket, a gyöngé nőket angyalokhoz hasonlítják, holott egy magasabb rendhez tartozó lénynek szellemileg magasabb rendűnek kell lennie, mint az ember, különben mitől volna a magasabb rendűek. Ugyanebben a hangnemben, minden ironia nélkül, a férfiak szerint a nők jobb szívűek, nagyobb bennük az áhitat és a jóakarat. Én ezt nem hiszem, akármilyen udvariasan támasztják is alá, hacsak nem állítjuk azt is, hogy a tudatlanság a hitbuzgalom anyja. Szilárd meggyőződése, hogy nagy általánosságban az erény és a tudás sokkal inkább arányos egymással, mint feltételezik.

94 *Elveszett Paradicsom*, Milton, 1978, VIII. 547–548; 262. old.

képesség vagy ítélőerő, nem könnyű kitalálni, mi marad, ami intellektusukat dicsérné.

Az emberi ész tökéletesíthetősége a halhatatlanság porzószála, ha szabad ezt a kifejezést használnom. Mert ha az ember tökéletesre teremtett volna, vagy ha amikor eléri az érett kort, váratlanul szökőárként tévedhetetlen tudás lövellne fel benne, kétségbe vonnám, hogy léte a test felbomlása után is folytatódik. A jelenlegi körülmények között azonban minden nehézség a moralitás terén, amelyet az emberek közötti viták nem tudnak megfejtetni, és amely a mélyen gondolkodók tekintetének éppúgy ellenáll, mint a lángész villámlásszerű felismerésének, számomra érvként szolgál, amelyre a lélek halhatatlanságába vetett hitemet építem. Az észnek ennek fényében a tudásban való előmenetelre, helyesebben az igazság megismerésére szolgáló képességnek tekintem. Ebben a vonatkozásban minden egyén önmagában egy teljes világ. Az ész természetének mindnyájunkban azonosnak kell lennie, ha az valóban az istenség emanációja, a kötelék, amely a teremtményt a Teremtőhöz kapcsolja, legyen bár ez az egyik ember esetében nyilvánvalóbb, mint a másikéban. Mert vajon a szívében hordja-e az égi tökéletesség képmását, aki saját esze működtetésével nem tökéletesíti önmagát? Aprólékos gonddal tetszetős külsejűnek lett megformálva a nő, hogy a férfi „nagyobb örömét lelje benne”, fel lett ékesítve, hogy „ölelése méltóságot adjon a férfi szerelmének,”⁹⁵ a lelkétől viszont elvitatják ezt az isteni adományt. A nő és az ész közé mindig beiktatják a férfit, a nőt mindig úgy ábrázolják, mint aki a teremtés szándéka szerint csak durva közvetítőn át lát, és aki vakon elfogadja, amit mondanak neki. Ha azonban eltekintünk ezektől a légből kapott elméletektől, és megpróbáljuk a nőt önálló egésként látni, akármit is gondolunk róla, csak azt nem, hogy a férfi egy darabja, akkor felmerül a kérdés, vajon a nő rendelkezik-e saját ésszel vagy nem. Ha igen, amit egy pillanatra adottnak veszek, akkor nem csupán arra teremtett, hogy a férfi vigasztalására legyen, és nem szabad, hogy neme elfedje embervoltát.

Ezt a téves nézetet a férfiak valószínűleg azért alakították ki, mert nem ismerték fel a nevelés valódi célját. Mind ez ideig nem jöttek rá,

95 *Elveszett Paradicsom*, Milton 1978, VIII. 576–577; 263. old.

hogya a nevelés feladata olyan lény kialakítása, aki később képes lesz saját erejéből fokozatosan haladni a tökéletesség felé.⁹⁶ A nevelésben nem láttak többet, mint felkészítést a mindennapi életre. Erre a kéjes örömek utáni vágyból fakadó tévedésükre alapították a férfiak a női viselkedésmód szabályainak kódexét – hogy őszintén kimondjam, honnan ered a tévhit –, s ezzel az egész nemet megfosztották méltóságától. A szőkét a barnákkal együtt besorolták a földet ékesítő, mosolygó virágok kategóriájába. A férfiak mindig is így gondolták, de a félelem, hogy megsértik a nőiesség általánosan elfogadott követelményeit, sok kiváló képességű nőt arra késztet, hogy ne vitassa ezt a felfogást.⁹⁷ Így a szigorúan vett értelmet megtagadják a nőktől, helyet-

96 A tökéletesség talán nem a legjobb szó, de nem találok jobbat.

97 Alacsonyrendű juss az élvezet,
Az ég a hímnek dicsfényt, erényt tervezett.

Vajon ez után hogyan írhatta le Mrs. Barbauld ezeket a méltatlan sorokat:

Egy Hölgynek, festett csokorral
Virágnak virággal köszöntlek téged.
Hogy koránjött tavaszt kívánjak néked.
A virág szép, víg, s MINT TE, oly FINOM,
Ártatlanság jele a dús szírom.
Szőke hajukba gráciák tűzik,
Szeretők egymásnak táncba fűzik.

Virág, a természet engedménye,
Az Éden kertnek büntelen éke.
Erősebb növény súlyosabb terhet tart,
A tölgyfa túléli a vad szélvihart,
Tiszafa megvéd, ha rossz jön, ha jó,
Fenyőfából lesz a hadihajó.

Ám e gyöngé fajta lám békét élvezett,
ÖRÖMRE lett, élete vég nélkül ÉLVEZET,
Örökre víg, és mindig gond nélkül szép,
Szívedbe-lelkedbe táncolva lép.
Ne pirulj hát, a virágot kövesd,
Arra lettél, hogy MÁS KEDVÉT keresd.

A férfiak mindenesetre ezt mondják nekünk. Az ész azonban azt tanítja, hogy csakis kemény munkával és a világi gondokkal való keserves küzdelem árán lehetsz képes erényre szert tenni.

Anna Laetitia Barbauld (1743–1825) disszenter körökben elismert költő, esszéista, népszerű gyermekkönyvek írója.

te találékonyságban és ravaszságban megnyilvánuló ösztönösséget tulajdonítanak nekik életük céljainak elérésében.

Egyetlen olyan képesség van, amely egy halhatatlan lényt valódi tudáshoz vezet, a képesség a gondolatok általánosítására, a konkrét megfigyelésekből átfogó következtetések levonására. Pusztán megfigyelni anélkül, hogy amit megfigyelünk, meg is akarnánk magyarázni, talán hozzájárul, ha nagyon felszínesen is, az élet hétköznapi megismeréséhez, de nagyon messze van az egyre gazdagodó tudástól, amelybe a lélek burkolódzhat, amikor elhagyja a testet.

A nőktől nemcsak elvitatják, hogy képesek eljutni ehhez a tudáshoz, de nem egy szerző egyenesen azt állítja, hogy kevés kivétellel ez a tudás összeegyeztethetetlen a nők nemi jellegével. Amint a férfiaknak ezt sikerül bebizonyítania, elfogadom, hogy a nők kizárólag a férfiak kedvéért léteznek. De előzőleg szeretném megjegyezni, hogy az általánosítás képessége nemcsak a nők, de a férfiak között sem nagyon gyakori. Éppen az általánosítás gyakorlása szolgálja leginkább az értelem fejlesztését. A nők világában azonban minden körülmény összeesküszik, hogy az értelem kiművelését nehezebbé tegye, mint amilyen a férfiak helyzetében.

Ezzel a megállapítással eljutottunk a jelen fejezet főtémájához, s a következőkben megpróbálok bemutatni néhány magyarázatot, vajon miért kerültek a nők ebbe a lefokozott helyzetbe, amely megnehezíti számukra, hogy konkrét megfigyeléseikből kiindulva általános megállapításokhoz jussanak.

Nem szándékozom visszamenni az ókori történelmi feljegyzésekhez, hogy bemutassam a nők történetét; azt hiszem, elég kiindulásként annyit mondanom, hogy a nők mindig vagy szolgák, vagy despoták voltak, és ehhez hozzátenném, hogy a zsarnoki lét éppúgy lelassítja az ész fejlődését, mint a szolgasors. Mindig is úgy gondoltam, hogy a női ostobaság és gyarlóság a gondolkodás szűkösségéből fakad, és hogy a társadalmi formációk jellege eleve megoldhatatlan nehézségeket gördít a nők elé, melyek megakadályozzák, hogy megfelelően pallérozzák értelmüket. Az erény azonban semmi más alapra, csakis az értelemre építhető. Éppilyen nehézségek gördülnek a gazdagok elé is, melyek hasonló következményekkel járnak.

A közmondás úgy tartja, hogy a szükség a találékonyság anyja. Az aforizmat át lehet vinni az erényre is: az erény képessége kialakítható, de csak ha korlátozni tudjuk vágyunkat az örömről. És ki mondana le az örömről, ha már a közelébe jut, kinek nem tágitották és finomították a gondolkodását a megpróbáltatások, kinek nem sarkallta a szükség a tudásvágyát? Jól jár, aki kénytelen hadakozni az élet nehézségeivel, mert a hadakozás megakadályozza, hogy már csak unalmában is sekélyes gyarlóságoknak essen áldozatul. De, aki születése révén forró övezetben él, és közvetlenül éri az öröm délszaki napsugarai, vajon hogy legyen képes összeszedni magát és teljesíteni kötelességeit az életben, vagy csak olyan érzelmeket ápolni, amelyek kiszabadítják önmaga ketrecéből?

A jelenlegi társadalomban a közvélekedés szerint a nő életének értelme az öröm, s amíg a társadalom nem változik meg, nem sokat lehet várni egy ilyen gyenge lénytől. A Természet első „tünde tévedésétől”⁹⁸ egyenes ágon örököelve a szépség felségjogát, hogy uralmukat megőrizhessék, a nők lemondtak természetes jogukról, amelyet az ész felhasználása ruházott volna rájuk, inkább akarva rövid ideig királynőként uralkodni, mint azon fáradozni, hogy megszerezzék a józan örömet, amely az egyenjogúságból fakad. Alsóbbrendűségük által felmagasztaltatva (ez ugyan ellentmondásnak hangzik) megkövetelik, hogy nőiségük iránti hódolattal vegyék őket körül, bár a tapasztalat megtaníthatta volna őket, hogy a férfiak, akik leginkább büszkék a másik nem iránt mutatott önkényes és megalázó hódolatukra, egytől-egyig lenéznek és igyekeznek kihasználni a gyengeséget, amelyet magasztalnak. Gyakran idézik, amit Mr. Hume mondott a nőkről, amikor összevetette a francia és az athéni karaktert: „ebben a nációnban még különösebb, mondom az athénieknek, hogy amit önöknél a szaturnália alkalmából tréfából gyakorolnak, mikor is az urak szolgálják ki a rabszolgákat, azt ők egész éven át, sőt, egész életükön át komolyan művelik, mégpedig olyan kísérőjelenségekkel együtt, amelyek tovább növelik a dolog képtelenségét és humorát. Önöknél ez a játék csak pár napra emeli magasba azokat, akiket a sors alávetett, és akiket a sors viccből akár véglegesen önök fölé emelhet. Ebben az országban

98 *Elveszett Paradicsom*, Milton 1978, X. 891–892; 332. old.

azonban a lakosság fele komolyan maga fölé helyezi azokat, akiket a természet alájuk rendelt, s akiknek alacsonyrendűsége és erőtlensége valóban orvosolhatatlan. Jóllehet semmi erényt nem mutatnak, a nők a teljes jogkörrel felruházott uralkodók.”⁹⁹

Ó, vajon miért hajlandóak a nők – szeretetteljes aggodalommal kérdezem – olyan figyelmességet és tiszteletet elfogadni idegenektől, ami más, mint a kölcsönös előzékenység, amelyet a humánus és a civilizáció előírta udvariasság diktál az embernek embertársával szemben? És vajon miért nem ismerik fel „szépségük hatalmának holdvilágos fényében,” hogy csak azért kezelik őket úgy, mint királynőket, hogy e formális tisztelet zavart keltsen, s lemondjanak a természetes kiváltságaikról, vagy ne is tartsanak azokra igényt? Akkor aztán kalickába zárva, mint a díszpintyek, más dolguk sincs, mint tollázkodni, s tettetett méltósággal lépkedni ide-oda a keresztrúdon. Igaz, hogy nem lesz gondjuk táplálékra és ruházatra, amiért nem is kell majd fáradozniuk és fonniuk,¹⁰⁰ de cserébe le kell mondaniuk az egészséges életről, a szabadságról és az erényről. Vajon hol található olyan egyén, akinek gondolkodása annyira határozott, hogy képes lemondani ezekről a járulékos kiváltságokról? Valaki, aki képes az ész nyugodt méltóságával fölülemelkedni a vélekedésen, s meg merné mutatni, hogy az ember veleszületett kiváltságai büszkeséggel töltik el? Amíg azonban a születéssel szerzett hatalom kiöli az emberekből az összetartozás érzését és csírájában fojtja meg az észt, hiú remény várni, hogy ilyen egyén megjelenjék.

Szenvedélyük sugallatára tehát a férfiak trónra emelték a nőket, és amíg az emberek nem gondolkodnak racionálisabban, félő, a nők mindig is élnek a hatalommal, amihez a legkevesebb erőfeszítéssel jutnak hozzá, és ami legkevésbé elvitatható. Mosolyognak, igen, mosolyognak, bár olvashatták:

A szép világa végletes,
A nőt, bár szolga vagy nemes,
Ma imádod, majd megveted.¹⁰¹

99 David Hume (1711–1776) skót filozófus „A Dialogue” című művéből, amely írójának halála után az *Essays and Treatises on Various Subjects* c. kötetben jelent meg 1777-ben.

100 Vö. Mt 6,28.

101 Anna Laetitia Barbauld: „Song V” 16–18.

Előbb jön az imádat, s miközben azt élvezik, nem is sejtik, hogy hamarosan megvetés tárgyaivá lesznek.

XIV. Lajos bevezetett egy rendkívül mesterkélt érintkezési modort, amelynek sikerült megnyernie az egész nemzetet azon a zsarnoki uralma alátámasztására kialakított fortélyos hálózaton keresztül, aminek segítségével elérte, hogy az emberek nagy része személyes ügyének érezze a Napkirály rangja iránti tiszteletet és hatalma támogatását.¹⁰² A nők, akiknek gyermekes előzékenységgel hízelgett, uralkodása alatt nyerték el azt a fejedelmi pozíciót, amely oly végzetes hatással volt a ráció és az erény kiművelésére a női gondolkodásban.

Egy király mindig király és egy nő mindig nő.¹⁰³ Az egyiket a hivatala, másikat a neme zárja el az értelmes érintkezéstől. Szerelmi vonatkozásban ez rendjén is való: ösztönei természetesen terelik a nőt oda, ahol úgy érzi, tud érzelmeket kiváltani, mégpedig nem hiúságból, hanem szíve kielégítése kedvéért. Ezt helytelen volna a kacérság számlájára írni, hiszen őszinte, természetes hajlamokból következik. Én csak a hódításra késztető nemi vágy ellen hadakozom, amelyben a szívnek nincs semmi szerepe.

Az ilyesfajta öncélú vágy nem korlátozódik a női nemre. „Húsz nő szívét sikerült elnyernem – írja Lord Chesterfield –, bár a személyéért egyiknek sem adtam volna két krajcárt.”¹⁰⁴ A kicsapongó élvhajhász, aki a szenvedélyes vágy hevében kihasználja a mit sem sejtő éretlenséget, szentnek mondható a hidegszívű bitanghoz képest – szeretem a dolgokat néven nevezni! Miután a nőket másra sem tanítják, csak arra, hogy miként kell erotikus vágyat ébreszteni, másra se figyelnek, mint hogy tetszetősek legyenek, és igazi hősi elszántsággal igyekezzenek megnyerni minden szívet, csak hogy fölébe kerüljenek, s aztán, amint kiszolgáltatottságuk nyilvánvalóvá válik, azonnal elhajítják őket.

A következőkben belekezek a téma részleteinek vizsgálatába.

102 XV. Lajos hosszú uralma alatt (1618–1715) az udvar a francia kulturális élet központjává vált, s Versaille-ban az udvari ceremóniákon részt venni a leggazdagabb arisztokraták számára is megtiszteltetést jelentett.

103 MW: *Ehhez hozzátehetjük, hogy egy elménc mindig elménc, mert az elméncek hasonlítanak a szép nőkhöz, amennyiben ezek is, azok is hiábavaló ostobaságokkal hívják fel magukra a figyelmet, hogy megnyerjék közönségüket.*

104 Philip Dormer Stanhope, Lord Chesterfield (1694–1773): *Letters to His Son*, Letter CCXCIV.

Nagy sajnálattal látom, hogy a nők állandó megaláztatásnak vannak kitéve, mert kénytelenek elfogadni az üres figyelmességi gesztusokat, melyekről a férfiak azt gondolják, részükről roppant férfias, ha ilyesmivel tüntetik ki a nőket, holott valójában sértően csakis a saját fensőbbiségüket hangsúlyozzák velük. A meghajlás egy alacsonyabb rangú személy előtt egyáltalán nem az egyenrangúság kifejezése. Ezek a viselkedési ceremóniák oly nevetségesek a szememben, hogy alig tudok arcizmaimnak parancsolni, mikor látom, hogy egy férfi szívesen és aggodalmasan indul, hogy felemeljen egy keszkenőt vagy becsukjon egy ajtót, hiszen a hölgy is képes lenne erre is, arra is, csak egy-két lépést kéne tennie a cél érdekében.

Ahogy ezt megfogalmaztam, szívemben vakmerő vágy támadt, amit nem is akarok elfojtani, jóllehet, ha elmondom, harsány kacajt fog kiváltani. Őszintén szeretném látni, hogy – hacsak nem a szerelem motiválja a viselkedést – a társadalmi érintkezés szintjén megszűnik a nemek közötti megkülönböztetés. Mert meggyőződésem, hogy ez a megkülönböztetés az oka a nőknek tulajdonított jellemgyengeségnek, ez magyarázza, miért hanyagolják el értelmük pallérozását, miközben buzgó szorgalommal igyekeznek elsajátítani a női készségeket, és innen eredeztethető, miért részesítik előnyben a hősi erényekkel szemben az isteni erényeket.¹⁰⁵

Minden fajta és minden nemű ember szeretetre és tiszteletre vágyik, s a közönségesebbje mindig a legrövidebb utat választja, hogy kívánsága teljesüljön. A legbiztosabb és legegységesebb tiszteletet a gazdagság és a szépség váltja ki, a gazdagságot és a szépséget a közönséges gondolkodású tömeg mindig elismerően nyugtázza. Annak viszont, aki a középrendből a közfigyelem cél táblájává akar válni, nagy tehetségre és szigorú erényekre van szüksége. Mint ismeretes, valóban a középosztály tagjai között lehet megfigyelni a legtöbb kiemelkedő tehetséget és erényt. Tehát biztosan van olyan társadalmi réteg, amely az odatartozóknak megadja a lehetőséget, hogy méltósággal küzdjenek és olyan erőfeszítések árán emelkedjenek fel, melyek egy racionális lénynek nemességét kölcsönözik. A nők azonban – leg-

¹⁰⁵ Wollstonecraft tétele szerint a hősi erények – a bátorság, okosság, mérsékletesség és igazságosság – feltételezik az értelem pallérozott működését, az isteni erényekhez – a hithez, a reményhez és a szeretethez – pedig a kegyelmen át visz az út.

alábbis a civilizáció mai fokán – amíg jellemük ki nem alakul, ugyanolyan helyzetben vannak, mint a gazdagok: születésüktől bizonyos nemükből következő privilégiumokkal rendelkeznek, és míg ezeket minden ellenszolgáltatás nélkül élvezhetik, nemigen jut eszükbe, hogy különösebb erőfeszítéseket tegyenek, csak hogy elnyerjék néhány náluk különb ember megbecsülését.

Vajon hallott-e bárki is olyan nőről, aki a semmiből indulva egyszer csak azt merte állítani, hogy képességeivel és kikezdhetetlen erényeivel sikerült köztiszteletet kiváltania? S ha van ilyen, hol van? A nők „nem vágnak több haszonra, mint hogy észrevegyék őket, odafigyeljenek rájuk, együttérzéssel, megelégedéssel és helyeslően nyugtázzák jelenlétüket.”¹⁰⁶ Milyen igaz! – bólint erre férfiolvasóm, de mielőtt bármi következtetésre jutna, tudatom vele, hogy a mondat az eredeti szövegben nem a nőkről, hanem a gazdagokról szól. Dr. Smith *Az erkölcsi érzelmek elmélete* című könyvében találtam egy általános jellemzést előkelő vagyonos férfiakról, amely tökéletesen idézhető a nők meghatározására is. A tudni vágyó olvasónak az egész összehasonlítást figyelmébe ajánlom, de most engedtessek meg, hogy csak egy szakaszt idézzek a számomra igen fontos tétel alátámasztására, mely a nemek közötti megkülönböztetés legmeggyőzőbb kritikája. Ha a katonai pályát leszámítva a nemesek között semmilyen területen sem jelent meg egyetlen férfi sem, aki kimagasló teljesítményt mutatott, vajon nem kell-e arra következtetni, hogy az egyént a társadalmi helyzete beszippantja, s olyan egyéniséggé alakítja, mint a nőket, akik szintén beszippantódnak – ha szabad ezt a kifejezést használnom –, s azonosulnak a szerepükkel, amelyet az érintkezési etikett ír elő nekik? A nőknek – az általános megszólítással élve, hölgyeknek – nem szabad társaságban ellentmondaniuk, nem szabad testi erőt mutatniuk, és ha bármi erényt elvárhatunk tőlük, csakis negatív erényekről lehet szó, türelemről, fogékonyságról, jó kedélyről és rugalmasságról – olyan erényekről, amelyek nem kívánnak komolyabb szellemi erőfeszítést. Továbbá idejük nagy részét nők társaságában töltik és szinte soha nincsenek teljesen egyedül, így sokkal inkább az érzelmek, mint a szenvedélyek befolyása alatt élnek. Hogy a vágy szenvedéllyé váljék

106 Adam Smith: *The Theory of Moral Sentiments*. Ed. D. D. Raphael and A. L. Macfie. Oxford: Clarendon Press, 1979. I. 3. 50. old.

és hogy a képzelet a vágy tárgyát megemelve s ellenállhatatlanul vonzóvá tegye, ahhoz magányra és elmélkedésre van szükség. Ugyanez mondható el a gazdagokról is. Nemigen foglalkoztatják őket elvont eszmék, melyekhez elmélyült gondolkodás és nyugodt elmélkedés árán jutunk, holott ezek nyomán fejlődik ki a jellemerő, amelyből a nagy elhatározások származnak. De hadd idézzem, mit mondott a nagyokról eme éles eszű megfigyelő: „Vajon a gazdagok nincsenek tisztában vele, milyen olcsón hozzájuthatnának a közvélemény elismeréséhez, vagy azt hiszik, hogy nekik is, mint mindenki másnak, verejtékkel vagy vérrel kell megfizetni érte? Vajon milyen fontos tulajdonságokat fejlesztenek ki egy fiatal nemesben, hogy képes legyen öregbíteni rangja dicsőségét és ki tudja érdemelni az embertársaival szemben élvezett felsőbbrendűségét, amely ősei erőnei jogán szállt le rá? Tudást vagy szorgalmat, türelmet, mértékletességet vagy valami más erényt? Mivel figyelik minden szavát, minden mozdulatát, hozzászokik, hogy ügyeljen a hétköznapi viselkedés összes részletére, és a legtekélyesebb pontossággal igyekszik teljesíteni a legapróbb feladatokat is. Minthogy tisztában van vele, mindenki mennyire kész kedvében járni, a legkönyösebb helyzetekben is azzal a magabiztossággal és méltósággal lép fel, amelyet fontosságának ez a tudata sugall. Arkifejezése, modora, mozgása jól mutatja saját fontosságának kimért, méltóságteljes tudatát, amire azok, akik kevésbé szerencsés családba születtek, soha nem lesznek képesek szert tenni. Ezek olyan társasági viselkedési formák, amelyeken keresztül képes elérni, hogy a többiek szabadon rendeljék alá magukat tekintélyének és amelyek segítségével úgy tudja befolyásolni mások viselkedését, hogy neki kedve teljék benne. Ezek a magatartásformák magas ranggal és hatásos szerepkörrel megtámogatva időnként elégségesek, hogy az egész világra kiterjedjen hatásuk. Uralkodása nagy részében XIV. Lajos úgy élt nemcsak a franciák, de egész Európa szemében, mint az ideális uralkodó megtestesítője. És vajon milyen képességeknek, milyen erényeknek köszönhetette ezt a hírnevet? Talán kényes és tévedhetetlen igazságérzetének, mely minden vállalkozásában megnyilvánult? Vagy fáradhatatlan és kitartó odaadásának, amellyel az igazságért harcolt? Vagy széleskörű tudásának, tisztánlátásának, esetleg hősi bátorságának? Se az egyiknek, se a másiknak. Hanem először is Európa leg-

nagyobb hatalmú uralkodója volt, következésképpen a királyok között ő képviselte a legmagasabb rangot, s amellett, ahogy a történész írja, 'harmonikus arányaival alakja, fennkölt szépségével arcvonásai minden udvaroncén túltettek. Hangjának nemes, megkapó csengése azokat a szíveket is meghódította, melyekben megjelenése félelmet keltett. Járása, testmozgása mindenki más esetében nevetséges lett volna, neki viszont pontosan illett személyéhez és rangjához. A feszélyezettség, ami elfogta azokat, akiknek meg kellett szólítaniuk, hízelgett leplezett hiúságának, melyet saját felsőbbrendűsége táplált benne.' A fejedelem értékét saját korának megítélésében ezek a rangjához kapcsolódó frivol adottságok határozták meg, na meg tagadhatatlanul bizonyos erények és képességek, amelyek azonban nem haladták meg az átlagos mértéket, és még az utókor is ezek miatt a felszínes adottságai miatt emlékezett elismeréssel róla. Úgy tűnik, személyében nem volt más erény, amelyet saját korában értékelték. Ezen adottságok jelenlétében a tudás, a szorgalom, a bátorság és a jóakarát reszkettek, és méltóságukat veszítve megszegyenülten félreálltak.”¹⁰⁷

A nő is „magában [azért] olyan tökéletes”¹⁰⁸, mert megvannak benne ezek a frivol adottságok, melyeknek jelenlétében megváltozik a dolgok megítélése:

...amit mond, csinál: hiszem leginkább
illőnek, bölcsnek, erényesnek. *Ha ő
jelen van*, omlik a magas tudás
lefokozódva, és vele vitázva,
elgyávul és bolondságnak tűnik.
Tekintély, ész neki hódol¹⁰⁹

S mindez a nő bájából következik!

A társadalom középosztályában, hogy az összehasonlítást folytassam, a férfiak fiatalkorukban felkészülnek, hogy majd valami foglalkozást űzzenek, és a házasság nem tartozik életük legfőbb tétjei közé;

107 Smith I. 3. 53–54. old. Adam Smith Voltaire: *Le Siècle de Louis XIV* (1751) c. művét idézi.

108 Ádám mondja Éváról, *Elveszett Paradicsom*, Milton 1978, VIII. 548; 262. old.

109 Ádám mondja Éváról: *Elveszett Paradicsom*, Milton, 1978, VIII. 249–254; 262. old. M. W. kiemelése.

a nőknek viszont képességeik kibontakoztatásában ez az egyetlen cél lebeg szemük előtt. Nem üzleti célok, nem széleskörű tervek, és nem is a becsvágy csapongó ábrándja tölti el őket lelkesedéssel, nem, nincsenek ilyen magasröptű célok a fejükben. Hogy a világban magasabbra jussanak és lehetőségük legyen egyik öröm után a másikat élvezni, előnyösen kell férjhez menniük. Minden idejüket ennek a célnak szentelik, és jogi értelemben személyüket gyakran prostituálják. Amikor a férfiak elindulnak szakmai pályájukon, szemüket valami jövődöbeli célra szegzik (az összpontosítás pallérozza gondolkodásukat is), életük középpontjában a szakma áll, az öröm csak a kikapcsolódás egyik formája. A nők viszont úgy keresik az örömet, mintha az a létezés fő célja volna. A neveltetés alapján, amelyet a társadalom előír számukra, mindnyájukat az öröm imádata irányítja. Bizonyítja-e azonban ez, hogy a léleknek neme van? Ezen az alapon azt is állíthatjuk, hogy a francia udvaroncok, minthogy jellemüket egy zsarnoki rendszer alakította ki, nem is férfiak, mert az öröm és a hiúság kedvéért feladták a szabadságot, az erényt és a humánusmot. Ó, azok az egész emberi nemet mozgató végzetes szenvedélyek!

A nők neveltetését meghatározó öröm utáni vágy viselkedésüket felületessé teszi minden téren; például figyelmük mindig másodrendű dolgokra irányul, és a vakmerő játék jobban motiválja őket, mint a becsvágy, hogy eleget tegyenek kötelességeiknek.

Egy férfi általában az úti célt tartja szem előtt, amikor utazni indul. Egy nőt a véletlen lehetőségek tartják lázban. A különös események foglalkoztatják, melyek esetleg útközben történnek vele, a benyomás, melyet útitársaira gyakorol majd, és leginkább az utazás során használandó szépművészeti eszközeinek összekészítése, melyek mindennél jobban hozzátartoznak személyéhez, amikor új színen kell fellépnie, amikor, hogy francia kifejezést használjunk, szenzációt készül kelteni. Vajon összefér-e a gondolkodás méltósága ilyen kicsinyes gondokkal?

A nők általában és a mindkét nembeli gazdagok tehát a civilizáció összes balgaságát és tévelygését magukévá tették, a hasznos gyümölcsöket azonban nem ízlelték meg. Talán nem szükséges újra és újra hangsúlyoznom, hogy a nemről mint egészről beszélek, és a kivételeket figyelmen kívül hagyom. A bánásmód, amiben a lányok részesülnek, feltűzeli érzékeiket, értelmüket viszont parlagon hagyja,

következésképpen érzékeik, vagy ahogy elegánsabban szokták mondani, érzékenységük rabjaivá és pillanatnyi érzelmi viharaik szabad prédájává válnak. A hamis kifinomultság következtében a civilizált nők annyira elvesztik erejüket, hogy erkölcsi szempontból mélyebbre süllyednek, mintha közelebb maradtak volna a természethez. Örökké nyugtalanok, örökké szoronganak, és túlfűtött érzékenységük következtében önmaguk számára is kényelmetlenné válnak, mások számára pedig fárasztóak, hogy enyhe kifejezést használjunk. Minden gondolatuk olyan dolgokra vonatkozik, melyek alkalmasak, hogy érzelmeket és érzéseket keltsenek, s amikor észszerűen kellene gondolkozniuk, viselkedésükben elbizonytalanodnak, véleményük ingadozik – s ez az ingadozás nem a mérlegelés vagy az előre haladó gondolatok következménye, hanem az ellentmondó érzelmeké. Vannak olyan tevékenységek, melyeket rapszodikusán, de lelkesen végeznek, mivel azonban a lelkesedés soha nem érik kitartássá bennük, hamar el is lankad, saját tüzétől kiég, vagy összetalálkozik valami más futó szenvedéllyel, mely az észtól nem kap mélyebb jelentőséget, s a kettő semlegesíti egymást. Ugyancsak nyomorult felnőtt lesz az olyan gyermekből, akinek neveltetése során csak a szenvedélyeit ébresztik fel. Különbséget kéne tenni a szenvedélyek felébresztése, illetve megerősítése között. Mit lehet várni, ha a szenvedélyeket ilyen kitüntető módon kezelik, az ítélőerőt pedig parlagon hagyják? Semmi mást, csak valami keverékét az örületnek és a balgaságnak!

Mindez természetesen nemcsak a szépnemre vonatkozik, de most az ő helyzetüket értelmezem.

A regények, a zene, a költészet és az etikett egyaránt a nők érzéki meghatározottságát erősítik, és miközben elsajátítják a képességeket, melyek megszerzésében a társadalomban betöltött szerepük érdekelte teszi őket, a balgaság öntőformájában alakul ki az egyéniségük. Ez a túlfokozott érzékiség elnyomja a személyiség többi összetevőjét, és megfosztja az intellektust a lehetőségtől, hogy elnyerje kiforrott formáját, amelyre egy racionális lénynek nagy szüksége van, ha szoros akar lenni embertársai szempontjából és ha elégedett akar lenni saját helyzetével, mert ahogy megyünk előre az életben, az értelem működése az egyetlen természettől nekünk rendelt eszköz, mely képes csillapítani szenvedélyeinket.

A kielégültség egészen másképp hat az emberre. Mennyire megrendítő a kárhozat nyugtalanító ábrázolása, melyben a lélek úgy jelenik meg, mint a megcsúfolt test fölött kínzó vágyban lebegő, örökön kísértő szellem, mely nem talál kielégülést az érzékszervek nélkül! A nőket mégis úgy nevelik, hogy érzékeik rabjai legyenek, mert jelenleg az érzékiség diadalaként kerülhetnek hatalmi helyzetbe.

A moralisták pedig képesek azt hirdetni, hogy az emberiség felét arra kell biztatni, hogy esztelen tehetetlenséggel és ostobán beletörődve maradjanak meg ebben az állapotban. Kedves nevelőink! Végére mire teremtettünk? Hogy megőrizzük ártatlanságunkat, szokták válaszolni, amit úgy kell érteni, gyermetagságunkat. Akkor akár megse születünk volna, hacsak nem azért lettünk megteremtve, hogy a férfiaknak legyen lehetősége a ráció nemes előjogát, a jó és rossz megkülönböztetésének képességét megszerezni, mielőtt lehanyatlunk a porba, ahonnan vétettünk, hogy aztán onnan mi ne is emelkedjünk fel soha többé.

Végeláthatatlan feladat lenne a hitványság, a gond és bánat minden variációját felsorolni, amelyet a nők kénytelenek átélni az uralkodó vélemény következtében, miszerint érezni és nem gondolkodni születtek, és bájaiknak és gyengeségüknek tulajdonítható minden befolyás, amire szert tudnak tenni:

Esendő szépség, bájos gyengeség!¹¹⁰

Ennek a bájos gyengeségnek hatására a nők kénytelenek – leszámítva a jogi következménnyel nem járó titkos hódításaikat – teljesen alávetni magukat a férfiaknak. Nemcsak védelmükre szorulnak rá, de tanácsaikra is. Van-e mit csodálkozni akkor azon, hogy semmibe veszik a kötelességeket, melyekre csakis az ész volna képes rávezetni őket, hogy nem vállalják a megerőltetést, aminek segítségével pallérozhatnák gondolkodásukat, és hogy csakis arra van gondjuk, hogy hiányosságait kecsesen leplezzék, ami a kéjencek szemében növeli bájukat, de erkölcsi tekintetben semmi tiszteletet nem vált ki irántuk.

Mivel a nők minden vonatkozásban törékenyek, mindenben a férfiatól várnak megerősítést. A leghétköznapibb veszélyhelyzetekben az élsőködők szívósságával használják ki a férfiat, sajnálatot éb-

110 Pope: „Of the Characters of Women” *Moral Essays* II. 44. sor.

resztve bennük, tőlük várnak segítséget. S az oltalmazó hím azonnal nyújtja is a karját, felemeli a hangját, hogy megvédje a reszkető bűbájt – de mitől? Talán egy öreg tehén rosszallásától, vagy egy nekivadult egértől? Egy patkány már tényleg túl nagy fenyegetést jelentene. A ráció vagy egyszerűen a józan ész nevében kérдем, legyen bármilyen szelíd és szép, vajon mi menthetne meg egy ilyen teremtetést attól, hogy megvetéssel szemléljük ténykedését?

Ha nem tettetésből fakadnak, az ilyen vészhelyzetek nagyon megajtó viselkedési formákban juthatnak kifejezésre, de – s erről a nőknek fogalma sincs – mégis nagyfokú ostobaságra vallanak, és egy racionális lény esetében szégyenletesek. A szerelmi hevület és a nagyrabecsülés ugyanis két teljesen külön érzelem.

Meggyőződésem, hogy a kislányoknak eszébe se jutna ilyen infantilis pózokat felvenni, ha hagynák őket eleget mozogni, s nem lennének örökösen szűk szobákba zárva, míg az izmaik el nem satnyulnak és az emésztésük tönkre nem megy. Tovább megyek: ha a leányokban bujkáló félelmet, melyet jelenleg tovább szítanak, sokszor mesterségesen keltenek, ugyanúgy kezelnék, mint a fiúkban a gyávaságot, hamarosan tapasztalhatnánk, hogy a nők méltóságteljesebben viselkednek, mint szoktak. Az igaz, hogy többé nem lehetne őket jogosan a férfi útja mentén nyíló édes virágoknak nevezni, de tiszteletreméltóbb tagjai lennének a társadalomnak, és saját eszük kormányzása mellett eleget tennének az élet előírta kötelességeknek. „Próbáljátok úgy nevelni őket, mint a férfiakat, a férfiak szívesen belenyugszanak. Minél jobban igyekeznek hasonlítani a férfiakhoz, annál kevésbé fognak uralkodni rajtuk” – mondja Rousseau.¹¹¹ Pontosan erről van szó. Én nem azt szeretném, hogy a nők a férfiakon, hanem hogy önmagukon tudjanak uralkodni.

Sokszor hallom, hogy ugyanebben a hangnemben érvelnek a szegények iskoláztatása ellen, hiszen sokféle formában tud az arisztokratikus észjárás megnyilatkozni. „Tanítsd meg őket írni és olvasni – mondják –, és kiragadod őket a természet adta állapotukból.” Egy ékesszóló francia gondolkodó válaszolt az érvre, hadd kölcsönözzem az ő gondolatait: „Nem tudni, mikor alacsonyítjuk le embertársunkat

111 Rousseau: *Emil*, 429. old. A mondat így folytatódik: „és akkor csakugyan a férfiak lesznek az urak”.

az oktan barom szintjére, így aztán minden pillanatban várható, hogy vérszomjas vadállat lesz belőle. Tudás nélkül nincs erkölcs!”

A tudatlanság túl törekeny, hogy az erény alapjául szolgáljon. A férfiak, akik a leghevesebben hirdetik nemük felsőrendűségét, mégis azt hangsúlyozzák, hogy a nők erre az állapotra lettek teremtvé. S a felsőrendűséget nem fokozatinak, hanem lényeginek tekintik, bár, hogy a tételt valamelyest enyhítsék, egyesek lovagias nagylelkűséggel hozzáfűzik, hogy a nemeket nem kell összehasonlítani, a férfi arra született, hogy gondolkodjék, a nő arra, hogy érezzen, de ketten együtt, a test és a lélek, tökéletes teljességet alkotnak, melyben szerencsésen olvad össze egyetlen egészbe az ész és az érzékenység.

Mit értünk érzékenység alatt? Dr. Johnson meghatározása szerint az érzékenység „Gyors érzékelés, gyors észlelés, kifinomultság.” Ez a meghatározás értelmezésemben maximálisan kiérlelt ösztönt jelent. Az anyagban és az érzékelésben semmi nyomát sem látom, hogy viszsztatükröznék Isten arcát. Finomítsuk akár még hetvenszer is, mégis az anyagi világ részei maradnak.¹¹² Az intellektusnak semmi dolga velük, ahogy a tűz sem változtatja arannyá az ólmot.

És most visszajutottam régi érvemhez: amennyiben a nők is halhatatlan lélekkel jönnek e világba, az ő életük célja is a bennük lakozó értelem kiművelése. Ha pedig a jelen állapot kiteljesítésére hajtó vágy hevületében – bár minden arra utal, hogy a jelenlegi állapot csak parányi része a hatalmas egésznek – és a pillanatnyi kielégülés ösztönzésére elfelejtkeznek küldetésükről, szembeszegülnek a természettel. Ellenkező esetben viszont arra születnek, hogy utódokat szüljenek, majd porrá váljanak. Vagy akár tételezzük fel, hogy minden oktan lény rendelkezik lélekkel, ha nem is értelmes lélekkel: ez esetben az ösztönök és az érzékelés lenne a számukra kijelölt út ebben az életben, hogy majd a következőben elnyerjék a racionális gondolkodás képességét, s az egész örökkévalóságon át mindig a férfiak mögött kullogjanak, akik, nem tudni, miért, de már első életük során is képesek voltak szert tenni rációra.

Amikor a nők sajátos kötelességeiről beszélek, ahogy az állampolgárok vagy apák sajátos kötelességeiről is lehet beszélni, szeretném

112 Mt 18,22.

hangsúlyozni, hogy nem azt akarom sugallni, hogy ki kell őket emelni családjuk köréből. Lord Bacon szerint „akinek hitvese és gyermekei vannak, az túszoikat adott a sorsnak: súlyos akadályai űk minden nagy vállalkozásnak, akár erényes az, akár gonosz. A legjobb és a közre legüdvösebb alkotások nőtlen vagy gyermektelen férfiakról származnak.”¹¹³ Én ugyanezt mondom a nőkről. De a társadalom boldogulása nincs rendkívüli erőfeszítésekhez kötve, és ha észszerűbben volna megszervezve, még kevesebb szükség lenne kiemelkedő képességekre és heroikus erényekre.

Egy család életének irányításához és a gyermekek neveléséhez különösen nagy szükség van értelemre a szó egyszerű jelentése szerint: a test és a gondolkodás erejére egyaránt. De a férfi szerzők, akik a jóllakottságtól finnyássá lett mohó étvágyuk által diktált érvekkel a legőszintebben próbálják elérni írásaikkal, hogy a nők az otthon falai közé legyenek bezárva, meg akarják fosztani a nőket testi erejüktől és korlátozni akarják látásukat. Ha azonban, bár nemtelen eszközökkel is, az érzékenységükön keresztül hatva rájuk, tényleg meg tudnák győzni a nőket, hogy maradjanak otthon és teljesítsék anyai és háziasszonyi kötelességeiket, csak nagyon óvatosan bírálnám a véleményüket, mely ugyan lebecsüli a rációt, mégis képes rávezetni a nőket a helyes viselkedésre, s meggyőzni őket arról, hogy életük célját fontos kötelességek ellátásában keressék. Ha azonban, ahogy a tapasztalat is mutatja, a nőket az értelem elhanyagolása épp annyira vagy még jobban eltávolítja a házi teendőktől, mint ha elmélyült intellektuális munkát kéne végezniük – bár meg kell jegyezni, az emberiség nagy része soha nem fogja szenvedélyesen szellemi feladatoknak szentelni magát¹¹⁴ –, talán szabad arra következtetnem, hogy ha bármely kötelességüket megfelelően akarják teljesíteni, az ész a nők számára is nélkülözhetetlen. És újra meg kell jegyezni, hogy az érzékenység nem azonos az ésszel.

Itt visszakanyarodnék a gazdagokkal való összevetéshez. Ha a férfiak elhanyagolják ember voltukból fakadó kötelességeiket, a nők követni fogják a példájukat, hisz észrevétlen ugyanaz a folyó viszi őket sebesen előre. A vagyon és a hajbókolás elfelejteti a gazdag férfit,

113 Francis Bacon: *Esszék*. Ford.: Julow Viktor. Európa Könyvkiadó, 1987. 31. old.

114 MW: Az emberiség nagy része inkább az étvágyának, mint a szenvedélyeinek a rabja.

hogyan fejleszteni kellene az értelmét; így adottságai eltompulnak, tehát felborul a természet rendje, amely szerint az igazi öröm a munka jutalma. A nők is erőfeszítés nélkül jutnak örömhöz, olyan örömhöz, amely elpuhít. Mindaddig azonban, amíg egy férfinak a megbecsülést az öröklött vagyon biztosítja, hogyan várhatnánk tőle, hogy erényével akarjon kitűnni? Amíg el nem jön az idő, amikor az erény lesz a legnagyobb tisztelet tárgya, a nők fogják sajátos közvetlen eszközeikkel irányítani a férfiakat, s közben elhanyagolják monoton családi kötelességeiket, hogy sikerüljön elkapniuk az idő szárnyán derűsen repkedő örömet.

„A nők hatalma az érzékenységből fakad”. A férfiak anélkül, hogy tisztában volnának a következményekkel, mindent megtesznek, hogy a nők érzékenysége elfojtsa az összes többi adottságukat. Az érzékenység azokban a legélénkebb, akik leginkább támaszkodnak rá, mint például a költők, a festők és a zeneszerzők.¹¹⁵ Amikor azonban az érzékenység szerepe a rációéhoz, sőt, még a képzeletéhez képest is olyan túlsúlyra jut, mint a nők esetében, vajon van-e joguk gondolkodniuk felpanaszolni ingatagságukat? A nők érzékenysége különösen nagy hatással van a férfiak szexuális érdeklődése, s fiatalkoruktól megszokták, hogy a férfiaknak éppen ezt az érdeklődését használják ki. Egy férj viszont nem tudja hosszú ideig olyan szenvedélyesen fenntartani az érdeklődésnek ezt a formáját, hogy képes volna intenzív érzelmeket kiváltani, a női szív pedig, mert intenzív érzelmekhez szokott, új kapcsolatot keres magának, vagy, hogy a kötelességének eleget tegyen, illetve engedelmessédjék a világi elvárásoknak, titokban eleped a vágytól. Olyan élethelyzetekre gondolok, melyekben a szív már fogékony, az ízlés pedig kialakult, mert annak alapján, amit volt alkalmam megfigyelni az előkelő világban, úgy vélem, a szokásos neveltetés és a nemek közötti érintkezés igen helytelenül inkább a hiúságot veszi célba, mint az érzékenységet, és a kacérság inkább a hiúságból ered, mint az állhatatlanságból, ami a túlfeszített érzékenység természetes következménye.

¹¹⁵ MW: A művészek az érzékenységmentes műveikben használják fel: hozzákeverik a durva anyaghoz, és szenvedélyeik segítségével megformálják, így az élettelen anyagba lelket lehelnek. Egy nő képzeletében azonban egyedül a szerelemben kapcsolódnak össze ezek az éteri sugarak.

Még egy érv gyakorol rám igen nagy hatást, amelynek véleményem szerint minden mély érzésű, jóra való gondolkodó számára meggyőzőnek kell lennie. A gyenge neveltetésű leányok szülei halála révén sokszor maradnak fájdalmasan egyedül anélkül, hogy számukra is elkülönítettek volna annyit, ami önfenntartásukat biztosítaná, s így nemcsak fivéreik döntésének, de bőkezűségének is kénytelenek alávetni magukat. Hogy a legerősebb helyzetet vizsgáljuk, tegyük fel, hogy a fivérek jóra való férfiak, és szívességgént annyit adnak leánytestvéreiknek, amennyihez közös szülők minden gyermekének egyformán joga van. Egy beletörődő leány valameddig viszonylagos kényelemben tud maradni ebben a megalázó helyzetben. De ha a fivér megnősül – ami előbb-utóbb nyilván bekövetkezik – azt, akit mindaddig a ház úrnőjeként tiszteltek, lesütött szemmel úgy kezelik, mint betolakodót, aki óhatatlanul próbára teszi a ház urának és új asszonyának jóindulatát.

Ki tudná elmondani, milyen nyomorúságot áll ki a sok szerencsétlen, aki eltompultan és legyengülten dolgozni már nem tud, kéregetni meg szégyell. A feleség hidegszívű, korlátolt nő – s ez nem méltánytalan feltételezés, mert a jelenlegi nevelési módszerek nem arra szolgálnak, hogy akár az érzelmeket, akár az értelmet elmélyítsék – féltékenyen szemléli a kedvességet, amellyel férje a rokonait kezeli, s minthogy érzékenysége nem olyan gazdag, hogy egy csöpp humánus is beleférne, nem örül, mikor azt látja, hogy a férje tehetetlen lánytestvéreére pazarolja gyermekeik vagyonát.

Végignézttem nem egy ilyen történetet. S a dolog kimenetele nyilvánvaló. A feleség fortélyhoz folyamodik: mert nyíltan nem meri megkérdőjelezni, szívós munkával aláássa a családi összetartozás érzését. Nem kíméli se a könnyeit, se az ölelését, amíg a megtűrt lánytestvért ki nem penderítik saját otthonából, és a nagyvilág kényére-kedvére hagyják anélkül, hogy a nehézségekre felkészült volna. Vagy minden nagylelkűségüket összeszedve, vagy az illendőség nevében mérsékelt anyagi járandósággal, de minden szellemi felszerelés nélkül küldik útjára az örömtelen magányba.

Ami az ész és a nagylelkűséget illeti, ez a két nő ugyanazon a színvonalon áll, s ha helyet cseréltek volna, ugyanilyen önző módon viselkedett volna a másik helyében a nővér is. Ha azonban másképp nevel-

ték volna őket, a történet is egészen másképp alakult volna. A feleség érzékenysége nem önmaga körül forgott volna, és az ész megtanította volna rá, hogy ne várjon kizárólagos figyelmet férjétől és ne is hízelegjen neki áhítózása, ha az a férfit az elsődleges kötelességei megszégésére készíti. A férfit nem az iránta mutatott szerelméért szerette volna, hanem az erényei miatt. A nővér pedig tudott volna harcolni magáért, ahelyett, hogy beérte a kiszolgáltatottság keserű kenyerével.

Meggyőződésem, hogy a nevelés hatására a szív éppúgy megnyílik, mint az értelem, de – és ez talán kevésbé nyilvánvaló – attól is fejlődik mind a kettő, ha a testet rendszeresen edzik. Nem az érzések pillanatnyi fellángolásairól beszélek, hanem a szeretet különböző formáiról. Talán mindkét nem nevelésében a legnehezebb úgy megválasztani az oktatás módszereit, hogy az értelem korlátozása nélkül hagyjuk, hogy az évszak mindent átható erjedése nyomán támadt bő tavaszi nedvek pezsdítsék fel a szívet, nehogy elapasszuk az érzelmeket azzal, hogy a gondolkodást az élettől idegen vizsgálódásra fogjuk.

Ha gondos nevelésben részesülnek, a kislányokból vagy kifinomult hölgy lesz túlaradó érzékenységgel és szeszélyes fantáziával, vagy egyszerűen kitűnő háziasszony. Ez utóbbi általában barátságos és becsületes, s a jóérzéknek valami fortélyos fajtájával rendelkezik, amihez praktikus okosság társul. Bár nincs benne sem gondolati elmélyültség, sem ízlés, mégis többnyire társadalmilag hasznosabb ember lesz belőle, mint a kifinomult szentimentális hölgyekből. Az intellektuális világtól elzárták, és ha kiemelik családjából vagy a környezetéből, megmerevedik, nem talál semmit, amivel le tudná kötni figyelmét, mert az irodalmat, mely a szórakozás végeláthatatlan lehetőségét nyújtja, sose igyekezett megszeretni, inkább némi megvetés fejlődött ki benne iránta. A műveltebb gondolkodású nők érzelmeit és ízlését nevetségesnek találja, még azokét is, akiket a véletlen vagy a családi kapcsolatok megtanítottak szeretni, de a családon kívüli ismerőseiben a szeretetet tettetésnek véli.

Egy ilyen nőt értelmes férfi csak azért szeret, mert történetesen nő, s minden elismerése arra vonatkozik majd, hogy a felesége megbízható személyzetként viseli a család gondját. Hogy a saját békéjét megőrizhesse, hagyja, hadd szidja a cselédeket, és a templomban hadd pompázzon a legjobb anyagokból varratott ruhákban. Azonban egy

olyan férfi sem jönne ki vele nagyon jól, aki értelemben körülbelül azonos szinten van, mert ő meg ki akarná sajátítani felesége előjogait, s ő maga akarná megoldani a feleség házi gondjait.

Ezek a nők, akiknek a pallérozás nem mélyítette el a gondolkodását, vagy a gondolkodás nem semlegesítette érzékenységük természetes önzését, nem alkalmasak egy család életének igazgatására, mert hajlamosak befolyásuk indokolatlan kibővítése árán zsarnoki módszerekhez folyamodni, nehogy le kelljen mondaniuk uralkodói helyzetükről, amelyhez csakis a szerencse önkényes döntése alapján jutottak. A baj sokszor még súlyosabb. Megtagadják a cselédségtől a legártatlanabb élvezeteket is, és erejüket meghaladó munkára fogják őket, hogy a ház figyelemre méltó asszonya minél pompázatosabb asztalhoz tudja leültetni vendégeit és toalettjével, hivalkodásával túlszárnyalhassa a szomszéd ház úrnőjét. Ha van egyáltalán gondja e figyelemre méltó asszonynak a gyermekeire, az kimerül abban, hogy gazdagon öltözteti őket. Ha hiúságból ered ez a szokás, ha odaadásból, mindenképpen káros.

S hány ilyen típusú nő tölti rossz hangulatban a napjait, vagy legalábbis az estéit! Férje elismeri, hogy remekül kézben tartja a család életét és hogy feddhetetlen feleség, de este nekiindul, hogy kellemesebb szórakozást keressen magának, vagy, ha szabad idegen szót használnom, olyan élményt, amelyet a franciák sokatmondóan *piquant*-nak neveznek. A türelmes robotot, aki úgy végzi munkáját, mint vak ló a malomban, megrövidítik, mert a kiérdemelt jutalom elmarad, a fizetség ugyanis, ami járna neki, a férje ölelése volna, s a nők, akik olyan kevés erőforrást ismernek önmagukban, nemigen képesek türelemmel elviselni, ha megtagadják természetes járandóságukat.

A kifinomult nőket ezzel szemben arra tanítják, hogy méltóságukon alulinak gondolják az élet hétköznapi foglalatosságait. Jóllehet csak olyan készségek elsajátítását várják tőlük, amelyek alig haladják meg az érzékelés szintjét, még a testi készségeket sem lehet kialakítani anélkül, hogy az értelem működésbe ne lépne, s valamennyire ne pallérozódna. Elvi megalapozás nélkül az ízlés felszínes, hiszen még a kecses mozgásnak is az utánzásnál mélyebbről kell erednie. A képzelet szárnyat bont bennük, és az érzéseik kifinomulnak, már-már bonyolulttá válnak anélkül, hogy kiegyensúlyozott ítélőerő ellensúlyoz-

ná őket, a szív pedig megőrzi őszinteségét, de túlságosan érzékenyen reagál mindenre.

Ezek a nők általában vonzóak, több érzékenység van bennük, mint amennyi az általános jóakaratból következik, és élénkebben reagálnak az életet civilizáló érzelmekre, mint a gépies házi robotok. Mivel azonban nincs elég ítélőerő és önállóság bennük, csak szerelmet tudnak ébreszteni. Remek szerelmi partnerek, amíg irányítani tudják férjük érzelmeit, a férjük barátaival pedig szoros platonikus barátságot tartanak fenn. Ők a Természet tünde tévedései, nők, akik nem arra lettek, hogy a férfiakkal való társas viszonyt élvezzék, hanem hogy jellemük durva sarkait lecsiszolva a férfiakat visszatartsák a teljes elállatiasodástól, és hogy játékos enyelgéssel némi méltóságot adjanak a férfiakat feléjük hajtó étvágyanak. Kegyes Teremtője az egész emberfajnak! Vajon nem volt-e magasabb célod, amikor megteremtetted az asszonyt, aki képes műveidben felismerni bölcsességedet, s képes belátni, hogy méltóságban senki más nem áll fölötte, egyedül Te? Tényleg képesek a nők elhinni, hogy nem volt más célja a teremtésüknek, mint hogy alá vessék magukat a férfiaknak, a velük egyenlő teremtményeknek, akik, mint ők is, azért teremtettek, hogy megtanulják és gyakorolják az erényt? Tényleg megelégszenek azzal, hogy a férfiak örömét szolgálják, hogy csupán díszül legyenek a földnek, holott a lelkük képes volna felemelkedni Hozzád? És képesek erőtlenül a férfiakra támaszkodni, hogy az ész szava eljusson hozzájuk, holott a férfiakkal együtt kellene felkapaszkodniuk a tudáshoz vezető meredek grádicsra?

Ha valóban a szerelem a legfőbb jó, akkor a nőt tényleg arra kell nevelni, hogy szerelmet ébresszen, s oly tökéletesen ki kell fejleszteni minden báját, hogy teljesen kápráztassa el az érzékeket. Ha azonban a nő erkölcsi lény, hadd kapjon rá lehetőséget, hogy kifejlessze intelligenciáját, s a férfi iránti szerelme legyen csupán egyetlen nyelve az univerzális szeretet ama ragyogó lángjának, amelyben lelke, miután az egész emberiséget magához ölelte, hálaadó tömjénfüstként emelkedik Istenhez.

Ahhoz, hogy az otthoni kötelességeinknek eleget tudjunk tenni, nagy elszántságra és komoly kitartásra van szükség, s nem elég az érzelmi odaadás, bármennyire élénkek és őszinték is az érzelmeink.

Hogy meg tudjuk mutatni, mi a rend, az erények lelke, bizonyos fokú keménységet kell gyakorolnunk, ami nem várható el olyanoktól, akiket úgy neveltek, hogy kicsiny gyermekkoruktól saját érzéki benyomásaik szerint szabadon forgolódjanak, mint a szélkakasok. Aki észszerűen hasznos életet akar élni, tervet kell készítenie, hogy miként kell a későbbiekben eljárnia, hiszen a legegyszerűbb kötelesség teljesítése érdekében is gyakran kényszerülünk a pillanatnyi gyöngédség és együttérzés sugallatának épp az ellenkezőjét cselekedni. Nagyon gyakran éppen a szigorúság a legbiztosabb és legméltóbb jele a szeretetnek. Sok balga anya azért rontja el gyermekeit, mert képtelen uralkodni érzésein és nem tudja azzal a magasatos, méltóságteljes szeretettel szeretni drága magzatait, amely boldog jövőjük biztosítását fontosabbnak tartja, mint minden vágyuk azonnali kielégítését. Ez az ellenmondás teszi olyan nehezen megválaszolhatóvá a kérdést, vajon az elhanyagolás vagy az odaadás ártalmasabb-e a gyermekre nézve. Én magam úgy vélem, az utóbbi okozza a súlyosabb kárt.

Általános az egyetértés azzal kapcsolatban, hogy a kiskorú gyermekek ellátása női feladat. Széleskörű tapasztalataim alapján azonban kijelenthetem, hogy az érzékeny nők erre a feladatra nem igazán alkalmasak, mert érzéseik állandóan elsodorják őket, amivel tönkreteszik a gyermekek kedélyét. A nevelés első és legfontosabb feladata megtanítani a gyermeket, hogy tudjon uralkodni a kedélyén, amihez éppen az ész kiegyensúlyozott, józan odafigyelésére van szükség, az pedig a zsarnoki és az engedékeny bánásmódtól egyformán távol áll. Az érzékeny emberek pedig, akik mindig túllőnek a célon, éppen a szélsőségek között ingadoznak. Továbbgondolva a problémát, arra a megállapításra jutottam, hogy a lángész a legkevésbé alkalmas a gyermeknevelésre, akár házi, akár intézményi nevelésről van szó. Az ilyen kiugró képességű ember ugyanis környezetének jelenségeit egy tömegben észleli, és a legritkább esetben rendelkezik kiegyensúlyozott kedéllyel, és ritkán társul a zsenialitással humor, derű vagy intenzív érzelmi világ. Aki pedig érdeklődéssel és csodálattal figyeli a lángész szárnyalását, s kissé visszafogottabban a fejtegetéseket, amelyeket egy-egy mély gondolkodó fogalmazott meg okulására, ne csodálkozzék, ha kiderül, hogy az előbbi kedélyvilága kolerikus, az utóbbié pedig morózus. A szárnyaló képzelet és a gyors felfogóképesség ugyan-

is távolról sem azonos a gondolkodásnak azzal az előzékenységével, amely valakit arra indít, hogy nyitott legyen mások véleményére, mérlegelje előítéleteiket, ahelyett, hogy bele sem gondolva szembe-
helyezkedne velük.

Amikor azonban a nevelésről vagy viselkedésmódról van szó, nem szükséges a kiemelkedő gondolkodókkal foglalkozni, őket a véletlenre bízhatjuk. A tömegek problémájáról kell beszélünk, akik átlagos képességekkel rendelkeznek, akik tanításra szorulnak és akik minden lélegzetükkel a környezetükhöz idomulnak. Ennek a tiszteletreméltó tömegnek, férfiaknak és nőknek véleményem szerint nem volna szabad hagyni, hogy a jólét biztosította tunyaság melegágyában az értelmük kárára felerősödjének az érzékeik: hacsak nem fejlődik ki bennük ellensúlyként az értelem, soha nem lesznek sem érényesek, sem szabadok. A vagyoni vagy szellemi arisztokrácia állandóan maga előtt hajtja az érzelmek félénk vagy nekivadult rabjait.

Hogy a témát egy másik oldalról közelítsem meg, megszámlálhatatlan érvet szokás megfogalmazni amellet, hogy a férfiak morálisan és fizikailag egyaránt lealacsonyítják a nőket, s az érvek észszerűnek tűnnek, mert a természetre hivatkoznak. Hadd említsek párat.

Gyakran állapítják meg némi megvetéssel a nők értelméről, hogy hamarabb jut el fejlődése csúcspontjára, mint a férfiaké. Nem akarok most ennek cáfolataként a szellemi érettség, sőt, zsenialitás korai megjelenésére hivatkozni például Cowley, Milton és Pope esetében,¹¹⁶ hanem csak a tapasztalatra utalnék, hogy a kedves olvasó eldöntesse, vajon a fiatalemberek, akiket korán bevezetnek a társaságba (s mostanában egyre többen vannak) nem mutatják-e a koraérettség hasonló jeleit. Olyan jól ismert jelenség ez, hogy ha csak említésre kerül, mindenki, aki egyáltalán érintkezik emberekkel, látja maga előtt a szalonokban a hetvenkedő majmokat, akiknek értelme visszamaradt, mert akkor vezették be őket a társaságba, amikor még csigát kellett volna pörgetniük vagy karikát hajtaniuk a parkban.

A természet hívei azzal is szoktak érvelni, hogy a férfiak végső testmérete és fizikai ereje egészen harmincéves korukig nem alakul

116 WM: Sok további nevet lehetne említeni. Abraham Cowley (1618–1667), John Milton és Pope mindhárman igen korán kezdtek nagy elismeréssel fogadott költeményeket írni.

ki, a nők viszont körülbelül húszéves korukra eljutnak a testi érettségig. Szerintem ez az érvelés hamis úton jár: félrevezeti a férfiak jellegzetes előítélete, ami szerint egy nő tökéletessége szépségében keresendő – arcvonásainak, arcbőrének a szó szokásos értelmében vett puszta szépségében. A férfiak szépsége viszont véleményük szerint kapcsolatban áll a gondolkodásukkal is. Ezzel szemben teljes testi erejüket és arcuk sajátos jellegét, amit a franciák *physionomie*-ként emlegetnek, ahogy a férfiak, úgy a nők sem érik el harmincéves koruk előtt. Nagyon kedves és megnyerő a gyermekek spontán pajkossága, de amikor elmúlik az ifjúság bájos hamvassága, a spontán játékoság kimódolt szereppé lesz, ami minden jó ízlésű emberben ellenszenvet kelt. Egy kislány arcában csak élénkséget és tartózkodást keres az ember, de amikor a tavasz tovaszáll, egy arcban inkább a józan értelem és a szenvedély jeleit szeretnénk felfedezni. A jellem eredetiségének nyomát szeretnénk megtalálni, ami egyedül képes az érzelmi kötődéseket megszilárdítani.¹¹⁷ Nem babusgatni szeretnénk az illetőt, hanem beszélgetni vele. Szabad utat szeretnénk adni a képzeletünknek és az érzéseinknek.

Szépség tekintetében húszévesen a két nem egyforma szinten áll, de az élvhajhász életmód a férfiakat arra készíti, hogy különbséget tegyenek a kettő között. A kiöregedett kokottok osztják ezt a véleményt, mert amikor már nem képesek szerelmi vágyat ébresztetni, képesek megfizetni a mohó ifjonti életerőt. A franciák, akik a saját szépségeszményük meghatározásában némi helyet adnak az intellektusnak is, úgy tartják, a pálma a harmincéves nőket illeti. Tehát a nő akkor éri el legtökéletesebb formáját, amikor az életérő átadja helyét az észnek és a jellem ama fenséges komolyságának, amely az érettség vagy a megállapodottság jele. Húszéves korra szárba szökik a fiatal test, harmincéves korra az izomzat bizonyos fokú sűrűsége tesz szert, a mozgékony vonások egyre erőteljesebb rajzolatot adnak, kiemelik a vonalakat, melyek az arc jellegét meghatározzák, vagyis felvésik rá a sors acélpengéjével a szellemi folyamatok karakterét. Nemcsak azt mutatják meg, milyen erőik működnek odabenn, hanem azt is, mi célból.

117 MW: *Egy-egy érzés ereje – általában olyan arányban, ahogy a szeretett lényben a fajta jellege – hozzáadódik az egyéniség erejéhez.*

Hadd emlékeztessenem az olvasót ezzel kapcsolatban az állatokra, amelyek lassabban érnek, viszont általában hosszabb életűek és nemesebb fajtájúak. A férfiak az élethossz szempontjából sem tarthatnak igényt a nőkkel szembeni fölényre, mert ebben a kérdésben sem különbözteti meg a természet a férfiakat a nőktől.

Egy további formája a nők fizikai megalázásának a poligámia. A minden családi erényt megfojtó hagyomány mellett az egyik meggyőzőnek tűnő érv arra a jól adatolható tényre hivatkozik, hogy azokban az országokban, ahol a poligámia elfogadott, több leánygyermek születik, mint fiú. Ennek alapján úgy tűnik, a poligámia a helyes válasz a természet jelzésére, mert az észszerű megfontolásoknak igazodniuk kell a természethez. Ebből további következtetés adódik: ha a poligámia szükségszerű formáció, a nő nyilván alacsonyabb rendű, mint a férfi, és a férfi kedvéért teremtetett.

Szinte semmit sem tudunk az embriónak a méhen belüli kialakulásáról, de nekem az tűnik valószínűnek, hogy neme valami véletlenszerű fizikai ok következménye és nincs semmi köze a természet törvényéhez. Érdekes megállapításokat olvastam ezzel kapcsolatban Foster *Beszámoló a Dél-tengeri szigetekről* című művében, amelyek megmagyarázzák, mire gondolok.¹¹⁸ Miután a szerző megállapítja, hogy az állatvilágban a két nem közül mindig az életerősebb és szilajabb felépítésűek vannak fölényben és saját nemüket reprodukálják, Foster hozzáteszi:

„Ha ezt Afrika lakóira vonatkoztatjuk, könnyen beláthatjuk, hogy az ottani férfiak, minthogy hozzászoktak a poligámiához, a nagyszámú nővel való érintkezés miatt enerváltak, következésképpen kevésbé életerősek. A nők viszont épp ellenkezőleg, szilajabb természetűek, nemcsak könnyebben felizgatható idegeik, érzékenyebb szervezetük és élénkebb képzeletük következtében, hanem mert a házasságon belül nem jutnak hozzá annyi szerelmi érintkezéshez, mint amennyit monogám körülmények között élvezhetnének, s így a fent említett okok miatt általában lánygyermeket hoznak világra. Megbízható halandósági adatok szerint Európa nagy részében a férfiak száma gya-

¹¹⁸ Johann Reinhold Forster (1726–1798) német természettudós és református lelkész.

korlatilag azonos a nőkével, s ha van valami különbség, 105 a 100-hoz arányban születik több fiúgyermek.”¹¹⁹

Tehát semmi sem támasztja alá a poligámia szükségességét.¹²⁰ Ha egy férfi elcsábít egy nőt, szerintem *balkézről* való házasságról kellene beszélni, és a férfit *törvényileg* kötelezni, hogy gondoskodjon a nőről és a gyermekeiről, hacsak a nő által elkövetett házasságtörés, ez a természet szintjén megvalósult válás hatályon kívül nem helyezi a férfi ezen kötelezettségét.¹²¹ És ezt a joghelyzetet mindaddig fenn kellene tartani, amíg a nők gyengeségének és elvtelenségének mentségére a csábítás szót használjuk, sőt, egészen addig, amíg a nők létfenntartásuk biztosítása érdekében alávetik magukat a férfiaknak ahelyett, hogy saját kezük vagy fejük munkájával megkeresnék, amire szükségük van. Ezeket a nőket azonban nem lehet feleségnek nevezni, legalábbis a szó szoros értelmében, mert ezzel aláásnánk a házasság célját, és a másik iránti ragaszkodásból s a kapcsolatot megszentelő minden gyengéd gesztust merő önzésnek tekinthetnének. A nő, aki hűséges gyermekei apjához, tiszteletet érdemel, s nem szolgál rá, hogy úgy bánjunk vele, mint egy prostituálttal. Én őszintén gondolom, hogy egy nőnek és férfinak együtt kell élnie utódaik felnevelése céljából, azt azonban semmiképp nem hiszem, hogy a természet azt diktálja, hogy egy férfinak több mint egy felesége legyen.

Akármilyen őszintén tisztelem is a házasságot, mint szinte minden társas erény alapját, nem tudok nem a legnagyobb együttérzéssel tekinteni a szerencsétlen nőkre, akiket a társadalom kiteszít magából, és egyetlen botlásuk megfoszt minden olyan kapcsolattól és érzelemtől, amely gazdagíthatná szívüket és gondolkodásukat. Gyakran nem is helyes az esetet botlásnak nevezni, mert sok ártatlan leányt félre-

119 Forster elkísérte Cook kapitányt második nagy felfedező útjára 1773–75-ben; élményeiről az *Observations Made during a Voyage Round the World* (Egy világ körüli utazás során szerzett megfigyelésekről; 1778) c. munkájában számolt be – ebből idéz Wollstonecraft.

120 Az Európán kívüli területek fokozatos felfedezése következtében a poligámia bekerült a brit társadalomtudományi viták látókörébe.

121 Morganatikus házasságnak nevezték az uralkodóházak vagy főnemesi családok tagjai közötti házasságot, amennyiben a férj jogai törvény szerint nem szálltak a házastársára, illetve gyermekeire. A vőlegény a szertartás alatt ebben az esetben a bal kezét nyújtotta a menyasszonynak.

vezet őszinte, gyöngéd szíve, és még többet *megrontanak*, hogy ezt az erőteljes kifejezést használjam, még mielőtt megértené, mi a különbség erény és bűn között, s így, minthogy a neveltetésük gyalázatra készíti fel őket, gyalázatos élet vár rájuk. A menhelyek és a Magdaléna-otthonok nem jelentenek megoldást erre a kiszolgáltatottságra.¹²² Igazságra van szükség a világban, nem jótékonykodásra!

Az a nő, aki elvesztette tisztességét, úgy érzi, mélyebbre már nem süllyedhet, és kizárt, hogy visszanyerhetné korábbi társadalmi pozícióját, mert semmi erőfeszítéssel nem képes lemosni magáról a szégyent. S így, hogy nincs semmi, ami ösztönözné, és nincs semmi forrása, hogy fenntartsa magát, helyzetében a prostitúció az egyetlen megoldás. Hacsak nem rendelkezik kiemelkedő szellemi és magasztos lelki adottságokkal, ilyen körülmények között, amelyekre a szegény szerencsétlennek nincs semmi befolyása, a jelleme gyorsan eldurvul. Egy férfi esetében soha nem a szükség magyarázza, hogy kapcsolatba kerül a prostitúcióval, de megszámlálhatatlan azoknak a nyomorult nőknek a száma, akik fokozatosan egyre inkább rákényszerülnek, hogy a lealjasulásig alámerüljenek. A magyarázatot azonban elsősorban abban a tétlen életmódban kell keresnünk, amelyben a nők felnevelkednek, és a beléjük nevelt alázatban a férfiak iránt, akiknek fennmaradásuk érdekében kénytelenek alávetni magukat, így aztán személyüket jogos viszonzásnak tekintik az eltartásukért cserébe. A csábos gesztusokban és a ledér viselkedésmódban való jártasság sokkal inkább befolyásolja a nőket, mint az étvágyuk vagy a hiúságuk, és ez a megállapítás alátámasztja az uralkodó véleményt, hogy ha a szüzesség elvész, minden elvész, ami egy nőben tiszteletreméltó. Jóhírneve egyetlen erénytől függ, ugyanakkor egyetlen szenvedély van, amire felkészítik, a szerelem. Sőt, egy nőnek még a tisztességét is úgy állítják be, mintha az nem függne saját akaratától.

122 Különböző egyházak által fenntartott intézmények, melyeket a prostituáltak támogatására, ill. átnevelésére létesítettek a 18. század második felétől. Sok „otthon” vagy menhely a 20. század végéig fennmaradt, amikor súlyos visszaélésekre derült fény és a szerencsétlen nők munkaerejének kihasználásaként kezdtek az intézményekre tekinteni.

Amikor Richardsonnál¹²³ Clarissa azt mondja Lovelace-nek, hogy megfosztotta tisztességétől, kiderül, az írónak milyen furcsa fogalmai vannak a tisztességről és az erényről. Mert minden nyomorúságnál nyomorultabb a helyzete annak, akit saját hozzájárulása nélkül meg lehet becsteleníteni. Sokszor hallottam, hogy ezt a túlzó szigort hasznos tévedésnek nevezik. Leibniz szavaival válaszolnék erre: „A tévedések sokszor hasznosak, de csak, ha képesek helyre hozni más tévedéseket.”¹²⁴

Az életben a legtöbb rossz az azonnali élvezet után hajtó vágýból fakad, amely igen gyorsan kioltja önmagát. Ebbe a kategóriába tartozik a házasságban elvárt asszonyi engedelmesség is.¹²⁵ Elkorcsosul a gondolkodás, amelyet alávetnek egy másik ember tekintélyének, minthogy soha nem veszi igénybe saját képességeit, s így az engedelmes feleségekből általában erélytelen, lomha anya lesz. Tételezzük fel azonban, hogy az önfeladás következménye nem ilyen lehangoló, azzal mégis csak nagyon ritkán számolnak, hogy minden nő életében eljön majd egy későbbi állapot is, a nőnevelésben pedig csak a negatív erényeket hangsúlyozzák.¹²⁶ A szerzők általában nagyon szűken értelmezik az erkölcs fogalmát a nőkkel összefüggésben, s alapjaként csakis a társadalmi hasznát veszik figyelembe. Sőt, gyakran még ingatagabb alapokra húzzák fel az óriási építményt, amikor az ember szeszélyes, ingatag érzéseit teszik meg az erény mércéjéül, vagyis az erkölcsöt, mint a vallást is, az ízlés döntésének rendelik alá.

Ha a férfiak hiú abszurdításai nem köszönnének ránk minden felől, beérném egy megvető mosollyal, mikor látom, mennyire igyekeznek a férfiak megalázni a nemet, melytől állítólag az élet legfőbb örömét kapják. Nemegyszer vágtam már vissza Pope szarkasztikus megjegyzésével nekik, bár tulajdonképpen Pope kijelentése az egész emberi

123 Samuel Richardson (1689–1761) a szentimentalista regény megteremtője. Clarissa Harlowe (1747–48) című nagy hatású regényében az élvhajhász Lovelace megerőszakolja Clarissát.

124 G. W. Leibniz (1646–1716): *Essais de Théodicée sur la bonté de Dieu, la liberté de l'homme et l'Origine du mal* (1710), Bevezetés.

125 1Pét 3,1; 3,7.

126 A negatív erények valamely cselekvés következetes elkerülésére vonatkoznak.

nemre vonatkozik.¹²⁷ Az öröme, illetve uralomra hajtó vágy két részre osztja az emberi nemet. A férj, aki kis háremében basáskodik, csakis saját örömét és kénye-kedvét tartja szem előtt. Okos férfiak vagy kiérdemesült élvhajhászok, akik eleve azért nőülnek meg, hogy biztos ágyastársuk legyen, az öröm utáni fékezhetetlen vágyukban képesek megerőszkolni saját feleségüket. Hymen száműzte a tartózkodást, és a tiszta szerelem rég elmenekült könnyű szárnyain.

A szerelem, ha testi étvágyként fogjuk fel, nem sokáig táplálkozhat önmagából anélkül, hogy el ne apadna. A szerelemnek ezt a saját lángjában való kimúlását a szerelmi szenvedély halálának nevezhetjük. A feleség azonban, akinek érzékiségét felkorbácsolta férje szenvedélye, próbál enyhülést találni a férje figyelmének elapadása által keltett hiányérzetre. Jószántából nemigen lesz hajlandó megelégedni, hogy saját házában, ahol korábban királynőként kezelték, magasabb rangú cseléd legyen. Még mindig tetszetős, és ahelyett, hogy áhítózását gyermekeire irányítaná, még mindig a napsugaras nyár után epekedik. Ráadásul sok férjben az érzéki áhítás lángolása idején se a józan ész, se a szülői szeretet nem működik, s nem engedi, hogy felesége szoptasson. Azt várja, hogy csábítóan öltözködjék és tegyen meg mindent, hogy fenntartsa férjében a vágyat saját személye iránt. A szerelem, még a legártatlanabb szerelem is pusztító kéjvágy lesz, amint lemondunk a kedvéért kötelességeink teljesítéséről.

Egy másik ember iránti odaadó szeretet legszerencsésebb formája a barátság. És még ha két erényes fiatal házasodik is össze, talán jó, ha van valami, ami megfékezi a szenvedélyüket, ha egy korábbi kapcsolat emléke vagy egy korábbi csalódás fényében az egyikük számára a házasság inkább nagyrabecsülésből táplálkozik. Ebben az esetben képesek a jelenben a jövőt is látni, és mindketten készek tiszteletre méltó életvitelt kialakítani. Átgondolt terv szerint irányítják barátságukat, amelynek csak a halál vet véget.

A barátság komoly érzelmi kötődés, minden érzelmi kötődés közül a legfenségesebb, mert elvi egyetértés az alapja s az idő a kötőanyaga. Ennek éppen az ellenkezője mondható el a szerelemről. Ugyan-

127 Pope: „Of The Characters of Women,” *Moral Essays* II, 207–210. „A férfiben sok vágy uralkodik, / A nőben kettő, így megosztatik, / Két-pólusú a nő-birodalom, / Kit élvezet hajt, kit a hatalom.”

abban az időben ugyanaz a kebel nem ápolhat egyszerre barátságot és szerelmet, még ha más-más tárgy tartja is fogva, mert gyöngítik vagy kioltják egymást, és ugyanazon tárgy iránt is csak egymás után jelentkezhet a kettő. A hiú félelmet és az ostoba féltékenységet, eme szeleket, melyek megfontoltan és fortélyosan irányítva képesek ébren tartani a szerelem lángját, nem lehet összeegyeztetni a gyöngéd bizalommal és őszinte tisztelettel, amely a barátságot táplálja.

A szerelem, ahogy lángoló tollukkal a magasztos szellemek leírták, nem létezik a földön, hacsak nem azok emelkedett, szárnyaló képzeletében, akik ilyen veszedelmes képeket festettek róla. Veszedelmesek ezek a képek, mert nemcsak elfogadható mentségére szolgálnak az élvhajhászoknak, akik így szentimentális fátyol mögé tudják rejteni érzékiségüket, de terjesztik a tettetést, és aláássák az erény méltóságát is. Az erénynek, ahogy a neve is mutatja, erőt kell mutatnia, sőt, szigorúságot. A próbálkozás, hogy az öröm ruhájába öltöztetve adjunk tetszetős külsőt neki – melléknévként valaha a szépség szinonimája volt – annyi, mintha szentélyét futóhomokra építenénk: csalárd igyekezet, hogy látszólagos felmagasztalásával meggyorsítsuk bukását. Az erény és az öröm az életben nincs olyan szoros kapcsolatban, ahogy a szép szavú költők bizonygatják. Az öröm hervadó koszorút fon és mámorító itallal tölti tele a poharunkat, a gyümölcs ellenben, amit az erény nyújt felénk, kárpótol a munkálkodásért, és beérésének látványa nyugodt elégtétellel tölt el. Sőt, mivel a dolgok természetes menetéhez tartozónak véljük, nem is nagyon vesszük észre. A kenyér mindennapi eledelünk, amiről ritkán gondoljuk, hogy különleges áldás volna, holott segít fenntartani a szervezet működését és megőrizni egészségünket. Az ember szíve mégis a lakomákban talál gyönyörűséget, jöllehet betegség, sőt, halál rejtőzik a pohárban vagy az édességben, amely jókedvre hangol és kéjes örömet nyújt a szájpadlásnak. Hogy a hasonlatot kiterjesszem, az élénk, lázas képzelet ugyanúgy fest képet a szerelemről, mint minden egyébről: ebben a világban, ahol él, arra kényszerül, hogy az elérhetetlen tökéletesség utáni vágyakozásában a szívárványtól merész kézzel lopott lángoló színekkel dolgozzék, futó álmokat követve, miként maga is beismeri, hogy bizonyítsa látomásainak nemes eredetét. Az ilyen erőteljes képzelet életet tud adni az anyagtalan formáknak és maradandóságot az árnyyszerű kép-

zelgéseknek, melyek ilyen sekélyes valóság esetén szükségszerűen eluralkodnak az elmén. Varázslatos égi bájjal tudja ábrázolni a szerelmet; elválaszthatatlanul csügg a nagy eszményi tárgyon és elképze-
li a kölcsönös odaadás olyan fokát, amely átlényegíti a lelket, és nem alszik ki akkor sem, amikor már betöltötte a „mennyebe vivő grádicsok sorának” szerepét. A vallásos áhítathoz hasonlóan a képzelet hatására a felmagasztosult lélek minden közönségesebb érzelmet és vágyat magához hasonít.¹²⁸ Egymás karjai közt, mint egy templomban, melynek csúcsa elvész a felhők fölött, a szerelmesek kizárják a világot, s kizárnak minden olyan gondolatot és vágyat is, amely nem tiszta érzelmeket és maradandó erényeket táplál bennük. Maradandó erények! Ó, jaj, Rousseau, te tiszteletreméltó látnok! A te Paradicsomodat váratlan vendég zavarná meg előbb-utóbb. Mint Miltonét, a te Paradicsomodat is csak angyalok laknák vagy olyan emberek, akik még nem jutottak el a racionális lények méltóságának szintjére. A boldogság anyagtalan, nem lehet látni vagy tapintani! A jóra való lankadatlan törekvése következtében, amit mindenki a saját fantáziájához igazít, az ember a legfőbb úr itt e földi világban, intelligens lény, aki nem kapja, hanem erőfeszítéseivel maga szerzi meg a boldogságot. Akik tehát felhánytorgatják a szenvedély tévelygéseit, elfelejtik, hogy a lélek halhatatlanságának egyik erős bizonyítéka ellen hadakoznak.

De hagyjuk, hogy a magasabb szintű gondolkodók javítsák ki a maguk tévedéseit, s fizessenek meg tapasztalataikért. Hadd hangsúlyozzam inkább, hogy nem az erős, makacs szenvedélyekről beszélek, hanem az ingatag, romantikus érzelmekről. Szeretném rábeszélni a nőket, hogy az értelmük igénybevételével védjék meg szívüket, ezek a paradicsomi álmodozások ugyanis gyakran a tétlenségből következnek, s nem az élénk fantáziából.

A nőknek ritkán adódik komoly elfoglaltságuk, hogy megfeleldhessenek érzelmeikről. Az apró feladatok intézése, hiú vágyaik kielégítése aláássa értelmüket és szétszórja figyelmüket, így természetes, hogy nem jutnak többre, mint hogy az érzéki érdeklődés tárgyává váljanak. Röviden, a nők nevelésének teljes menete (a társadalom által elvárt menetére gondolok) arra irányul, hogy a jobb érzésű leányokat

128 A szerelem „a létra, melyen égi szerelemhez magasztosulsz,” *Elveszett Paradicsom*, Milton, 1978, VIII, 589–94; 263. old.

romantikussá és állhatatlanná, a többit hiúvá és közönségessé tegye. Ezt a szerencsétlen helyzetet a társadalom jelenlegi állapota mellett sajnos egyáltalán nem lehet orvosolni. Ha valaha felülkerekedne a nőkben valami dicséretesebb becsvágy, talán közelebb lehetne őket vinni a természethez és a racionalitáshoz, s amilyen arányban megtanulnák értékelni az erényt és magukévá tenni a hasznosság eszméjét, olyan arányban lennének képesek egyre nagyobb tiszteletet kiváltani.

Meg merem azonban kockáztatni, hogy semmi esély nincs rá, hogy a nők értelme megerősödjék és képesek legyenek maguk irányítani viselkedésüket, amíg az emberek nagy részének legfőbb törekvése, hogy a társaságban észrevétesse magát. Ennek a silány ambíciónak érdekében sutba vágják a természetes érzelmeket és a leghasznosabb erényeket. A fiatal lányok egyetlen célja, hogy jó partit csináljanak, ha szabad ezzel az elcsépeelt kifejezéssel élnem, és olyan tökéletes urai a szívüknek, hogy nem esnek szerelembe mindaddig, amíg egy komolyabb vagyonnal rendelkező férfi fel nem bukkan. Erről a témáról bővebben írok később, itt csak említeni akartam, mert olyan sok nő kerül megalázó helyzetbe, mikor kis idő múltán az ifjúkori életerőt kikezdi az óvatos okosság.

A nevelési tanácsadók nagy része azt javasolja, hogy a fiatal lányoknak ajánlatos idejük nagy részét kézimunkával tölteni. Ez a foglalatosság sokkal inkább eltorzítja minden adottságukat, mint bármi más tevékenység, amit választhatnának a nevelők, mert a kézimunka a saját személyükre irányítja figyelmüket. A férfiak csináltatják a ruhadarabjaikat, megrendelik s azzal el is felejtkezhetnek az egészről, a nők azonban maguk készítik a hétköznapi és az ünnepi öltözetüket is, állandóan erről beszélnek, és a gondolataik követik a kezüket. Nem annak elkészítése gyöngíti az értelmet, amire szükség van, hanem a felesleges cicoma a ruházkodásban. Ha egy alacsonyabb társadalmi státuszú asszony elkészíti a férje és a gyermekei ruháját, a kötelességének tesz eleget, ez az ő része a családi ügyintézésben. Ha azonban egy nő azon van, hogy jobban öltözzék, mint amire amúgy telne neki, az az időpocsékolásnál is rosszabb. Hogy a szegények erényesen tudjanak élni, elfoglaltság kell számukra. A középszínten élő nők, ha nem majmolnák a nemességet az öltözködésben anélkül, hogy könnyedségüket is át tudnák venni, felfogadhatnák a szegényebb asszonyokat,

s akkor nekik maguknak lenne idejük a család ügyeit intézni, a gyermekeiket taníttatni és a saját gondolkodásukat megdolgoztatni. A kertészkedés, a kísérleti tudományok és az irodalom elég témát adna, amiről gondolkodjanak és beszélgessenek, s amivel még bizonyos fókig értelmüket is pallérozhatnák. A francia nők beszélgetése is rendkívül unalmas, holott ők kevésbé vannak a varrósztalkához kötve, ahol tüllfátylak kalapokra tűzésével vagy pántlikák masniba kötésével kell elfoglalni magukat, állíthatom azonban, hogy az angol nők csevegeése még ízletlenebb, akik idejük nagy részét főköttő- és kalapkészítéssel töltik, meg azzal, hogy szegélydísszel látnak el mindent, amit csak lehet, a végeláthatatlan vásárlásokat, na meg a legelőnyösebb alkuk megkötését már nem is említem. Ezek a praktikák a becsületes és okos nőket alázzák meg legjobban, mert mind egy forrásból fakad: hiúságból. A feslett nőben is több a becsvágy, mikor ízlését arra használja, hogy minél látványosabb keretbe helyezze szenvedélyét.

Ezek a megállapítások ugyanarra az általános problémára vezethetők vissza, melyet már megfogalmaztam, de nem lehet elégszer hangsúlyozni. A férfiakról, nőkről és az elfoglaltságukról beszélve könnyű belátni, hogy általában és egyenként is egy egyén jellemét az határozza meg, mi köti le a gondolkodását. A nők gondolatai állandóan saját személyük körül forognak, meglepő-e, hogy saját személyüket tekintik a legfontosabbnak? De hogy egy egyén személyisége egyáltalán kialakuljon, bizonyos fokú szellemi függetlenségre van szüksége. Ezért van talán, hogy sok gyöngéd feleség a nőiességén túl szinte semmi mással nem rendelkezik, ami vonzóvá tenné. Ehhez vegyük hozzá, hogy a nők nagy részének minden tevékenysége ülő pozíciót feltételez, ami egészségtelen, de a nőideállal kapcsolatos hamis fogalmak következtében a nők még büszkéek is fizikai gyengeségükre, ami újabb korlát szellemiségük fejlődésének útjában, mert ez is a testre irányítja a figyelmet, s még egy akadályt gördít gondolkodásuk egészséges kibontakozásának útjába.

Előkelőbb nők nemigen szokták saját kezűleg készíteni az öltözéküket, tehát csak az ízlésüket használják, így amikor a toalett ügyes-bajos dolgain túl vannak, minthogy nem foglalkoztatja őket annyira a cicoma, van alkalmuk kialakítani a könnyedséget, ami ritkán érződik azoknak a nőknek a viselkedésében, akik azért öltözköd-

nek, hogy öltözködjének. A társadalom középosztályával kapcsolatos közvélekedésről, amely szerint az adottságok ott fejlődnek ki leginkább, meg kell állapítanunk, hogy a nőkre nem vonatkozik, mert a felsőosztálybeli nők felszednek némi irodalmi tájékozottságot, s mivel gyakrabban van alkalmuk férfiakkal elvont témákról beszélgetni, szélesebb körű tájékozottságot szereznek, mint akik öltözködési stílusukat majmolják és átveszik a hibáikat anélkül, hogy azt is magukévá tennék, amiben azok előttük járnak. Ami átfogó értelemben az erényeket illeti, azok a szerény körülmények között élő nők között alakulnak ki leginkább. Sok szegény asszony homloka verejtékével tartja el a gyermekeit, és összefogja a családot akkor is, amikor az apa romlottsága már rég szétzilálta volna. A nemesség hölgyei túlságosan lusták, hogy igyekezzenek a tevékeny erényeknek megfelelően élni, őket inkább elpuhítja, mint kifinomítja a civilizáció. Mert valóban, a jóérzés, amit sok helyen tapasztaltam a szegény asszonyok körében, akiknek nem volt részük semmiféle nevelés jótéteményében, megerősítette a véleményemet, hogy a nőket a kisszerű elfoglaltságok kisszerűvé teszik. A férfiak megművelik a testét,¹²⁹ az agya azonban parlagon marad, úgyhogy bár a fizikai kapcsolat elgyöngíti a férfit, minthogy ez a kedvenc szórakozása, igyekszik a nőt kiszolgáltatott helyzetben tartani. S ki tudja, hány nemzedékre van szükség, hogy az alávetett szolgák felszabadított utódainak erényei és képességei élet-erőre tegyenek szert!

Ahogy áttekintettem az okokat, amelyek következtében jelenleg a nők megalázott helyzetben élnek, megállapításaimat azokra a körülményekre korlátoztam, melyek minden nő erkölcsére és viselkedésére hatással vannak. Számomra világos, hogy ezek az okok mind az értelem hiányára vezethetők vissza. Azt, hogy ez a hiány fizikai vagy járulékos okokkal magyarázható, csak az idő tudja eldönteni, ugyanis nem szeretnék túl nagy hangsúlyt helyezni néhány olyan nő esetére, akik, minthogy olyan neveltetésben volt részük, amilyen általában a fiúgyermeket illeti meg, bátrak és eltökéltek lettek.¹³⁰ Csak azt állítom,

129 William Congreve: „Song” in *Poems on Several Occasions*. Hamis, monddod, s én / Hogy jó a lelke, / Nekem a test jut, / Neked az elme, / Vajh, melyikünk nyert?

130 MW.: Szappho, Éloïse, Mrs. Macaulay, az orosz cárnő, Mme d'Eon stb. Ők mind és sokan mások is kivételnek tekinthetők, de vajon a hősök és hősnők nem mindig kivételek-e az

hogy hasonló körülmények között nevelkedett férfiak általában hasonló jellegzetességeket mutatnak. A férfiakról mint általános kategóriáról beszélek, s hozzáteszem, a zseniális, rendkívüli képességekkel megáldott férfiak minden esetben olyan háttérből emelkedtek ki, amilyenbe nő még soha nem került.

általános szabály alól? *Én a nőket nem hősnőknek és nem oktan teremtményeknek akarom látni, hanem racionális embereknek.* Szapphó (kb. Kr. e. 619–568) ókori görög költő, akinek kultusza, mely a romantikusok érdeklődésében érte el csúcspontját, a klasszicista drámaíró és költő, Ambrose Philips (1674–1749) 1711-ben megjelent fordítása nyomán alakult ki. Héloïse Pierre Abélard középkori filozófus-szerzetes tanítványa, kettejük tragikus szerelmi kapcsolatát tükrözi fennmaradt levelezésük, melynek modern változatát fogalmazta meg Rousseau *Új Héloïse* c. levélregényében. Történetüket *Eloisa to Abelard* c. versében Alexander Pope is feldolgozta. II. Katalin (1729–1796) 1762-től haláláig az Orosz Birodalom uralkodója, a felvilágosult eszmerendszer híve. Catharine Macaulay (1731–1791) kiemelkedő történész és esszéista, a parlamentáris reform mozgalom befolyásos egyénisége. 1763 és 1783 között jelent meg monumentális könyvsorozata, *History of England* [Anglia története] címen, s ő is megírta válaszát Edmund Burke konzervatív állásfoglalására *Observations on the Reflections of the Right Honourable Edmund Burke on the Revolution in France*, 1790 [Megjegyzések méltóságos Edmund Burke Töprengéseire a francia forradalomról]. Mme d'Eon (1728–1810) tulajdonképpen férfi volt, rendkívül sikeres katona és kém.

5. fejezet

Bírálat azon szerzőkről, akik szinte megvetésre méltó, szármalmas jelenségként határozzák meg a női nemet

A következőkben azokat a női nemre vonatkozó modern írásokat szeretném megvizsgálni, amelyek a nőiséggel és nőneveléssel kapcsolatban az eddig futólag megfogalmazott kijelentések hangnemét alátámasztják.

1. alfejezet

Rousseau-val kezdem, és itt-ott megjegyzéseket és gondolatokat közbeszúrva a saját szavaival mutatom be, hogyan ábrázolja a női alkatot. Megjegyzéseim néhány egyszerű alapelvből fakadnak, s könnyen levezethetőek abból, amit már elmondtam. Rousseau azonban olyan eredeti módon szerkeszti meg művét, hogy nagy körültekintéssel kell bírálat tárgyává tenni, s magamnak kell kiválasztanom a már ismertetett elvek közül azokat, amelyeket fel lehet használni az ellenvélemény alátámasztására.

Rousseau azt mondja, Zsófiának olyan tökéletes nővé kell válnia, amilyen tökéletes férfi Emil, s hogy olyanná tudjuk nevelni, meg kell vizsgálnunk, milyen alkatot adott nemének a természet. Ezt követően megállapítja, hogy a nőnek gyöngének és passzívnak kell lennie, mert testileg gyöngébb a férfinál, és ebből az következik, hogy a férfi örömeire teremtett, tehát alá kell vetnie magát a férfi akaratának. Kötelessége, hogy urának kedvében járjon, minthogy létezésének ez a fő célja. Rousseau azonban, hogy a kéjnek adjon valami álméltóságot, hangsúlyozza, hogy a férfinak nem szabad erővel élnie, hanem a nő akaratára kell hagyatkoznia, amikor a vele átélt örömeire vágyik.

Az egyik következmény, amely a nemek alkatából ered, írja Rousseau, „abban áll, hogy látszólag az erősebb az úr, holott valóságban a gyengébbtől függ. Ez pedig nem a léha lovagiasságból ered, sem pedig az oltalmazó ember gőgös nagylelkűségéből, hanem a természet változatlan törvényéből, amely nagyobb mértékben teszi lehetővé a nőnek, hogy felkeltse a férfi vágyát, mint amennyire a férfinak lehetővé teszi annak kielégítését. Így ha tetszik, ha nem, a férfi a másik fél jóindulatától függ és arra kényszerül, hogy igyekezzék tetszeni a nőnek, *hogy az elismerje: a férfi az erősebb fél*. Ilyenkor a férfi győzelmében éppen az a legédesebb, hogy nem tudhatja, vajon a nő gyengesége enged az erőnek, vagy a nő önként adja meg magát; a nők pedig többnyire ravaszul kétségben hagyják a férfiakat. A nők észjárása ebben a tekintetben teljesen megfelel alkatuknak. Egyáltalán nem pirulnak gyengeségük miatt, sőt, dicsőségüket lelik benne. Gyengéd izmaikban nincs ellenálló erő. Úgy tesznek, mintha a legkisebb terhet sem bírnák felemelni, s mintha egyenesen szégyellnék, ha erősek. Miért van ez így? Nemcsak azért, hogy törekényeknek látszanak, hanem ennél sokkal ravaszabb óvatosságból is. Már jó előre gondoskodnak mentségekről, és megszerzik a jogot, hogy szükség esetén gyengék lehessenek.”¹³¹

Azért idéztem az egész bekezdést, hogy az olvasó ne gondolja, saját álláspontom érdekében elferdíttem a szerző mondanivalóját. Mint már kifejtettem, a fortélyok és érzéki utalások egész rendszere épül ki a két nem érintkezésében, amennyiben ezek az alapelvek érvényesülnek a nőnevelésben.

Ha feltételezzük, hogy a nő kizárólag azért teremtetett, hogy a férfi örömét és fölényét szolgálja, a fenti következtetés helyénvaló. A nőnek fel kell adnia minden más megfontolást, hogy kedvében járhasson a férfinak, s minden cselekedetének rugója az önfenntartás elementáris vágya kell legyen, ami azonban a sors Prokrusztész-ágya: hogy egy nő beleférjen, személyét ki kell nyújtania vagy össze kell húznia, függetlenül minden morális vagy fizikai adottságától. Ha azonban, ahogy én gondolom, ki lehet mutatni, hogy még ennek az életnek a céljait is ellehetetlenítik a gyakorlatba átvitt szabályok, amelyeket ebből a nemtelen alapvetésből vezetnek le, hadd vonjam kétségbe, hogy a nő

131 Rousseau: *Emil*, 424–425. old.

a férfi kedvéért teremtetett. Vádoljanak akár hitetlenséggel vagy ateizmussal, de világosan kimondom, hogy ha egyenesen az égből szállna alá egy angyal és azt állítaná, Mózes szépséges, költői kozmogóniája és az ember bukásának története szó szerint igaz, akkor se hinném, hogy az ész bármit állíthat, ami sérti a Legfőbb Lényt. Minthogy nem félek a szemem előtt álló ördögtől sem, ahelyett, hogy gyengeségemet áttenném törekeny nemünk első csábítójának széles vállára, merem az ész szavának tekinteni, amit gondolok.

*

Rousseau így folytatja: „Ha már egyszer kimutattuk, hogy a férfiak és a nők nem is lehetnek azonos alkatúak, azonos jelleműek és vérmérsékletűek, következik ebből, hogy neveltetésüknek sem szabad azonosnak lennie. A természet útmutatásait kell követniük, egybehangzóan kell cselekedniük, de mégsem szabad ugyanazt végezniük. Munkájuk célja közös, de a munka különböző, következésképpen hajlamaik is, melyek irányítják őket, különbözőek.”¹³²

*

„Akár a nem különleges rendeltetését veszem tekintetbe, akár hajlamaikat figyelem, akár kötelességeit veszem számításba, minden egyaránt megmutatja a nevelési formát, amely nekik való. A férfit és a nőt egymásnak teremtették, kölcsönös függésük azonban nem egyenlő: a férfiakat vágyaik a nőktől teszik függővé. A nők viszont a férfiaktól függenek nemcsak vágyaik, hanem szükségleteik miatt. Mi hamarabb tudnánk megenni nélkülük, mint ők minélkülünk.”¹³³

*

„Így tehát a nők egész nevelésének a férfiakhoz kell igazodnia. Nekik tetszeni, hasznukra lenni, megszerettetni magukat és tisztületüket kivívni, ifjú korukban nevelni őket, felnőtt korukban gondozni, taná-

¹³² Rousseau: *Emil*, 429. old.

¹³³ Rousseau: *Emil*, 430. old.

csot adni nekik, vigasztalni őket, kellemessé és édessé tenni az életüket, ez a nők kötelessége minden időben, és erre kell őket megtanítani gyermekkoruktól fogva. Amíg nem térünk vissza ehhez az alapelvhez, eltávolodunk a céltól, és mindazok az elvek, melyekben részesítjük őket, mit sem használnak sem az ő, sem a mi boldogságunk szempontjából.”¹³⁴

„A kislányok csaknem születésüktől fogva szeretik a piperét. Nem érik be azzal, hogy csinosak, azt akarják, hogy csinosnak is találják őket. Apró kis mozdulataikon meglátszik, hogy már ilyen gondolatok foglalkoztatják őket. Még alig képesek megérteni, amit mondanak nekik, s máris irányítást kívánnak: arról beszéljenek nekik, hogy mit fognak róluk gondolni. Ám ha a kisfiúk alá is ugyanilyen meg gondolatlanul lovat adunk, reájuk nincs ugyanekkora hatással. Föltéve, hogy függetlenek lehetnek, és hogy kedvtelésben lehet részük, nem sokat törődnek vele, akármit is gondolnak róluk. Csak hosszú idő után és nagy fáradtsággal lehet őket ugyanannak a törvénynek alávetni.”¹³⁵

„Bárhonnan is kapják a leányok ezt az első leckét, nagyon jó lecke. Miután a test úgyszólván előbb születik meg, mint a lélek, a test művelését kell mindenekelőtt elvégezni. Ez a rend mindkét nem számára azonos. De a két művelés célja különböző. Az egyikben ez a cél az erők kifejlesztése, a másikban a bájos vonásoké. Nem mintha e tulajdonságoknak kizárólagosaknak kellene lenniük mindenik nemben, csupán a sorrendjük fordított. A nőknek elegendő erejüknek kell lenni mindarra, amit bájos módon cselekszenek. A férfiaknak viszont elég ügyességgel kell rendelkezniük, hogy mindazt megtegyék, amit könnyűszerrel tesznek.”¹³⁶

*

„A két nemhez tartozó gyermekeknek sok közös szórakozása van, és ennek így is kell lennie. Hát nem így van-e felnőtt korunkban is? Vannak azonban külön kedvteléseik, melyek megkülönböztetik őket egymástól. A fiúgyermekek a zajt és a mozgást hajszolják. Dob, bűgő-

134 Rousseau: *Emil*, 431. old.

135 Rousseau: *Emil*, 432. old.

136 Rousseau: *Emil*, 432. old.

csiga, kis szekér kell nekik. A leányok azonban jobban szeretik azokat a dolgokat, amelyek szemrevalók, és díszítésül szolgálnak. Tükrök, csecsebecsék, ruhadarabkák és legkivált babák kellene nekik. A baba a sajátos szórakozása ennek a nemnek. Így egészen nyilvánvalóan és határozottan megmutatkozik hajlamuk, hogy mire vannak rendelve. A tetszés művészetének kézzelfogható része a cicomában van. A gyermekek ebből a művészetből csak ezt tudják ápolni.”¹³⁷

*

„Ez tehát egy elég határozott első hajlam. Csak követni és szabályozni kell. Bizonyos, hogy a kicsike teljes szívvel szeretné, ha fel tudná ékesíteni a babáját. Karcsokrokat, fejkendőket, fodrokat és csipkéket szeretne csinálni neki. Mindebben azonban oly durván szokták őt mások kénye-kedve alá rendelni, hogy sokkal kényelmesebb volna neki, ha mindent a maga iparkodásának köszönhetne. Ekkor válik nyilvánvalóvá, hogy mi az értelme az első leckéknek, melyekben részesül. Nem feladatok elé kell állítani őt, hanem szívességet kell tenni neki. Mert hát úgy is van: úgyszólván minden kislány utálattal tanul meg olvasni és írni, de a túvel való bánást mindig szívesen tanulja. Már jó előre azt képzei, hogy felnőtt, és örömmel gondol rá, hogy ez a képessége egyszer majd arra szolgál, hogy önmagát ékesítse.”¹³⁸

A fent idézett kijelentések egyértelműen a testi nevelésre vonatkoznak. Rousseau nem az egyetlen férfi, aki finoman közli velünk, hogy csak egy fiatal nő személye lehet nagy öröm forrása, aki értelmi képességekkel nem rendelkezik, hacsak a fizikai késztetések nem tartoznak ebbe a kategóriába. Hogy gyenge legyen és bizonyos vélemények szerint szép, elhanyagolják az értelmét, kislánként arra szoktatják, hogy nyugton üljön, babázzon és ostoba locsogást hallgasson. A megszokás hatására jelentkező viselkedési hajlamokat úgy kezelik, mintha a természet autentikus jelzése volna. Tudom, hogy Rousseau úgy vélte, az élet első éveit arra kell felhasználni, hogy megedződjék a test, de Emil nevelése során eltér ettől a tervtől, azonban nagy a különbség a között, hogy megerősítjük a testet, amitől nagy mértékben

¹³⁷ Rousseau: *Emil*, 434. old.

¹³⁸ Rousseau: *Emil*, 435. old.

függ a szellemi képességek megerősödése is, vagy csak egyszerűen úgy alakítjuk, hogy könnyedén mozogjon.

Meg kell említenem, hogy Rousseau olyan országban fogalmazta meg véleményét, amelyben a tetszés művészetét addig gyakorolták, hogy mostanra egybeesik a durva erotikus kihívás vétkével. Rousseau a kérdésben vagy nem ment vissza a természethez, vagy a legfőbb szenvedélye megzavarta gondolkodását, különben nem vonta volna le ezeket a meggondolatlan következtetéseket.

Franciaországban a fiúkat és a leányokat, az utóbbiakat különös-képp, csakis arra nevelik, hogy tetszést tudjanak kiváltani, hogy megfelelően tudják viselkedésüket szabályozni és nyilvános fellépésüket az alkalomhoz szabják. Közben értelmüket korán megrontják a váltig ismételtetett világias és jámbor figyelmeztetésekkel, melyekkel a szemérmetlenség bűnétől akarják megóvni őket. A régi időkét írom le ezzel. Maga a gyónás, amelyre kicsiny gyermekeket kényszerítettek, és a papok által feltett kérdések, mint megbízható forrásból értesültem róla, egyértelműen a nemiségre vonatkoztak. A társadalmi befolyás a kacérság és cselvetés terén végzett oktatást jelentette. Tíz-tizenegy éves korukban, sőt, gyakran még korábban, a kislányok kacérkodni kezdtek, és anélkül, hogy rendre utasították volna őket, arról beszéltek, hogyan alakítják majd ki pozíciójukat a világban a házasságuk révén.

Egyszerűen, szinte születésük pillanatától nőkként kezelték, és tanítás helyett bókokkal halmozták el őket. Minthogy mindezek meggyöngyítették az értelmüket, feltételezték, hogy a Természet mostohaként viselkedett, mikor megalkotta ezt az utólag eszébe jutott emberfaját.

Azzal, hogy tagadták a nők értelmét, gondolkodás nélküli tekintélytiszteletre kárhoztatták őket, s hogy felkészítse őket az alávetettségre, Rousseau a következő tanácsot adja:

„A leányoknak ébereknek és dolgoznakak kell lenniük, de ez még nem minden. Idejekorán hozzá kell szokniuk az akadályokhoz. Ez a baj, ha egyáltalán baj rájuk nézve, elválaszthatatlan a nemüktől. Sohasem szabadulhatnak meg tőle anélkül, hogy még kegyetlenebb bajoknak ne lennének kitéve. Egész életükön keresztül a legállandóbb és legszigorúbb fegyelemnek lesznek kitéve: az illem fegyelmének. Kezdetből fogva hozzá kell szoktatni őket a kényszerhez, hogy soha

ne essék nehezükre. Fékezniük kell szeszélyeiket, hogy alá lehessen vetni őket mások akaratának. Ha mindig dolgozni akarnának, néha kényszeríteni kellene őket, hogy ne csináljanak semmit. A szórakozás, a léhaság, az állhatatlanság olyan fogyatékoságok, melyek könnyen keletkeznek, ha első hajlamaik elfajulnak, és ha ők mindig engednek nekik. E visszaélés megelőzésére tanítsátok meg őket mindenekelőtt arra, hogy le tudják győzni önmagukat. A mi esztelen intézményeink közepette a tisztességes asszony élete örökös küzdelem önmaga ellen. Méltányos, hogy a női nem osztozzék velünk azoknak a bajoknak elűzésében, amelyet ő okozott nekünk.”¹³⁹

Miért kell egy tartózkodó nőnek állandóan konfliktusban lennie önmagával? Véleményem szerint azért, mert maga a nevelési rendszer, melynek alávetik, konfliktushelyzetet teremt számára. A tartózkodás és a mérsékletesség a ráció józan gyermekei, de ha a lányok értelmét elhanyagolják és csakis az érzékenységet finomítják, olyan gyenge nő lesz belőlük, akiket mesterséges korlátok közé kell szorítani, különben állandó konfliktusoknak lesz kitéve. Amint nagyobb teret adunk gondolkodásának, nemesebb szenvedélyek és célkitűzések fogják étvágját és érzelmeit irányítani.

„A ragaszkodás, a gondoskodás, maga a megszokás megszeretteti az anyát leányával, hacsak nem tesz olyasmit, ami gyűlöletét vonhatja magára. Maga a fegyelem is, mely alatt az anya leányát tartja, ha jól alkalmazza, nemhogy gyöngítené ezt a ragaszkodást, hanem csak fokozza. A függés ugyanis természetes állapota a nőnek. S így a lányok úgy érzik, hogy engedelmességre teremtették őket.”¹⁴⁰

Ez meglehetősen kérdéses: az alávetettség nemcsak az egyént alacsonyítja le, de a hatása, úgy tűnik, átöröklődik az utódokra is. Ha figyelembe vesszük, hogy a nők milyen régóta függőségben élnek, vajon csodálkozhatunk-e, hogy többségük, mint egy spániel, nyalogatja a láncát és csóválja a farkát? „Ezeknek a kutya-knak a füle – írja egy természettudós – valaha fölfelé állt, de a megszokás erősebb volt, mint a természet, így a félelem jelét ma szépségnek tekintjük.”

„Ugyanabból az okból – teszi hozzá Rousseau – amiért kevés a szabadságuk, és kevés is kell, hogy legyen, mértéktelenre fokozzák azt

¹³⁹ Rousseau: *Emil*, 437. old.

¹⁴⁰ Rousseau: *Emil*, 437–438. old.

a szabadságot, amit meghagynak nekik. Mindenben szélsőségesek, s így még nagyobb elragadtatással vetik magukat játékaikra, mint a fiúgyermek.

¹⁴¹

Nagyon könnyű erre magyarázatot találni. Ugyanilyen féktelen viselkedést mutatnak a rabszolgák és a csöcselék is, amint kiszabadulnak a hatalom ellenőrzése alól. A megfeszített íj visszapattan, ha a kéz hirtelen elernyed, ami addig erősen meghúzva tartotta, és az érzékenységet, ami a körülmények függvénye, vagy a tekintély ellenőrzése, vagy a ráció szabályozása alá kell rendelni.

Majd Rousseau így folytatja: „Ebből a megszokott kényszerből olyan engedelmesség származik, melyre a nőnek egész életén át szüksége van, hiszen szüntelenül alávetettje vagy a férfiúnak, vagy a férfiak ítéletének, és soha nem engedik meg neki, hogy túltegye magát ezeken az ítéleteken. A nő legelső és legfontosabb tulajdonsága a jó kedély. Arra teremtették, hogy olyan tökéletlen lénynek engedelmeskedjék, mint a férfi, aki sokszor csupa bűn, és mindig csupa hiba. Idejekorán meg kell tanulnia, hogy még az igazságtalanságot is elviselje, és tűrje egy férj jogtalanságait zokszó nélkül. Nem a férfi, hanem a maga kedvéért kell jó kedélyűnek lennie. A nő keserősége és makacssága mindig csak növeli bajait, és rosszabbá teszi a férj rossz bánásmódját. A férfi érzi, hogy nem ezekkel a fegyverekkel kell őt a nőnek legyőznie.”

¹⁴²

A nők, akik arra teremtettek, hogy olyan tökéletlen lényekkel éljenek együtt, mint a férfiak, a saját szellemi képességeik igénybevételével is felismerhetnék, hogy önuralomra van szükségük, azonban azzal, hogy vak engedelmséget várnak el tőlük, az emberiség összes szent jogát megsértik, vagy a szent jogok csak a férfiakat illetik meg.

Az, aki türelemmel viseli az igazságtalanságot és csöndben szenved el a sértéseket, előbb-utóbb maga is igazságtalan lesz, vagy képtelen lesz megkülönböztetni a helyest a helytelentől. Szerintem azonban nem ez a helyes módszer a szelídség kialakítására. A férfiak általában véve jobb kedélyűek, mint a nők, mert olyasmivel foglalkoznak, ami a fejet is érdekli, nem csak a szívet, s a fej kiegyensúlyozottsága a szív hőfokát is egyenletessé teszi. A nagyon érzékeny emberek ritkán

¹⁴¹ Rousseau: *Emil*, 438. old.

¹⁴² Rousseau: *Emil*, 438. old.

kiegyensúlyozottak. A kedély kialakulása az ész hűvös munkájának eredménye: ahogy az élet előrehalad, az ész szerencsés művészetével összhangba hozza az egymásnak feszülő elemeket. Sose találkoztam gyenge vagy tudatlan emberrel, aki közben jó kedélyű lett volna, bár az alkati jókedvet és a magatartásban a félelem következtében kialakult simulékonyságot gyakran nevezik jó kedélynek. Magatartási formáról beszélek, mert sem a szívben, sem a gondolkodásban sose tapasztalható őszinte szelídség, hacsak nem az elmélkedés következményeként. Minden értelmes férfi bevallja, hogy ez az állandó visszafojtottság tönkreteszi az otthoni légkört, s hogy meglehetősen lehangoló ezeknek a szelíd, sértődékeny nőknek a társaságában hosszabban elidőzni.

„Mindenki őrizze meg azt a hangot, ami neméhez illik – folytatja Rousseau. – A túlságosan szelíd férj arcátlanná teheti a feleségét. Ám, hacsak nem szörnyeteg a férfi, a nő szelídsége lecsillapítja, és előbb-utóbb diadalmaskodik felette.”¹⁴³ Talán a szelíd értelem időnként tényleg ilyen eredménnyel jár, de a szálnalmas félelem mindig megvetést vált ki, s a könnyek csak akkor ékesszólóak, ha üde orcácskákon peregnek alá.

Vajon milyen anyagból van a szív, amely, ha sértegetik, elolvad, és ahelyett, hogy fellázadna az igazságtalanság ellen, megköszöni a bántalmazást? Igazságtalanság arra következtetni, hogy felszínes gondolkodásra és önzésre épül annak erénye, aki képes őszinte női gyengédséggel bújni a férjéhez, amikor az éppen zsarnokian lépett fel vele szemben. Ilyen hamisságot a természet sose diktál. S bár ezt a fajta okosságot erényként könyvelik el, az olyan morál, amelynek egyetlen eleme is hazugságra épül, ugyancsak ingatag. Ezek célszerű megoldások, de mint ilyenek, mindig csak a pillanatnyi helyzet megoldásában segítenek.

Jobb, ha a férj óvakodik, s nem bízik az ilyen szolgálai engedelmeségben, mert ha a felesége elragadó édességgel tudja őt ölelni, amikor éppen haragszik rá, vagy haragudnia kéne, hacsak a férje iránti megvetés el nem fojtotta a normális reakcióit, akkor a szeretőjétől elválva is képes volna hozzábújni. Ez a tettetés jó tréning a házasságtöréshez,

¹⁴³ Rousseau: *Emil*, 438. old.

ha pedig a világ ítéletétől vagy a pokoltól való félelme megfékezi benne, hogy más férfiak vágyát gerjessze fel, miután a férje elhidegült, vajon milyen kárpótlást talál, hiszen semmi másra nem tanította meg a természet vagy a fufang, csak arra, hogyan lehet a férfiak tetszését kivívni? Mi kárpótolhatja a veszteségért, vagy hol keressen új elfoglaltságot? Honnan vegyen elég szellemi erőt, hogy rászánja magát és belekezdjen a keresésébe, mikor a szokásai már megrögzültek, és régen a hiúság uralkodik zűrzavaros eszén?

Az elfogult moralista pedig folyamatosan és kitartóan ravaszságra biztatja.

„Legyenek a lányok mindig engedelmesek, de az anyák ne legyenek mindig kérlelhetetlenek. Hogy egy fiatal teremtetést kezelhetővé tegyünk, nem szabad őt boldogtalanná tenni. Ahhoz, hogy tanulékonyá tegyünk egy fiatal teremtetést, nem kell szerencsétlenné tennünk. Ellenkezőleg, nem bánom, ha megengedik neki, hogy néha egy kis ügyességet alkalmazzon, nem azért, hogy engedetlenség esetében kijátssza a büntetést, hanem hogy kibújjék az engedelmesség alól. Nem arról van szó, hogy függő helyzetét rá nézve kínozássá kell tenni. Elég, ha ezt éreztetjük vele. A ravaszság természetes tulajdonsága a női nemnek. Mivel meggyőződése, hogy minden természetes hajlam önmagában nézve jó és helyes, az a véleményem, hogy ezt is éppúgy kell ápolni, mint a többi hajlamot. Csupán arról van szó, hogy a vele való visszaélést megelőzzük.”¹⁴⁴

Majd győzedelmes hangon megállapítja: „Ami van, az jó.”¹⁴⁵ Tétélezzük fel. Bár talán nincs még egy aforizma, amely ilyen paradox állítást tartalmazna, mint ez, ami fennkölt igazságot mond ki Istentől. Isten egyszerre lát mindent, és az idő méhében látja a mindenség tökéletes arányait, de az ember, aki csak az egymástól elkülönülő részeket képes szemre vételezni, sok mindent lát helytelennek; a rendszer részét képezi és helyénvaló, hogy igyekezzék megváltoztatni, amit helytelennek ítél, miközben meghajol Teremtőjének bölcsességé előtt, és tisztelettel tekint a sötétségre, melyet minden igyekezetével próbál eloszlatni.

144 Rousseau: *Emil*, 439. old.

145 Rousseau: *Emil*, 440. old. Rousseau Alexander Poe *Essay on Man* c. nagy hatású filozófiai költeményét idézi: I. 214. sor.

A konklúzió, amely ezután következik, helyes, ha feltételezzük, hogy az alapelv megkérdőjelezhetetlen. „A nőknek ez a sajátságos, természetükből eredő ügyessége nagyon méltányos kárpótlás az erőért, amelynek híjával vannak. Enélkül a nő nem élettársa volna a férfinak, hanem rabszolgája. A tehetsége eme fölénye révén tartja fenn egyenrangúságát, azaz uralkodik a férfin, amikor engedelmessékedik neki. Minden az asszony ellen van. Hibáink, félénksége, gyengesége. Őmellette csak a fortélyja áll meg a szépsége. Ugye, jogosult tehát, hogy ezt is, amazt is ápolja.”¹⁴⁶ A szellemi nagyság nem fér össze a fortéllyal és az ügyességgel, de nem is akarok olyan szavakkal bajlódni, amelyek közvetlen jelentése hazugságra és hamisságra utal. Csak annyit szeretnék mondani, ha az emberiség egy része teremtetése folytán olyan előírások szerinti neveltetésben részesül, amelyek nem vezethetők le a szigorúan vett igazságból, akkor az erény nem több, mint konvenció. Miután ilyen tanácsokat osztogatott, vajon hogyan merte Rousseau azt állítani, hogy a létezés nagy végcélja mindkét nem számára ugyanaz, hiszen nagyon jól tudta, hogy a gondolkodást, melyet saját tevékenysége érlel, a kisebb jelenségeket elnyelő nagy látóterek mélyítik el, melyekkel, ha nem szembesül, maga is kisszerű lesz.

Testi erejüket tekintve a férfiak túlszárnyalják a nőket; ha azonban nem lennének téves fogalmaink a szépségről, a nők is elég erősek volnának, hogy – a függetlenség helyes meghatározása szerint – megkeressék, ami saját fenntartásukhoz szükséges és hogy elviseljék a megpróbáló testmozgást és megerőltető gyakorlatokat, amelyek elengedhetetlenek a gondolkodás kifejlesztéséhez. Ha megengedik nekünk, hogy nemcsak gyermek-, de ifjúkorunkban is ugyanolyan aktív életet éljünk, mint a fiúk, mi is elérnénk testi fejlődésünkben a tökéletes szintet, s akkor eldönthetnénk, meddig terjed a férfiak természetes fölénye. Mert milyen gondolkodás vagy erény várható el attól, akinek termékeny agyát vetéskor ugaron hagyták?

„Szépséget senki sem adhat önmagának, és a tetszeni vágyás fortélyait nem lehet egyszerre elsajátítani. Mozdulataiknak azonban megadhatják már a kellemes hajlékonyságot, hangjuknak a behízelgő csengést, ellenőrizhetik magatartásukat, megtanulhatnak könnyedén

¹⁴⁶ Rousseau: *Emil*, 440. old.

járni, bájos tartást ölteni és kiválogatni mindenben, ami előnyükre szolgál. Ettől a pillanattól már nemcsak tűről és kézimunkáról van szó. Új képességek jelentkeznek, s máris éreztetik hasznosságukat.”¹⁴⁷

„A magam részéről azt tartom, hogy egy fiatal angol lánynak éppolyan gondosan kell ápolnia azokat a képességeit, melyekkel leendő férjének tetszését megnyerheti, mint ahogy egy fiatal albán nő ápolja ezeket az iszpaháni hárem számára.”¹⁴⁸

Hogy a nőket teljesen megfossza minden jelentőségüktől, még hozzáteszi: „A nőknek hajlékony nyelvük van. Korábban kezdenek beszélni, könnyedebben és kellemesebben szólnak, mint a férfiak. Azzal is vádolják őket, hogy többet beszélnek a férfiaknál. Ennek így is kell lennie. Én azonban hajlamos vagyok arra, hogy ezt a szemrehányást dicséretté változtassam. A nőknél a száj és a szem egyaránt tevékeny, mégpedig ugyanabból az okból. A férfi azt mondja, amit tud, a nő, ami tetszik. Az egyiknek ismeretekre van szüksége a beszédhez, a másiknak ízlésre. Az egyiknek a hasznos dolog a fő témája, a másiknak a kellemes. Beszédüknek nem kell, hogy más közös formája legyen, mint az igazság.

Nem kell tehát visszafojtani a lányok fecsegését, mint a fiúkét, ezzel a nyers kérdéssel: *Mire jó ez?* Inkább ezzel a kérdéssel, melyre semmivel sem könnyebb felelni: *Milyen hatást fog ez kelteni?* Ebben az első életkorban, amikor még nem tudnak különbséget tenni jó és rossz között, nem is tudnak megítélni senkit. Törvény gyanánt azt kell hogy megszabják maguknak, hogy mindig csak kellemes dolgokat mondjanak azoknak, akikkel beszélnek. Ennek a szabálynak az alkalmazását még nehezebbé teszi az, hogy mindig alá van rendelve az első szabálynak, amely a hazudozás kerülésére vonatkozik.”¹⁴⁹ Hogy valaki így tudjon vigyázni a nyelvére, ahhoz valóban nagy ügyesség kell, s férfiak és nők egyaránt túlságosan sokszor gyakorolják. Milyen kevesen beszélnek a szívnek teljességéből!¹⁵⁰ Olyan kevesen, hogy én, aki az egyszerűség híve vagyok, kedvem szerint lemondanék az udvariasságról egy negyed részéért az erénynek, amelyet feláldoznak egy

147 Rousseau: *Emil*, 442. old.

148 Rousseau: *Emil*, 443. old.

149 Rousseau: *Emil*, 445–446. old.

150 Mt 12,34.

kérdéses minőségért, ami legjobb esetben is csak egy csöpp fényt ad az erénynek.

De fejezzük be az ismertetést. „Könnyen érthető, hogy a fiúgyermek képtelenek bármiféle igaz fogalmat alkotni a vallásról, s így ugyanez a fogalom még inkább meghaladja a leányok felfogóképességét. Éppen ezért szeretném, ha a leányoknak még korábban beszélhének a vallásról. Ha ugyanis addig kellene várni, amikor már módszeresen vitathatják meg ezeket a mély kérdéseket, akkor kitennénk magunkat annak, hogy vallásról sohasem beszélhetünk nekik. A nők észjárása praktikus észjárás, amelynek révén nagyon ügyesen megtalálják a módját, hogy valami ismeretes célhoz érjenek anélkül, hogy beletalálnának ebbe a célba. A két nem közötti társadalmi viszony csodálatra méltó. Ebből a társulásból alakul ki az az erkölcsi személyiség, melynek a nő a szeme, a férfi a karja, még pedig olyan kölcsönös függésben egymástól, hogy a nő a férfitől tanulja meg, hogy mit kell látnia, a férfi viszont a nőtől tanulja meg, hogy mit kell tennie. Ha a nő épp úgy vissza tudna menni a végső elvi okokhoz, mint a férfiú, és ha a férfiúban is meglenne, éppúgy, mint a nőben a részletek iránti érzék, akkor, mivel mindig függetlenek egymástól, örökös egyenetlenségben élnének, és társulásuk nem lenne képes fennmaradni. Összhang uralkodik azonban közöttük, és így minden a közös célra irányul. Még azt sem tudhatjuk, melyik ad hozzá többet a magáéból. Mindenik fél a másik ösztönzését követi, mindegyik engedelmeskedik, mind a ketten parancsolnak.

A nő, ami a magatartását illeti, alá van vetve a közvéleménynek. Hite, éppen ezért, a tekintélyhez igazodik. Minden leánynak az anyja vallását kell követnie, minden asszonynak a férje vallását. Ha ez a vallás hamis, akkor az engedelmesség, amely aláveti az anyát és a leányt a természet rendjének, Isten színe előtt eltörli a tévelygés bűnét. A nők nem képesek önmaguk bírái lenni, és ezért az apák és a férjek döntését úgy kell fogadniuk, mint az egyház döntését.¹⁵¹

¹⁵¹ Rousseau: *Emil*, 447; MW kiemelése. MW: *Mi történik, ha az apa és az anya vallási nézetei nem esnek egybe? Egy tudatlan valakit nem lehet meggyőzéssel eltéríteni nézeteitől. Ha pedig rábeszéljük, hogy egyik előítéletet cserélje fel a másikra, gondolkodása összezsavarodik. Az is könnyen előfordul, hogy a férjnek nincs vallásos meggyőződése, amit meg-*

Mivel a nők vallását a tekintélynek kell szabályoznia, nem annyira arról van szó, hogy megmagyarázzuk nekik az okokat, melyeknél fogva hinnünk kell, mint inkább arról, hogy szabatosan eléjük tárjuk azt, amit hiszünk. Mert az a hit, melyet homályos eszmékbe vetünk, a vakbuzgóság első forrása, az a hit pedig, melyet képtelen dolgok számára követelünk, örültségre, vagy hitetlenségre vezet.”¹⁵²

Ezek szerint létezik valahol egy abszolút, megfellebbezhetetlen tekintély. Vajon nem nyílt és önző kisajátítása ez az észnek? Vagyis az emberi jogok Ádámtól lefelé a férfiágra korlátozódnak. A férfiági arisztokrácia meghatározásában Rousseau mintha még tovább menne, mert arra céloz, hogy ő nem hibáztatja azokat, akik amellet érvelnek, hogy a nőket a legteljesebb tudatlanság állapotában kell tartani, ha nem volna rá szükség, hogy a férfiakról és az emberi szenvedélyek által kialakított szokásokról legyen némi fogalmuk, hogy meg tudják őrizni a szüzességüket, és hogy a világ jó szemmel nézze a férfi választását. Különböztetnén ottthon rostokolhatnának anélkül, hogy értelmük működése csökkentené érzékiségüket és tudatlanságukat. Kivéve a házasságuk első évét, amit meg arra használnának, hogy úgy öltözködjének, mint Zsófia: „Cicomája látszólag igen szerény, pedig ugyancsak szemrevaló. Nem tárja ki bájait, hanem elfedi őket, s amikor elfedi, sejtetni engedi. Láttára azt mondja az ember: Íme a tartózkodó, illedelmes leány. Ám ha mellette tartózkodunk, szemünk és szívünk végigszántja egész lényét anélkül, hogy szabadulni tudnánk tőle, és úgy érezzük, mintha mindez az oly egyszerű öltözködés csak azért került volna a maga helyére, hogy képzeletünk darabonként lehántsa róla.” Ilyen egy tartózkodó nő? Így kell felkészülni a halhatatlanságra? És mit kell gondolnunk egy olyan nevelési rendszerről, melynek népszerűsítője azt mondja hősnőjéről: „csak második gondja jól tenni, amit tesz, első gondja mindig arra irányul, hogy takarosán tegye.”¹⁵³

tanítson feleségének, ebben az esetben igen nagy szüksége lesz a feleségnek, hogy kereszen minden világi megfontolás nélkül mást, aki az erény felé vezető úton segítségére lesz.

152 Rousseau: *Emil*, 448. old.

153 Rousseau: *Emil*, 469, 470. old.

Zsófia minden erénye és tulajdonsága másodlagos: a vallási kérdéseket illetően Rousseau azt mondatja neki az engedelmességéhez szokott szülőkkel: „Majd felvilágosít a férjed, ha itt lesz az ideje.”¹⁵⁴

Miután így meg lett tömve a feje, hogy igazságos legyen, Rousseau nem úgy ábrázolja Zsófia elméjét, mint ami teljesen üres: azt tanácsolja neki, hogy gondolkodjék, hogy egy gondolkodó férfi a társaságában nehogy ásítozni kezdjen, mikor már belefáradt az ölelésbe. És ugyan miről gondolkodjék az, akit legfőképp engedelmességre tanítottak? Nem volna kifejezetten kegyetlenség csak azért megnyitni az értelmet, hogy *felfoghassa* kietlen, szörnyű helyzetét?¹⁵⁵ Rousseau mindenestre ezt a jól megfontolt tanácsot adja: hogy mennyire következik ez mindabból, amit már idéztem, hogy korrekt összefoglalását adjam a témának, majd az olvasó eldönti.

„Azoknak az embereknek, akik egész életüket egyedül azzal töltik, hogy életük fenntartásáért dolgoznak, nincs más gondolatuk, csak a munkájuk vagy az érdekük, és egész elméjük mintha a karjukban volna. Ez a tudatlanság nem árt sem a becsületességnek, sem az erkölcsnek. Sőt, gyakran javukra válik. Az ember gyakran egyezkedik kötelességeivel azáltal, hogy elmélkedik róluk, és a végén úgy jár, hogy a dolgok helyére üres frazeológiát iktat. A lelkiismeret a legfelvilágosultabb filozófus. Ahhoz, hogy jóra váljunk, szükségtelen ismer-ni Cicero könyvét *A kötelességről*, és a legtisztességesebb nagyvilági nő tudja talán legkevésbé, hogy mi is a tisztesség. Nem kevésbé igaz azonban, hogy csak a művelt szellem teszi az érintkezést kellemessé, továbbá szomorú dolog egy családapának, aki örömmel tartózkodik otthonában, ha kénytelen ott önmagába zárkózni, mert képtelen magát bárkivel megértetni.

Egyébként miként nevelhetné fel gyermekeit egy olyan asszony, aki nem szokta meg a gondolkodást? Hogyan fogja megállapítani, hogy mi való nekik? Hogyan tudná hajlamossá tenni őket olyan erények iránt, melyeket maga sem ismer, és olyan érdemek iránt, melyekről halvány fogalma sincsen? Mást sem tud majd, mint kényeztetni vagy fenyegetni, arcátlanná vagy félénkké tenni a gyermekeit. Modoros majmokat csinálna belőlük, vagy szeleburdi rakoncátlankodókat, de

¹⁵⁴ Rousseau: *Emil*, 472. old.

¹⁵⁵ *Elveszett Paradicsom*, Milton 1978, I. 60; 58. old.

sohasem talpraesett elméket, vagy szeretetreméltó gyermekeket.”¹⁵⁶ Tényleg, hogy tudhatná, hiszen a férje nincs mindig kéznél, hogy kölcsönadja az eszét? – Ők ketten ugyanis *egy* morális lényt tesznek ki. A vak akarat – „a szem a kéz nélkül” – nem vezetne messzire: a férj absztrakt eszére van szükség, amely egy pontba gyűjti össze asszonya gyakorlati eszének szétszóródott sugarait, amikor meg kell állapítania, jó-e a bor bukéja, vagy fel kell dicsérnie a teknőchúshoz feltálat mártásokat, vagy még jobban kell koncentrálnia a kártyaasztalnál, ahol képes általános megállapításokra ragadtatni magát, miközben elúszik a vagyona. A gyermekek nevelését viszont a hitvesére vagy a véletlenre bízta.

Mondjuk, elfogadjuk, hogy egy nőnek szépnek, ártatlannak és csa-csinak kell lennie, hogy minél vonzóbb és elnézőbb társ legyen, de akkor is: mit nyer vele, ha lemond az értelemről? És miért van minderre a felkészülésre szükség ahhoz, hogy miként Rousseau saját beszámolója is mutatja, igen rövid időre férje fölé kerekedhessen? Mert hiszen senki annyira nem hangsúlyozta a szerelem múlandóságát, mint Rousseau. Ezt írja például: „Az érzéki boldogság mulandó. Ha a szív megszokja ezt az állapotot, elveszti a játszmát mindenképpen. A képzelet, amely feldíszíti vágyaink tárgyát, faképnél hagy, mihelyt birtokoljuk. Azon a lényen kívül, amely önmaga által létezik, csak az a szép, ami nincs.”¹⁵⁷

Rousseau azonban hamarosan újra visszatér felfoghatatlan paradoxonjaihoz, amikor így oktatja Zsófiát: „Amint Emil az ön férje lett, egyúttal az urává is lett. Az ön dolga engedelmeskedni, mert ez a természet rendelése. Akkor is, ha a nő Zsófiához hasonló, jó ha ő vezeti a férfiút. Ez is a természet törvénye s én azért tettem meg önt Emil gyönyöreinek bírójául, hogy annyi hatalmat szerezzek önnek az ő szíve fölött, amennyivel az ő férfiúi mivolta rendelkezik az ön személye fölött. Önnek ez kínos nélkülözéseket fog okozni. Ám uralkodni fog rajtuk, feltéve, ha uralkodni tud önmagán. Ami már megtörtént, azt mutatja nekem, hogy ez a nehéz mesterség nem haladja meg a bátorságát. Ha férjét mindig lába előtt akarja látni, tartsa mindig bizonyos távolságra személyétől. Vegyítsen azonban tartózkodást a szí-

¹⁵⁶ Rousseau: *Emil*, 487. old.

¹⁵⁷ Rousseau: *Emil*, 536. old.

gorúságába, de szeszélyt sohase. Szerettesse magát a kegyei révén, de parancsoljon neki tiszteletet azzal, hogy visszautasítja. A kacérságot ilyen módon az erény érdekében használhatja, a szerelmet pedig az ész javára.”¹⁵⁸

A részletek sorát egy kiegyensúlyozott házaspár leírásával zárom: „Mindezek után ne higgye azt, hogy ez a bánásmód mindig szolgálátára lesz. Lehet az ember akármilyen óvatos, az élvezet felőrli a gyönyöröket, mindenekelőtt pedig a szerelmet. De ha a szerelem már régóta tart, az édes megszokás pótolja hiányait, és a bizalom keltette varázserő lép az elragadtatott szenvedély helyére. A gyermekek azok között, akik az életet adták nekik, ugyancsak szelíd köteléket hoznak létre, amely gyakran erősebb, mint maga a szerelem. Ha már nem lesz Emil kedvese, még mindig az asszonya és a barátnője lesz, és ráadásul gyermekeinek anyja.”¹⁵⁹

Rousseau helyesen állapítja meg, hogy a gyermekek állandóbb kapcsolatot teremtenek a házasfelek között, mint a szerelem. A szépség hathónapos együttélés után megfakul, sőt, észre sem vevődik; a betanult kellemmel, a kacérság fortélyaival szemben az érzékek közönyössé válnak. De akkor miért mondja, hogy egy kislányt – hogy örömeire legyen a férjének – ugyanúgy kell nevelni, mintha egy keleti háremre készítenénk elő?

A fantázia képzelgései és a körmönfont szabadoság helyett hadd hivatkozzam a józan észre, s hadd kérdezzem meg, ha a nevelés célja az, hogy a leányokat felkészítsük a tisztességes feleség és a józan anya kötelességeire, vajon a fenti érvelés valóban a legbiztosabban vezet a kívánatos célhoz? Igaz lenne, hogy legbiztosabban úgy nevelhetünk a leányokból tisztességes feleséget, ha arra biztatjuk őket, hogy egy szerető kihívó fortélyaival éljenek, melyeket erényes kacérságnak neveznek az érzéki férfiak, akiknek már nem okoz örömet egy természetesen bájos leány, vagy nem óhajtják megízlelni a gyöngéd meghittségből fakadó örömeiket, amelyek őszinteségét semmi gyanakvás nem zavarja, és amelyek értékét az értelem öröme adja?

Az olyan férfi, akinek elég, ha a társa csinos és szorgos, s nem várja el, hogy gondolkodjék is, érzéki vágyainak válogatás nélküli kielégí-

158 Rousseau: *Emil*, 576. old.

159 Rousseau: *Emil*, 577. old.

tése során elvesztette a kifinomultabb szórakozások iránti igényét, és soha nem fogja megismerni a nyugodt megelégedettséget, amely, akár az ég csöndes harmatja, enyhét ad a megfáradt szívnek, az örömet, hogy olyan asszony szereti, akivel gondolatait is megoszthatja. Ő a felesége társaságában is magányos marad, hacsak nem süllyed egy oktalan barom szintjére. Ahogy egy bölcs gondolkodó mondta: „Az élet legnagyobb varázsa a szimpátia; semmi annyira nem esik jól az embernek, mint ha felfedezi másokban a saját keblében dédelgetett érzelmek iránti társias érzést.”¹⁶⁰

Az érvelés menete szerint a nőt nem szabad odaengedni a tudás fájához, s le kell mondaniuk a fiatalkor fontos tapasztalatairól, az érett kor hasznos tevékenységeiről és a jövőre vonatkozó racionális reményekről, hogy rövid időre a vágy tárgyai lehessenek. S végül: hogy várhatja el Rousseau a nőtől, hogy erényesek és állhatatosak legyenek, amikor tagadja, hogy az ész szolgálna esetükben az erény alapjául, s tagadja, hogy az igazság lehet kíváncsiságuk tárgya?

Rousseau minden téves gondolata azonban érzékenységeinek következménye, és a nők a bájaik iránti érzékenységet könnyen megbocsájtják. Amikor érvelnie kellett volna, elfogta a szenvedély, és a gondolatai feltűzték a képzeletét ahelyett, hogy megvilágosították volna értelmét. Erényei is csak tovább fokozták eltévelyedését: melegszívű alkattal és élénk fantáziával született, aki olyan mohó elvakultsággal közeledett a másik nemhez, hogy rövid időn belül a kéjsóvárság rabjává lett. Ha engedett volna ezeknek a vágyainak, a láng természetes úton ellobban, de az erény és valami romantikus gyengédség arra ösztönözte, hogy önmegtagadóan éljen, s minthogy a félelem, a gyengédség és az erény a valóságban visszatartotta, képzeletében élte át a buja vágyakat, melyeket a fantáziája által felerősített érzéki élményekre gondolva olyan égő színekben képzelt el, hogy azok mélyen elraktározódtak benne.

És ezután a magányt kereste, nem azért, hogy a természeti emberrel álomba merüljön, vagy hogy a jelenségek okait vizsgálja az árnyékban, ahol Sir Isaac Newton adta át valaha magát a szemlélődésnek.¹⁶¹ Rousseau az árnyékban saját érzelmeibe merült. És heves érzelmeit

¹⁶⁰ Smith I. 1. 13. old.

¹⁶¹ Mágig él a népszerű anekdota, miszerint Newton a gravitációt akkor fedezte fel, amikor egy almafa árnyékában ült s látott egy almát lepottyanni.

olyan színesen festette le, hogy az olvasók szívét megrendíti, képzeletüket lángra lobbantja, s minél erősebb a fantáziájuk, annál inkább azt a benyomást kelti bennük, hogy értelmük fogadja el, amit olvasnak, holott csak együttérzésük támad fel egy nagy költői erővel megáldott szerző iránt. Az érzéki tárgyakat kéjes árnyakkal elleplezve vagy bájosan fátyol mögé rejtve ábrázolja, s így eléri, hogy úgy érezzük, racionálisan gondolkodunk, miközben álmodozunk, és a hibás következtetések megmaradnak bennünk.

Vajon miért ingadozott Rousseau élete állandóan a lelkesültség és a kétségbeesés között? Van-e rá más magyarázat, mint hogy mind a két végletért képzeletének szárnyalása a felelős? Ha hagyta volna, hogy fantáziája megnyugodjon, lehet, erősebb gondolkodói fegyelemre tett volna szert. Ha az élet célja valóban az, hogy az ember minél tökéletesebbre fejlessze intellektusát, akkor az élete rendben volt. Ha a halállal nem lépett volna át egy nemesebb létformába, sokkal kiegyensúlyozottabb boldogságban lett volna része a földön, és kialakíthatta volna magában a természeti ember érzelmi egyensúlyát ahelyett, hogy a létezés következő állomására szenvedélyeinek felkorbácsolásával készült – ebből fakad a civilizált ember nyomorúsága.

De béke bolygó szellemének! Nem vele hadakozom, csakis a tételeivel. A szentimentalizmussal csatázom, amely Rousseau-t arra készítette, hogy a nőt lealacsonyítsa, s a szerelem rabszolgájaként határozza meg.

*... Bús jobbágy sors,
Imádnak, míg szerelmük lángja ég,
Cseléd leszel, amint a vágy kiég.*¹⁶²

Nem lehet elég gyakran vagy elég szigorúan rámutatni a számtalan könyv kártékony szellemére, amelyben az író alattomban megalázza a női nemet, miközben mély hódolattal adózik személye bájainak.

Kedves kortársaim, emelkedjünk a szűk előítéletek fölé! Ha a bölcsesség önmagáért kíváncsi, ha az erénynek, hogy nevét kiérdemelje, tudáson kell nyugodnia, igyekezzünk gondolkodással élesíteni el-

¹⁶² John Dryden (1631–1700), a klasszicista korszak egyik legnagyobb költője, drámaírója, műfordítója és esszéistája. Milton az *Elveszett Paradicsom* című eposzának átdolgozása a *The State of Innocence, and the Fall of Man* (Az ártatlanság állapota és az ember bukása) c. operájából idéz MW: V. 1. 58–60.

ménket, amíg az egyensúlyba nem kerül a szívünkkel. Ne korlátozzuk gondolkodásunkat az érdektelen napi eseményekre, tudásunkat se a szerelmesünk vagy férjünk szívének ismeretére. Minden kötelességet rendeljünk alá a legfőbb kötelességnek, elménk pallérozásának és érzelmi felkészülésünknek egy magasztosabb létállapatra.

Barátaim, ne hagyjuk, hogy minden csip-csup esemény megrendítse a szívünket. A nád meghajlik, ha gyenge szellő éri és az év múltával meghal, a tölgy azonban egyenesen áll és végtelen korokon át dacol a halállal.

Ha tényleg arra teremtettünk, hogy egy órán át verdessünk szárnyainkkal, mielőtt meghalnánk, akkor csak rajta, engedjünk az érzelmességnek és kacagjuk ki a ráció szigorát. Bár némi testi és szellemi erőre még akkor is szükségünk van, különben az egész élet lázas örömköben és bágyasztó sóvárgásban telik el.

A nevelési rend azonban, melyet őszintén szeretnék szétrobbantani, úgy tűnik, feltételezi, amire sosem szabad számítani, hogy az erény megvéd bennünket a veszteségektől, és hogy a Szerencse, ledobva szemellenzőjét, rámosolyog a jól nevelt leányra, s egy Emilt vagy Télémakhoszt vezet férjéül elé.¹⁶³ Holott épp ellenkezőleg, nyilvánvaló, hogy a jutalom, amit az Erény nyújt felesküdt híveinek, csakis azok érzelmi világára korlátozódik, és gyakran kell szembenézniük a legkeservesebb világi gondokkal, mi több, olyan rokonok gyarlóságait és hangulatait is kénytelenek elviselni, akik iránt az égvilágon semmi vonzalmat nem éreznek.

Sok olyan nő élt a történelem során, aki ahelyett, hogy apja vagy fivéréi eszére és erényeire hagyatkozott volna, megpróbálta a gyarlóságai és ostobaságaik elleni harcban kifejleszteni saját gondolkodását, s mégse nyerte el egy férj formájában jutalmát. Előfordult köztük olyan is, aki miután visszaadta a kölcsönt, amivel a férfiak tartoztak neki, hagyta, hogy az esze visszacsússzék a természetes függőségi állapotba, és visszaszolgáltatta a vélemény¹⁶⁴ fölé emelkedés elbitorolt jogát a férfinemnek.

163 Miután Zsófia elolvasta Fénelon *Télémakhosz kalandjai* (1699) című didaktikus történetét, epekedni kezd egy Télémakhoszhoz hasonló férfi után, s akkor jelenik meg Emil az életében.

164 Platón szerint csak az örökkévaló lehet a tudás tárgya, a változóról csak véleményünk lehet.

2. alfejezet

Nincs olyan fiatal hölgy, akinek a könyvtárában ne lenne meg Dr. Fordyce prédikációgyűjteménye,¹⁶⁵ sőt az iskoláslányokat kifejezetten biztatják, hogy olvassák szorgalmasan ezeket az írásokat. Én azonban eldugnám a kötetet a tanítványom szeme elől, ha értelmét próbálnám pallérozni, sőt, akkor is, ha csupán ízlését akarnám kialakítani, és inkább arra sarkallnám, hogy széles alapokon nyugvó, egészséges elveket állítson fel magának, bár meg kell engedni, a prédikációkban sok okos megállapítás hangzik el.

Akármilyen dicséretes Dr. Fordyce célja, a stílusa olyan mesterkélt, hogy ha édeskés előírásai ellen nem is lenne semmi kifogásom, a nyelvezete miatt semmiképp nem engedném, hogy fiatal lányok olvassák, ha csak nem azon volnék, hogy fogalmazásaikból kiűzzek minden természetes színt, s női félénkséget és keresett bájít csempésszek minden emberi tulajdonság helyére. Keresettnek nevezem, mert igazi bájít csakis önálló gondolkodásból fakad.

A gyermekek, akiknek eszébe sem jut, hogy tetszeni akarjanak, és csak arra vágnak, hogy jól szórakozzanak, általában nagyon bájosak. A nemes hölgyek, akik egész életüket náluknál alacsonyabb társadalmi állásúak társaságában töltik, és akiknek a pénz soha nem probléma, bájos könnyedséggel mozognak, amit talán gyakorlás által kialakított bájnak tekinthetünk. De van még kifinomultabb formája is a bájnak, az a fajta kecsesség, amelyben érződik a szellem ereje. Ez a szellemi báj, amelyet közönséges szem nem is vesz észre, sokszor felvillan egy-egy durva arcon, felfénylik tőle minden vonása, és a független személyiség egyszerűsége rajzolódik ki előttünk. Ilyenkor az illető szemében felvillannak a halhatatlanság jelei, és minden mozdulatát áthatja valami lelki szépség, jóllehet nyugalmi állapotban sem az arc, sem a tagok nem tűnnek távolról sem olyan szépnek, hogy egyáltalán észrevegyük őket, és a viselkedésükben sincs semmi figyelemre méltó. Az emberek nagy részét azonban a szépség kézzelfoghatóbb

165 James Fordyce (1720–1786) presbiteriánus lelkész, akinek *Sermons to Young Women* [Prédikációk ifjú hölgyeknek] c. 1765-ben megjelent vallásos erkölcsnemesítő szöveggyűjteménye a szentimentalizmus egyik legnépszerűbb, laikus közönségnek szánt nőnevelési olvasmánya volt.

megjelenése érdekli, holott az egyszerűség általában akkor tárul fel, amikor a szemlélő nem gondolkodik rajta, hogy mit csodál. És vajon létezik-e egyszerűség őszinteség nélkül? Na de hagyjuk e megjegyzéseket, melyek nagyrészt ötletszerűen, de természetesen merülnek fel a téma kapcsán. Szenvedélyes passzusaiiban Dr. Fordyce hosszú lére ereszti Rousseau ékesszóló dikcióját, hihetetlen dagályossággal részletezi véleményét a női nemről és a viselkedésmódról, amelyhez egy nőnek alkalmazkodni kell, hogy szépnek ítéljék.

De hadd szóljon ő maga a saját szavaival. A Természet így szól a férfiakhoz: „Nézzétek e mosolygó ártatlanokat, akiket legszebb ajándékaimmal ruháztam fel! Oltalmatokba ajánlom őket. Szeretettel és hódolattal nézzetek rájuk, gyöngéden és tisztelettel közeledjete hozzájuk. Félénkek és oltalomra szorulnak. Törékenyek. Ó, nehogy visszaéljete gyengeségükkel. Félénkségük és pironkodásuk tegye kedvessé őket szemetekben. Ó, sose éljete vissza a bizalmukkal! No de elképzelhető egyáltalán, hogy bárki olyan barbár, olyan gonosz legyen köztetek, hogy kihasználja gyengeségüket? Képesek lennétek megfosztani kincsüktől ezeket a gyöngéd és bizalommal teli teremtményeket, lehántani róluk az erény természet adta köntösét? Átkozott legyen a szentségtelen kéz, amely képes erőszakot tenni a Szüzesség szent templomán! Ó, te szerencsétlen! Ó, te galád! Megállj! Ne hívd ki magad ellen az ég rettenetes bosszúját!”¹⁶⁶ Nem tudom, hogyan lehetne komolyan reflektálni erre a különös passzusra, de idézhetnék még számtalan hasonlót. S vannak olyan szakaszok is a prédikációkban, melyeknek szentimentalizmusát racionális férfiak a fülem hallatára egyenesen illetlennek bélyegezték, amikor nagy ellenszenvvel szóba hozták.

A prédikációkból végig árad valami hideg, számító érzés, ugyanakkor az érzékenységgel játszadozó, kérkedő magamutogatás. A gyermekeket éppen ennek a hangnemnek a megvetésére kell megtanítani, minthogy ez a stílus korlátolt és hiú gondolkodásmódot tükröz. Egymást követik a cikornyás hivatkozások az égre és eme szépséges ártatlanokra, az ég legtisztább földi másaira. A józan ész azonban szó-

166 James Fordyce: *Sermons to Young Women*, London, 1766 I. 51. old.

ba sem kerül. Nem a szív hangja ez, s nem is jut el a szívhez, a legjobb esetben a fület bizsergeti meg egy kicsit.

Azt mondhatják erre, hogy az olvasóközönségnek nagyon is tettszenek ezek az írások. Ez igaz, de Hervey *Elmélkedéseit*¹⁶⁷ is olvassák még, bár ő is nagyot vétett az értelem és a jó ízlés ellen. Különösen ellenemre van, hogy Dr. Fordyce a felfújtt szenvedélyek leírásában újra és újra a szerelemre hivatkozik. Ha feltételezzük, hogy a nők képesek póráz nélkül is közlekedni, mi szükség arra, hogy a nagytiszteletű úr csalárd hízleggéssel és nőiségükre vonatkozó bókokkal csalogassa őket az erényhez? Szóljatok az igazság és józanság nyelvén hozzájuk, és hagyjátok végre a leereszkedő kedveskedés altatódalát! Tanítsátok meg őket, hogy racionális lényekhez méltó módon tiszteljék önmagukat, s ne csüggyenek oly szenvedélyesen mindennapi testi adottságaikon. Az epém felforr, amikor lelkészeket hallok öltözködésről, kézimunkáról prédikálni, s akkor még inkább, ha hallom, Dr. Fordyce úgy beszél Britannia ékességeihez, a szépek szépeihez, mintha csak érzéseiken keresztül lehetne megközelíteni őket.

Dr. Fordyce még akkor is ilyen érveket használ, amikor az áhítat fontosságáról beszél: „Egy előkelő hölgy soha olyan mély benyomást nem tesz, mint amikor áhítatba és fennkölt meditációba merül, s anélkül, hogy maga észrevenné, emelkedett méltóság és báj önti el alakját, mintha a szent szépsége ragyogna fel azok szeme előtt, akik látják, s akik szinte azt képzelik, hogy már angyaltársai közt imádkozik a mennyben.”¹⁶⁸

Miért nevelik a kislányokat úgy, hogy később a hódítás legyen egyetlen céljuk az életben? Már magától a szótól, ha ebben a szövegösszefüggésben használják, felfordul a gyomrom. Vajon a vallás és az erény nem nyújt-e magasabb rendű célt és nem ígér-e fényesebb jutalmat? Muszáj mindig lealacsonyítani őket azzal, hogy a társaik nemi hovatarozására kelljen figyelniük? Muszáj mindig azt tanítani, hogy

167 James Hervey (1714–1758) anglikán lelkész, akinek *Meditations and Contemplations* (Elmélkedések és töprengések) c. vallásos meditációja a szentimentalizmus korában a melankólia kultuszának egyik jellegzetes megfogalmazása volt; 1791-ig ötvenszer nyomták újra. Csokonai ironikus hangnemben utal rá Péczeli József fordítására hagyatkozva „A vidám természetű poéta” c. versében.

168 Fordyce II. 224. old.

igyekezzenek tetszeni? S amikor szálnalmas fegyvereikkel készülnek a férfi szívét megcélozni, muszáj azt mondani nekik, hogy nem kell csak egy csöppnyi ész, hogy a férfi a figyelmüket hihetetlenül megtisztelőnek érezze? „Ahogy egy csöppnyi tudás már szórakoztató egy nőben, úgy egy nőtől, jóllehet más okból, a kedvesség csöppnyi jele is örömet okoz, különösen, ha a nő szép.”¹⁶⁹ Azt gyanítom, ugyanabból az okból.

Miért kell azt mondani a fiatal lányoknak, hogy olyanok, mint az angyalok, ha csak azért nem, hogy az angyalokat még a nőknél is jobban lealacsonyítsuk? Vagy mert egy gyöngéd ártatlan leány bármi másnál közelebb van az elképzeléshez, mint ami az angyalokról él bennünk. De ugyanakkor azt is megmondják nekik, hogy csak addig olyanok, mint az angyalok, amíg fiatalok és szépek, vagyis a testükkel és nem az erényükkel érdemlik ki e megtiszteltetést.

Hiábavaló, üres szavak! Mihez vezethet ez a csalóka hízeltés, ha nem híúsághoz és balgasághoz? A szeretőnek, igaz, megadatott a költői szabadság, hogy felmagasztalja szerelmét; esze szenvedélyének buboréka, és nem hazudik, amikor az istenimádát szókészletét veszi kölcsön. A képzelete szíve bálványát büntetlenül az emberiség fölé emelheti, és a nők valóban élvezik, amikor szerelmesük, vagyis a férfi, aki nem a nemet, hanem az egyént szereti, szavaival becézgeti őket, de vajon egy komor prédikátornak tele kell-e tűzdelnie a mondandóját ilyen ostobaságokkal?

Prédikációkban és regényekben azonban az érzékiség szó szerint értendő. A moralisták helyeslik, ha a férfiak kifejlesztik különböző természet adta hajlamaikat, és olyan karakterré válnak, amelyet szinte végtelen változatban képesek a különböző szenvedélyek kialakítani belőlük. Egy erényes férfi lehet kolerikus vagy szangvinikus alkat, vidám vagy komor anélkül, hogy korholnák érte, lehet annyira határozott, hogy szinte már erőszakos, vagy lehet gyenge és engedékeny, lehet erőtlen, s megengedheti magának, hogy ne legyen semmi véleménye, a nőktől azonban elvárják, hogy a női szelídség és engedelmesség jegyében egyforma alkatú lényekké fejlődjenek, hogy jellemüket ugyanaz a lágy simulékonyság és szelíd szolgálatkészség határozza meg.

¹⁶⁹ Fordyce II. 245. old.

Hadd használjam a nagytiszteletű úr saját szavait:

„Egy nő nem lesz kecsesebb, ha férfias testgyakorlatokat végez, ezek mindig is férfias hanghordozást és alakot, fellépést és testtartást alakítanak ki, gyakorlásuk a nők számára tilos. Érzékeny férfiak a nők-től lágy vonásokat és dallamos hanghordozást, könnyed, hajlékony alakot, kifinomult és gyengéd modort várnak el.”¹⁷⁰

Vajon a következő portrét nem egy házi rabszolgáról festette?

„Meg vagyok döbbenve sok nő dőreségén, akik folytonos szemrehányással illetik a férjüket, mert azok képesek magukra hagyni őket esténként, vagy jobban kedvelik ennek vagy annak a társaságát, mint az övéket, vagy mert figyelmetlennek vagy közönyösnek mutatkoznak velük szemben, holott csakis ők tehetnek arról, hogy bánnak a férfiak velük. Semmiképpen nem akarom védeni a férfiakat, ha helytelenül járnak el. De ha *tisztelettudóbb odafigyeléssel és kiegyensúlyozottabb gyengédséggel bánnátok velük, figyelnétek rá, milyen kedvükben vannak, elnéznétek a hibáikat, közönyös kérdésekben elfogadnátok a véleményüket, túltennétek magatokat rajta, ha kissé kiegyensúlyozatlanok, szélsőesek vagy könnyen dühbe gurulnak, ha szelíden válaszolnátok az elhamarkodott szavaikra, ha olyan ritkán panaszkodnátok, ahogy csak lehet, és napi gondotok lenne rá, hogy aggodalmaikat elűzzétek, hogy óhajaiknak elébe mennétek, ha némi vidámságot vinnétek az unalmas órákba, és újra meg újra eszükbe juttatnátok a derű perceit, akkor egészen biztosan sikerülne megőriznetek, sőt, megerősítenetek nagyrabecsülésüket, s teljes mértékben meg tudnátok tartani a rájuk gyakorolt hatásotokat, mellyel az erény, vagy mindkettőtök elégedettsége felé terelgethennétek őket, s házatok a családi boldogság fészke lenne.*”¹⁷¹

Egy ilyen asszony angyal vagy sült bolond, mert nyomát se látni a humánumnak, de a rációnak vagy szenvedélynek se a család eme rabszolgájában, akinek léte felszívódik egy zsarnok életében.

Mindenesetre Dr. Fordyce-nak halvány fogalma sincs az emberi szívről, ha tényleg feltételezi, hogy az ilyen viselkedés vissza tudja hozni az elillant szerelmet. Az ilyen viselkedés valójában megvetést szül. Nem, a szépség, a szelídség és a többi talán megnyeri a szívet,

¹⁷⁰ Fordyce II. 245. old.

¹⁷¹ Fordyce II. 299. old. MW kiemelése.

de nagyrabecsülést, az egyetlen tartós kötődést, csak a ráción nyugvó erény képes kiváltani. A gyöngédséget valaki iránt az értelme iránti elismerés tartja életben.

Minthogy Dr. Fordyce köteteit olyan gyakran adják fiatal nők kezébe, több figyelmet szenteltem nekik, mint szigorúan véve megérdemlik. Mivel azonban olyan nagy szerepük volt sok társam ízlésének megrontásában és gondolkodásának elkorcsosításában, nem mehettek el mellettük szó nélkül.

3. alfejezet

Dr. Gregory *Leányainak örökül hagyott útmutatás* című értekezését¹⁷² olyan mélyen áthatja az atya gondviselő odaadása, hogy szeretetteljes tisztelettel fogok bírálataához. Minthogy azonban ezt a kis kötetet számtalan kiváló összetevője nemem legtiszteletreméltóbb képviselőinek figyelmére méltó olvasmánnyá teszi, nem mehettek el szó nélkül olyan tanácsok mellett, amelyek nagyszerű stílusban megfogalmazott érvekkel olyan véleményeket támasztanak alá, melyek szerintem a legkártékonyabb hatást gyakorolják a női nem erkölceire és viselkedésmódjára.

Az élő beszéd stílusát utánzó, könnyed nyelvezete jól illeszkedik tanácsainak jellegéhez, s figyelmünket megragadja az egész kötetet átható melankolikus gyöngédség, mellyel elhunyt hitvesének emléket felidézi. Fogalmazásmódjában azonban gyakran megjelenik valami távolságtartó elegancia, ami megzavarja együttérzésünket: előlép a szerző, holott mi eddig az apát véltük hallani.

Ezenkívül a szerzőt két cél vezeti, de sehol sem koncentrálni kizárólag az egyikre. Azt reméli, tanácsai segítenek majd, hogy leányai szeretetreméltó felnőtt nők legyenek, de fél, nehogy boldogtalanságba kergesse őket olyan érzelmek kialakításával, amelyek esetleg kiemelik őket a hétköznapi környezetükből, arra azonban nem készíti fel őket, hogy az új környezetüknek megfelelő független és méltóságteljes életvitelt folytassanak. Ezért újra meg újra leáll, hogy ellenőrizze

¹⁷² L 5. jegyzet a 2. fejezet után.

gondolatainak spontán menetét, s végül se egyik, se másik tanácsa mellett nem áll ki egyértelműen.

Az előszóban megmondja nekik a gyászos igazságot: „most az egyszerű életükben olyan férfi valódi nézeteit ismerhetik meg, akinek nem áll szándékában becsapni őket.”¹⁷³

Szerencsétlen nő! Mi várható el tőled, ha azok, akikre gondolkodásodban, fennmaradásodban, mint mondják, természettől fogva rá vagy utalva, mind érdekeltek abban, hogy becsapjanak! Ez minden rossznak a gyökere, amely mint rozsdá, elemészti az erényeket, és csírájában elfojtva nyiladozó képességeidet olyan korlátozottá tesz, amilyen vagy! Ez az ellentétes érdekeltség – ez az ármányos hadiállapot – ássa alá az erkölcsöt és osztja meg az emberiséget.

Ha a szerelem számtalan nőt tönkre tett, mennyivel többet tett hiúvá és haszontalanná a férfiak hideg, üres, lovagi közeledésmódja! És mégis, ezt a nemünkhöz hódolattal közeledő stílust olyan férfiasnak, olyan udvariasnak tekintik, hogy amíg a társadalom nem szerveződik más alapokon, félek, a középkori érintkezésmódnak ezt a maradványát nem lehet lecserélni racionálisabb, szeretetteljesebb viselkedési formára. Hogy képzelt méltóságától megfosszam, meg kell jegyeznem, hogy ez a szépelgés a legcivilizálatlanabb európai országokban terjedt el leginkább, ahol az erkölcsök végleges lezüllése tapasztalható. Előszörban Portugáliára gondolok, ahol a legszigorúbb morális kötelességekhez tartozik: ritkán gyilkolnak meg valakit, ha nő társaságában mutatkozik. Ez a lovagias szellem megállítja a fosztogatásra kinyújtott barbár kezét. És ha nem lehet feltartóztatni a bosszúálló karját, a hölgyet arra kérik, bocsássa meg az illetlenséget, és haladjon békében tovább, bár meglehet, férje vagy fivére ráspriccelt vérével ékesítve.

A vallás elleni kirohanásairól itt nem beszélek, a témát majd külön fejezetben tárgyalom.

Dr. Gregorynak a viselkedésre vonatkozó megjegyzéseit, bár nagy részük józan megfontolásból fakad, egy az egyben visszautasítom, mert véleményem szerint az érvelést a másik végén kell kezdeni. Egy pallérozott elmének és szeretetteljes szívnek soha nem lesz szüksége az illendőség merev szabályaira, s ha az elme és a szív pallérozása-

¹⁷³ Gregory: *A Father's Legacy to His Daughters*. London, 1774, p. 6.

val kezdjük, a nevelés sokkal mélyebbre hat, mint hogy viselkedési normákra korlátozódnék: ha megértés nem társul hozzá, a Dr. Gregory által javasolt magatartási szabályok visszatetsző szerepjátékot eredményeznek csupán. Még hogy csak az illendőség szabályaira van szüksége egy leánynak! Az illendőség elfojtja a természetet, és kiüzi az egyszerűséget és a jellemek sokszínűségét a nők világából. Vajon milyen nemes célt szolgálhat ez a felszínes tanács? Sokkal egyszerűbb leírni a különböző viselkedési lehetőségeket, mint munkára készíteni az észet. Ha azonban az elme megtelik hasznos tudással és saját működése által megerősödik, a magatartás irányítását nyugodtan rá lehet bízni.

Miért kéne a következő kérdésben tettetésre készíteni a lányokat, hiszen mindenfajta mesterkedés méregként hat az elmére, és miért kell a ráció és a vallás által egyaránt sürgetett tevékenységet szármalmas világi taktikákkal és bűvésztükkökkel elleplezni, csak hogy elnyerjük néhány bárdolatlan szájtáti ficsúr tetszését? „Óvakodj attól is, hogy kimutasd, milyen eszes vagy”. Különben azt hiszik, hogy felsőbbrendűnek gondolod magad a társaság többi tagjánál. Ha véletlenül megtanultál valamit, tartsd szigorúan titokban, főleg a férfiak előtt, akik általában féltékenyen és rosszindulatúan figyelik az okos és tanult nőket.”¹⁷⁴

Ha az igazán figyelemre méltó férfiak, ahogy Dr. Gregory is említi később, fölötte állnak ennek a kisszerűségnek, miért kellene fiatal nők magatartását úgy alakítani, hogy ostoba fajankók vonzónak találják őket? Olyanok, akik semmi tiszteletre méltó személyes érdemet nem tudnak felmutatni, hacsak azt nem, hogy szorosan összezárnak falanxukban férfitársaikkal. Érthető, hogy mint az emberfaj egyik neme, ragaszkodnak általános értelemben vett felsőrendűségükhöz.

Végeláthatatlanul fogalmazhatnánk a viselkedési szabályokat, ha valóban a társaság hangneméhez alkalmazkodás volna a helyénvaló. Minthogy a hangnem folyton változik, könnyű a félhangot egészen hallani.

Sokkal bölcsebb lenne arra buzdítani a nőket, hogy igyekezzenek tökéletesíteni magukat, amíg a hiúság pávatollait le tudják dobni ma-

174 Gregory 31–32. old.

gukról, s hagyják, hogy a közvélemény észhez térjen – mert hol lehet véget vetni az alkalmazkodás szabályainak? Az igazság és a jó szűk ösvénye se jobbra, se balra nem tér ki, egyenesen halad, és akik meggyőződéssel követik a saját útjukat, átugranak nem egy illemszabályok által emelt előítéletet anélkül, hogy a tartózkodás kötelmét megszegnék. Akinek a szíve tiszta, a gondolkodása aktív, annak a viselkedésében semmi kivetnivaló nem lesz.

A divatos fellépés, melyet olyan sok fiatal hölgy igyekszik elsajátítani, mindig úgy hat rám, mint az ókori minta alapján szolgai módon festett modern képek: mesterkélt, lélektelen, a részeket nem fogja egybe semmi szervező elv, amit jellemnek lehet nevezni. A divatnak ez a máza, aminek semmi köze az értelemhez, talán megszedíti a korlátolt szemléletű férfiakat, ha viszont hagyjuk, hogy a természet érvényesüljön, a bölcsek biztosan nem fordulnak el. Ha egy nőnek van annyi esze, hogy ne csináljon úgy, mintha értene valamihez, amiről fogalma sincs, nem kell véka alá rejtenie talentumait.¹⁷⁵ Hadd történjenek a dolgok a maguk természetes útján, s akkor biztosan rendben lesz minden.

Ez az állandó hivatkozás a tettetésre nagyon zavar végig a könyvben. A nőknek folyton ilyennek vagy olyannak kell látszaniuk. Hamlettel tudok visszavágni: „Látszik! Látszikot nem ismerek. Az enyém belül van, nem látja szem!”¹⁷⁶

Ugyanez a hangnem újra és újra felbukkan. Egy másik helyen, anélkül, hogy a részletekbe kellően belegondolna, a következő érvvel támasztja alá tanácsát:

„A férfiak felpanaszolják majd a tartózkodásodat. Erősködnek, hogy ha nyíltabb lennél, sokkal barátságosabbnak találnának. De hidd el, nem őszinték. Elismerem, hogy bizonyos körülmények között a nyíltságod következtében kellemesebb társaság lennél, de nőként kevésbé lennél megnyerő: s ez fontos különbség, amiről nemed igen sok tagja megfeledezik.”¹⁷⁷

A vágy, hogy mindig nőként nézzenek rá, meghatározza a női tudatot és lealacsonyítja a nemet. Hadd ismételjem meg nyomatékkal:

¹⁷⁵ Két példabeszéd (Mt 5,15 és Mt 25,14–30) összeillesztése.

¹⁷⁶ Shakespeare: *Hamlet* I. 2. 76 és 85. Ford.: Arany János.

¹⁷⁷ Gregory 44. old.

leszámítva azt, amikor egy nő a szerelme társaságában van, jó lenne, ha csak baráti és szellemi társa lenne a férfiaknak. Éppen ebben az összefüggésben Dr. Gregory tanácsa ellentmond annak, amit egy másik kijelentésben megfogalmaz, amit viszont a legőszintébb elismeréssel szeretnék idézni:

„Az a nézet, hogy ha egy nő valóban erényes, minden ártatlan szabadosságot megengedhet a férfiaknak, szerintem nagyon sértő, sőt, veszélyes, és sokszor vezetett már súlyos következményekhez nemetek nem egy tagja esetében.”¹⁷⁸ Tökéletesen egyetértek. Ha érzelmek kötik a szerelmet a másikhöz, szenvedélye tárgyával folyamatosan éreztetnie kell, hogy személyesen az ő ölelése jelenti számára az örömet és az ő ölelését viszonzza, nem pedig bárkiét az ellenkező nem tagjai közül, és hogy a szíve indul meg e szerelemben, nem pedig az érzékei. A természetes gyöngédség nélkül a szerelem önző testi kielégülés lesz, ami rövid időn belül tönkre teszi a jellemet.

És tovább megyek. A szeretet, amikor szó sincs szerelemről, sok testi kifejezőmódot megenged, melyek természetesen fakadnak egy ártatlan szívből: megelevenednek tőle a gesztusok. Az étvágy, a hódítási vágy, a hiúság testi kifejezésre juttatása azonban hitványság. Ha egy férfi megszorítja a kezét egy csinos asszonynak, akit sosem látott korábban, miközben besegíti a hintóba, az asszony, ha van benne némi érzelmi kultúra, a szemtelen szabadosságot sértésnek gondolja, s nem tekinti majd a szépség iránti hódolatnak. A szeretetet kifejező megnyilvánulások minden formája a barátság előjoga, vagy a szívnek a váratlanul megnyilvánuló erény iránt hirtelen kimutatott tiszteletét jelzik – a pusztá életerő nem érdemli meg a szeretet gyöngéd gesztusait.

Minthogy azt kívánom, hogy a szeretet olyan eledelen éljen, amilyenén most a hiúság, nagyon szeretném meggyőzni nőtársaimat, hogy egyszerűbb elvekhez igazítsák viselkedésüket. Érdemeljék meg a szerelmet, s meg fogják kapni, még ha nem is mondja nekik senki, hogy „egy tiszta nőnek a legkiválóbb férfiak szívére gyakorolt hatása annál is nagyobb, mint amilyennek ő maga elképzei.”

Már említettem Dr. Gregory szűk látókörű figyelmeztetését a tetetés, a női tartózkodás és alkati kifinomultság témakörében, mert

¹⁷⁸ Gregory 42. old.

ezek az alapidallamai, amelyeket megállás nélkül váltogat, és jól lehet díszesebb tónusban, mint Rousseau, ugyanoda lyukad ki, és bárki, aki veszi magának a fáradságot és górcső alá teszi ezeket a nézeteiket, megérti, hogy az alapelvek nem olyan tetszetősek, mint a felépítmény. A szórakozás témáját szerzőnk csak futólagosan tárgyalja, de ugyanebben a szellemben.

Majd, ha kifejttem nézeteimet a barátságról, a szerelemről és a házasságról, hamar kiderül, hogy jelentős nézetkülönbség van kettőnk között. Nem szeretném megelőlegezni mondandómat, most csak jellem állásfoglalásomat és véleményemet a családi életben tapasztalható okos óvatosságról, az elfogult, szűkkeblű érzelmekről, melyek a szülők hiábavaló igyekezetét jelzik, hogy elhárítsák a bánatot és a tévedést gyermekeiktől, de az örömet és a szellemi, erkölcsi gyarapodást is kizárják életükből. Miközben vigyázzák a szív és az ész érdekeit, elapasztják azok minden erejét. Sokkal jobb időnként csalatkozni, mint soha nem bizakodni, jobb csalódní a szerelemben, mint soha nem szeretni, és jobb elveszíteni a férjünk odaadását, mint kockára tenni nagyrabecsülését.

A világnak és természetesen az egyes embernek is jót tenne, ha a hasztalan igyekezet, hogy világi életünkben elnyerjük a boldogságot, átváltoznék türelmetlen vággyá, hogy értelmünket tökéletesítsük: „A bölcsességnek ez a kezdete: Szerezz bölcsességet és minden szerzeményeden szerezz értelmet... Együgyűek, meddig szeretitek az együgyűséget, meddig gyűlölik az ostobák az ismeretet?”,¹⁷⁹ kérdé a Bölcsesség az ember leányait.

4. alfejezet

Nem óhajtok minden szerzővel foglalkozni, aki nyilatkozott a női magatartás témakörében, hiszen csak ismételném magamat, mert általában ugyanabban a hangnemben fogalmazott mindenki. Amikor azonban a férfiak által oly magabiztosan emlegetett előjogok ellen harcolok, melyeket a zsarnokság vasjogarának, eredendő bűnének

¹⁷⁹ Péld 4,7; 1,4 kicsit átalakítva.

tekinthetünk, minden hatalommal szembeszállok, mely előjogokon alapszik, akármilyen ősiekségek legyenek is azok.

Ha a nőktől elvárt engedelmesség parancsa az igazságon alapszik, nem folyamodhatunk magasabb ítélőszékhez, mert az igazság Isten maga. Mint ugyanazon szülők gyermekei, ha csak nem kerülünk törvényen kívülre mint másodszülöttek, gondolkodjunk együtt és tanuljuk meg alávetni magunkat az Ész szavának, amint képesek vagyunk meghallani. Ha azonban bebizonyosodik, hogy az előjogoknak ez a trónusa egy halom zavaros előítéleten nyugszik, melyeket a rend semmi belső elve nem köt össze, vagy egy elefánt hátán vagy egy teknőcön vagy akár a föld egyik fiának hatalmas vállán, akkor bárki, aki vállalja a következményeket, kitérhet az Ész szava elől anélkül, hogy egyetlen kötelességét megszegné, anélkül, hogy vétkezne a világban fennálló rend ellen.

Míg az ész az embert az oktan állatok csordája fölé emeli, és a halál ígértétől terhes, csak azok vetik alá magukat a vak tekintélynek, akik nem bíznak saját erejükben. Szabad, aki szabad akar lenni.¹⁸⁰

Aki tud magán uralkodni, annak semmitől sem kell tartania az életben, de meg kell fizetnie az árát az utolsó fillérig, ha bármit értékesebbnek vél, mint a maga iránti tiszteletet. Mint minden értéket, az erényt is önmagáért kell szeretni, különben nem költözik be hozzánk. Nem nyújtja azt a békét, mely „minden értelmet felülhalad”,¹⁸¹ ha csak a jó hírnév mutogatására használjuk, vagy farizeusi pontossággal tartjuk be, mert „becsületesnek lenni a legjobb taktika.”

Tagadhatatlan, hogy a legbiztosabb módja annak, hogy elégedettek legyünk a jelenben, ha úgy élünk, hogy majd tudással és erénnyel felszerelkezve léphessünk át ebből az életből egy másikba, mégis kevés ember él e szerint, akármennyire is egyetemesen elismerik igazságát. A pillanatnyi öröm és a pillanatnyi győzelem háttérbe szorítja ezt a józan meggyőződést, s az embernek az élettel az öröme kötött alkuja a mai napra vonatkozik, nem az egész életre. Milyen kevesen vannak – ó, milyen kevesen! –, akik elég tisztán látnak előre; s elég-

180 MW: *Szabad az, akit az igazság szabaddá tesz.* William Cowper (1731–1800) *The Task* c. költeményéből vett idézet; Cowper maga pedig Jn 8,32 versét idézi némileg átalakítva.

181 Fil 4,7.

séges akaraterővel rendelkeznek, hogy elviseljenek valami apró megpróbáltatást a jelenben egy későbbi, sokkal súlyosabb baj elkerülése érdekében.

A nők, akiknek erénye ingatag előítéletre épül,¹⁸² kiváltképp ritkán jutnak el ilyen gondolati tisztánlátásig, s minthogy saját érzéseik rabjai, gyakran válnak mások érzéseinek áldozatává. Ebben az alárendeltségben inkább arra használják az eszüket, a homályos értelmüket, hogy kifényesítsék, nem pedig, hogy elszakítsák a láncukat.

Sok nőíró olvastam, akik a férfiak nyomában járnak, mikor a kérdésről véleményt nyilvánítanak, és a tudatlanok csökönyösségével ismétlik a nőket lealacsonyító férfiúi érveket.

Az állítást néhány konkrét példával szeretném alátámasztani. Mrs. Piozzi,¹⁸³ aki gyakran mechanikusan ismételtet olyasmit, amit nem is ért, Dr. Johnsonra jellemző körmondatokban fogalmaz:

„Ne a rendkívüliben keresd a boldogságot, és vigyázz, nehogy a bölcsesség átforduljon balgaságba, óvakodj túlzásaitól.” Ilyen tételiesen oktat ki egy frissen nősült férfit, majd, hogy ezt a dagályos előljáró beszédet megvilágítsa, hozzáteszi: „Mint mondtam, hölgyed személye idővel egyre kevésbé lesz tetszetős a szemedben, de könyörgök, ne éreztesd vele, hogy már kevésbé rajongsz: jól ismert tény, amit együnk sem cáfol, hogy egy nő hamarabb bocsájtja meg, ha értelmét sértik meg, mint ha személyét. Minden igyekezetünk, minden tudományunk arra szolgál, hogy megszerezzük és megtartsuk a férfi szívét, és van-e olyan megaláztatás, ami túltesz azon, ha nem sikerült elérni célunkat? Nincs olyan hisztérikus szemrehányás, olyan komisz büntetés, amit egy nő szívesebben elfogad, mint hogy átnéznek rajta: ha képes e sérelmet zokszó nélkül elviselni, az csak azt bizonyítja, hogy valaki más figyelmében már megtalálta a kárpótlást a mellőzöttségért, amit férjétől kénytelen eltűnni!”

Ezek valójában férfi vélemények. „Minden tudományunk arra szolgál, hogy megszerezzük és megtartsuk a férfi szívét.” Mi következik ebből? Az, hogy a nő lényege a testisége. Volt-e azonban valaha nő,

182 MW: *Tágabb értelmű kifejezést kellene használnom a szűziesnél, a szexualitáshoz kapcsolódó erénynél.*

183 Hester Lynch Thrale Piozzi (1741–1821) ismert irodalmi figura, akit főleg Dr. Johnsonnal, a klasszicizmus egyik legnagyobb alakjával való barátsága tett híressé.

még ha Medici-szimmetriához¹⁸⁴ igazodik is a teste, aki előbb-utóbb nem kénytelen eltérni, hogy háttérbe szorul? Ha egy nőt elhanyagolnak, azzal kárpótolja magát, hogy igyekszik más férfiak tetszését elnyerni. Mily emelkedett erkölcsi színvonallal! Ezzel az egész nem értelmén csorba esik, s az egész nem erkölcsisége elszakad az erények közös forrásától. Egy nőnek tudnia kell, hogy a teste már nem tetszhet annyira a férjének, ahogy annak idején szeretőjének tetszett. És ha sérelmezi, hogy a férje emberi lény, éppúgy nyafoghat férje szívének elvesztése miatt, mint bármi más ostoba sérelméért. A belátás hiányának vagy az irracionális haragnak ez a nyilvánvaló jele pedig arra utal, hogy a férje nem cserélheti fel személye áhítását erényeinek megbecsülésére vagy az értelme iránti tiszteletre.

Amíg ezt a véleményt maguk a nők be nem ismerik és viselkedésükkel nem igazolják, az értelmük mindenképpen megvetést és leki csinylést érdemel, amivel a férfiak szokták gúnyosan meghatározni a női gondolkodást, akik testi adottságaikat soha nem sértenék meg. Ezeknek az udvarias férfiaknak a véleményét, akiknek semmi kedve az ésszel bajlódni, a hiú nők gondolkodás nélkül átveszik. Holott tudniuk kellene, hogy csakis ez a gúnyosan emlegetett ész képes azt az *áhítatos*, visszafogott légkört megteremteni személyük körül, amely, bár az emberi vonzalmakban mindig van valami alantas elem, odaadásuknak a lét legfőbb céljával, az erényre törekvéssel azonos állandóságot ad és összhangba hozza azzal.

De Staël bárónő¹⁸⁵ ugyanazt a nyelvet beszéli, mint a fent idézett hölgy, csak jóval szenvedélyesebben. Valaki véletlenül kezembe adta a Rousseau-ról írt dicshimnuszát, és nézetei, melyeket nemem túlságosan is sok tagja oszt, megérdemel némi kommentárt. Mme de Staël többek között megállapítja: „Bár Rousseau arra törekedett, hogy viszatartsa a nőket a közéleti szerepléstől és a fényes megjelenéstől a politika színpadán, mennyire megfelel ízlésüknek, ahogy beszél róluk! Ha meg is fosztotta őket a nemüktől idegen jogoktól, sikeresen visszaperelte nekik mindazt a jogot, amire méltán igényt tartanak! S miközben igyekezett csökkenteni befolyásukat a férfiak mérlegel-

184 A Medici Vénuszt tekintették a tökéletes női testarányok meghatározásának a 18. században.

185 Madame de Staël (1766–1817) esszéista és regényíró.

seire, milyen szent meggyőződéssel határozta meg hatalmukat azok boldogsága fölött! Egyszerre segített nekik leszállni a jogtalanul elfoglalt trónusról, és magabiztosan elfoglalni azt, amelyre a természet rendelte őket. Csupa indulat irányukban, amikor hasonlítani próbálnak a férfiakra, de amikor a nemükre jellemző *bájaikkal, gyengeségeikkel, erényeikkel és hibáikkal* jelennek meg szeme előtt, a személyük iránti tisztelete már-már egyenértékű az imádattal.” Így igaz! Mert nem volt még egy érzéki férfi, aki ilyen lázasan imádkozott volna a szépség szentélyében. Oly ájtatos volt a nő személye iránti tisztelete, hogy érthető okokból a szüzesség erényét leszámítva, nem kívánt többet, mint hogy bájaik, gyengeségük és tévedéseik ékesítsék személyüket. Félt, nehogy a ráció szigora megzavarja a szerelem bohó játékoságát. Az uraság arra vágyott, hogy legyen egy buja rabszolgája, akit ölelgethet, és akinek sorsát az ő esze és nagylelkűsége határozza meg. Olyan társra pedig nem vágyott, akit kénytelen tisztelni, sem olyan barátira, akire rábízhatja gyermekei nevelésének gondját, ha halála megfosztaná őket apjuktól, mielőtt a szent feladatot bevégezte volna. A nőktől megtagadja a rációt, kizárja őket a tudás birodalmából, elfordítja őket az igaztól, de kész megbocsájtani nekik, mert „helyt ad a szerelmi szenvedélynek.” Elég nagy találatkonyságra volna szükség, hogy kimutassuk, miért kell a nőknek annyi hálával gondolni rá, mert tért adott a szerelemnek, hiszen nyilvánvaló, hogy a szerelmet csak a férfi pihenéseként s a faj fenntartásának eszközeként ismerte el. De szenvedélyesen fogalmazott, és a nyelv varázslatos hatása megtette a magáét fiatal magasztalója szívében. „Mit számít a nőknek, hogy esze vitatja uralmuk határait, ha szíve szerint odaadó hívük?” – kérdi a lelkes rajongó.¹⁸⁶ A nőknek nem uralomra kéne törekedniük, hanem egyenlőségre. Ha azonban csak azon igyekeznek, hogy meghosszabbítsák uralmukat a férfiak felett, nem kéne csakis személyükben bízni, mert bár a szépség leigazza a szívet, megtartani nem tudja, még akkor sem, amikor a szépség teljes pompájában virágzik, hacsak az észtlől nem nyer legalább némi bajt.

Amint a nők elég felvilágosultak lesznek, hogy felismerjék saját egyetemes érdekeiket, meggyőződésem, hogy visszautasítják a sze-

186 Mme de Staël: *Letters on the Works and Character of J. J. Rousseau*. London, 1789. 15–16, 16. old.

relem által nekik biztosított, tartósnak vélt egyoldalú előjogokat a barátság nyugodt megelégedettsége és a kiegyensúlyozott nagyra-becsülés gyengéd bizalma kedvéért. Mielőtt férjhez mennének, nem vesznek fel majd fensőbbeséges pózokat, utána meg nem fogják erejüket veszítve alávetni magukat férjüknek, hanem azon lesznek, hogy racionális lényekként éljenek. Így se előtte, se utána nem pottyannak a trónusról le a sámlira.

Madame de Genlis¹⁸⁷ sok szórakoztató könyvet írt gyermekeknek, a *Levelek a nevelésről* című műve pedig tele van olyan javaslattal, melyeket okos szülők bizonyára megfogadnak, de látótere meglehetősen szűk, előítéletei pedig olyan erősek, mint amilyen irracionálisak.

Az eljövendő büntetés örökkévalósága melletti szenvedélyes érveivel nem foglalkozom, mert pirulok, ha belegondolok, hogy ember képes ilyen ügy mellett kiállni. Csak ahhoz az abszurd megoldásához szeretnék néhány megjegyzést fűzni, amivel a rációt lecseréli a szülői tekintélyre. Mert mindenütt vak engedelmességet sürget nemcsak a szülők, de a közvélemény iránt is.¹⁸⁸

Madame de Genlis elmondja egy fiatalember történetét, aki apja kifejezett óhaja szerint eljegyez egy vagyonos leányt. Mielőtt eljönne az esküvő napja, a leány elveszíti vagyonát, és barátok hiányában teljesen kiszolgáltatott a világ könyörületének. Az apa a leggaládabb trükkökhöz folyamodik, hogy fiát elválassza menyasszonyától, de amikor a fiú felfedezi ármánykodását, ahogy a becsület megkívánja, feleségül veszi mátkáját, de csakis nyomorúság vár rájuk, mert – bizony-bizony! – a fiú az atyja áldása nélkül nősült! Ha az igazságot ennyire semmibe vesszük, mi alapozhatja meg hitünket vagy erényeinket? Ugyanilyen szellemben ír le egy jól nevelt leányt, aki kész feleségül menni bár-

187 Stéphanie-Félicité Ducrest de Saint-Albin, Comtesse de Genlis (1746–1830) *Adelaide és Theodore, avagy Levelek a nevelésről* című műve nagyon népszerű volt Angliában, miután 1783-ban megjelent angol fordításban.

188 MW: „Akármennyire biztos is valaki helyesen döntött, se így, se úgy ne cseledjen, mert valami félreérthető körülményből a világ arra következtethet, hogy megvolt rá a maga oka, hogy ezt vagy azt tette.” Ez annyi, mint lecserélni a lényegét az árnyékára. Vizsgáljuk meg a szívünket, és járjunk el helyesen, amennyire el tudjuk dönteni, mi a helyes, s türelmesen várjuk meg, míg a világ jobb belátásra jut. Legjobb, ha valami egyszerű ok alapján döntünk, mert az igazat gyakran cserélik le az illendőre – egy újabb szó, ami a kényelmesre vonatkozik.

kihez, akit a mamácskája lesz kedves kiválasztani neki. Végül saját választottjához megy anélkül, hogy szenvedélyesen vonzódna hozzá, minthogy egy jól képzett fiatal leánynak nincs ideje a szerelemre. Vajon érdemel egy csöppnyi elismerést is az a nevelési rendszer, amely ennyire semmibe veszi a rációt és az érzelmeket?

Írásaiban sok hasonló nézetet fejteget, de ezek olyan kijelentésekkel keverednek, amelyek szívének és gondolkodásának egyaránt becsületére válnak. Mivel azonban annyi babonáság rétegződik vallási nézeteire és annyi világi bölcsesség erkölcsi elveire, hogy nem adnám könyveit fiatalok kezébe, hacsak nem lenne alkalmam rá, hogy utána beszélgessek velük, s kimutassam a szerző ellentmondásait.

Mrs. Chapone¹⁸⁹ olyan észszerűen és őszinte alázattal írta meg *Leveleit*, s a levelekben annyi hasznos megjegyzés található, hogy csak azért hozom a könyvet szóba, hogy kifejezzem tiszteletemet a szerző iránt. Igaz, nem értek vele minden kérdésben egyet, de az egész művet nagy elismeréssel olvastam.

Az elismerés szó Mrs. Macaulay-t idézi föl bennem.¹⁹⁰ Ő kétségtelenül a legtehetségesebb nő volt, aki valaha élt hazánkban, mégis hagyták úgy meghalni, hogy nem kapta meg az érdemeiért járó megbecsülést.

Az utókor azonban igazságosabb lesz, és emlékezni fog rá, hogy Catherine Macaulay olyan intellektuális felkészültséggel rendelkezett, amely a feltételezések szerint nem egyeztethető össze a női nem gyengeségével. Az írásmódján nincs semmi jele a szerző nembeli hovatarthatóságának, mert stílusa olyan, mint a gondolatok, melyeket megfogalmaz, erőteljes és világos.

Nem szeretném értelmét férfiasnak nevezni, nem akarok helyt adni ilyen arrogáns megkülönböztetésnek. Azt azonban kijelenthe-

189 Hester Mulso Chapone (1727–1801) a Kékharisnya Társaság nevű intellektuális női kör tagja volt. Charlotte királynő legidősebb leányát az ő 1773-ban megjelent *Letters on the Improvement of the Mind* (Levelek a gondolkodás fejlesztéséről) c. könyvében meghirdetett program szerint neveltette. Wollstonecraft az 1789-ben kiadott *The Female Reader* (Szöveggyűjtemény nőknek) c. antológiájába beválogatott egy részletet a *Levelekből*.

190 Catharine Macaulay *Letters on Education* (Levelek a nevelésről) című munkája 1790-ben jelent meg; Wollstonecraft az *Analytical Review* 243. és 245. számában adta közre a könyvről írt kritikáját.

tem, hogy egészséges volt, és igazolja, hogy egy nő is képes kialakítani magában az ítélőerőt annak minden vonzatával. Gondolkodása inkább elmélyült, mint éleslátó, inkább logikus, mint fantáziadús, következésképp egyenletes lendülettel és tömören fogalmaz. A szimpátia, a jóindulat és az érvelésnek az az élő melege, amely szinte rákényszerít érvei mérlegelésére, igen közel hozza nézeteit az olvasóhoz.¹⁹¹

Amikor először gondoltam rá, hogy megírom ezt a kritikus áttekintést, azzal a vérmes lelkesültséggel, amelyről rég tudom, mérsékelnem kell, arra számítottam, hogy bíráló észrevételeimet Mrs. Macaulay osztja majd. Azonban hamarosan a megghiúsult remény büntudatos fájdalmával és máig kitartó szomorúsággal értesültem róla, hogy Mrs. Macaulay nincs többé.

5. alfejezet

Mikor számba vesszük a nevelésről írt értekezések sorát, nem mehetünk el szó nélkül Lord Chesterfield *Leveli* mellett sem, bár nem óhajtom elemezni enervált és amorális rendszerét, és agyafúrt, de helytálló megállapításaiból sem szeretnék néhányat csokorba gyűjteni. Felfogásának közismert irányvonalát szeretném csupán kommentálni, a világ korai megismerésének művészetét, amely – vállalom, hogy kimondom – mint féreg a bimbóban, titokban élősködik a kibontakozó szellemi erőkön, és méreggá változtatja a gazdag nedveket, melyeknek a fiatal szervezetet elöntve meleg érzelmeket és nagy eltökéltséget kellene kialakítani benne.¹⁹²

Mindennek megszabott ideje van, mondja a bölcs,¹⁹³ és valóban, ki keresi az ősz gyümölcsseit a tavasz balzsamos idején? De mindez csak szó, szó. Én érveket szeretnék felsorakoztatni a gyakorlatias nevelők

191 MW: *Mínthogy véleményem a nevelés nem egy területén nagyrészt egybeesik Mrs. Macaulay-éval, általában hivatkozom a könyvére, de nem idézek belőle, nehogy úgy tűnjön, arra használok, hogy magamat igazoljam.*

192 MW: *Úgy vélem, nagyon nagy tévedés, hogy a gyermekeket állandóan védeni kell a világ bűneitől és könnyelműségétől, mert sose találkoztam olyan fiatalemberrel – pedig alaposan körülnéztem – aki így nevelődött, és korán magába szívta ezt a fajta lelombozó gyanakvást, majd felnőtt korában tétováságában folyvást ismételte, hogy ha..., és ne lett volna önző.*

193 Préd 3,1.

ellen, akik ahelyett, hogy tanítványaik ítélőerejét fejlesztenék, előítéleteket ültetnek el bennük, s megkeményítik a szívüket, melynek a fokozatosan átélt tapasztalatok biztosítanak kiegyensúlyozottságát. A korai találkozás az emberi természet gyöngéivel, amit a valóság megismerésének neveznek, véleményem szerint a legbiztosabb útja, hogy a szívet megkeményítsük és a természetes ifjonti lelkesültséget elfojtsuk, amely nemcsak a nagy tehetség forrása, hanem az erényeké is. Mert a hiábavaló fáradozás, hogy a tapasztalat gyümölcsét megérleljük, mielőtt levél fakadna a hajtáson, elveszi a növény erejét és megakadályozza, hogy a hajtás kialakítsa természetes formáját, ahogy a szilárduló fémek formáját és erejét megrontja, ha valami megzavarja a kohéziós erő hatását.

Mondjátok meg ti, akik az emberi elmét tanulmányozzátok, nem furcsa módja-e az elvek megszilárdításának, ha a fiataloknak folyton azt mutatjuk, hogy az elvek ritkán tartósak? És hogyan lehetne megszilárdítani ezeket, ha a példák azt bizonyítják, hogy sokszor tévesek? Miért kell így lelohasztani az ifjonti lelkesültséget és lenyesni a képzetet eleven szárnyait? Az igaz, hogy ez a szigorú óvatosság esetleg megvédi az ifjút a társasági baklövésektől, de attól a lehetőségtől óhatatlanul elzárja, hogy magas etikai vagy intellektuális szintet érjen el.¹⁹⁴ A gyanakvás gátat emel a szellem és a jóakarat útjába s ellehetetleníti erőteljes, szabad érvényesülésüket, az élet pedig elveszíti vonzó édességét jóval, mielőtt beköszönne a szelíd alkonyat, mikor az ember megnyugvást és támaszt talál az elmélkedésben a világtól elvonulva.

Egy fiatalember, aki meleg családi környezetben nő fel, és annyi tudást halmoz fel elméjében, amennyi olvasással, valamint a testi energiák ifjonti forrongása és az ösztönös érzelmi reakciók által irányított természetes elmélkedéssel megszerezhetők, bizakodó, de téves elvárásokkal lép be a nagyvilágba. Úgy tűnik azonban, ez a Természet útja, és figyelünk kell szent jelzéseire erkölcsi kérdésekben éppúgy, mint az ízlés meghatározta munkáinkban. Nem szabad azt gondolnunk, mi megyünk elől; alázattal, a természet jelzéseit követve kell haladnunk.

194 MW: Már említettem, ugyanilyen hatással van a gyermekekre, ha természetes módon, társasági eseményeken át túl korán kapcsolatba kerül a társadalmi valósággal. Példaképp a katonatiszteket és a nőket hoztam fel.

A valóságban kevesen cselekednek elvi megfontolás alapján: leginkább pillanatnyi érzéseink és korán kialakult megszokásaink irányítják tetteinket. Mily gyorsan eltompulnának az előzőek s az utóbbiak mily hamar húsunkba vágó bilincsekké válnának, ha fiatalon megmutatnák, milyen a világ valójában, ha nem volna tapasztalat által lassan kialakított emberismeret bennünk, ha saját szívünket nem fokozatosan ismernénk meg, amitől kialakul a megértés a másik iránt. Akkor embertársainkat nem tekintenénk olyan gyarlónak, mint amilyenek ők maguk is, akiknek meg kell küzdeni az emberi természet gyengeségével. Jellemünknek hol a jobb, hol a bal oldalát mutatnánk, hol szeretetet, hol ellenszenvet váltva ki embertársainkból, akiktől menekülnénk, mint a zsákmányt leső vadaktól, míg lassan minden elmélyült társas érzés, egyszóval a humánus ki nem hunyna bennünk.

Az életben azonban épp ellenkezőleg, természetünk tökéletlenségeit csak lassan vesszük észre, felismerjük az erényeket, és különböző körülmények embertársainkhoz kötnek bennünket, amikor érintkezünk velük, és ugyanazokat a célokat látjuk magunk előtt, amikre nem is gondolunk, mikor a világról gyorsan szerzett, természetidegen tudásra teszünk szert. Látjuk, ahogy az ostobaság szinte észrevétlen fokozatokon át gyarlósággá válik, és egyszerre szánjuk meg és ítéljük el a szerencsétlent. De ha hirtelen megjelenik benne az ijesztő szörny, elfog bennünket a félelem és a felháborodás, amitől szigorúbbak leszünk, mint embernek kéne, s elvakult indulatunk rábír, hogy a Mindenható jogát bitorolva átkot mondjunk halandó társunk fejére, elfelejtve, hogy nem látunk a szívébe, s hogy ugyanannak a bűnnek a magjai ott rejtőznek a miénkben is.

Már említettem, hogy többet várunk a tanítástól, mint amennyi a tanítástól várható, mert ahelyett, hogy a fiatalokat felkészítené, hogy méltósággal nézzenek szembe az élet megpróbáltatásaival, és saját adottságaik működése révén bölcsességre és erényre tegyenek szert, szabályt szabályra halmoz és vak engedelmességre szoktat, holott csak a meggyőződés képes kiérlelni a gondolkodást.

Képzeljük el, hogy egy fiatalember a barátság kezdeti lelkesedésében isteníti a szeretett lényt. Ugyan mi baj származhat ebből az eltévelyedett számára? Talán szükség is van rá, hogy az erény először személyes alakban jelenjen meg, mert csak így tud megérinteni egy

fiatal teremtményt, akinek nincs még szeme, hogy meglássa, ami eszmei formában jelenik meg, s amire az érettebb és emelkedettebb gondolkodású ember már tisztelettel néz fel, vagy egyenesen ő maga képes kialakítani azt magában. A bölcsek bölcse azt mondja: „aki nem szereti a testvérét, akit lát, nem szeretheti Istent, akit nem lát.”¹⁹⁵

Természetes, hogy egy fiatalember a barátság első hevületében szeretettjét minden jó tulajdonsággal felruházza, a tudatlanság, helyesebben, ártatlanság által keltett utánzási vágy pedig élesíti az elmét, amely ilyen vonzódásra képes. Idő múltával, mikor megérti, hogy halandók nem képesek ilyen tökéletességet elérni, az erény elvont eszményét fogja szépnek látni és a bölcsességet fenségesnek. Akkor a csodálat átadja helyét a barátságnak a szó pontosabb értelmében, mert a kapcsolatot ekkor már a nagyrabecsülés tartja fenn, és a fiatalember már csak a mennyre hagyatkozik a tökéletesség utáni sóvárgó igyekezetében, amely ott ég minden nemes gondolkodású emberben. Ezt a tudást azonban mindenki csak saját képességeinek működése által szerezhetheti meg. Minden bizonnyal a megcsalatkozott remény szent gyümölcse ez a tudás, mert Isten, aki örömet leli abban, hogy boldogságot áraszt és megmutatja kegyelmét az ő megismerését áhító teremtményeinek, nem ültethetett semmi olyan vágyódást belénk, ami *ignis fatuus*ként meggyötör.

Fáink már szabadon emelhetik a magasba pazarul burjánzó lombjaikat, s nem jutna eszünkbe, hogy az idő fenséges jeleit erőszakkal összeillesszük az ifjúság bájával. Türelmesen kivárjuk, hogy gyökereiket mélyen a földbe eresszék s hogy megtanuljanak dacolni a viharos szelekkel. Vajon kevesebb tiszteletet érdemel az elme, amely szintén halad a tökéletesség felé, bár méltósága miatt lassabban? Hogy analógia alapján érveljek, körülöttünk minden állandó fejlődésben van, s amikor valami nehezen elfogadható tény jut tudomásunkra a valóságról és szinte csömör fog el az élettől, és a dolgok természetes menete alapján rádöbbenünk, hogy minden, ami történik a nap alatt, hiábavalóság,¹⁹⁶ már a dráma tragikus végéhez közeledünk. Az elevenesség és reménység korának vége, és a lét kezdetén kapott lehetőség, hogy egyre magasabbra lépkedjünk az intelligencia grádján, hama-

¹⁹⁵ 1Ján 4,20.

¹⁹⁶ Préd 1,2.

rosan megszűnik. Nagy hasznunkra van, ha ebben a korban, vagy még korábban, felismerjük az élet haszontalanságát, amennyiben saját tapasztalataink alapján jutunk a felismeréshez, mert akkor a természetes úton járunk. Azonban amikor az áhítat és tapasztalat nemezebb gyümölcsével ellentétben, hogy megtanítsák okosan védekezni az étellel együtt járó veszteségek ellen, egy erkölcsileg kialakulatlan fiatalembernek a szíve feláldozása árán megmutatják, milyen ostoba és gyarló az ember, nem túlzás a praktikus megfontolások diadaláról beszélni, ami épp az ellenkezője a nemes gyümölcsnek, amit a valódi áhítat és tapasztalat terem.

Megkockáztatok egy paradoxont. Ha az emberek pusztán arra születtek volna, hogy végigjárják az utat születésüktől halálukig, bölcs dolog mindent megtenni, amit az előrelátás sugall, hogy életük boldog legyen. A mértékletesség minden területen a legnagyobb bölcsesség jele volna, s az okos kéjenc elégedett lehetne, bár sem elméjét nem pallérozta, sem szíve tisztaságát nem őrizte meg. Amennyiben halandók volnánk, az okosság valódi bölcsesség volna, vagy még érthetőbb, az élet egész menete során az okosság nyújtaná a legtöbb örömet, a tudást viszont – a hétköznapi szempontokat leszámítva – valóságos átoknak éreznénk.

Miért tennénk tönkre az egészségünket elmélyült tanulással? A szellemi erőfeszítésből fakadó intenzív öröm nem egyenértékű a később beálló bágyadság hosszú óráival, különösen, ha beleszámítjuk a kétségeket és csalódásokat, amelyek beárnyékolják a kutató munkáját. Minden kérdésfeltevés hiábavalónak bizonyul vagy bosszúságban végződik, mert az ok, amelyet meg akarunk találni, ahogy közeledünk, egyre távolodik, mint az égálja. A tudatlanok ellenben, mint a gyermekek, azt hiszik, ha egyenesen előre mennek, egyszer csak megtalálják a pontot, ahol az ég és a föld összeér. Igaz, hogy kutatásaink során újra és újra csalatkozunk, a kutatás maga azonban annyira megerősíti az elmét, hogy az bőséges kárpótlást talál a kutatás következő állomásán a válaszbán, melyet az izgatott kérdésére kap, amelyet még akkor tett fel, amikor értelmé gyenge szárnyai erőtlenül verdestek hiábavaló igyekezetében, hogy lecsapjon az okok rejtekhelyére.

A szenvedélyek, az élet eme röptető szelei, hiábavalóak lennének, sőt, kifejezetten kártékonyak, ha a gondolkodó lényünket alkotó

szubsztancia, miután hiába gondolkodtunk, csupán a testi élet fenntartására szorítkozna, hogy élni készteszen egy salátát, vagy egy rózsaszirmait pirulni tanítsa. A vágyak mind földi célokra irányulnának, és egyenletes, állandó boldogsággal töltenék el az embereket. De a lélek képességei, amelyeknek ilyen körülmények között nincs sok hasznuk, sőt, valószínűleg csak zavarnának a testi élvezetekben még akkor is, ha méltóságtudatunkhoz hozzátartozik, hogy büszkék vagyunk rájuk, arról győznének meg, hogy az élet nem több, mint nevelési folyamat, valami gyermeki állapot, amiért nem szabad feláldozni a magasztos reményeket, amelyeket dédelgetünk. Mindebből szerintem az következik, hogy pontosan meg kell határozni, mit akarunk elérni a nevelés során, mert a nevelési gyakorlat gyakran szinte tagadni látszik a halhatatlanságot, holott a nevelők esküsznek rá.

Aki elsősorban és mindenekelőtt a földi létben vágyik kényelemre és gazdagságra, s a jövőről azt gondolja, lesz, ami lesz, okosan teszi, ha gyermekét jó korán felvilágosítja saját természetének gyengeségéről. Ettől még gyermekéből talán nem lesz Inkle,¹⁹⁷ de azt ne higgye senki, hogy akinek nagyon fiatalon bemutatják a gyalázatos emberi természetet, az később a törvény betűjén kívül bármit is tisztelni fog, vagy azon fáradozik, hogy egy csöppet is meghaladja az általános erkölcsi szintet. A durva gyarlóságokat elkerüli, mert a legjobb taktika a becsületesség, de soha nem törekszik arra, hogy a nemes erényeket gyakorolja. Írók és művészek egész sorának példája igazolja ezt.

Ezért felmerült bennem, hogy amit erkölcsi axiómaként tartunk számon, talán olyan gondolkodók dogmatikus állítása, akik hideg fejjel, könyvekből ismerték meg az emberi természetet, s velük szöges ellentétben feltételezem, nem biztos, hogy a szenvedélyek megféke-

197 Az angol felvilágosodás kori irodalom jeles képviselőjének, Richard Steele-nek (1672–1729) *Inkle and Yarico* c. elbeszéléséről van szó, amely 1711-ben a befolyásos *The Spectator* c. folyóiratban jelent meg s a század során sorra beaválogatták az antológiákba, pl. Mary Wollstonecraft *A Female Reader* (Szöveggyűjtemény hölgyeknek) c. gyűjteményében is szerepel. (L. Éva Antal: „Olvass, hűgom, olvass. The Female Reader, Mary Wollstonecraft tizennyolcadik századi szöveggyűjteménye nőknek,” *Acta Universitas, Sectio Pedagogica*, Tom XLIV, pp. 9–29.) A történetben egy fiatalembert, Thomas Inkle-t Nyugat-Indiába vezető útján megtámadják az indiánok, egy szép indián leány, Yarico azonban megmenti, majd beleszeret, s Inkle, miután eléri úticélját, „hálából” eladja a lányt a rabszolgapiacra.

zése bölcsességhez vezet. Ellenkezőleg, úgy tűnik, az egyik oka, hogy a férfiak ítélete megbízhatóbb és állhatatossága kitartóbb, mint a nőké, hogy tágabb tere van életükben a nagy szenvedélyeknek, s minthogy gyakrabban jutnak tévútra, elméjük sokkal nagyobb hajlékonyságra képes. Azért, ha saját elméjük működése révén bármi szilárd elvet felismernek, valószínűleg az élet téves felfogásából eredő féktelen szenvedélyeiknek kell hálát adniuk, amelyeket nem is tartanak vissza attól, hogy átcsapjanak a kielégülés határán. Ha azonban az élet hajnalán képesek lennénk józanul felmérni a távoli jövőben rejlő jelenségeket és a maga valós színezetében mindent előre láthatnánk, hogyan erősödhetnének meg a szenvedélyeink eléggé, hogy kibontakoztathassák a képességeinket?

Hadd írjam le egy magaslati pontról a világot minden csalóka bájától mentesen. A tiszta légkör lehetővé teszi, hogy minden tárgyat a maga lényegi tulajdonságai szerint lássak, miközben a szívem nem remeg. Nyugodt vagyok, mint az előttem kibontakozó látvány egy olyan reggelen, amikor a ködök lassan szétfoszlanak és csöndben előtárul a pihenéstől felfrissült természet teljes szépségében.

Vajon milyen fényben mutatkozik meg most a világ? Megdörzsölöm a szememet. Olyan, mintha élénk álomból ébrednék.

Látom az ember fiait és leányait, amint árnyékokat kergetnek, és olyan szenvedélyek kielégítésére pazarolják minden erejüket, amelyeknek nincs megfelelő tárgya, ha ezeknek a vak impulzusoknak túlcsapó ereje, melyet tovább fokoz a szenvedélyek hazug, s mégis bízalommal fogadott vezére, a képzelet, nem tenné bölcsőbbé a rövidlátó halandókat anélkül, hogy azok együttműködnének vele, s azzal, hogy egy másik állapotra készíti fel őket, vagy arra ösztönöz, hogy próbáljanak elérni valami képzeletbeli jót még most a jelenben.

Miután ebben a fényben megszemléljük a tárgyakat, nem túl elrugaszkodott ötlet, ha a világot színpadként képzeljük el, amelyen magasabb rendű lények szórakoztatására minden nap eljátszanak egy pantomimet. Hogy mulatnának, mikor látják, ahogy a becsvágyó ember majd belepusztul, hogy egy fantomot utolérjen, és „a hírnév buborékát hajkurássza az ágyú torkában”,¹⁹⁸ ami épp azért van ott, hogy őt

198 Shakespeare: *Ahogy tetszik*, II. 7. 152–153. Ford.: Nádasy Ádám.

felrobbantsa. Mert amikor az embernek elhomályosul a tudata, teljesen mindegy neki, örvény emeli-e föl vagy esővel zuhan alá. Ha a felsőbb lények együttérzésből megtisztítának látását, és megmutatnák a tövises utat, amely a hírnév csúcsára vezet, s amely, mint a higany, lesüllyed, ahogy ő egyre feljebb kapaszkodik, s mikor már kéznyújtásnyira van a cél, a reménye végleg meghiúsul, vajon nem hagyná-e másokra a felsőbb lények szórakoztatását, s nem arra törekedne-e inkább, hogy a jelen percet ragadja meg, bár nem egykönnyen tudná megállítani a tovafutó folyót? Ennyire rabjai vagyunk a reménynek és a félelemnek!

De mivel a becsvágyó ember igyekezete hiábavalónak bizonyul, gyakran valami megfoghatóbb dologra vágyik, mint a hírnév. A hírnév a legcsalárdabb lidércfény, a legmegejtőbb délibáb, amely vesztébe csalja áldozatát! Még hogy az ember lemondjon a legközönségesebb örömeiről, hogy ha majd már nem lesz, megtapsolják? Ha halandók vagyunk, ha nem, mi értelme volna az igyekezetnek, ha ama nemes szenvedély nem emelne embertársaink fölé?

És a szerelem! Milyen szórakoztató jeleneteket képes megrendezni! Pantalone¹⁹⁹ trükkjei kolosszálisabb ostobaságoknak adják át helyüket. Milyen nevetséges látni, ahogy egy halandó mindenféle képzeletbeli bájjal felruház egy másik halandót, majd leborul, hogy imádja saját teremtményét! És milyen súlyos következmények jönnek később, hogy megfosszák az embert a boldogságtól, amelyet Isten, mikor életre hívta, kétségtelenül megígért neki (különben mi igazolná attribútumait)? Vajon nem valósulna meg sokkal teljesebben az élet minden célja, ha az ember csak azt tapasztalná meg, amit fizikai értelemben nevezünk szerelemnek? És vajon a szerelem tárgyának látványra a képzelet közvetítése nélkül nem alacsonyítaná le a szenvedélyt testi étvágyra, ha a gondolkodás, az ember kitüntető felségjele, nem fokozná a szenvedély erejét, s nem használná fel a szenvedélyt, hogy segítségével az embert felemelje a föld porából, megtanítva neki, hogy szeretetével a mindenség tökéletességének forrása felé forduljon, akinek bölcsességét a természet működése annál tisztábban tárja fel, minél inkább megvilágosítja és felemeli az ész az elmélkedés, s

199 A *commedia dell'arte* állandó szereplője: ostoba öregember.

minél inkább magáévá teszi az ész azt a rend iránti szeretetet, amely a szenvedély küzdelmeinek gyümölcse?

Ki lehetne mutatni, hogy a gondolkodás és a szenvedélyek által kiváltott belátás egyformán hasznos, bármilyen csalóka is a tárgya, amire irányulnak. Hiszen a tárgy ugyanolyan megvilágításba kerül, hacsak nem emeli fel az uralkodó szenvedély, melyet a minden jó megalkotója, a Teremtő ültetett belénk, hogy szellemi erőinket kibontakoztassa és megerősítse, s lehetővé tegye, hogy eljusson az összes tapasztalat átéléséhez, amit egy gyermek is átél, ha tevékenykedik, de nem tudja, miért.

Leereszkedem a magaslatról, és elvegyülök embertársaim között. Máris érzem, hogy felkapott és sodor magával a közös folyó. Újra érzem a becsvágy, a szerelem, a remény és a félelem szokásos befolyását. S bár az ész felvilágosít, hogy minden, amit oly csábítóan ígérnek, nem több, mint csalóka álomkép, de ha a körütekintés hideg kézzel megfojtaná bennünk a nagylelkű érzület minden fajtáját, mielőtt az beépülne a jellemünkbe, vagy mielőtt szokásként meggyökeresedne bennünk, mi maradna, mint önző okosság és az ösztönöknél alig magasabb rendű ész? Van-e bárki, aki filozofikus elmélyültséggel olvasta Swift visszataszító leírását a jehukról és színtelen-szagtalan portréját a nyihahákról, és képes nem belátni, milyen helytelen lebecsülni a szenvedélyeket, vagy elhinni, hogy az ember eljuthat a megelégedettség állapotába?

Fiatalon kell tapasztalatot gyűjteni, mert amikor egy fiatalemberben már benne van minden ismeret a világról, amit egy idős ember magáévá tett, inkább a halálra érett meg, mint az életre, bár erényei, mik a fejében és nem a szívében lakoznak, semmi nagy eredményt nem tudnak felmutatni, gondolkodása pedig, minthogy ehhez a világhoz illeszkedve alakult ki, nem bizonyította nemes harcban, hogy volna jogcíme egy jobbra.

Nem is lehet azonban egy fiatalembernek igaz képet nyújtani az életről. Először meg kell próbálnia megküzdeni a saját szenvedélyeivel, mielőtt meg tudná ítélni a kísértések erejét, melyek a testvérét bűnbe vitték. Akkora a különbség egy éppen az életbe lépő vagy az attól már válni készülő ember szempontjai között, hogy szinte elképzel-

hetetlen, hogy egyformán gondolkozzanak, hacsak az előbbi a még ki nem bontakozott értelmével soha bele se kezd magányos utazásába.

Ha valami súlyos bűnesetről hallunk, hirtelen előnt a gyalázat sötét iszonyata, és megbotránkozunk. Az a szem viszont, amely figyelte már, ahogy a sötétség lassan elmélyül, a történeteket nagyobb együttérzéssel és elnézéssel képes megítélni. A világot nem lehet egy szenvtelen szemlélő szemén át meglátni; bele kell vegyülnünk a nyüzsgésbe, s éreznünk kell, amit az emberek éreznek, mielőtt megítélhetnénk érzéseiket. Röviden, ha igazán élni akarunk a világban, ha bölcssebbekké és jobbakká akarunk válni, s nem csak élvezni akarjuk mind a jót, amit az élet kínál, azzal együtt, hogy megismerjük önmagunkat, el kell jutnunk mások megismeréséig is. A bárhogy másképp megszerzett tudás megkeményíti a szívet és megzavarja az értelmet.

Lehet erre azt mondani, az így szerzett tudásért túl nagy árat kell fizetni. Erre csak azt tudom felelni: erősen kétlem, hogy bármiféle tudáshoz hozzá lehet jutni anélkül, hogy megharcolnánk és megszenvednénk érte. S aki mindkettőtől meg akarja kímélni gyermekeit, ne panaszkodják, ha azok nem lesznek sem bölcsék, sem erényesek. Az ilyen szülő minden vágya arra irányul, hogy gyermekei okosak legyenek, a korán kialakult okosság pedig nem más, mint a tudatlan önszeretet fondorlatos ügyeskedése.

Megfigyeltem, hogy általában azok a fiatal emberek, akiknek neveltetésére különös figyelmet fordítottak, nagyon felszínesek és önteltek anélkül, hogy bármi téren valami vonzó tulajdonságuk volna, mert sem az ifjúság gyanútlan melegsége, sem az idős kor hűvös mélysége nincs meg bennük. Nem tudom másnak tulajdonítani ezt a természetellenes jelenséget, csakis a túl korai, elsietett oktatásnak, aminek hatására öntelten ismételtetik a megemésztetlen, kétkedés nélkül elfogadott gondolatokat, így a gondos nevelés, amelyben részük volt, egész életükre előítéletek rabjaivá tette őket.

A szellemi erőfeszítés éppúgy, mint a testgyakorlás eleinte terhünkre van, és sokan nem bánnák, ha más dolgozna és gondolkodna helyettük. Amikor egy közepes képességű ember idegenek vagy ismerősök körében hevesen állít valamit, általában egy előítélet mellett kardoskodik. Ezeknek a szajkóknak igen jó véleményük van valame-lyik rokonuk vagy barátjuk szellemi képességeiről, s anélkül, hogy

teljesen értenék, az illető mit beszél, előszeretettel ismétlik ítéletét, s olyan makacsul kitartanak mellette, hogy meglepné azt is, aki eredetileg megfogalmazta.

Tudom, manapság divat némi tisztelettel kezelni az előítéleteket. Ha valaki kritikusan közelít felénk, sarkallja bár a humánus, hivatkozzon bár az észre, gyorsan megkapja a lesújtó kérdést: tudniillik, hogy volt-e örült a családban. Természetesen nem, válaszolnám. Mindenfajta vélemény először valószínűleg valami észokból fogalmazódott meg, vagyis volt valami racionális magja. Legtöbbször azonban egy-egy konkrét érvényességű jelenségre vonatkozott, nem pedig alapelvekre, azok ugyanis mindig összeegyeztethetőek az ésszel. Egy idő után azonban ezek a régi vélemények aránytalan súlyt kapnak, s lassan előítéletek lesznek, melyeket sokan, bele sem gondolva, elfogadnak, csak mert a mögöttük húzódó hosszú idő tiszteletet ébreszt bennük, bár az észérv, melyen nyugodtak, azóta megszűnt észérv lenni, vagy már nem is kideríthető, mi volt az. Vajon miért vonzó számunkra egy-egy előítélet,²⁰⁰ vagyis egy ostoba, makacs meggyőződés, amely észérvekkel nem magyarázható? Amint egy véleményt racionálisan alá lehet támasztani, már nem előítélet, bár attól még könnyen alapulhat hibás alapvetésen. És vajon érdemes bizonyos véleményeket hangoztatni azért, hogy szembe helyezkedjünk a rációval? Ezt az érvelést szokták női logikának hívni, mert a nők gyakran mondják, hogy ez vagy az tetszik nekik, illetve ebben vagy abban hisznek, csak mert tetszik nekik és hisznek benne.

Olyanokkal, akik csak állítani és tagadni tudnak, képtelenség egy-egy vita során előbbre jutni. Mielőtt rávezetné őket az ember egy konkrét álláspontra, amiből ki lehet indulni, vissza kell őket terelni az alapelvekig, melyek megelőzték a kérdésben uralkodó előítéleteket. Akkor szinte biztos, hogy közbevágunk, s filozofikusan magyarázzák, hogy bizonyos elvek bármilyen helytállóak elméletben, a gyakorlatban hamisak.²⁰¹ Feltételezhető, hogy ilyenkor épp az ész vet fel ben-

200 MW: *L. Mr. Burke. Burke a Töprengések a francia forradalomról* (Ford.: Kontler László, Atlantisz, 1990.) c. elemzésében a franciák társadalomelméleti vitáival szemben a britek „tanulatlan érzelmeit” dicséri. Burke: *Töprengések*, 119. old.

201 MW: *Meggyőzni ráveted magad, / S a hite ugyanaz marad.*

John Dryden: *Palamon and Arcite*, III. 231–232. sor.

nünk bizonyos kételyeket, mert ezek a vagy-vagy emberek általában akkor szokták a legnagyobb hévvel hangoztatni a véleményüket, amikor elbizonytalanodnak. Azért akarják ellenfelüket a vitában meggyőzni, hogy megszabaduljanak saját kételyeiktől, s ugyancsak megdühödnek, amikor a gyötrő kétségeiket visszadobják, hadd eméssze őket tovább.

A neveléstől általában többet várunk, mint amire az képes. Egy körütekintő szülő vagy nevelő megedzi a gyermek testét és kifejleszti azokat a képességeit, melyekkel tudásra tehet szert, de a tudás gyümölcse csakis az egyén saját erőfeszítéseinek jutalma. Majdnem olyan abszurd elvárni, hogy egy fiatalember más tapasztalatainak eredményeként bölcsességre tegyen szert, mint feltételezni, hogy egyiknek a teste megerősödik azáltal, hogy a másik testgyakorlatáról beszélnek neki, vagy hogy más edzi magát. A szigorú ellenőrzés alatt tartott gyermekek általában roppant gyenge felnőttek lesznek, mert az oktatójuk egy csomó olyan fogalommal tömi tele a fejüket, melyeket semmi nem támaszt alá, csak a nevelő tekintélye. Ha a tanítvány szereti vagy tiszteli tanítóját, az igyekezettől elméje begörccsöl, ő maga pedig elbizonytalanodik. Az oktatás ezeknél a gyermekeknél arra összpontosul, hogy a felszökő hajtásból kialakítsák a megbízható szarát. Miután egyik tételt a másik után erőltették a fejébe anélkül, hogy megvárták volna saját ítélőereje kialakulását, elvárják tőle, hogy a kölcsönkapott hamis fénynél ugyanúgy viselje magát, mintha a fényt maga gyújtotta volna, és hogy olyan legyen élete hajnalán, mint a szülei életük alkonyán. Nem veszik figyelembe, hogy az emberi test is úgy fejlődik, mint a fa, amely nem képes rostjait megerősíteni, amíg el nem éri teljes nagyságát.

Némileg párhuzamos ezzel a folyamattal az elme fejlődése is. A gyermekkor és ifjúkor során az érzékelés és a képzelet kialakítja az egyén egyedi jellegét, majd ahogy az idő halad, az értelem megerősíti az érzékenység első tiszta irányultságait, aztán inkább az ész tiszta meggyőződéséből, mint a szív indulataiból kialakul az erény, s végül szilárdan állva egy kősziklán, melyet a szenvedély viharos hullámai nem tudnak elsodorni, megjelenik az erkölcs.

Remélem, nem ért senki félre, ha azt mondom, a vallásnak, hacsak nem az észre épül, nincs meg ez az érlelő hatása. Ha csak a gyengeség

vagy vad fanatizmus menedéke, és nem olyan alapelve a magatartásnak, mely önismeretből és Isten attribútumainak racionális megítéléséből fakad, mi várható tőle? Ha abból áll, hogy feléleszti a szeretetet és megindítja a képzeletet, az csak a vallás költőisége, ami örömmel tölti el az egyént, aki azonban nem lesz tőle erényesebb. Világi célokat betölthet, de ahelyett, hogy szélesre tárná, beszűkíti a szívet. Az erényt pedig, ha igazán magas szinten akarjuk gyakorolni, önmagáért kell szeretni, mint ami maga fenséges és nagyszerű, nem pedig az előnyökért, melyeket nyújt, vagy a rossz választások miatt, amelyeket segít elkerülni. Attól senki nem lesz erényes, ha egy jövőendő világban emelendő légvárakat épít, hogy kárpótolja magát a csalódásokért, melyeket itt szenved el, ha a neki jutó kötelességektől gondolatban elfordul és vallásos álmodozásba merül.

Az életszemléletet szinte mindig megrontja az ügyeskedő ember világi bölcsessége. Elfelejtji, hogy nem szolgálhatja Istent és mammont egyszerre, s állandóan azon van, hogy összekényszerítse, ami széttart. Ha azt akarod, hogy fiad gazdag legyen, kövesd az egyik utat, ha az a vágyad, hogy erényes legyen, a másikat, de ne gondold, hogy az egyik útról átugorhatsz a másikra anélkül, hogy elvétenéd az irányt.²⁰²

202 MW: *L. Mrs. Barbauld nagyszerű esszéjét e kérdésről a Válogatott prózai írások c. kötetében.*

6. fejezet

A korai eszmetársítások hatása a jellem kialakulására

Minthogy a nőket azzal az elpuhultságot eredményező módszerrel nevelik, melyet a bírált szerzők javasolnak, és társadalmi alárendeltségük miatt semmi esélyük, hogy visszanyerjék elvesztett helyzetüket, csoda-e, hogy a nők mindenütt a természet tévedéseként jelennek meg? Vajon, ha belegondolunk, milyen meghatározó szerepe van a jellemfejlődésben a korai eszmetársításoknak, csoda-e, hogy elhanyagolják értelmük kibontakoztatását, s minden figyelmüket a személyükre fordítják?

A következő gondolatok fényében nyilvánvaló lesz, milyen óriási előnyökkel jár a tudás felhalmozódása az elmében. Gondolataink társítása megszokáson alapszik vagy egy pillanatnyi reakció eredménye, s ez utóbbi, úgy tűnik, inkább az elme hangoltságától függ, mint az akarattól. Miután az elme befogadta a gondolatokat vagy a tényeket, azok elraktározódnak későbbi felhasználásra, s valami váratlan körülmény hatására az életünk különböző időpontjaiban begyűjtött adatok mintegy analógiaként felbukkannak az elme előterében. Az emlékképek úgy jelennek meg, mint a villám, egyik gondolat döbbetetes gyorsasággal felidéz és megvilágít egy másikat. Nem az igazság gyors belátására gondolok, mely olyan váratlan intuíció eredménye, hogy nehéz elemezni, s képtelenség eldönteni, hogy emlékezés vagy következtetés eredménye-e, mert oly hirtelen bukkan elő a sötét felhőből, hogy szem elől tévesztjük forrását. A váratlan asszociációt viszont egyáltalán nem tudjuk befolyásunk alatt tartani, mert amikor csapongó röpte vagy elmélyült meditációja által az elme kitágul, a nyersanyagok bizonyos mértékig maguktól rendeződnek el. Meglehet, az értelem képes megakadályozni, hogy miközben csoportosítjuk gondolatainkat vagy rögzítjük, amit a fantázia friss látomásként a képzelet elé idéz, eltorzítsuk a körvonalakat, de a színezést a szemé-

lyiség jellege, az egyéniség határozza meg. Milyen kevés befolyásunk van erre a megmagyarázhatatlan elektromos fluidumra, s milyen kevésbé tudja alakítani azt az ész!²⁰³ Ezek a finom, kormányozhatatlan, anyagtalán erők adják a zsenialitás lényegét, a lángész sasszemében ragyogva ők felelősek elsősorban a kivételes energia feltámadásáért, amely egymás mellé rendeli a gondolatokat, hogy azok megleljenek, elgyönyörködtessenek és elgondolkodtassanak. Ezek a lángoló elmék összesűríti a képeket számunkra, s arra készítetnek, hogy érdeklődéssel nézzük a szenvedélyes képzeletük által visszatükrözött tárgyakat, amelyeket korábban soha nem vettünk észre a természetben.

Hadd magyarázzam meg, mire gondolok. Az emberek többsége nem tud költőileg látni vagy érezni, nincs hozzá fantáziája, ezért menekül a magányból, hogy érzéki tárgyakat keressen magának. Amikor azonban egy alkotó kölcsönzi neki a szemét, úgy lát, mint ahogy ő látott, és örömmel elmereng a képek fölött, melyeket nem tudott összeválogatni, akármennyire is a szeme előtt volt mind.

A nevelés a zseniális elmét csak azért látja el tudással, hogy asszociációi változatosságot és kontrasztokat nyerjenek. Van azonban az asszociációnak egy megszokáson alapuló típusa, amely „növekszik, ahogy növekszünk,”²⁰⁴ s amelynek jelentős hatása van az ember erkölcsi karakterére, és amely általában egy egész életre ható fordulatot hoz a gondolkodásban. Az értelem olyan könnyen alakítható, mégis oly konok, hogy az esetleges körülmények által meghatározott asszociációk megkülönböztethetetlenek az ész számára, amíg a test el nem jut a kiteljesedésig. Egyik eszme felidézi a valaha vele társított másikat, és az emlékezet az első benyomásainkhoz hűen mechanikus pontossággal rekonstruálja első asszociációinkat, különösen, ha az intellektuális képességeinket nem használjuk, hogy lehűtsük érzéki tapasztalatainkat.

203 MW: *Néha, mikor nevezhetnékem támad átgondolva a materialisták világnézetét, felmerül bennem a kérdés, hogy mivel a természetben a legerőteljesebb hatások, mint pl. a mágneses hatás, fluidumok által jönnek létre, vajon nem elképzelhető, hogy a szenvedélyeket épp úgy finom, lebegő fluidumok hozzák létre, melyek átjárják a lelket és a tűznek ellenálló elemeket összetartják, vagy esetleg, hogy egy-egy szenvedély egyszerűen folyékony tűz, ami átjárja a nehezkesebb elemeket, s azokat felhevíti és energiát ad át nekik?*

204 Pope: *An Essay on Man*, II. 136. sor.

Ez a megszokáson alapuló függőség az első benyomásoktól károsabb a nők jellemére, mint a férfiakéra, mert az üzleti élet és az értelem egyéb unalmas foglalatosságai hajlamosak elfojtani az érzéseket és felszámolni az asszociációkat, melyek erőszakot tesznek az éssen. Akiket viszont kisgyermekkoruk óta nőnek nevelnek, majd visszakényszerítenek a gyermekkorba, mikor már örökre maguk mögött kellene hagyniuk a gyermekszobát, nem rendelkeznek olyan erős gondolkodói függetlenséggel, hogy meg tudjanak szabadulni a neveletésükből fakadó mesterkéeltségtől, ami elfojtja a természetet.

Minden, amit a kislányok hallanak és látnak, arra szolgál, hogy megerősítse benyomásaikat, hogy érzelmeket keltsen bennük és hogy eszméket kapcsoljon az új tapasztalathoz, s így gondolkodásuk fokozatosan nemi jelleget nyer. A szépségről és kifinomultságról kialakult hamis fogalmak egy ponton megállítják a lányok testi fejlődését, amitől az érzékszervek kifinomultsága helyett beteges érzékenység alakul ki bennük, s minthogy a környezetükben minden tárgy arra készíti őket, hogy az első asszociációk felülvizsgálata helyett, azok jelentőségének általánosításával foglalják el magukat, hogyan tehetnének szert elég határozottságra, aminek segítségével megszabadulhatnának a mélyen beléjük ivódott mesterkéeltségtől? Hogy lenne hozzá energiájuk, hogy visszatérjenek az észhez és felülemelkedjenek a rendszeres elfojtáson, amitől a tavasz édes virágai kiszáradnak? A környezetükben minden tárgy felesküszik rá, hogy gondolkodásukba, jobban mondva érzéseikbe kibogozhatatlanul beleszője az ideáknak ezt a könyörtelen összekapcsolódását, mely újabb megerősítést kap, mikor egy kicsit önállóbban lépnek fel, és megtapasztalják, hogy csak ha a férfiak érzéseire apellálnak, akkor jutnak némi örömhöz és befolyáshoz. Emellett a könyvek, melyeket a szerzők saját bevallása szerint okulásukra írtak, s melyek az első benyomásokat teszik a gondolkodásukra, mind ugyanezt szajkózzák. Tehát minthogy az egyiptomi fogságnál is szorosabb rabságban nevelik őket,²⁰⁵ értelmetlenség és kegyetlenség olyan gyarlósággal vádolni őket, ami aligha kerülhető el, hacsak nem rendelkeznek némi velük született gondolati energiával, ez azonban nagyon ritka.

205 Wollstonecraft a zsidók egyiptomi fogságára utal.

Például kegyetlen gúnnal kezelik és nevetség tárgyává teszik a nőket, mert „néhány bemagolt frázist”²⁰⁶ ismételtetnek, holott ennél nem lehet semmi természetesebb, ha belegondolunk, hogy a fiatal leányok milyen neveltetésben részesülnek, és hogy a legnagyobb elismerés, amivel asszonyokat illetnek, hogy „tüstént engedelmeskednek” a férfi akaratának.²⁰⁷ Ha a férfiak tagadják, hogy a nőknek van elég eszük saját viselkedésük kormányzásához, akkor esetükben a tanulás csak is memorizálás lehet. Ha minden találékonyságukat elő kell venniük, hogy megfelelő öltözetben jelenhessenek meg a társaságban, akkor „a piros mundér iránti szenvedélyük”²⁰⁸ oly természetes, hogy én nem is lepődöm meg rajta. Ha elfogadjuk, hogy Pope összefoglalása a női jellemről – „a szíve mélyén minden nő buja”²⁰⁹ – helytálló, miért kell elítélni, ha jobban érzik magukat egy hozzájuk illő férfival, mint bárkivel, aki gondolkodik.

A kéjencek tudják, hogyan hassanak a nők érzékenységre. A racionális férfiak hivalkodásmentes modora természetesen kevésbé indítja meg a nők érzelmeit, az értelem segítségével pedig nem dobogtathatják meg a hölgyek szívét, mert igen kevés közös érzelem fűzi őket össze.

Kissé abszurd azt várni a nőktől, hogy legyenek racionálisabbak, mint a férfiak, amikor szerelmük tárgyát kiválasztják, s ugyanakkor kétségbe vonni, hogy képesek lennének korlátlanul használni intellektusukat. A férfiak ugyan miért érzéki benyomásaik alapján esnek szerelembe? Felsőbbrendű képességeik és adottságaik sugallatára mikor fordulnak a testi adottságok helyett a szellemi gazdagság felé? Ha a nőknek csak azt tanítják, hogy a viselkedési gesztusokat megértsék, és ne az érényeiket, hanem a modorukat tökéletesítsék, hogy várhatják el, hogy megvetéssel tekintsenek mindarra, aminek elérésére törekszenek egész életükben? Honnan vennének megfelelő ítélőerőt, hogy türelmesen felmérjék, mit akarhat egy ügyetlen fellépésű érényes férfi, mikor viselkedési módja, aminek kritikus bírójává nevelték őket, visszatetsző, a társalgása pedig hideg és unalmas, mert se szelle-

206 Swift: „The Furniture of a Woman’s Mind” (1727), 1. sor.

207 „amit kívánsz, teszem tüstént,” *Elveszett Paradicsom*, Milton 1978, IV. 636–638; 157. old.

208 Swift: „The Furniture of a Woman’s Mind,” 2. sor.

209 Pope: „Of the Character of Women,” *Moral Essays*, II. 216.

mes élc, se hízelgő bók nem jut eszébe? Ahhoz, hogy képesek legyünk bármit is hosszabb ideig értékelni vagy csodálni, érdeklődés és némi ismeret kell, mert olyan tulajdonságok vagy erények értékének megítélésére nem vagyunk képesek, amelyek meghaladják értelmünket. Ha valakiben mégis ilyen tisztelet ébred, az igen fennkölt érzés lehet, és a zavaros alázat bizonyos fokig érdekessé is teheti az alárendelt lényt, de a szerelemnek erőteljesebb összetevőkre van szüksége, amiket természetesen meg is követel majd magának az illető, és általában kap is bőséges mennyiséget belőlük!

A szerelem öntörvényű szenvedély, amely nem hivatkozik észérvekre, hanem mint valami nyomunkban lopakodó csínytevő, öntermészete jogán kerít hatalmába, és nem törődik észérvekkel. Könnyű belátni, mennyire más, mint a nagyrabecsülés, ami a barátság alapja, mert legtöbbször a mulékony szépség és báj váltja ki, melyek hatását, hogy az érzelem erőre kapjon, el kell mélyítse valami, ami maradandóbb, ami képes megindítani a szerelmes képzeletet, hogy a legszebbet egyben a legjobbnak lássa.

A hétköznapi szenvedélyeket hétköznapi tulajdonságok váltják ki. A férfiak általában a szépséget és a derűs engedékenységet negédességét keresik, a nőket a könnyed érintkezési stílus ragadja meg. Egy gáláns modorú férfi szinte mindig kedvére van a nőknek: fülük mohón szívja magába a lovagi szófűzés sokat sejtető semmiségeit, miközben elfordulnak az akrobatikus ész érthetetlen mutatványaitól, akármilyen légies tökélyrel érveljen is. A felszínes készségek terén a ficsúrok előnyt élveznek, mert a nők őket tudják leginkább értékelni, hiszen ők azon a területen mozognak, ahol a nők maguk is otthonosak. Életmódjuk jellege laza erkölcsűvé és üresfejűvé teszi őket, s a bölcsesség arcvonásai vagy az erény szigorú varázsa hervasztóan hat kedélyükre: olyan megszorításnak tűnik szemükben, amelytől ők maguk is és a szerelem, e játékos gyermek is visszahőköl. Leszámítva a leghétköznapiabb szintet, nem alakul ki az ízlésük, az ízlés ugyanis az ítélőerő sarja, s anélkül hogyan ismerhetnék fel, hogy a valódi szépség és báj az elme játékából fakad? És miként lenne elvárható tőlük, hogy örömet találjanak egy szerető férfi olyan adottságaiban, amelyekkel ők maguk egyáltalán nem, vagy csak nagyon tökéletlenül rendelkeznek? Az együttérzés, amely összeköti a szíveket és bizalmat ébreszt bennük, a nőkben oly kialakulatlan, hogy

képtelen lángra kapni és szenvedéllyé nemesedni. Nem, megismétlem, annak a szerelemnek, amit ilyen alacsony értelmi szinten érez valaki, durvább stimulánsokra van szüksége.

Nyilvánvaló, mindebből mi következik. Amíg a nőt nem biztatják, hogy használják az eszközt, nem szabad gúnyolni őket azért, mert aranyifjakhoz vonzódnak, vagy mert szívük mélyén ők is az élvezetek rabjai, minthogy neveltetésüknek ez a közvetlen következménye. Akik azért élnek, hogy örömet keltsenek másokban, azoknak az örömben kell megtalálniuk élvezetüket és boldogságukat! Közhely, de igaz: semmit nem végezhetünk tökéletesen, csak amit önmagáért szeretünk.

Ha azonban egy percre feltételezzük, hogy valamikor a jövőben lezajlik egy fordulat, melynek hatására a nők olyanná lesznek, amilyen né kívánom nekik, hogy legyenek, maga a szerelem is nagyobb méltóságra fog szert tenni és megtisztul a saját tüzeiben. Érzelmeknek akkor az erény valódi emelkedettséget fog adni, s undorral fordulnak el az élvhajhászoktól. Akkor gondolkodnak is majd, nemcsak érzelmeiket hangoztatják – jelenleg ugyanis az érzelmi élet a nők egyetlen aktív élettere – és könnyen lemondanak majd a magakellető külsőségekről. Gyorsan meg fogják tanulni kritikával kezelni az érzelmességet, melylyel, mint elkoptatott díszekkel jelölték meg a nők útját, akik gyarlóságban találják meg tennivalójukat és szemérmetlen magakelletésben a vonzerejüket. Akkor majd eszükbe jut, hogy a lángot – kénytelenek vagyunk közhasználatban megkopott szavakat alkalmazni –, melyet fel akarnak szítani, az egyszerű örömök nem tudják fenntartani, az csak szabados játékokkal és változatossággal éleszthető fel. Milyen kielégülést remélhet egy kifinomult asszony egy olyan kapcsolatban, melyben a férfi számára az ő mesterkéletlen érzelmei ízetlenek? Dryden így írja le a situációt:

*Szerelmeskedni kötelesség a nőknek,
Csak testiség, trófea a férfi főnek.*²¹⁰

Egy nagy igazságot a nők azonban még nem fedeztek fel, bár nagy jelentősége van, hogy tudnak-e a szerint élni. Amikor férjet választanak maguknak, nem szabad hagyniuk, hogy a szerető tulajdonságai meg-

210 John Dryden: *Palamon and Arcite* (1700), III. 231–232.

tévesszék őket, mert a férj, legyen bármilyen bölcs és erényes, nem lehet sokáig szerelmes is.

Ha a nők racionálisabb neveltetésben részesülnének, ha átfogóbb képet alkotnának a dolgokról, megelégednének azzal, hogy csak egyszer szerelmesek az életben. Majd a házasságkötés után belenyugodnának, hogy a szerelem barátsággá szelídül – azzá a gyöngéd bensőséges kapcsolattá, amely leginkább óv a gondoktól, s amely tiszta, nyugodt szeretetből fakad, s így képes megakadályozni, hogy az oktan féltekenykedés megzavarja a házaspárt az élet komoly kötelességeinek teljesítésében, s hogy gondolataikat a féltekenység kösse le, ahelyett, hogy azzal foglalkoznának, amivel kell. A legtöbb férfi így él, de kevés, nagyon kevés nőnek adatik meg ugyanez. És a különbséget könnyű megmagyarázni anélkül, hogy a nemi hovatartozásukra utalnánk. A nők, akik állítólag a férfiak számára lettek teremtvé, gondolatban állandóan a férfiakkal foglalkoznak, s minden lépésük mozgatórugóját meghatározza ez a téma. Hogy jól ismert húrokat pengessek, vagy azért, mert kisgyermek koruk óta a tetszés művészetére okítják őket, vagy mert már gyakorolják is, amit tanultak, a nők nem tudnak meglenni szerelem nélkül. Egy bizonyos kor után azonban – később, mint illenék, de előbb, mint hogy elzülленének – amikor a kötelességtudat és a szégyenérzet némileg fékezni készíti vágyukat, makacsul elhatározzák, hogy örökkön örökké szeretni fogják férjüket (mégpedig igazi szerelmi szenvedéllyel), és akkor eljátsszák azt a szerepet, amelyet balgaságukban annak idején a szerelmeiktől vártak el: átváltoznak s belőlük válik szánalmas udvarló és együgyű rab.

Az elmés, fantáziadús férfiak sokszor érzéki természetűek, a fantázia pedig a szerelem étke. Az ilyen férfiak gyakran keltenek szenvedélyt maguk iránt. A mostani infantilis állapotukban a nők nagy része elepedne a szellemdús, daliás és merész Lovelace-ért.²¹¹ És vajon megérdemlik-e a lenézést a nők, ha azokhoz az elvekhez igazodnak, amelyeket beléjük neveltek? Szerető szívre, oltalmazóra vágnak, s íme, ott térdepel előttük – a hős tiszteleg a szépség előtt. A szerelem háttérbe szorítja a férji erényeket, és az örömteli remények vagy az

211 Richardson *Clarissa* (1748) c. regényének hőse, aki miután magába bolondítja az erényes *Clarissát*, megerőszakolja. Vö. 31. jegyzet a 4. fejezet után.

élénk érzelmek a gondolkodást száműzik, amíg el nem jön a számonkérés napja, és eljönni biztosan eljön, hogy a szórakoztató szerelmesből goromba, gyanakvó zsarnokot csináljon, aki megalázóan sértegeti a gyenge nőt, akinek gyengeségét korábban oly megejtőnek találta. Vagy tételezzük fel, hogy az élvhajhász megjavul, de akkor sem szabadul meg egykönnyen a régi beidegződéseitől. Amikor egy jóra való férfit először ragadnak el a szenvedélyek, szüksége van rá, hogy a tévelygést érzelmek és ízlése némileg megszépítse, ami egyébként a nyers élvezetet is fokozza. Ha azonban az újfajta élményről lekopik a máz, s az érzékek eltompulnak az öröm iránt, a maszk mögül előlép a kéjvágy, az élvezetről meg kiderül, hogy csak a gyengeség kétségbeesett igyekezete, hogy mint ördögök hada elől, úgy meneküljön a gondolkodás elől. Ó, az erény nem pusztá szót! Az erénynek köszönhetünk mindent, amit az élet adni tud.

Ha nem lehet arra számítani, hogy amennyiben jó útra tér, egy tehetséges élvhajhász barátsága nagy örömeinkre lesz, vajon mi várható, ha a gavallérnak se sok esze, se elvei nincsenek? Nyomorúságos, kínosan nyomorúságos helyzet. Ha a gyenge férfiak szokásait az idő elmélyíti, fel se tételezhető, hogy jó útra térjenek, azok pedig, akiknek nincs elég eszük, hogy örömet találjanak ártatlan szórakozásokban, megszenvedik, ha jó útra térnek, mint a kereskedő, aki ha visszavonul az üzleti sürgés-forgásból, a természetben nem lát mást, csak kitöltetlen űrt, kedvetlen lelkén pedig nyugtalan gondolatok lesznek úrrá. Azzal, hogy jó útra tér és visszavonul, megfosztja szellemét az elfoglaltságtól, mert felfüggeszti a reményeket és a félelmeket, amelyek mozgásba hozták az egyébként lomha észjárását.

Ha ilyen ereje van a megszokásnak, ha ilyen erős kötéllel nyugtáz le az ostobaság, mennyire kell óvakodnunk, nehogy a nők elméjét az aszszociációk túl erősen kössék az érzékiséghez. Mennyire kell igyekeznünk megvilágítani értelmüket, hogy a szerencsétleneket még az ártalmatlan tudatlanságból fakadó gyengeségtől és kiszolgáltatottságtól is megmentjük! Mert csakis az ész képes természetszerű működése jóvoltából függetleníteni az egyént mindentől, kivéve a tiszta Észről – „minek szolgálata a szabadság teljessége.”²¹²

212 Az anglikán imakönyv egyik reggeli imádságából: Isten „szolgálata a szabadság teljessége.”

7. fejezet

A tartózkodás fogalmáról átfogóan, nemtől független erényként

Tartózkodás! Te, az érzékenység és ész közös sarja, az árnyalt gondolkodás édes gyermeke! Vajon vállalhatom-e kárhoztatás nélkül, hogy feltárom természetedet és rejtkehelyéig visszakövetem szelíd búbjodat, mely meglágyítja a jellem éles vonásait és azt, amire egyébként hideg csodálattal néznénk, megszépíti? Te, aki elsimítod a bölcsesség ráncait és harmóniába rendezed a legfenségesebb erények hangját, míg azok egyé nem olvadnak az emberszeretben; te, aki kiteríted a tünde felhőt, hogy az – átölelve és félig beárnyékolva a szerelmet – méltóságot adjon mindennek, ami szép. Te, aki felébresztetted a szemérmes örömeit, melyek belopakodnak a szívünkbe és megbúvólik az érzékeinket! Adj árnyalt nyelvet, hogy az ész meggyőző hangján tudjam megszólítani nememet, és sikerüljön meggyőzőn őket, hogy itt az ideje felkelniük a virágok közül, ahol kényelmesen elheverve készülnek átaludni az életüket.

Az eszmék társításának két módját különböztettem meg,²¹³ és úgy tűnik, helyes lenne különbséget tenni a tartózkodás meghatározásakor is kétfajta jelentés között. Egyrészt egyfajta szellemi tisztaságot jelent, ami a szűziességnak és a jellem egyszerűségének következménye, ami hozzásegíti az egyént, hogy helyes, hiúságtól és önteltségtől egyaránt mentes véleményt alakítson ki önmagáról, s ebben a vonatkozásában nem összeegyeztethetetlen az egyénnek önnön méltóságáról alkotott büszke tudatával. A tartózkodás ugyanakkor jelöli a józanságot is, amely megtanítja az embert, hogy ne legyen nagyobb véleménnyel önmagáról, mint amit megérdemel, s amit meg kell különböztetni az alázattól, mert az alázat önnönmagunk egyfajta lebecsülése.

213 Váratlan és megszokáson alapuló asszociáció.

A tartózkodó férfi gyakran tűz ki maga elé magas célokat, melyekhez – minthogy tudatában van saját erejének – kitartóan ragaszkodik is, amíg a siker nem igazolja a célt. Milton nem volt arrogáns, amikor megjósolta jövőjét, hiszen a jóslat reálisnak bizonyult,²¹⁴ Washington főparancsnok sem volt öntelt, amikor elvállalta az amerikai hadsereg vezetését. Ez utóbbit mindig tartózkodó férfiként írták le, ha azonban pusztán alázatos lett volna, bizonytalanságában visszariad, és nem bízott volna benne, hogy képes lesz egy olyan óriási vállalkozást sikerre vinni, ami oly sok mindent meghatározott.

Egy tartózkodó férfi kitartó, egy alázatos félénk, egy hiú pedig öntelt: sok-sok jellem megfigyelése során erre a következtetésre jutottam. Jézus Krisztus tartózkodó volt, Mózes alázatos, Péter pedig hiú.

Mikor elkülönítem a tartózkodást az alázattól, nem célom, hogy összekeverjem a szégyenlősséggel. A szégyenlősség igen távol van a tartózkodástól: a legszégyenlősebb falusi leányról vagy faragatlan legényről például gyakran kiderül, hogy végtelenül szégyentelen tud lenni, mert a szégyenlősség csak a tudatlanság ösztönös félénkségét leplezi, ami a megszokás hatására gyakran szabadosságba megy át.²¹⁵

A megállapítást a prostituáltak botrányos magatartásával tudom illusztrálni, akik ellepik a főváros utcáit hol sajnálatot, hol megvetést váltva ki a járókelőkből. Szinte kihívóan tapossák a szűzies szégyenlősséget, s mintha dicsekednének szégyenükkel, merészebben vállalják feslettségüket még a legzüllöttebbnek tűnő férfiaknál is, akiknek nem ok nélkül szokás a nemi érintkezésnek ezt a minőségét tulajdonítani. Ezekben a szegény, tudatlan, szerencsétlen nőkben soha nem

214 „Ad Patrem” című korai versében megjósolta későbbi költői nagyságát harminc évvel azelőtt, hogy az *Elveszett Paradicsom* megjelent volna.

215 MW: *Parasztlány, ha először lát*

Vöröskabátos katonát,
Félve búvóhelyet talál,
Majd függöny mögül kandikál,
S legyőzve félsze nehezét,
Már nem húzza el a kezét,
Az ölelés már ismerős,
S minden vitéz vonzó, erős,
Már a seregnek lánya ő,
Szégyen, szoktával, győzhető.

John Gay (1685–1732) költő, drámaíró „A szelíd szarvas” c. fabulájából.

volt tartózkodás, amit elveszthettek volna, mikor fejüket a gyalázatra adták, mert a tartózkodás erény, nem pedig tulajdonság. Nem, csak szégyenlősek voltak, piruló ártatlanok, s ahogy elvesztették ártatlanságukat, a szégyenlős pirulás is eltűnt az arcukról. Ha az erény valami nyomot hagyott volna a tudatukban, ha feláldozták volna erényüket a szenvedély oltárán, kifejezetten tisztelettel tekinthetnének e fennkölt romokra.

A gondolkodás tisztasága vagy a valódi kifinomultság, amely a szűziességek egyetlen erkölcsi alapja, nagyon közel áll a humánus legemelkedettebb formájához, amely csak kiművelt gondolkodás esetében jelenik meg. Ez az intellektuális tisztaság több az ártatlanságnál: a gondolkodás pallérozottságát jelenti, s nem a tudatlanság tartózkodását. Az ész kimértsége, amit akárcsak a megszokott testi tisztaságot, általában nem vesznek észre, ha csak a lélek is nem aktív, könnyen megkülönböztethető a bátortalan tanulatlanságtól és a kiszámíthatatlan szeszélytől; nem csak hogy nem összeegyeztethetetlen a tudással, ez a kimértség éppen a tudás legszebb gyümölcse. Milyen durva fogalma lehetett a tartózkodásról annak, aki a következőket írta: „Mikor egy hölgy megkérdezte, vajon meg lehet-e tanítani fiatal leányoknak a modern botanikus rendszertant érzékenységük megsértése nélkül, már a kérdést magát is nevetséges prűderiának gondolták a többiek. Ha viszont a hölgy engem kérdezett volna, kertelesség nélkül megmondom neki, hogy nem lehet.”²¹⁶ Így örök pecsét zárja a tudomány szép könyvét! Miután több hasonló bekezdést elolvastam, áhítattal emeltem szememet és szívemet Hozzá, aki örökkön él, és így szóltam: „Ó, Atyám, természetének megalkotásakor vajon megtiltottad-e leányodnak, hogy a való világ szép formáiban keressen Téged? És vajon beszenyezheti-e a lelkét az olyan tudás, amely ellenállhatatlanul emeli feléd?”

Aztán logikusan továbbgondoltam a témát, amíg arra a következtetésre nem jutottam, hogy leginkább azok a nők tartózkodóak, akik legszorgalmasabban pallérozzák gondolkodásukat, s az ifjúság

²¹⁶ Linné osztályozási rendszerében a növények szaporítószervei, a bibe és a porzó az osztályozás alapja.

játékos, elbűvölő szégyenlősségét viselkedésükben méltóságteljes kiegyensúlyozottság váltotta fel.²¹⁷

Hogy a szűziességet tekinthessük az erénynek, amelyből természetesen következik a mesterkéletlen tartózkodás, el kell terelni a figyelmet mindarról a tevékenységről, ami csak az érzékenységet mozgatja meg, és a szívet rá kell vezetni, hogy az emberiségért dobogjon, ne a szerelemtől verjen izgatottan. Az a nő, aki ideje jelentős részét tisztán intellektuális tevékenységekre fordítja, s akinek vonzalmait a hasznos emberi célok határozzák meg, természetesen nagyobb szellemi tisztasággal rendelkezik, mint a tudatlanok, akik idejét és gondolatait érzéki örömök töltik ki és az elszántság, hogy minél több szívet meghódítsanak.²¹⁸ Nem a tartózkodás határozza meg a viselkedést, bár általában tartózkodó nők tekintik azokat, akik betéve tudják az etikett szabályokat. Tisztítsd meg a szívedet, engedd, hogy kitáguljon és szeressen mindent, ami emberi, s ne hagyd, hogy önző szenvedélyeid beszűkítsék. Engedd, hogy elméd gyakran foglalkozzék olyan problémákkal, melyek aktivizálják az értelmet anélkül, hogy feltűznének a képzeletet, és a természetes tartózkodás fogja meghúzni a végső ecsetvonásokat a portrédon.

Az, aki felismeri a halhatatlanság hajnalát a fénysugarakban, melyek átderengenek a tudatlanság homályos éjszakáján s egy tisztább légkörű másnapot jósolnak, szentélyként fogja tisztelni a testet, amely ilyen megigazulásra képes lelket foglal magában. A valódi szerelem ilyen szent misztikus sugárzást kölcsönöz a szerelem tárgyának, mi-

217 MW: *A tartózkodás az érett egyén nyugodt, harmonikus kedélyéből származó erénye, a szégyenlősség az életerőtől duzzadó fiatalok megejtő bája.*

218 MW: *Mint egyenrangú emberek szoktak, úgy beszélgettem orvosokkal anatómiai jelenségekről, és az emberi test arányait alkalmam volt művészekkel összevetni, de beszélgetőtársaim minden esetben olyan tartózkodóan viselkedtek, soha egy szóval vagy pillantással sem céloztak a nememre, s nekem eszembe sem jutottak a viselkedési szabályok, melyek a gyöngesség farizeusi köpenyeként kezelik a tartózkodást. Meggyőződésem, hogy értelmes férfiak soha nem sértenék meg a nőket a tudományok iránti érdeklődésükben és más férfiak is csak ritkán, ha hamis tartózkodással ők maguk nem emlékeztetnék a férfiakat női mivoltukra – némiképp a portugál hölgyek mentalitásának szellemében, akik úgy gondolják, bájaikat megsérti, ha egyedül maradnak egy férfival, és az illető nem próbálja otromba szabadossággal kezelni személyüket. A férfiak nem mindig férfiak nők társaságában, s a nők se emlékeznének folytonosan arra, hogy ők nők, ha nagyobb lehetőségük volna pallérozni elméjüket.*

nek hatására a szerelmest rendkívüli tartózkodás fogja el a társaságában.²¹⁹ Az érzelem olyan visszafogott, hogy mikor ölelésben adja vagy kapja valaki az érzés tanújelét, nemcsak az emberek tekintetét igyekszik elkerülni, mert az meggyalázná érzelmeit, de ködfelhővel körülvéve szerelmét még a pimaszul sugárzó napfény elől is szeretné elrejteni. Az a vonzódás azonban nem nevezhető szűziesnek, amelyet nem színezt a fenséges komolyság szelíd bánata, mely egy percre leállítja a gondolkodást, hogy átjárhassa az isteni jelenlét tudata s kiélvezhesse a pillanatnyi elégedettség örömét – mert az örömnek legfőképpen ebből a tudatból kell fakadnia.

Mivel mindig szívesen próbálom a természetben megkeresni egy-egy szokás eredetét, gyakran gondolom, hogy a vonzódás, amelyet bármi iránt érzünk, ami egy távoli vagy elhunyt barátunkat megérintett, lehet a relikviák kultuszának eredete, amivel a saját céljait szolgáló papok oly nagyon visszaélnék. El kell fogadnunk, hogy az odaadás vagy szerelem valaki iránt megszenteli a ruhadarabjait éppúgy, mint a személyét, mert az olyan szerelmesnek, akiben nincs szent tisztelet szerelme kesztyűje vagy papuccsa iránt, nyilván nincs fantáziája. Nem tévesztheti össze egyetlen vulgáris kesztyűvel vagy papuccsal sem. E kifinomult érzést talán egy természetfilozófus sem lenne képes megfelelően analizálni, de a rajongás ebből az anyagból van. Árnyékszerű fantom siklik előttünk, aki minden más tárgyat elhomályosít. Amikor azonban megérintjük, a puha látomás ködbe vész, magányos úrt hagyva hátra, vagy édes illatot, melyet az ibolyától lopott, s mely soká megőrzi az emlékezés édességét. De észre sem veszem, hogy tündértájakra tévedtem, s érzem, hogy a tavasz balzsamos szellője megérinti arcomat, bár odakint zord november csikorog.

A nők nemük teljességében szűziesebbnek tekinthetők, mint a férfiak. És minthogy a tartózkodás a szűziesség következménye, a nők megérdemlik, hogy főleg hozzájuk kössék a szó szoros értelmében vett tartózkodás erényét. Azonban engedtessek meg, hogy némi habozásnak adjak hangot. Kétlem, hogy a tisztaság, amennyiben csak a közvélemény tiszteletben tartása értelmében beszélünk róla, valóban

219 MW: *Legyen az illető akár férfi, akár nő, mert a világon sok tartózkodó férfi is van.*

tartózkodáshoz vezet, és nem csupán illedelmes viselkedéshez,²²⁰ főleg ha valakinek a gondolatait csakis a kacérkodás és a reménytelen szerelemről szóló történetek töltik ki. A tapasztalat és a racionális következtetés arra készítet, hogy feltételezzem, több a tartózkodó férfi, mint a nő, egyszerűen, mert a férfiak többet használják az eszüket.

A helyes viselkedés terén, egyetlen csoportjukat leszámítva, a nők nyilvánvalóan előrébb valók, mint a férfiak. Mi lehetne undorítóbb, mint a gáláns fellépés pimasz formája, amit általában olyan férfiasnak szokás gondolni, az érdeklődő kíváncsiság, amivel egy férfi minden nőt megbámul, akivel szembetalálkozik? Lehet ezt a női nem iránti tiszteletnek tekinteni? Nem, ez a szabados viselkedés olyan megszott romlottságot takar, a szellemi képességek olyan gyengeségét, hogy addig reménytelen is komoly személyes vagy közösségi erényt elvárni, amíg mind a férfiak, mind a nők tartózkodóbbak nem lesznek. A férfiak megfékezik érzéki vágyukat a nők iránt, és lemondanak róla, hogy férfias magabiztosságot tessenek, vagyis megszabadulnak a szemérmertlenségtől, és ha csak a vágy vagy szenvedély nem ad viselkedésüknek sajátos színezetet, egymásra tisztelettel néznek. Személyes tiszteletre gondolok, a minden embernek kijáró tiszteletteljes tartózkodásra és a társias érzésre, nem pedig a gáláns, érzéki célzatú széptevésre, és nem is a gyámkodó leereszkedés magakellető nagyképűségére.

Ha tovább mehetek megfigyeléseim lejegyzésében, a tartózkodásnak egyértelműen meg kell tagadni az együttélést a gondolkodásbeli feslettséggel, amelynek szellemében egy férfi pirulás nélkül szemérmetlen célzásokat enged meg magának vagy obszcén vicceket ereszt meg baráti társaságban, ahol nők nyilván nincsenek jelen, mert ha vannak a társaságnak nőtagjai is, az illető durva bünt követ el. Minden nemes érzelem alapja az ember másik ember iránti tisztelete. Mennyivel tartózkodóbb az élvhajhász, aki étvágya vagy képzelete sürgetésére cselekszik, mint a feslett viccmester, aki harsány röhejre készítet egy asztaltársaságot!

A sok eshetőség közül ez csak az egyik, amelyben a tartózkodás terén a nemek közötti különbségtétel sorsdöntő hatással van az erényre

220 MW: Példaként szolgálhat az a sok szabados viselkedésű férjes asszony, aki mégis hű marad a férje ágyához.

és a boldogságra. Azonban még tovább is szoktak menni, és a nőtől – szegény, gyenge nőtől –, aki neveltetése következtében teljesen kiszolgáltatott érzékenységeinek, a legnehezebb pillanatokban elvárjuk, hogy álljon ellen érzékei csábításának. „Van-e vajon abszurdabb dolog – kérdi Knox –, mint az, hogy a nőt tudatlanságban tartjuk, ugyanakkor szigorúan elvárjuk tőlük, hogy álljanak ellen a kísértéseknek?”²²¹ Így amikor az erény vagy a becsület előírja, hogy fékezzük meg szenvedélyeinket, a feladat terhét a gyöngébb vállra hárítjuk, ellentmondva az észnek és a valódi tartózkodásnak, amelynek értelmében legalábbis mind a két féltől egyformán kéne elvárni az önfelegyelmet, nem is említve a bátorságból következő nagylelkűséget, ami a feltételezések szerint férfi erény.

Hasonló módon érvel Rousseau és Dr. Gregory is a tartózkodás mellett, furcsán félreértelmezve a fogalmat! Ők ugyanis mind a ketten arra biztatják az asszonyokat, hogy hagyják homályban, vajon az érzékenység vagy a gyengeség vezette őket férjük karjaiba. Az asszony, aki egy percre is hagyja, hogy férjének a legkisebb kételyei legyenek e dolog felől, semmiképpen nem nevezhető tartózkodónak.

De hogy más megvilágosításba helyezzük a dolgokat: a tartózkodás hiánya, amit elsősorban az erkölcsiség aláásásáért hibáztatok, a háborús állapotból következik, amelyet az érzéki férfiak oly erőszakosan igyekeznek fenntartani, mert a tartózkodás lényegét látják benne. Szerintem épp hogy a tartózkodás felszámolásához vezet, mert csak fokozza a kéjvágyat, mely azokat a férfiakat jellemzi, akikben az erkölcsi érzék nem elég stabil, hogy a szerelem ártatlan örömei kielégítsék őket. Egy kifinomult ízlésű férfi a tartózkodás fogalma kapcsán még tovább megy, mert sem a gyengeség, sem az érzékenység nem elégíti ki, hanem kifejezetten arra vágyik, hogy a másikat a szeretet kösse hozzá.

Egy férfi általában kérkedni szokott a nők fölött aratott győzelmeivel. Ilyenkor szívesen megkérdezném, voltaképpen mire olyan büszke. Valójában arról van szó, hogy férfiúi érzékiségétől készítetve a büszke hím egy nő érzékeny reakciójának hatására az esztelenségig,

²²¹ Vicesimus Knox (1752–1821) anglikán lelkész, az ősi Tonbridge School igazgatója, aki erkölcsi kérdésekről szóló esszéivel tüntette ki magát. Wollstonecraft az ő egyik esszéjéből idéz szabadon.

az erkölcstelenségig elmegy, és amikor kitisztul az ész, a rémes számvetés során a szegény, gyenge nőnek kell szembenéznie a valósággal.²²² Mert hova jutottál és hol találsz vigaszt, te elveszett, kétségbeesett teremtes? Akinek eszedet kellett volna ébren tartania, az elgyöngüléstől visszatartania, elárult. Hajlandó voltál elindulni egy szenvedélyes álomban a virágos gyepen, s oda se nézve átléptél a pázsit szélén tátongó szakadék peremén, ő meg ahelyett, hogy visszatartott volna, csalogatott egyre tovább. Ahogy felriadtál az álomból, gúnyos, megvető világgal szembesültél, és egyedül találtad magad a pusztában, mert ő, aki erőt vett gyengeségeden, már rég elindult hódító körútjának következő állomása felé. Számodra azonban nincs megváltás a sírnak ezen az oldalán. És vajon milyen segítséget találhatsz képzetlen elmédben, hogy csüggeteg szíved megnyugodjék?

Ha a nemeknek valóban háborúskodásban kell élnie, még pedig a Természet elrendelése szerint, legyenek a férfiak és nők egyaránt nemes lelkűek, és súgja nekik a büszkeség, hogy igen közönséges diadal az, mely pusztán az érzékenység felett győzedelmeskedik. Az igazi győzelem az érzelmek felett aratott, nem rajtaütéssel megszerzett győzelem, amikor egy nő, mint Julie, a szerelem kedvéért képes lemondani az egész világról. Most nem vizsgálom, vajon bölcs-e és erkölcsös-e ilyen áldozatot hozni. Csupán azt állítom, hogy Julie a szeretet oltárán hozott áldozatot, nem az érzékenységén, bár némi szerepe annak is volt. És mielőtt a témát befejezném, hadd mondjam el, hogy Julie-t a tartózkodó nő példájának tekintem, s állítom, hogy addig, ameddig a férfiak nem lesznek szűziesebbek, a nők sem lesznek tartózkodóbbak. Hol találnának a tartózkodó nők férjet maguknak, akitől nem kell visszatetszéssel elfordulniuk? A tartózkodást mindkét nemnek gyakorolnia kell, különben beteges üvegházi növény marad, míg tettetése, a fügefalevél, ami eltakarja a féktelenséget, különös vonzerőt ad az érzéki örömeknek.

A férfiak valószínűleg azt mondják erre, hogy elsősorban a nőknek kellene nagyobb tartózkodást mutatniuk, de véleményem ellen leginkább nem azok a férfiak fognak tiltakozni, akik tárgyilagosan érvelnek, hanem a fantázia irányította férfiak, akiket a nők oly igen

222 MW: *Miközben a láng körül táncol, a szegény pille megégeti a szárnyait.*

kedvelnek, s akik látszólag tisztelik, de szívük szerint lenézik a gyenge teremtéseket, akik ilyen készséges játszótársak. Ők képtelenek megadni magukat s lemondani az érzéki kielégülésről, és persze semmi kedvük az erény kegyes örömeihez vagy az önmegtartóztatáshoz.

Vessünk még egy pillantást a témára a nők szemszögéből nézve a kérdést.

A nevetséges dajkamesék,²²³ amiket a tartózkodás hamis fogalmához igazodva a gyermekeknek szoktak felmondani, nagyon korán lángra gyújtják a képzeletüket és olyan témákban indítják el a gondolkodásukat, amelyekkel a természet elrendelése szerint nem kellene foglalkozniuk, amíg a testi fejlődésben bizonyos fokú érettségig el nem jutnak. Akkor viszont a szenvedélyek természetesen átveszik az érzékek szerepét, kibontakoztatják az egyén értelmét és kialakítják erkölcsi jellemét.

Attól félek, a kislányok könnyen tanulnak el illetlen dolgokat egymástól a gyermekszobában és főleg a bentlakásos iskolákban, ahol jó páran alszanak ugyanabban a hálósobában és mosakszanak egymás előtt. És bár sajnálnám elrontani egy ártatlan teremtés gondolkodását azzal, hogy hamis finomkodásra készítem, vagy hogy a másik nemmel való kapcsolat kockázatos voltára vonatkozó korai figyelmeztetéssel illetlen és álszemérmes képzeteket oltok belé, nagyon résen lennék, nehogy tisztátlan vagy mértéktelen szokásokat vegyenek fel.

223 MW: *A gyermekek igen korán látnak macskákat kölykeikkel, madarakat fiókáikkal stb. Miért nem lehet nekik azt mondani, hogy a mamájuk ugyanígy hordta és etette őket annak idején? Mivel megszűnne a titokzatosság a kérdés körül, többé eszükbe se jutna a probléma. Az igazat mindig meg lehet a gyermekeknek mondani, ha komoly arckifejezéssel beszélünk róla, a bajok a tettettett tartózkodás szemérmertlenségéből származnak, s a ködösítés felcsigázza a képzeletet, akárhogy igyekszünk bizonyos tárgyakat elleplezni előttük. Ha meg lehetne akadályozni, hogy a gyermekek nem nekik való társaságba kerüljenek, utalni sem kéne soha ezekre a témákra, Minthogy azonban a nem nekik való társaságot elkerülni lehetetlen, legokosabb megmondani nekik az igazat, különösen mert ezek a kérdések normális esetben nem érdeklik őket, nem izgatja fel a fantáziájukat. Mikor 1790-ben Wollstonecraft lefordította Christian Gottfried Salzmann *Bibliothek für Jünglinge und Mädchen* c. gyermekeknek szóló erkölccstankönyvét, az előszóban még nyíltabban fogalmazott: „olyan szabadon beszéljünk a gyermekeknek a nemi szervekről, mint a test többi részéről, s magyarázzuk meg nekik, milyen nemes funkciót töltenek be s hogyan lehet ügyelni rá, hogy ne tegyünk kárt bennük.”*

Minthogy sok kislány a szolgálóktól mindenféle piszkos trükköket tanul, nem nagyon okos túlságosan közel engedni őket egymáshoz.

Általában a nők amúgy is nagyon közeli fizikai kapcsolatba kerülnek egymással, s ez magyarázza az intimitásnak azt a nyers formáját, amely annyi házasságot tesz tönkre. Az illendőség nevében kérdelem, vajon hogyan alakulhat ki lánytestvérek, bizalmas nőpajtások vagy hölgyek és komornáik között olyan intim kapcsolat, hogy megfedkezzenek a tiszteletről, amellyel egyik ember a másiknak tartozik? A kényes finomkodás, amely visszariad a visszataszító feladatoktól a betegágynál, amelyekre a szeretet és az alázat kötelezi az embert, megvetést érdemel.²²⁴ De hogy egészséges nők miért vannak intimebb kapcsolatban egymással, mint a férfiak, mikor mindeközben büszkén kérkednek kifinomultabb természetükkel, ez olyan talány, amit még nem tudtam megfejteni.

Hogy egészségüket és szépségüket megőrizték, nem ajánlanék mást, mint gyakori, bőséges vízzel való mosakodást, hogy finoman fogalmazzak, és meg ne sértsem kényes fülüket. A kislányokat, rangjukra való tekintet nélkül meg kell tanítani egyedül mosakodni és öltözködni. És ha megszokásból mégis segítséget kérnek, csak akkor tegyék, mikor túl vannak a folyamatnak azon a mozzanatán, amelyet nem volna szabad más személy jelenlétében végezni, hogy súlyosan meg ne sértsék az emberi méltóságot. Nem is annyira a tartózkodás, mint az illendőség miatt. Viszont az a gond, amivel egyes tartózkodó nők vigyáznak rá, nehogy valaki megláthassa a bokájukat, ezzel is hangsúlyozva jólneveltségüket, nemcsak gyermeteg, de éppen ellentéte a tartózkodásnak.²²⁵

Folytathatnám, míg el nem jutnék a még riasztóbb szokásokhoz, amelyekkel a férfiak nem vádolhatók. Titkokat sugdosnak egymás fülébe, mikor csöndben kéne maradniuk; és durván megszegik a testi tisztaság követelményét. Ez utóbbit bizonyos vallási szekták túlzásba

224 MW: A szeretet arra készíti az embert, hogy a barátnő érzékenysége védelmére inkább maga végezze el ezeket a feladatokat, habár egy kendővel a műveletet el lehet takarni, mert a kiszolgáltatottság megalázó élmény a beteg számára.

225 MW: Emlékszem, olvastam egyszer egy nevelésügyi könyvben egy mondatot, amelytől elmosolyodtam: „Nincs is szükség rá, hogy figyelmeztesselek, ne tedd soha véletlenül a mellkendőd alá a kezedet: egy tartózkodó nő ilyet sose tesz.”

is vitték, különösen a zsidó esszénusok, akik Isten ellen való bűnként könyvelték el, ami csak ember ellen való véték.²²⁶ Hogy bocsáthatják *kifinomult* nők közszemlére testműködésük legvisszataszítóbb mozzanatát? Vajon nem teljesen észszerű következtetés, hogy a nők, akiket nem tanítottak meg rá, hogy ebben a konkrét kérdésben is tiszteljék saját nemük embervoltát, nem fogják sokáig tisztelni férjükben sem a másik nemhez tartozást? Azt figyeltem meg, hogy miután szűzies szégyenlősségüket elvesztették, a nők általában visszaesnek a régi szokásaikba, és a férjüket kezdik úgy kezelni, ahogy annak idején nővéreiket és nőismerőseiket.²²⁷

Minthogy gondolkodásukat nem pallérozták, a nők kénytelenek gyakran – hogy mindennapi kifejezéssel éljek – testi humorhoz folyamodni, és gyöngédségeik is ebbe az osztályba sorolhatóak. Vagyis szellemi és testi téren egyaránt túl nagy bizalmaskodást engednek meg maguknak. Meg kellene női társaságban is őrizni az illendő visszafogottságot, ami méltóságot ad az egyén jellemének, különben gondolkodásuk soha nem fejlődik ki és viselkedésük soha nem lesz tartózkodó.

Ebből a szempontból is helytelenítem, hogy a gyermekszobákban, az iskolákban, a zárdákban sok fiatal lány van összezárva. Nem tudok felháborodás nélkül visszagondolni a viccekre és a pajkos csínyekre, melyekkel ifjú nők szórakoztatták magukat, amikor fiatalkoromban engem, a mafla falusi lányt a véletlen a társaságukba sodort. A tréfák körülbelül olyan szinten mozogtak, mint a kétértelmű célzások, melyek a baráti lakomára terített asztalt szokták megtáncoltatni, mikor a boroskancsó körbejár. Hiábavaló azon igyekezni, hogy tisztán tartsuk a szívet, ha a fejbe nem plántálunk gondolatokat, és nem készítjük a gondolkodást, hogy mérlegelje azokat és az egyszerű gondolatok általánosítása révén alakítsa ki ítélőerejét, s az értelemmel lehűtve a felhevült érzéseket, tanuljon meg tartózkodóan viselkedni.

Nyájas olvasóm, valószínűleg azt gondolod, túl nagy súlyt fektetek a visszafogottságra, de a visszafogottságot a tartózkodás szolgálóleányának tartom, így ha meg kellene neveznem a szépséget éke-

226 Naponkénti rituális tisztálkodás.

227 Wollstonecraft arra utal, hogy abban az időben a nők nőtársaik jelenlétében végezték kis- és nagydoljukat.

sító gráciákat, abban a pillanatban sorolnám: tisztaság, rendszeretet és visszafogottság. Remélem, nyilvánvaló, hogy a tartózkodás, amire gondolkodom, nem nemileg meghatározott fogalom. Meggyőződése, hogy mindkét nemnek egyformán szüksége van rá. Oly mértékben van szüksége férfinak is, nőnek is a tartózkodásra és a tunya nők által sokszor elhanyagolt tisztaságra, hogy ki merem jelenteni, amikor két vagy három nő él valahol, azt fogja a család velük élő férfitagja leginkább tisztelni – hagyjuk most ki a szerelmet a kérdésből –, aki ezt a fajta szokásos figyelmet a teste iránt soha nem hanyagolja el.

Amikor reggel a családtagok találkoznak, természetes, hogy szeretetteljes ünnepélyesség uralkodik rajtuk, főleg, ha mindenki örömmel néz az aznapi teendői elé. Bár képzelgésnek hat, meg kell mondanom, sokszor váratlanul feltámad bennem mostanában ez az öröm, és amint az élnék reggeli levegőt beszívom, boldog vagyok, hogy ugyanazt a frissességet látom a számomra különösen kedves arcokon. Örülök, mert látom, felkészültek az aznapi eseményekre: készen állnak rá, hogy a nappal együtt lefussák aznapi pályájukat. A reggeli szeretetteljes köszönés épp ezért nagyobb tiszteletet sugall, mint a szokásos gyengédség, amely sokszor megnyújtja az esti társalgást. Gyakran bánt, sőt, visszatetszést kelt bennem, amikor az egyik barátnőnk belép, akitől hibátlan öltözködésként váltam el az előző este, s látom, hogy kapkodva dobálta magára ruhadarabjait, mert úgy döntött, az utolsó percig lustálkodik az ágyban.

A családi érzéseket csak ezek az elhanyagolt figyelmességek tudják életben tartani, de ha a férfiak éppúgy, mint a nők, legalább annyi gonddal tartanak minden körülmények között rendben a ruházatukat, mint amennyit személyük feldíszítésére, helyesebben eltorzítására pazarolnak, sokat tennének gondolkodásuk tisztasága érdekében is. A nők azonban csak azért öltözködnek, hogy kielégítsék a gáláns férfiak ízlését, hiszen a szerelmesnek legjobban az egyszerű ruhák tetszenek, melyek lazán követik a test formáját. A ruhadíszekben van valami hiábavalóság, amitől a szeretet visszahőköl, mert az őszinte szeretet mindig az otthon fogalma körül forog.

A női nem életformájára a tunyaság a legjellemzőbb, s minden, amit a nőktől elvárnak, a tunyaság irányába hat. Jól tudom, milyen felfokozott aktivitással jár az érzékenység, mivel azonban az elszaba-

dult érzelmek nem vezetnek semmi jóra, nem szabad összetéveszteni ezeket az ész lassú, rendezett járásával. Oly nagy a szellemi és testi tunyaság a nőkben, hogy amíg aktív tevékenységekben meg nem erősödik a testük és ki nem tágul az értelmük, semmi okunk azt várni, hogy a tartózkodás felváltja a szégyenlősséget. Esetleg elég okosak úgy tenni, mintha már beszerezték volna, de a fátylat valójában csak ünnepnapokon viselik.

Talán nincs is más erény, amely a többihez olyan simulékonyan kapcsolódna, mint a tartózkodás. Olyan, mint a halovány holdfény, amely érdekesebbé tesz minden más erényt, amelyet megszelídít, gyengéd ragyogásba vonva a horizont keskeny csíkját. Semmi szebbet nem ismerek, mint a költői mesét Dianáról, a szüzesség istennőjéről, aki ezüst félholddal lép elénk. Sokszor gondolkodom rá, hogy amikor az ókorban egy-egy könnyű léptű leány valami magányos helyen sétált és a halvány árnyakkal derengő tájat szemlélte, bizonyára megérezte a felismerés sugárzó méltóságát, és gyöngéden sürgette nővérét, hogy hagyja sugarait megpihenni az ő szűzi kebelén.

Egy keresztény még nemesebb okból sürgeti a nőket, hogy őrizzék meg szüzességüket és tanuljanak tartózkodást, hiszen a nő testét az élő Isten templomának nevezték,²²⁸ s az élő Isten többet vár el, mint az arcvonásokban megjelenő tartózkodást. Az Ő szeme látja, hogy mi lakozik a szívben, és emlékezzék csak meg róla minden nő, hogy ha magának a tisztaságnak a kegyelmét szeretné elnyerni, akkor tisztaságának tartózkodásból kell fakadnia, nem pedig világi okoskodásból. Mert ha megfontolásból igyekszik tiszta maradni, csak a jó hírnevét őrzi meg, az a félelmetes találkozás azonban, az a szent kapocs, melyet az erény létesít az ember és Teremtője között, fel kell hogy ébressze a vágyat az emberben, hogy miképpen az Úr maga a tökéletesség, aképpen törekedjék ő is a tökéletességre.²²⁹

Az eddig mondottak után szinte fölösleges kifejtteni, hogy véleményem szerint szemérmetlenség az érett kor minden női fifikája, mely átveszi a helyét a szégyenlősségnek s melynek érdekében a nők feláldozzák az igazságot, hogy sikerüljön megnyerni egy férfi szívét, jobban mondván sikerüljön biztosítani, hogy még akkor is szerelmesként

²²⁸ 1Kor 3,16.

²²⁹ Mt 5,48.

viselkedjek, amikor a természet, ha nem függesztenék fel működését, a szerelmet barátságra cserélte volna fel. A gyöngédség, amelyet egy férfi gyermekei anyja iránt érez, bőségesen kárpótolja a szenvedély elcsitulásáért, de természetellenes hidegséget tettetni, hogy felszítsák az ellankadt érzékeket illetlenség, sőt, szemérmertlenség a nők részéről. A nők éppúgy, mint a férfiak, természetükből következő étvággal és szenvedéllyel kellene, hogy rendelkezzenek, s állatiassá válnak, ha az ész nem fékezi meg őket: a korlátozás betartása nem nemek szerint oszlik meg, hanem minden ember kötelessége. Ebben a tekintetben a természetet nyugton kell hagyni, hogy a maga útját járja: amint a nők tudásra és humánusra tesznek szert, a szerelem megtanítja őket a tartózkodó viselkedésre.²³⁰ Nincs szükség hamisságra, ami éppoly visszatetsző, amilyen hatástalan, mert a mesterkélt viselkedés csak felszínes megfigyelőt csaphat be, értelmes ember hamarosan átlát a szitán, és megvetéssel fordul el a tettetőtől.

A nevelésügyben a legkevésbé sem kell figyelembe venni a fiatalok egymás közti és a másik nemmel szembeni viselkedését. A legtöbb téren manapság annyira csak a viselkedés számít, hogy alig van olyan alkalom, amikor a jellem a maga egyszerűségében megmutatkozik. Ha az emberek szorgalmasan gyakorolnának minden egyes erényt, s hagynák, hogy mind szilárdan meggyökeresedjék a gondolkodásukban, az ebből fakadó kegyesség, az erény természetes külső jele megfosztaná a tettetést hivalkodó tollaitól, mert az olyan viselkedés, ami nem a valóságból ered, nemcsak hamis, de ingatag is!

Nővéreim, bárcsak valóban tartózkodóak lennétek! Emlékezzetek rá, hogy ha az embernek sikerül elsajátítani egyetlen erényt, legyen annak bármi is a neve, már megszabadul a tudatlanságtól és a hiúságtól! El kell jutnotok a szellemi higgadság állapotába, amelyet csakis a kötelességek teljesítése és a tudásért való küzdelem biztosít, különben kétes, függő helyzetben maradtok, a szerelem örömei pedig csak addig tartanak, amíg az ifjúság. A lesütött szem, a pirulás, a tartózko-

230 MW: Számomra sok frissen férjhez ment asszony viselkedése visszataszító. Úgy tűnik, folyton emlékeztetni akarják férjüket a házassággal járó előjogokra, mintha nem találnának társaságában örömet, ha nem részesülnek örökösen szerelmi gyönyörűségekben. A szerelem uralma nem fog soká tartani, ha állandóan mesterségesen felszítják a lángját, de valódi tüzelőanyaggal nem látják el.

dó báj mind helyénvaló a maga idejében, de a tartózkodás, mivel az ész gyermeke, nem marad meg sokáig az érzékenység társaságában, ha az érzékenységet a gondolkodás nem tartja kordában. Azonkívül, ha a szerelem a legfőbb dolgok az életben, még ha az ártatlan szerelem is, szívetek túlságosan elpuhul, hogy megteremtse a tartózkodás számára a zugot, ahol leginkább szeret lakozni az emberszeretet társaságában.

8. fejezet

A jó hírnév nemhez kötött fogalma által aláásott erkölcsiség

Régóta figyelem, hogy a viselkedési tanácsok és a kifogástalan hírnév megőrzésére ajánlott módszerek, amelyeket megállás nélkül sulykolnak a nőkbe, tetszetős mérgek, melyek, mint kéreg a fára, ránőnek az erkölcsi rendre, s kiszívják belőle az esszenciát. És azt is tudom, hogy az árnyékok méricskélése hamis eredményhez vezet, mert a hosszuk mérete a nap állásától és számos járulékos körülménytől függ.

Honnan ered az udvari ember könnyed, megnyerő fellépése? Nyilvánvalóan a helyzetéből: rászorul azokra, akiknek hálájából fönn tudja tartani magát, ezért el kell sajátítania a művészetet, hogy anélkül legyen képes elutasítani a folyamodót, hogy megbántaná s hogy az ígéret teljesítése elől való kitérés ellenére a kaméleon étkével ébren tudja tartani benne a reményt.²³¹ Így játssza ki az udvariasság az igazságot, és így, született őszinteségének elfojtása árán alakul ki a hódító arisztokrata.

Feltételezett szükségükben a nők is kialakítanak egy hasonlóan mesterkélt viselkedési módot. Az igazságot azonban nem lehet büntetlenül kijátszani, ugyanis aki folyton tettet magát, azonosul a szereppel, és hamarosan elveszíti éleslátását, amit joggal neveznek józan észnek, vagyis a képességét, hogy gyorsan belássa az igazságot, melyre máris rábólintanak a szimpla gondolkodású emberek, akikben nincs annyi intellektuális energia, hogy maguktól eljussanak a belátásig, amikor a széles körben elterjedt előítéletek elhomályosítják az igazságot. Az emberek többsége másoktól kölcsönzi a véleményét, hogy ne kelljen fáradságos erőfeszítéssel saját magának végiggondolni a kérdést. Ezek a gondolkodni lusta személyek aztán általában az emberi vagy isteni törvény betűjéhez ragaszkodnak, nem pedig a szel-

²³¹ A legenda szerint a kaméleonok levegővel táplálkozva is fennmaradnak.

leméhez. „Azzal ne törődjete, leányaim, amit csak az ég lát” – mondja egyik szerzőnk, nem emlékszem, melyik. Miért is kellene törődniük vele, hiszen csak az ember szemétől tanították meg félni őket. És ha sikerül álomba ringatniuk Argoszt, nem sokat gondolnak az égre vagy saját magukra, mert jó hírük biztonságban van, és ők a jó híriket, nem a szűziességüket s annak szép kíséretét igyekeznek foltatlanul megőrizni, és azt sem erényességből, hanem hogy ne kockáztassák társadalmi pozíciójukat.

Hogy a fenti mondatokat igazoljam, elég utalnom a férjes asszonyok, főleg a magasabb körökhöz tartozó asszonyok praktikáira és az olyan országokra, ahol a szülők rangjuknak megfelelően adják a lányokat férjhez. Ha egy ártatlan fiatal lány áldozatul esik a szerelemnek, örökre elvesz a becsülete, holott szívét nem rontotta meg a családság, amit a házasság jótékony fátyla mögött az asszonyok szabadon gyakorolnak, és semmi kötelességét sem szegte meg, kivéve az önmaga iránti tisztelet kötelességét. A férjes asszony ezzel szemben szent fogadalmat szeg meg, és gyermekei iránti gyengédségét is elveszti, ha kétszínű, hűtlen feleség lesz. Amennyiben férje továbbra is ragaszkodik hozzá, a családságok következtében, amikkel élni fog, hogy férjét megtévessze, elveszíti minden tiszteletünket és a látszat fenntartása érdekében folytatott mesterkedései eredményeként a lehető legmegvetendőbb lény lesz belőle, és a mesterkedések miatt valami infantilis zavarodottság vesz erőt rajta, ami előbb-utóbb minden erejét fölemészti. Egy idő múlva, mint azok, akik rendszeresen isznak egy kis szíverősítőt, hogy jobb kedvre derüljenek, újabb és újabb titkos kapcsolatokra lesz szüksége, hogy némi izgalmat vigyen a hétköznapijaiba, mert az olyan öröm, amit nem színez a remény vagy a félelem, elveszti számára minden vonzerejét.

Tudnak az asszonyok még ennél arcátlanabban is viselkedni. Hadd meséljek el egy esetet.

Egy előkelő hölgy, aki meglehetősen hírnévre tett szert gáláns ügyei kapcsán, s akit, minthogy együtt élt férjével, senki nem helyezett abba a kategóriába, ahova valójában tartozott, eltökélten a lehető legsértőbb megvetéssel kezelt egy szegény, félénk teremtet, aki állandóan feszélyezve érezte magát saját korábbi gyengesége miatt, ugyanis egy közelében élő úriembernek sikerült elcsábítania, aki azonban ké-

sőbb feleségül is vette. Ez a félénk nő tulajdonképpen összekeverte az erényt a hírnévvel, és a saját értékét a házasságát megelőző időszak eseményei alapján határozta meg. Viszont amikor a családja nagy megelégedésére rendeződött a viszonya csábítójával, ő maga sem volt hűségesebb, mint az ura, úgyhogy amikor végre megérkezett a hatalmas birtok alig-alig életképes örököse, senki nem tudhatta, ki az apja.

Hadd mutassam be ugyanezt a témát egy másik megvilágításban.

Sok nőt ismerek, aki, ha nem is szereti férjét, nem szeret mást sem, helyett teljesen átadja magát a páváskodásnak és a szórakozásnak, elhanyagolva minden családi kötelességet, sőt, elherdálva minden pénzt, melyet félre kellett volna tenni kiszolgáltatott kisebb gyermekeik számára. Ehelyett legyezetgeti magát folttalan jó híre miatt, mint ha annak megőrzése kimerítené a feleségként és anyaként rá háruló kötelességeket. Míg más lusta nő elhanyagol ugyan minden személyes kötelességet, viszont úgy véli, megérdemli férje ragaszkodását, mert ebben a vonatkozásban illendően viseli magát.

Akik képtelenek határozott véleményre jutni, általában a kötelességteljesítés rítusaihoz tartják magukat, holott az erkölcsnek jóval egyszerűbb indíttatásra van szüksége, és kíváncsian lenne, hogy a felszínes moralisták ne beszéljenek annyit a viselkedésről és az erényes szemléletmód látható jeleiről. Ha ugyanis az erény, bármelyikről legyen is szó, nem tudásból ered, csak jellegtelen manírokat eredményez. A társadalom véleménye iránti tiszteletet szó szerint a nők legfontosabb kötelességének kiáltották ki, Rousseau kijelentette, hogy „a nő becsülete nemcsak magatartásában rejlik, hanem jó hírnevében is.” Majd hozzátette: „A férfi, amikor jót tesz, csak önmagától függ, és szembe szállhat a közvéleménnyel. A nő azonban, ha jót tesz, feladatának csak egyik felét teljesítette, mert nemcsak az a fontos neki, hogy micsoda ő valójában, hanem az is, hogy mit tartanak felőle. Következik ebből, hogy a nőre vonatkozó nevelés rendszere ebben a tekintetben ellenkező kell hogy legyen a mi nevelésünkkel. A közvélemény az erény sírja a férfiak között, az erény trónusa a nők között.”²³² Szigorú logikával ebből az következik, hogy az erény, ami véleményen alapszik, csupán világi erény, s olyan ember is lehet erényes, akitől

232 Rousseau: *Emil*, 431. old.

értelme kiművelését megtagadták. Azonban, még ha tiszteletben tartom is a világ ítéletét, biztos vagyok benne, hogy a gondolkodók e kérdésben súlyosan tévednek.

Hogy ilyen nagy becsben tartják a társaságnak az egyénről való véleményét, holott az csak egyik természetes jutalma az erénynek, visszavezethető a szemléletmódra, amelyet már korábban is bíráltam, minthogy szerintem a nők siralmas állapotának éppen ebben a problémában keresendő az oka: a nők akkor sem kapják vissza a társadalom megbecsülését, ha visszatérnek az erényes életmódhoz, miközben a férfiak megítélését még az sem befolyásolja, ha bűnben élnek. Először természetes volt, hogy a nők igyekeztek megőrizni azt, ami ilyen könnyen elvész, mégpedig örökre, aztán ez az igyekezet minden más igyekezetet magába olvasztott, s végül ma már az egyetlen mozzanat, ami nélkülözhetetlen egy nő számára, hogy a közvélemény szűziesnek ítélje. De felesleges a tudatlanság aggályoskodása, mert sem a hitnek, sem az erénynek, ha a szívben lakoznak, nincs szüksége ilyen pusztán formális igazolásra: ha az indíték tiszta, a viselkedés biztosan helyénvaló.

Igen tiszteletreméltó tekintélyre tudok hivatkozni, hogy alátámasszam véleményemet. Egy kiegyensúlyozott, racionális gondolkodó véleménye mindenképpen érdemes a megfontolásra, ha nem is az automatikus elfogadásra. Az erkölcs általános törvényeit tárgyalva Dr. Smith megállapította: „Rendkívüli és nagyon szerencsétlen körülmények következtében egy jó ember kerülhet olyan helyzetbe, hogy olyan bűnnel vádolják, amelynek elkövetésére teljességgel képtelen lett volna, és élete hátralevő részében igazságtalanul az emberek iszonyatának vagy megvetésének tárgya lesz. Egy ilyen balszerencse miatt elmondható róla, hogy mindenét elvesztette, függetlenül integritásától és igaz voltától, ahogy függetlenül a lehető legóvatosabb körülményektől, egy megfontolt ember teljesen tönkremehet egy földrengés vagy árvíz következtében. Az első típusú balszerencse azonban sokkal ritkább és sokkal inkább ellentmond a dolgok szokásos lefolyásának, mint a második; és mégis igaz marad, hogy az igazságosság, a helyénvalóság és a humánus gyakorlása biztos és szinte tévedhetetlen módja, hogy elérjük, amit ezek az erények megcélznak: azoknak a bizalmát és szeretetét, akik között élünk. Valami konkrét

cselekedete kapcsán mindenkivel előfordulhat, hogy hamisan ítélik meg, de az aligha valószínű, hogy viselkedése általános értelemben ilyen téves következtetéshez vezet. Ha ritkán is, de előfordulhat, hogy egy ártatlan embernek valami helytelen cselekedetet tulajdonítunk, fordítva viszont gyakran megesik, hogy az életvitelének ártatlanságáról alkotott, általánosan elfogadott vélemény alapján a legerősebb vélelmezés ellenére felmentünk valakit még akkor is, ha valójában ő volt a bűnös.”²³³

Teljesen egyetértek a szerző véleményével, mert meggyőződésem, hogy igen ritkán fordul elő akár nővel, akár férfival, hogy megvetést váltson ki ilyen-olyan bűnökkel, ha nem érdemli meg a megvetést. Nem a percnyi vádra gondolok, mely úgy lebeg egy-egy ember felett, mint novemberben a sűrű hajnali köd, ami egyszer csak szétfoszlik, ahogy felemelkedik a reggeli fény. Csak azt állítom, hogy az esetek többségében a napi magaviseletnek olyan döntő hatása van a közvéleményre, hogy sokszor rányomja a valóság pecsétjét a hamis rágalomra. Időbe telik, míg a tiszta fény, mely nap mint nap felvirrad, képes megcáfolni a tudatlan képzelet téveszméjét vagy a rosszindulatú rágalmat, amely sárral fröcskölt be egy tiszta jellemet. Rövid időre a hamis fény eltorzította árnyékát, a hírnevét, de ritkán esik meg, hogy miután a csalóka látásmódot előidéző felhő szétfoszlik, nem győz a helyes megítélés.

Sokan vannak, akik jobb hírnévnek örvendhetnek, mint amit szigorúan véve megérdemelnek, mert a fáradságtalan igyekezet mondhatni minden versenyhelyzetben célra vezet. Akik csak ezért az olcsó jutalomért szorgoskodnak, mint a farizeusok, akik az utcasarkokon imádkoztak, hogy mindenki lássa őket, elnyerik a jutalmat, ami után epekednek, mert ember embernek a szívébe nem lát bele. De az a jó hírnév, amely a magaviselet tisztaságát tükrözi, amikor az illető csak azzal van elfoglalva, hogy helyes irányba vigyék a léptei anélkül, hogy törődne vele, ki figyeli, nem csak igazabb, de általában megingathatatlanabb is.

Igaz, hogy vannak megpróbáltatások, melyeknek esetében egy jó ember csak Istenhez folyamodhat társai igazságtalansága miatt, és sa-

²³³ MW: *Smith* (Smith III. 5. 167. old.)

ját szellemében kell sátrat emelnie, hogy elvonulhasson irigyei sziszegése elől, míg a pletyka elcsitul. A meg nem érdemelt rosszallás nyilai nagy fájdalmat okozhatnak egy-egy ártatlan kebelnek, de csak mint ahogy a kivétel kezdi ki az általános szabályt. Az embernek magaviseletét az általános szabályokhoz kell igazítania. Az üstökös excentrikus pályája soha nem befolyásolja az asztronómusok számításait a naprendszer fő bolygóinak mozgásában megnyilatkozó változhatatlan rendre vonatkozóan.

Megkockáztatom a kijelentést, hogy miután az ember elérte az érettséget, jellemének megítélése a világban általában helytállónak lesz mondható, leszámítva a fent jelzett kivételeket a szabály alól. Nem állítom, hogy egy okos és a világban járatos férfi, akinek csak negatív erényei és tulajdonságai vannak, néha nem élvez hízelgőbb megítélést, mint sokan, akik bölcsebbek és jobbak is nála. Olyannyira nem, hogy tapasztalataim alapján egyenesen azt mondanám, amikor két ember nagyjából egyformán erényes, a nagyvilág a negatívabb személyiséget jobban értékeli, míg a másiknak több barátja van a magánéletben. A nagy szellemek erkölcsi karakterében azonban szembevetendő, hogy egymás hatását hegyek és völgyek, felhők és tűz nap erősítik, s bár ezzel az irigy gyengeségnek jól látható célpontot kínálnak, valódi jellemük valahogyan megtalálja a módját, hogy a felszínre törjön, hiába dobálja sárral őket a háborgó álszentség és a találékony rosszindulat.²³⁴

Ami a meg nem érdemelt erkölcsi reputációval kapcsolatos aggodalmat illeti, ami sok eszes embert készített már arra, hogy próbálja megmagyarázni, én visszafogom magam és nem vonom le a nyilvánvaló következtetéseket, de attól félek, mivel figyelmüket a látszatra és nem a lényegre irányítják, jóvátehetetlenül aláássák az erkölcsöket a nők világában. Így valamit, ami egyszerű, furcsán komplikálttá tesznek, sőt, időnként az erényt és árnyékát egymásnak ugrasztják. Talán sose hallottunk volna Lucretiáról, ha a szűzi erényeiért hal meg, nem

234 MW: *Különböző életrajzokra utalok, elsősorban Boswell Dr. Johnson életére.* Amikor James Boswell Johnson életrajza 1791-ben megjelent, a kritika megállapította, hogy furcsa ellentétbe kerül benne a nagy klasszikus irodalmár kiemelkedő teljesítményére vonatkozó, heroizáló igyekezet és kisszerű, hétköznapi megnyilvánulásainak szorgos számbavétele.

pedig a jó híréért. Ha tényleg megérdemeljük az önmagunkról alkotott jó véleményünket, akkor a társadalom is elismerően gondolkodik rólunk, de ha jobb előmenetel és magasabb eredmények után epekedünk, nem elég, ha abba gondolunk bele, hogyan vélekednek rólunk a többiek, bár leleményes érvek hangzottak el amellett, hogy ez a morális érzelmeink alapja.²³⁵ Hiszen minden megfigyelőnek meglehetnek a maga előítéletei korának és országának előítéletein túl. Inkább arra kell törekednünk, hogy úgy lássuk magunkat, ahogy feltehetően Ő lát, aki látja a gondolatokat, ahogy tetté érnek, s akinek ítélete soha nem tér el a jó örökkévaló mércéjétől. Ítéletei mindig igazságosak, ugyanakkor könyörületesek.

Az alázatos elme, hogy kegyelmet nyerjen az Úr előtt, amikor úgy érzi, egyedül Ő van jelen, nyugodtan felméri saját cselekedeteit, és erényei tekintetében ritkán téved. Az elmélyülés csöndes óráján vagy látja, amint a megsértett igazság reá emeli zord tekintetét, vagy felismeri az áhítat tiszta csöndjében a köteléket, amely Istenhez kapcsolja, s kitárja a szívét anélkül, hogy viharos érzelmek ébrednének benne. Ezekben az ünnepélyes percekben az ember észreveszi a bűnök csíráját, melyek pestises gőzöket eregetnek, mint a jávai upászfa, melynek árnyékában ott rejtezik a halál. Irtózás nélkül tekint rájuk, mert megérzi, hogy a szeretetnek erős köteléke köti embertársaihoz, kiknek ostobaságaira igyekszik minden mentséget fellelni természetükben – önmagában. Ha én – okoskodok –, aki gondolkodom, és akit a gyötrelmek megpróbáltak, észreveszem a kígyótojást szívem rejtett zugában, s érzem, milyen nehéz a héját összetörnöm,²³⁶ hogy ne szánnám azokat, akik még kevésbé tudják eltaposni, vagy óvatlanul addig táplálják, míg az végül megmérgezi az éltető folyamatot, amelyen élőszkodik. Én, aki tisztában vagyok titkos bűneimmel, vajon letaszíthatom-e embertársaimat s nézhetem-e nyugodtan, ahogy a kárhozat torkába zuhannak, mely tátongva várja, hogy elnyelje őket? Nem, nem, kiált

235 MW: *Smith*. Adam Smith szerint az egyén csakis a társadalom által felmutatott tükörben tudja saját személyiségét megítélni: „Soha nem leszünk képesek saját morális érzelmeinket és motivációnkat felmérni, hacsak nem igyekszünk... mások szemével látni azokat, vagy úgy, ahogy feltételezhető, hogy mások nézik azokat.” *Smith* III. 1. 110. old.

236 Shakespeare: *Julius Caesar* II. 1. 32–33. Ford.: Vörösmarty Mihály.

a kétségbeesett szív fojtogató türelmetlenséggel. Én is ember vagyok! Nekem is vannak bűneim! Ember szeme talán nem látja azokat, de a súlyuk alatt porig hajlok az Isten előtt. Amikor elnémul minden, fennhangon megszólítanak: ugyanabból a rögből vétettél, ugyanazt a levegőt szívod te is. Az alázatból ilyen természetesen emelkedik ki az emberek iránti szeretet, és indáival körülöleli a szívét.

Ennek az együttérzésnek a hatására azokat az érveket, melyek őt magát se győzték meg korábban, az ember örömmel kezdi egyre meggyőzőbbnek találni, és azokat az észszerűnek tűnő jelenségeket, melyek másokat félrevezetnek, kezdi a lehető legjobb fényben látni, örömmel nyugtázva, hogy minden tévedésében van valami racionális mozzanat, bár korábban meg volt róla győződve, hogy annak, ki úr az idő felett, mindenkire egyformán süt a napja. És bár nyújtja a kezét a gyarló emberek felé, egyik lába a földön, másikkal magasba lépve máris az égben áll, mutatva rokonságát a magasabb rendű lényekkel. Ezen a hűvös órán az erények balzsamos illatukat észrevétlenül lehullajtják, és a vigaszt hozó tiszta áramlatoktól felfrissült szomjas földet máris mosolygó zöld gyepszőnyeg borítja. Ezt az élő zöldet csak az a szem tudja csöndes meglepődéssel szemlélni, mely túl tiszta ahhoz, hogy rosszakarattal nézze embertársait.

Lelkem azonban elbágyadt, s átadom magam csendben a fenti gondolatok nyomán támadó álmodozásoknak, mert nem tudom leírni az érzéseket, melyek lecsillapították a lelkemet, ahogy figyeltem a felkelő napot s a friss záport, amint sűrű cseppekben veri a közelben a fák leveleit. Az volt az érzésem, bágyadt, de megbékélt szellememre záporoz, hogy lehűtse a szívemet, mely felhevült a szenvedélyektől, miket az ész próbált megszeliíteni.

Az alapelv, amely minden fejtegetésemet átszövi, talán szükségteenné tenné, hogy ezt a témát részletesen tárgyaljam, ha nem azt papolnák mindig, hogy a nők kötelessége nem több, mint hogy ügyeljenek jellemük fényezésére, hogy az mindig friss és sértetlen legyen, ha nem lenne gyakran nagyobb hangsúly a viselkedésüket előíró szabályokon és a jó hírük megőrzésén, mint a morális kötelességeken. A jó hírnév tekintetében a figyelem egyetlen erényre összpontosul, a szűziességre. Ha egy nő becsülete – elég abszurd, hogy így szokás emlegetni – megingathatatlan, nyugodtan elhanyagolhatja minden tár-

sadalmi kötelességét, sőt, tönkretetheti a családját a szerencsejátékok és az esztelen költekezés iránti szenvedélyével, mégis kifogástalan személynek, tiszteletreméltó nőnek fogják tekinteni!

Mrs. Macaulay nemrég kijelentette, hogy „tisztességes nő csak egyetlen hibát nem követhet el büntetlenül.”²³⁷ Majd nagyon helyesen és emberségesen hozzátette: „Innen ered az elcsépzelt ostoba megálapítás, hogy egy lány szüzessége ellen elkövetett első bűnnek megvan az a végzetes hatása, hogy az egész jellemét megrontja. Csakhogy a természet kezéből nem kerülhetett ki ilyen gyarló lény. Az emberi elme nemesebb anyagokból lett megformálva, mint hogy ilyen könnyen megrontható legyen, és a helyzetükből és neveltetésükből származó hátrányok ellenére a nők ritkán süllyednek igazán mélyre, amíg saját nemük mérgező rosszakarata nem taszítja őket végső kétségbeesésbe.”²³⁸

Amennyire a nők tiszteletben tartják a szűziességükre vonatkozó jó híruk jelentőségét, annyira veszik semmibe a sajátjukét a férfiak: s mind a két szélsőséges álláspont végzetes az erkölcsiség szempontjából.

A férfiakat sokkal kiszolgáltatottabbá teszi étvágyuk, mint a nőket, és a korlátlan élvezet, valamint az étvágy csillapítását célzó végtelen találékonyság következtében étvágyuk még alantasabb. A luxus az étkezésben olyan választékosságot kínál, amely teljesen tönkreteszi a szervezetet és olyan falánkság támad a nyomában, hogy a magatartásbeli illendőség fogalmának ki kell hálnia, mielőtt egyik ember a másik társaságában megengedheti magának, hogy olyan féktelenül egyen, ahogy jól esik, majd hogy nyugodtan panaszkodjék a hascsikarásra, féktelensége természetes következményére. Vannak nők, különösen a franciák között, akik ebben a vonatkozásban teljesen elvesztették szemérmüket, és képesek teljes lelki nyugalommal társaságban a szorulásukról mesélni. Kíváncos volna, hogy a tétlenség ne költhesse ki a gazdagság buja talaján a sűrű nyári rovarok raját, mely a rothadáson

237 „Csak arra az egyre ügyeljen, hogy ki ne derüljön, hogy szerelmi viszonyt folytat, egyébként hazudhat, csalhat, rágalmazhat, tönkretetheti a családját szerencsejátékkal és még húsz más ember nyugalma kacérságával, a jó híre és a békéje mégis megmarad.” Catharine Macaulay: *Letters on Education With Observations on Religious and Metaphysical Matters*, Cambridge University Press, 2004. 210. old.

238 Macaulay 212. old.

élősködik, akkor nem volna okunk undorodni az állatias mértéktelenség láttán.

A viselkedésre vonatkozóan van egy olyan szabály, amelynek szerintem az összes többi szabályt alá kellene rendelni: viseltessünk olyan tisztelettel embertársaink iránt, hogy senkit ne botránkoztatassunk meg az azonnali megkönnyebbülés kedvéért. Sok asszony és kissé idősebb nő botrányos lustaságában gyakran esik az illetlenség bűnébe. Bár meggyőződésük, hogy a test az összekötő kapocs a nemek között, mégis gyakran keltenek visszatetszést csupán a lustaságuk miatt vagy valami csip-csup élvezet kedvéért.

A nemeket egymás karjaiba hajtó étvágy lezüllesztésének van egy ennél még fatálisabb következménye. A természetnek kell mindig az ízlés mércéjéül, az étvágy mértékének mutatójául szolgálnia, de milyen durván megsérti a természetet a kéjvágyó ember! Félretéve a szerelem kifinomult rituáléját, megállapíthatjuk, hogy a természet ebben a tekintetben az étvágy s minden egyéb vágy kielégítését kényszerítő törvénnyé emeli, hogy biztosítsa a faj fennmaradását, és azzal, hogy az érzéki kéjhez hozzákever egy kis értelmet és érzelmet, megnöveli az étvágy értékét. A szülő érzelmei az egyszerű állati ösztönhöz keverve méltóságra tesznek szert; a férfiben és a nőben pedig, akiket általában összekapcsol a gyermek gondja, közös érdeklődés és ragaszkodás alakul ki a közös szimpátia gyakorlása révén. Ha belátják a nők, hogy van valami elengedhetetlen kötelességük, amit el kell látniuk, s ami nemesebb, mint saját testük cicomás keretbe foglalása, nem lesznek hajlandók alávetni magukat a véletlenszerű kéjváagnak, jelenleg ugyanis ez a tényállás, aminek következtében a nők igen magas százaléka a szó szoros értelmében nem több, mint megrakott tál, amelyből bárki nyugodtan szedhet magának, hogy falánkságát csillapítsa.

Mondhatja erre a nyájas olvasó, hogy ez valóban iszonyatos, de nemünknek csak azt a részét érinti, akik odaadásukkal segítenek a többieknek tisztaságuk megőrzésében.²³⁹ Mint minden állításról, mely arra biztat, hogy fogadjunk el valami kevésbé rosszat, hogy valami jobbnak utat nyissunk, hamar ki lehet mutatni, hogy ez is hamis, azonban a je-

²³⁹ A prostituáltak. A 19. században gyakran hangzott el az az érv, hogy a prostitúciót legalizálni kellene vagy legalábbis el kellene tűrni, mert a prostituáltak védik meg „a tartózkodó nőket” az élvhajász férfiak étvágyától.

lenlegi helyzet káros következményei ezzel nem merülnek ki. Ugyanis a női nem tisztább osztályába tartozók erkölcsi természetét és lelki békéjét is aláássa azoknak a nőknek az „odaadása,” akiket ők maguk készítetnek állandó büntudatra, akiket kérlelhetetlenül ők maguk kényszerítenek külön csoportba, amelynek tagjai elcsábítják tőlük a férjeiket, megrontják a fiaikat, és arra készítetik ők magukat is – tartózkodó nők, ne döbbenjete meg! –, hogy némileg maguk is átvegyék viselkedésmódjukat. Mert végül is bátorkodom kimondani, hogy a nők fentebb tárgyalt gyengeségének és romlottságának minden oka egyetlen forrásból ered, a férfiak tisztátalanságából.

Ez a széles körben elterjedt féktelenség annyira megrontotta az étvágyat, hogy érzéki izgatószereket kell alkalmazni, hogy föltámadjon. Az ember közben megfeledkezik a szülői feladatról, a természettől rá ruházott rendeltetéséről, és gondolkozását csakis a másik testi lénye köti le, az is csak pár percre. A buja kéjencet annyira el tudja önteni az érzéki vágy, hogy étvágyát már a puha női bájak sem csillapítják. Keres inkább magának valamit, ami a nők selymes puhaságán is túltesz, s ma ott tartunk, hogy Itáliában és Portugáliában a férfiak bizonytalan illetőségű²⁴⁰ vendéglátók fogadásait látogatják, hogy ott sóhajtozzanak a nőkről való ábrándoknál is felfokozottabb vágytól hajtva.

Hogy képesek legyenek a férfifajnak eleget tenni, a nőket átgondoltan érzékiségre nevelik, s bár ők nem mehetnek olyan messze, mint a férfiak a szabadságban, ez a szívtelen érintkezés a nemek között mindkét nemet lealacsonyítja. A férfiak ízlése megromlik, a nők pedig, bármelyik osztályba tartozzanak is, úgy alakítják viselkedésüket, hogy kielégítsék az ízlést, amely örömhöz és domináns helyzethez juttatja őket. Mindennek következtében a nők testben és lélekben egyaránt legyöngülnek, pláne ahhoz képest, milyennek kellene lenniük, ha számításba vennék létezésük egyik legmagasabb rendű célját, a gyermekek világra hozatalát és felnevelését. Nincs elég erejük, hogy egy anya alapkötelességeit teljesítsék, és a kéjes örömek oltárán feláldozva a szülői szeretetet, amely megneemesítené az ösztönöket, az embriót vagy még a méhükben elpusztítják, vagy eldobják, mikor megszületett. A természet mindenben tiszteletet parancsol, és akik

240 Wollstonecraft valószínűleg homoszexuálisokra céloz.

megszegik törvényeit, ritkán szegik meg azokat büntetlenül. A gyenge, enervált nők, akik leginkább foglalkoztatják a kéjencek fantáziáját, nem alkalmasak az anyaszerepre, bár képesek teherbe esni. A környezetét szabadossággal és gyötrellemmel megfertőző gazdag libertinust, ha meg akarja örökíteni a nevét, felesége végül alig életképes utóddal örvendezteti meg, akit apja és anyja gyengeségei egyaránt terhelnek.

Amikor korunk humanitását összevetik az ókor barbarizmusával, mindig jellegzetes barbár szokásként emlegetik, hogy a gyermekeket, melyeket a szülők nem tudtak felnevelni, kitették a szabad ég alá. Közben az érzékenység embere, aki felháborodik az ókoriak lelketlenségén, korlátlan szerelmeskedése révén pusztító meddőséget szabadított ránk, és az érintkezésnek járványként terjedő, mindennél gyakorlatosabb módjait találta fel. A természet bizonyára nem arra szánta a nőt, hogy valaki étvágyának kielégítése kedvéért megghiúsítsa a célt, amiért az étvágy eredendően bele lett ültetve az emberbe.

Már korábban említettem, hogy a férfiakat kötelezni kellene, hogy eltartsák a nőket, akiket elcsábítottak. Ez az egyik lehetséges módja, hogy a nők életmódját megreformáljuk és felfüggeszszük a visszaélést, ami megrontja a népességet és az erkölcsöket. A másik, nem kevésbé nyilvánvaló mód az lenne, ha felhívnánk a nők figyelmét a szűziesség mint erény valódi jelentésére, mert nem nagy tiszteletre tarthat igényt a tartózkodás követelményének fényében az a nő, legyen bár tiszta a híre, mint a frissen esett hó, aki somolyog a kicsapongó férfira, ugyanakkor a nőktől, akik áldozatul esnek a libertinus féktelen étvágyának és a saját ostobaságuknak, undorral elfordul.

Bármilyen tisztának is gondolja magát, ő is ugyanilyen ostoba, mikor buzgó igyekezettel ékesíti magát, csak mert férfiak társaságába készül, hogy élvezhesse az úgynevezett ártatlan széptevés tiszteletteljes sóhajait és a hódolat üres gesztusait. Ha a nők valóban tisztelnék az erényeket, nem keresnének kárpótlást a hiúságban az önmegtartóztatásért, melyet jó hírük megőrzése végett gyakorolniuk kell, s nem érintkeznének olyan férfiakkal, kiknek a közelsége bajba sodorhatja a jó hírnevüket.

A két nem kölcsönösen rontja, illetve nemesíti egymást. Véleményem szerint ez minden egyes erényre vonatkoztatva kétségbevonhatatlan tény. A szűziességet, a tartózkodást, a közjóért való buzgal-

mat és a nemes erények egész sorát, amely a társadalmi morál és a boldogság alapja, mindenkinek meg kell értenie és mindenkinek gyakorolnia kell, szórványos megvalósulásuk ugyanis nem sok hasznot hoz. Ahelyett, hogy egyes erényeket nemekhez kötünk, és így mintegy teret adunk elvetélt életű, züllött férfiaknak, hogy bizonyos szent erényeket folyamatosan figyelmen kívül hagyjanak, bölcsebb lenne megmutatni, hogy a természet nem tett különbséget a nemek között, következésképpen a természet céljának megvalósulása elé a kicsapongó férfiak kétszeres gátat emelnek. Egyrészt meddővé teszik a nőket, másrészt megnyomorítják saját szervezetüket, még ha nem is kell szembenézniük a megvetéssel, amely ugyanezért a bűnért a másik nemhez tartozókat sújtja. Ezek a fizikai következmények, de az erkölcsi kár még súlyosabb. Mert az erény ma már csak névleges értékkel rendelkezik: önző kötelékekké lettek az állampolgári, a férji, az asszonyi, az apai, az anyai és a családfői köteleességek.

Miért helyezik a gondolkodók akkor reményüket a társiassági szellembe? A társiassági szellemnek a családi erényekből kell táplálkoznia, különben az is konvencionális érzelem lesz, mint ahogy konvencionális véleménynek engedelmeskedve igyekeznek a nők megőrizni jó hírüket, a férfiak pedig becsületüket. Olyan konvencionális érzelem lesz a társiassági szellemből, aminek semmi köze nincs az erényekhez, és nem a fenséges erkölcsi rendből következik, amelyet már egyetlen kötelesség sorozatos elmulasztása is felborít.

9. fejezet

A természetellenes társadalmi különbségek ártalmas hatásáról

Minden rossznak, minden bűnnek, mindennek, amitől a gondolkodó elme oly kietlen tájnak látja a világot, a magántulajdon nagyrabecsülése a forrása. A legfejlettebb társadalomban undorító csúszómászók, mérges kígyók lapulnak a burjánzó fű alatt, kéjsóvár lihegés hallik a mozdulatlan, tikkasztó levegőben, amitől a jó szándék elhal, mielőtt erény válhatna belőle.

Az egyik osztály a másik sarkára tapos, mert legfőbb vágya mindnek, hogy tulajdonával tiszteletet ébresszen maga iránt. Amint valakinek sikerül némi vagyona szert tennie, olyan tisztelettel kezelik a tulajdona miatt, amilyen csak tehetségért vagy erényért jár. Meglehet, elhanyagolja a kötelességeit, melyek embervoltából fakadnak, de úgy kezelik, mint egy félistent. A szertartásrend a vallásgyakorlatot is elválasztja az erkölctől, s az emberek mégis csodálkoznak, hogy a világ a szó szoros értelmében szélhámosok és zsarnokok játéktere lett.

Van egy jól ismert közmondás, amely igen ravasz meglátást fogalmaz meg: akit az ördög tétlenségen kap, azt szolgálatába fogadja. Mi mást eredményezne az öröklött vagyon és a cím, mint örökös tétlenséget? Mert az ember úgy van megalkotva, hogy csak gyakorlás útján juthat képességeinek megfelelő használatához, és csak akkor gyakorolja azokat, ha valamilyen szükség először mozgásba hozza a kerekeket. Erényre is csak úgy tehetünk szert, ha gyakorolja ki-ki kötelességeit. Ezeknek a szent kötelességeknek a fontosságát azonban nem érzi meg az, akit a talpnyalók hízeltége kifordít embervoltából. Nagyobb mérvű egyenlőséget kellene teremteni a társadalomban, különben az erkölcs nem tud kibontakozni. Az erkölcsi egyenlőség ugyanis nem képes szilárdan fennmaradni, még ha kősziklára épül sem, ha az emberiség felét a sors a kőszikla aljához láncolja, s tudatlanságukkal és gőgjükkel folyamatosan ássák alatta a talajt.

Hiábavaló erényt várni a nőktől, amíg bizonyos fokú függetlenséget nem nyernek a férfiaktól, sőt, még azt a természetes szeretetet sem várhatjuk el tőlük, amely jó feleséggé és anyává tudná tenni őket. Amíg minden vonatkozásban a férfiaktól függenek, csalárdok, kicsinyesek és önzők lesznek, és a férfiak, akiket kielégít a spániel-szeretet áhítózása, nem túl kifinomultak, mert a szerelmet semmilyen értelemben nem lehet megvenni, selyemszárnyai azonnal becsukódnak, ha valaki viszonzásul bármi mást vár tőle, mint amit ad. Azonban amíg a gazdagság elpuhítja a férfiakat és a nők mondhatni fizikai bájaikból élnek, hogy lehetne elvárni tőlük, hogy teljesítsék felemelő kötelességeiket, amelyek erőfeszítést épp úgy követelnek, mint lemondást? Az öröklött tulajdon álságossá teszi a gondolkodást, és szerencsétlen áldozatai, akiket – ha szabad magam így kifejezni – születésüktől szoros pólyaként tart fogva a vagyon, se fizikai, se szellemi mozgatóizmokat, eszük dinamikus képességét nemigen használják, így mindent egyetlen, hamis nézőpontból látnak, s képtelenek felismerni az igazi érdemet és az igazi boldogságot. Mert a hamis fényben a díszletek közt elvész az ember, aki maskarát húz magára, s egyik tivornyából a másikba vonszolja ernyedt, ostoba értetlenséggel csüggő tagjait, miközben körbe-körbe forgatja üres tekintetét, amiből látszik, hogy homloka mögött sincs semmi.

Mindebből arra kell következtetnem, hogy nincs megfelelően szervezve az a társadalom, amely nem készíti a férfiakat éppúgy, mint a nőket, hogy eleget tegyenek a kötelességeiknek azzal, hogy a kötelességteljesítést az egyetlen feltételnek tartják ahhoz, hogy a kifejezést, amelyet mindnyájan igen szeretnének valahogy kiérdemelni, megláthassák embertársaik arcán. A hódolat, amivel a gazdagságot és a testi bájakat szokás körülvenni, nem más, mint viharos észak-keleti szél, amely megdermeszti a szeretet és erény kényes bimbóit. A kötelességekhez a természet nagy bölcsen érzelmeket rendelt, hogy megédesítsék a fáradságot, és hogy olyan lendületet adjanak az ész működésének, amelyet csak a szív tud adni. Az a szeretet, amit csak azért tettetnek, mert azt egy bizonyos személy kisajátított rangjelzéseként értelmezik, de a hozzá tartozó kötelességeket nem teljesítik, üres bók, amivel a bűn és az ostobaság kénytelen hódolni az erénynek és a dolgok valódi természetének.

Véleményem illusztrálásaképpen csak annyit tennék hozzá, hogy amikor egy nőt körbecsodálnak a szépségeért, s ő képes úgy megrészesgülni, hogy a csodálat kedvéért lemond az anya elengedhetetlen kötelességeiről, maga ellen követ el bűnt, mert elmulasztja, hogy olyan érzelmeket alakítson ki magában, melyek birtokában hasznosnak és boldognak tudhatná magát. A valódi boldogság – vagyis az elégedettség és erényes kielégülés azon foka, amely ebben a tökéletlen világban megszerezhető – megfelelően kordában tartott érzésekből fakad, s minden érzés bizonyos kötelességeket von maga után. A férfiak nincsenek tisztában a nyomorúsággal és az ártalmas gyengeséggel, amit okoznak, mikor csupán azt szorgalmaznak, hogy a nők tanulják meg, hogyan tudnak vágyat kelteni a férfiakban. Arra nem gondolnak, hogy amikor a szépség érzéki felfogása kedvéért feláldozzák a nekik rendelt örömet és tisztességet, egymás ellen fordítják a természetből, illetve a társadalmi életből fakadó kötelességeket, holott a természetben a szépség és a tisztesség harmóniában simulnak össze.

Ha kora ifjúságában a kicsapongó életmód következtében nem vált volna már amúgy is természetellenessé, hideg szívűnek gondolnánk a férjet, akinek a gyermekét szoptató anyja látványa nem okoz nagyobb gyönyörűséget, mint a kiagyalt érzéki trükkök. S a gazdagság mégis arra készteti a nőket, hogy tagadják meg ezt a természetes eszközt, amivel megerősíthetnék a házassági kötelékeket és összekapcsolhatnák a megbecsülést és a szenvedélyesebb emlékeket. Hogy képesek legyenek megőrizni szépségüket, s hogy tovább viselhessék a gyorsan hervadó virágkoszorút, amely rövid időre hatalommal ruházta fel őket a nemiség felett, nem ragadják meg az alkalmat, hogy férjük szívét olyan benyomásokkal töltsék meg, melyeket majd, amikor deres halántéka már kezdi lehűteni érzékeit, a fiatal szűzies bájaiknál is nagyobb gyöngédséggel tudna felidézni magában. Egy racionálisan gyöngéd nő anyai gondoskodása felemelő látvány, és a letisztult méltóság, amellyel gyermekét karjaiban tartva egy asszony férje ölelését fogadja, miután az teljesítette a társadalmi helyzetéből adódó aznapi kötelességeit, nemcsak tiszteletet érdemel, de szépséges látvány is. Érzéseim olyan egyedülállóak – és nagyon igyekeztem, hogy ne vegyek át mondvacsínált érzelmeket –, hogy miután belefáradtam a családi érzések helyét terhes pompával elfoglaló, erőltetett ragyogás és

gépies ceremóniák szemléletébe, elfordultam, hogy szememet valami más látvánnyal, a természet mindenfelé felbukkanó frissítő zöldjével nyugtassam meg. És akkor örömmel pillantottam meg egy nőt, amint gyermekeit eteti, és sorban végzi a helyzetéből adódó kötelességeit. Látni véltem, hogy csak egy cseléd lány van segítségére, aki leveszi vállairól a háztartás egyhangúbb tennivalóit. Láttam, ahogy férje fogadására rendbe szedi magát és a gyermekeit, hogy amikor az apa este fáradtan megérkezik, mosolygó kisdedeket és tiszta tűzhelyet találjon otthon. Gondolatban magamhoz öleltem őket, s amikor felhangzottak a jól ismert léptek, szívem hevesebben vert a boldog zűrzavarban, ahogy indultak a kapu felé.

Miután ez a keresetlen jelenet némileg megnyugtatta jóakaratomat, arra gondoltam, hogy egy ilyen házaspár, akik egyszerre függenek, ugyanakkor függetlenek is egymástól, mert mindketten elvégzik a helyzetükből adódó kötelességeket, mindennel rendelkeznek, amit az élet adni tud. Szerény elvárásaimnak megfelelően úgy gondoltam, csak egy kicsivel kell a lesújtó nyomor fölött élni, hogy ne kelljen meggondolni, hova vezet minden egyes krajcár kiadása, nem kell több, csak hogy ne kelljen nagyon szigorúan garasoskodni, amitől a szív és a gondolkodás is beszűkül, és akkor semmi se hiányozhat, hogy az ember a világon a lehető legboldogabb és legtiszteletreméltóbb helyzetben érezze magát. Esetleg néhány könyv, hogy a barátokkal folytatott beszélgetésekbe változatosságot és érdekességet vigyen, és egy kis fölös pénz könyvre és a rászorulóknak megsegítésére. Nem kellemsen, ha a szívünk együttérzéssel fordul valaki felé, és a fejünk tele van ötletekkel, hogyan segíthetnénk, de közvetlen közelben ott leskelődik egy nagyokos manó, aki mindig visszahúzza a könyökünket, hogy ne tudjuk elővenni a szinte üres erszényt, s közben okoskodó szentenciákat sugdos arról, hogy kinek mi jár.

Az emberi jellemet tehát általában véve megrontja a vagyon és az öröklött cím, de a nők, ha lehet, még a férfiaknál is hajlamosabbak a hatására lealacsonyodni és beszűkülni, mert a férfiak valamelyest még képesek lehetnek kibontakoztatni a képességeiket azzal, hogy katonai vagy politikai pályára lépnek.

Az az igazság, hogy katonáskodással manapság csak öntetszelgő babérokra lehet szert tenni, azon fáradozva, hogy az európai egyen-

súlyt hajszálpontosra igazítsák, különös gonddal ügyelve, nehogy egy dermesztő északi sarok vagy hang kibillentse a mérleg nyelvét.²⁴¹ Ugyanis a valódi hősiesség kora lejárt, mikor egy-egy polgár úgy harcolt a hazájáért, mint Fabricius vagy Washington, majd visszatért a birtokára, s hagyta, hogy erényes szenvedélye szelídebb, de nem kevésbé hasznos tárgyat találjon magának. Nem, brit hőseink inkább a kártyaasztal mellől sereglenek össze, mint az eke szarva mögül, s inkább a kocka járására összpontosított néma várakozás szítja fel szenvedélyüket, mint hogy szublimálná a vágy, hogy bekerüljenek a történelmi krónikákba azzal, hogy diadalmas útján előbbre vitték az erényt.

Az államférfi kezébe azonban, ha képes otthagyni a Fáraó Bankot,²⁴² ha képes elszakadni a kártyaasztaltól, még jobban illik a kormánykerék, hiszen nincs más dolga, mint hogy keverjen és osszon. Az egész brit politikai rendszer, ha lehet egyáltalán rendszernek becézni, arra irányul, hogy megsokszorozza az alattvalók számát, és újabb meg újabb adókat rójon ki, vagyis a szegények ledarálásával igyekezzen jóllakatni a gazdagokat. Így aztán egy miniszternek, akinek legfőbb trükkje, hogy makacsul a helyén marad, egy háború vagy ahogy közönségesen nevezik, béka-egér harc szerencsés leosztás, mert megvédi az elmozdítástól. S háború esetén nem kell a szegények iránti könyörületességét hangoztatni, a lapjárást a saját családja érdekében tudja felhasználni. S ha némi tiszteletet kell mutatnia a korlátolt hivalkodással a britek születési jogának nevezett téma iránt,²⁴³ hogy

241 Wollstonecraft a hagyományos brit-francia ellentétet gúnyolja: 1790-ben a franciákkal szövetségben álló Spanyolország az észak-nyugat amerikai Nootka Sound öbölben (nook=zug, sound=hang) elfogott négy brit hajót. Franciaország 1793. február 1-jén üzent hadat Nagy-Britanniának.

242 Az egyik londoni kártyabarlang, ahol a XIV. Lajos udvarában legkedveltebb kártyajátékon, a hírhedt fáraón gyakran úsztak el vagyonok. Az egész bekezdés egy fáraó játszma lépéslehetőségeivel játszik, miközben a politikai elit korruptségát és cinizmusát írja le.

243 „A Magna Chartától [1295] a Jogok Nyilatkozatáig [1688] alkotmányunk egységes vezérelve volt, hogy szabadságainkat mint őseinktől ránk hagyományozott, s mint általunk az utókor felé közvetítendő *elidegeníthetetlen örökséget* tüntesse fel s nyilatkoztassa ki, olyan birtokként, mely kifejezetten e királyság népéhez tartozik, tekintet nélkül bármilyen általánosabb vagy előzetes jogra.” Burke: *Töprengések*, 117. old.

megszelídítse az acsarkodó szelindeket,²⁴⁴ akit orránál fogva vezet, a legbiztosabb, ha üres frázisokhoz folyamodik, s egyedül szónokol, mit sem törődve azzal, hogy könnyű lovassága közben átvonul a másik oldalra.²⁴⁵ Ha pedig valami súlyos, humánus voltát próbára tevő téma merül fel, a jóság tejében²⁴⁶ tunkolt galacsinnal elhallgattatja a Cerberust,²⁴⁷ és fennren hangoztatja, mennyire megtenne mindent, hogy rábírra a gyermekei vérére szomjazó földet, hagyná abba a lihegést a bosszú után, közben pedig a förtelmes kereskedelem jóváhagyásával hideg kézzel ő maga csattinthatja a gyermekekre a bilincset.²⁴⁸ Egy miniszter csak addig miniszter, ameddig keresztül tudja vinni, amit akar. Arra viszont nincs szükség, hogy emberi érzelmeket tápláljon, a döntő ütközetben ugyanis meginoghat a szék alatta is.

A képtelen rangbeli különbségek, melyek a civilizációt valóságos átokká teszik, mert a világot élvhajhász zsarnokokra és csalárd, irigy alattvalókra osztják, mondhatni egyformán megrontják az összes osztályt, mert a hierarchiában az egyén a tiszteletet nem a rá kiszabott kötelességek elvégzésének függvényében kapja, hanem a társadalmi pozíciójáért. Márpedig, ha valaki nem teljesíti kötelességeit, az érzelmei nem tehetnek elégséges erőre szert, hogy megerősítsék benne

244 A John Bull ábrázolásokon látható kutya: vagyis az angolság szelleme, a népi mentalitás megtestesítője. A szelindek megszelídítésére Wollstonecraft a *bubble* szót használja: *to bubble the mastiff*, amelynek Dr. Johnson 1755-ben megjelent szótára szerint a harmadik jelentése „csalás, hamis látszat”. A szó feltehetően felkeltette a korabeli olvasóban a Deltengeri Társaság történetével kapcsolatos pénzügyi katasztrófa emlékét. A Társaság monopóliumot kapott a Dél-Amerikával folytatott kereskedelemre, s a század elején óriási részvényvásárlási láz emelte roppant magasra az esélyeit, majd 1720-ban a gazdasági „buborék” kipukkadt, a befektetők súlyos vagytonokat bukva kerültek ki a gazdasági kalandból. A katasztrófa igen nagy hatással volt a 18. századi gazdasági élet és elmélet történetére. L. Madarász Aladár: „Buborékok és legendák: válságok és válságmagyarázatok – II/2. rész: A Deltengeri Társaság,” *Közgazdasági Szemle*, LVIII. évf., 2011. december, 1001–1028.

245 Hívei elpártolnak tőle s átvonulnak az ülésterem másik oldalára, vagyis a másik párt programjára fognak szavazni.

246 Shakespeare: *Macbeth* I.V. 18. Ford.: Szabó Lőrinc.

247 Háromfejű kutya, akit Hádész megszelídített és rábízta birodalmának (Pokol) őrzését.

248 Wollstonecraft a rabszolga-kereskedelemre céloz, amelynek eltörlése érdekében egy évtizede folyt a küzdelem. A rabszolga-kereskedelmet 1807-ben szüntették meg, s 1833-ban szabadították fel a rabszolgákat a Birodalomban.

az erényt, amely eme érzelmekben nyerhetné el jutalmát. A férfiak nagyrészt találnak valami kibújót, aminek segítségével kiszabadulnak, s merhetnek magukért gondolkodni és cselekedni, de a nők számára ez herculesi feladat, mert az ő életükben vannak olyan, a nemükből eredő nehézségek, amiket le kell győzniük, s ehhez szinte természet feletti erő kell.

Egy igazán jóakarató törvényhozó igyekszik minden egyedet érdekeltté tenni, hogy erényes ember legyen, s a személyes erkölcs a közboldogság kötőanyagaként működjék, mert így összeáll egy szilárd rend, amelyben minden rész a közös középpont felé tart. Manapság azonban a nő privát vagy közösségi erkölcsé nagyon terhes kérdés, mert Rousseau és egy sor férfiíró azt hangsúlyozza, hogy egy nőnek egész életén át szigorú megszorítások között kell élnie, az illendőség fogalmának alávetve. Miért kellene a nőt az illendőségnek alárendelni – az illendőség vak szabályainak –, ha mint a halhatatlanság várományosa, képes nemesebb indítékoknak megfelelően is cselekedni? Vajon a cukrot mindig élő vérből kell kinyerni? Miért kellene az emberiség felét, mint a szegény afrikai rabszolgákat, előítéleteknek alávetnünk, melyek eláztatják, mikor sokkal biztosabb védelmet jelentenek az elvek – vagy azok csak a férfi poharát édesíthetik meg? Nem azt jelenti-e ez, hogy közvetve megtagadjuk az észt a nőktől? Mert az adomány, mely nem használható, csúfot űz abból, aki kapja.

A gazdagság nyújtotta bágyasztó örömök a nőket épp olyan enervalttá és érzékivé teszik, mint a férfiakat. A nőket azonban neveltetésük is testi adottságaik szolgálatába állítja: csábosan kell jönni-menniük, hogy a férfiak szívesen kölcsönadják nekik az eszüket, ami botladozó lépteiket majd a megfelelő irányba tereli. Vagy ha egy nő becsvágyóbb, kénytelen hamis trükkökkel kézben tartani zsarnokát, mert akinek nincsenek jogai, annak nincsenek a jogokból fakadó kötelességei sem. A törvényi szabályozás, ami a nők jogait meghatározza, s amiről később bővebben szeretnék beszélni, abszurd egységgé köti össze a férjet és a feleségét, s ezáltal könnyen adódik a következtetés, hogy minden felelősség a férfit terheli, a nő egyenlő a nullával.²⁴⁹

249 Wollstonecraft William Blackstone (1723–1780) társadalomfilozófus, oxfordi jogprofesszor, konzervatív parlamenti képviselő először 1765–1769-ben megjelent, később az amerikai jogalkotásra nagy hatást gyakorló *Commentaries on the Laws*

Aki a pozíciójából fakadó kötelességeit teljesíti, független személyiség. A nő első kötelessége megtalálni magában a racionális lényt, a második pedig, hogy a közösség tagjaként, ami egy sor további kötelességet ír elő, találja meg magát mint anyát. Aki úgy érzi, társadalmi rangja mentesíti anyai kötelességének teljesítése alól, elveszíti minden tiszteletreméltóságát, s alig lesz több, mint egy festett arcú baba. Vagy ha valami fontosabba kezd, például megpróbál egy darab damasztot kifeszíteni a hímzőkeretén, azonnal elkezd a fejét valami gyöngéd plátói kapcsolaton törni, vagy egy valódi szerelmi kaland kitervelése jár az eszében, mert hiába nem vesz tudomást a családi kötelességeiről, arra nincs lehetősége, hogy csatasorba álljon és felalá masírozzon, mint a férfiak, vagy a szenátusban vitatkozzék, hogy képességei be ne rozsdásodjanak.

Tudom, hogy a nőknek mint nemnek a másodrendűségét bizonyítandó Rousseau diadalmasan feltette a kérdést: Hogy hagyhatnák ott a gyermekszobát a csatamező kedvéért?²⁵⁰ Mert bizonyos moralisták a csatamezőt tartották a hősi erények iskolájának, bár azt hiszem, nincs olyan agyafúrt szofista, aki ne jönne zavarba, ha a háborúk nagy részéről, amelyekben hősiecs dolgok estek, be kellene bizonyítania, hogy racionális okok robbantották ki. Nem óhajtom a kérdést kritikai elemzés tárgyává tenni, mert gyakran gondoltam, hogy a becsváagnak ezek a bizarr megnyilvánulásai, mikor is a földet fölszaggatták és a fákat tűzzel-vassal kipusztították, már a civilizáció első természetes jelei voltak, tehát nem szeretném a háborút kifejezetten dögvésznek nevezni, bár az biztos, hogy – mivel inkább a *finesse* és az elpuhultság, mint a bátorság iskolája – semmi köze nincs az erényekhez.

Ha azonban csakis a honvédő háborút fogadnánk el igazságos és dicsőséges háborúként, a társadalom mai fejlett formájában a háború egyetlen vállalható kategóriájaként, amelyben az erény megmutathatja orcáját és érésig juthat a kemény feltételek között, melyek meg-

of England (Oxford, 1765) című, az angol polgári joghoz fűzött kommentárját idézi: „A házasságkötést követően a törvény előtt a férj és feleség egy jogi személy, vagyis a házasság ideje alatt a nő léte, törvény szerinti létezése felfüggesztődik, vagy legalábbis beleolvad a férj jogi státuszába, azzal egygyé válik, s minden, amit tesz, férje szárnyai, védelme és fedezete alatt történik.” I. xv. 420. old.

250 „Lehetne-e ma dajka és holnap harcos?” Rousseau: *Emil*, 427. old.

tisztítják a levegőt a hegyek ormain, a női kebleket újra feltüzelhetné az ókor igazi hősiessége. De hadd nyugtassalak meg szép szóval, nyájas olvasó, légy akár férfi, akár nő, ne rémüldözz, mert bár egybevetem a modern katona és a civilizált nő karakterét, nem fogom azt javasolni a nőknek, hogy készítsenek muskétát a guzsalyukból. Azt viszont őszintén szeretném látni, hogy minden lándzsa metszőkésé alakul.²⁵¹ Miután belefáradtam a bűnök és ostobaságok felmérésébe, amelyek mind a gazdagság bűzös folyamából fakadnak, amely iszappal árasztja el a természetes érzem tiszta patakjait, bemutatok egy elképzelt jövőbeli társadalmat, amelyben minden egyénnek eleget kell tennie állampolgári kötelességeinek, ha nem akarja, hogy megvetéssel sújtásák, s amelyben amíg a férfit elfoglalja feladatai elvégzése a társadalmi élet valamely területén, a felesége, aki szintén aktív állampolgár, ugyanolyan ügybuzgalommal foglalja el magát házi teendőivel: neveli a gyermekeket és segíti a felebarátait.

Ha tényleg erényesnek és hasznosnak akarjuk tudni az asszonyt is miközben polgári kötelességeit teljesíti, nem szabad hagynunk, hogy saját személyében nélkülözze a polgári jogrendszer védelmét, nem szabad hagyni, hogy amíg a férje él, az ő nagylelkűsége legyen létfenntartásának biztosító, halála után pedig a hagyatéka, mert hogy lehet valaki bőkezű, akinek magának sincs, vagy erényes, ha nem független? A dolgok jelenlegi állása szerint az a feleség, aki, jóllehet hű a férjéhez, viszont nem szoptatja, illetve nem neveli a gyermekeit, aligha érdemli meg a feleség nevet, és nincs joga elvárni, hogy állampolgárnak tekinték. Ha azonban a természeti jogokat felfüggesztjük, megszűnnek a kötelességek is.

A nőktől tehát jelenleg nem lehet többet várni, mint hogy a férfiaknak élvezetig vigaszt nyújtsanak, hiszen szellemileg és testileg oly erőtlenek, hogy nem képesek erőfeszítéseket tenni, hacsak nem valami léha gyönyör kergetéséről van szó, vagy valami újabb könnyelmű szórakozás kieszeléséről. Ha belegondolunk, aligha van mélabúsabb látvány, mint a számtalan fogat, amint délelőttönként ide-oda robog a fővárosban sápadt arcú utasaival, akik mintha önmaguk elől mene-

251 Vö. Ézs. 2,4.

külnének! Gyakran lenne kedvem, mint Dr. Johnson javasolja,²⁵² be-
rakni őket egy kis boltba fél tucat gyermek elé, akik segítséget kérve
emelnék élettelen arcukra tekintetüket. Nagyot tévednék, ha sze-
mükben hamarosan nem ragyogna fel a lemerült életkedv egészséges
fénye, s ha sima arcukon, amelyet korábban csak a gödröcskék cif-
ráztak, az értelem munkálkodása nyomán nem ragyognának fel a vo-
nások, s nem térne vissza méltóságuk, jobban mondva nem lennének
képesek rá, hogy elnyerjék természetes méltóságukat. Az erényt még
töprengéssel sem lehet kialakítani, s még kevésbé lehet motiválatlan
egykedvűséggel, ami a gazdagság természetes velejárója.

Vajon nem erkölcsi gyalázat az, ha súlyosabb a szegénység, mint a
bűn? De hogy minden félreértést elkerüljek, hozzátenném, bár meg-
győződése, hogy a vallás és az ész azt írja elő, hogy a nők feladata
feleségként és anyaként teljesíteni ki életüket, mégis nehéz nem saj-
nálkozni azon, hogy kiemelkedő tehetségű nők számára nem létezik
olyan tér, amelyben nagyobb kihatású hasznos, független tevékeny-
séget tudnának folytatni. Lehet, hogy ki fognak nevetni, de röviden
megemlítenék valamit, amit majd máskor bővebben kifejték: azt gon-
dolom, a nőknek külön képviselettel kellene rendelkezniük ahelyett,
hogy mint jelenleg, önkényesen kormányozzák őket, és nincs beleszó-
lásuk az országos ügyekről folytatott vitákba.

De minthogy ebben az országban a képviseleti rendszer jelenleg
nem több, mint a zsarnokság kényelmes eszköze, a nők jobb, ha nem
panaszkodnak, mert épp olyan jól képviselik érdekeiket, mint a dolog-
ba fáradt munkásokét, akik ráadásul kénytelenek fizetni is a monar-
chia fenntartásáért, holott alig tudnak elég kenyeret tenni gyermeke-
ik szájába. És vajon azok érdekeit kik képviselik, akiknek izzadságától
izmosodik a trónörökös paripája, vagy fénylik a lazúr a szegyetlen
kegyencnő hintáján? Az életfontosságú árucikkekre kivetett adó a
tunya hercegek és hercegnők végtelen sorának ad lehetőséget, hogy
fényűző pompával vonuljanak el az ámuló tömeg előtt, akik majd-
hogynem imádattal bámulják a parádét, aminek az árát ők fizetik.
Nem több ez, mint cirkuszi látványosság, akárcsak a Whitehallban a
lovasszörög öncélú középkori mutatványa, az őrségváltás, melytől

252 Wollstonecraft feltehetően Dr. Johnsonnak a „*The Mischiefs of Total Idleness*” (A tel-
jes tétlenség bajkeverése) c. esszéjét akarja az olvasó eszébe idézni.

mindig megvetés és felháborodás elegye kavarog bennem, ha véletlenül arra járok.

Milyen eltévelyedett gondolkodás az, amit ilyesmivel el lehet kápráztatni! Amíg azonban az erény nem számolja fel a korlátozottságnak ezeket az ostobaságait, valamilyen formában az egész társadalmat átjárja a szellemi restség, s az ostobaság mérgező levegője belengi minden rétegét. A cifra fényűzés magakellető kérkedése és a sóvár szegénység irigy zúgolódása elől elmenekül az erény, amit pedig a társadalom egyik jellegzetességének szokás tartani, vagy csak úgy tűri el társaságukat, mint a civilizált ember csörgősipkáján egy-egy csengőt.

A magasabb sorban élők minden kötelességét valaki más végzi el helyettük, mintha a kötelességek alól ki lehetne bújni. Az így nyert szabadidejükben ezek a kivételezettek olyan hiú gyönyöröket kergetnek, amelyeket a rangban utánuk következők felettébb ellenállhatatlannak vélnek, úgyhogy a felfelé tülekedésben szinte letapossák egymás sarkát. Így a legszentebb megbízatásokat, minthogy érdekből igitkeznek megszerezni, *sine curának* tekintik, amikre csak azért vágyakoznak, hogy bekerüljenek a *jobb körökbe*. A nőkre különösen jellemző a vágy, hogy „hölgyeknek” számítsanak, ami egyszerűen annyit jelent, hogy ne kelljen semmit se csinálniuk, és anélkül, hogy bármi is érdekelné őket, mehessenek, mindegy, hova, mindegy, miért.

Olvasóim joggal kérdezhetik, mi dolguk lehetne a nőknek a házon kívül azon túl, hogy könnyed eleganciával itt-ott egy kicsit elidőznek? Arra biztosan nem akarhatja még e könyv szerzője sem rávenni őket, hogy szoptassanak és sört szolgáljanak fel!²⁵³ Nem. Tanulhatnának azonban például orvoslást s lehetne belőlük felcser vagy ápoló. És lehetnének bábák anélkül, hogy a tisztességet megszegik, de attól félek, a baba szót hamarosan kiszorítja az *accoucheur*, és így a nők hajdani magasabb képzettségének egyik tanújele kitörlődik majd szókincsünkből.²⁵⁴

Tanulhatnának társadalomtudományt is, jóakarataikat a lehető legszélesebb skálán kamatoztatva. Mert a történelem tanulmányozása aligha lenne hasznosabb szerelmes ponyvaregények olvasásánál, ha kimerül az életrajzok olvasásában, s a különböző korok sajátos

²⁵³ Jago mondja az asszonyokról az *Othellóban*, II. 1. 162. Ford.: Kardos László.

²⁵⁴ *Accoucheur* – a szülő nő ellátása a 18. században egy időre férfifoglalkozás lett.

jellegét, illetve a politikai előrehaladást, a művészeteket stb. nem tekintenék e stúdiumok részeként. Röviden, ha nem tekintenék történelemnek azon egyének életrajzsorozatát, akik egy időre bekerültek a hírnév templomának egy-egy fülkéjébe, aztán aláhulltak az idő fekete, hullámozó folyamába, mely lassan görget mindent maga előtt az alaktalan semmibe, melynek örökkévalóság a neve. Mert lehet-e alaknak nevezni azt, „minek alakja nincs?”²⁵⁵

Ha a nők rendszeresebb neveltetésben részesülnének, különböző szakmákat is gyakorolhatnának, ami sokukat megmentene a közönséges értelemben vett és legális prostitúciótól. Akkor nem a társadalmi pozíciójuk biztosítása érdekében mennének férjhez, ahogy a férfiak igyekeznek kormánytiszségeket szerezni maguknak, s vállalnák az új pozíciójukból eredő kötelességeket is. Attól, hogy maguk gondoskodnak a saját ellátásukról – ami nagyon is tiszteletreméltó törekvés! – biztosan nem sülyednének olyan mélyre, mint a szerencsétlen, magukra hagyott nők, akik prostitúcióból tartják el magukat. Mert nem a kalaposlányok és a varrónők alkotják-e a következő társadalmi réteget? Az a néhány foglalkozás, amely nők számára jelenleg is hozzáférhető, általában távolról sem biztosítja személyes méltóságuk sértetlenségét, inkább nagyon is alávetett pozícióba helyezi őket. Ha egy nő színvonalas oktatásban részesült, aminek alapján nevelőnőként vállalhatja egy-egy családnál a gyermekek ellátását, nem fogják a fiúk paptanáraival egyenlő szinten kezelni, holott a fiúk házitánítójával sem bánnak úgy, hogy tanítványaikban tiszteletet ébresszenek iránta, a tanító személyes kényelméről most nem is beszélve.²⁵⁶ Az úrilányként nevelt nőket felkészületlenül éri az olyan megalázó helyzetek, amelyekbe később a szükség gyakran beletaszítja őket. Keveset tud az emberi szívről az, akinek meg kell magyarázni, hogy semmi olyan fájdalmasan nem finomítja az érzékenységet, mint egy ilyen pozícióvesztés.

Az ilyen nők közül néhányat a kifinomultságból eredő jó ízlés visszatart a férjhez menéstől, másoknak pedig nincs lehetőségük, hogy ekkora árat fizessenek a szolgálat elkerülésének érdekében, s vajon

²⁵⁵ *Elveszett Paradicsom*, Milton 1978, II. 666–667.

²⁵⁶ Mary Wollstonecraft nevelőnőként dolgozott egy angol-ír arisztokrata családnál 1786 augusztusától 1787 augusztusáig.

nem terheli-e nagy felelősség a kormányzatot, amiért ennyire nem törődik a lakosság felének boldogulásával, és nem gondoskodik a becsületes, független szellemiségű nőkről tiszteletre méltó pozíciók betöltésére bátorítván őket? De hogy a személyes éreynből közhasznú előny származhasson, biztosítani kellene a nők számára is, akár férjezettek, akár nem, az önálló polgári létezés lehetőségét, vagy továbbra is látnunk kell, hogy hervadnak el fájdalmasan kifinomult nők a meg nem érdemelt lenézettség következtében, „mint az ekevas élettől megsebzett lilomszál.”

Elszomorító tény, de a civilizáció áldásos hatásának az lett a következménye, hogy a leginkább tiszteletre méltó nők, akik a legzsarnokibb iga alatt élnek, ha csak nem rendelkeznek mindkét nemet figyelembe véve az átlagos értelmi adottságokat jóval meghaladó intellektuális képességekkel, megvetés tárgyává válnak. Hány nő fecsegni el az életét kielégítetlenül, aki orvoscént praktizálhatna, vagy egy gazdaságot, esetleg boltot vezethetne, és szálegyenesen állhatna saját szorgalmától megtámogatva, ahelyett, hogy az érzékenység túl bőven hullott harmatának súlyától lehorgasztja fejét, amitől szépsége lassan elhalványul, holott annak előtte ugyanez a harmat adott fényt orcájának. Nem is vagyok biztos benne, hogy a sajnálat és a szépség tényleg olyannyira rokon, ahogy a költők gondolják, mert ritkán tapasztalom, hogy egy nő magatehetetlensége túl nagy együttérzést váltana ki, ha csak nem nagyon csinos az illető, és a szájalom talán valóban a szerelem kezére játszik, vagy a kéj előhírnöke.

Mennyivel tiszteletreméltóbb a megejtő társasági szépségnél az a nő, aki valami kötelesség elvégzése révén megkeresi magának a kenyeret. Szépséget mondtam! Olyannyira tisztában vagyok az erkölcsi tisztaság szépségével, és egy fegyelmezett gondolkodású lény szenvedélyeit harmonikus összhangba rendező lelki szépséggel, hogy szégyellem magam, amiért a hasonlatot leírtam, de fájdalommal kell látnom, milyen kevesen törekszenek erre a tiszteletreméltó magatartásra úgy, hogy kilépnek az örömök szédítő forgatagából vagy elmenekülnek a tunya szélcsend elől, amely, ha rátelepszik a jóra való nőkre, teljesen eltompítja az értelmüket.

Ők azonban büszkék a gyengeségükre, s elvárják, hogy védelmezzék és kíméljék meg őket minden gondtól, minden kemény erőfe-

szítéstől, amely méltóságot adhatna a gondolkodásuknak. De ha ez a sors végzése, hogy ők maguk akarják jellegtelenné és megvetésre méltóvá tenni magukat, édesdeden „elpocsékolni életüket”, fogadják el azt is, hogy miután a szépségük elhervad, rájuk se néz senki, mert a legszebb virágnak is az a sorsa, hogy egy ideig csodálattal szemléljék, majd ugyanaz a kéz, amely leszakította, gondtalanul a szemétdombra hajítsa. A legjobb akarattól vezérelve nagyon szeretném, ha nőtársaim elgondolkoznának ezen egy kicsit. De attól tartok, meg se hallják az igaz szót, amelyet sok-sok szenvedő szív számára saját tapasztalata drága áron bebizonyított már. Mert nem szívesen mondanak le a rangjukhoz és nemükhöz kapcsolódó előjogokról az ember előjogai kedvéért. Az ember előjogai azonban nem járnak senkinek, aki nem teljesíti a hozzájuk fűződő kötelességeket.

Véleményem szerint azoknak az íróknak a legnagyobb a haszna, akik együttérzést keltenek az emberben az ember iránt, függetlenül annak pozíciójától vagy tettettetett érzelmeinek kellékeitől. Nagyon szeretném, ha sikerülne meggyőzőnöm az értelmes férfiakat megállapításaim igazáról, és rá tudnám bírni őket, hogy higgadtan fontolják meg szavaimat. Az értelmükre apellálok és mint embertársuk, a nemem nevében kérem őket, fordítsanak egy kis figyelmet a nők szívére. Bár rábírhatnám őket, hogy segítsenek társuknak velük egyenrangúvá válni, hogy nőjük *segítő társukká* lehessen!

Ha a férfiak nagylelkűen leoldanák láncainkat és megelégednének a szolgálai engedelmesség helyett azzal, hogy észszerű szövetségre lépünk velük, sokkal figyelmesebb leányokat, sokkal szeretőbb nővéreket, sokkal hűségesebb hitveseket és sokkal intelligensebb anyákat nyernének bennünk, egy szóval, sokkal jobb állampolgárokat. És egy derék férfi lelki békéjét nem zavarná meg újra és újra feleségének okatlan hiúsága, s a kicsinyeket sem küldenék egy idegen mellére, miután sose találtak otthonra az anyjukén.

10. fejezet

Szülői szeretet

A szülői szeretet a visszás önszeretet talán legelfogultabb formája. Nekünk nincs két külön szavunk, mint a franciáknak, hogy megkülönböztessük a természetes és észszerű vágyat a gyengeség tudatlan számításától.²⁵⁷ A szülők gyakran a lehető legállatiasabb módon szeretik gyermekeiket, és minden viszonylagos kötelességet feláldoznak, hogy segítsék előrejutásukat a világban. Hogy segítsék – ilyen az elvtelen előítéletek visszássága – azoknak a boldogulását a jövőben, akiknek jelenlegi helyzetét végtelenül megkeserítik a zsarnoki hatalomgyakorlás túlkapásaival. A hatalom mindig hűséges alapelvehez, akár milyen formában jelenjék is meg, mindig ellenőrzés vagy rákérdezés nélkül érvényesül. A trónja egy sötét szakadék felett terpeszkedik, melyet nem szabad szemnek kutatnia, nehogy a levegőre támaszkodó építmény a vizsla tekintettől aláhulljon. Minden zsarnok jelszava az engedelmesség, a feltétel nélküli engedelmesség, és minthogy „jobb a kettős biztosíték,”²⁵⁸ az egyik zsarnokság mindig támogatja a másikat. A zsarnokok azonban remeghetnek majd, ha az ész lesz a kötelesség mércéje az élet minden vonatkozásában, mert akkor a fény addig emelkedik, míg fel nem virrad a nap teljes fényében. És amikor az felvirrad, hogy mosolyognak majd az emberek a mumusokon, akiktől úgy megrémültek a tudatlanság éjjelén, vagy a félénk kérdésfelvetés hajnalán.

A szülői szeretet sokak szerint nem más, mint alkalom, hogy zsarnokoskodjunk ott, ahol büntetés nélkül tehetjük, mert csak a jók és bölcsek elégednek meg olyan tisztelettel, ami bírja a kritikát. A jók és

257 MW: *L'amour-propre* és *l'amour-de-soi-meme* [sic]. A megkülönböztetés Rochefoucauld-tól származik, pontos meghatározását Rousseau adta a *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes* c. művében. *Amour de soi*: önfenntartási ösztön, *amour-propre*: önmagunknak versengésen alapuló összehasonlítása másokkal.

258 Shakespeare: *Macbeth* IV. 1. 83. Ford.: Szabó Lőrinc.

a bölcsek meggyőződése, hogy joguk van ahhoz, amihez ragaszkodnak, nem tartanak az ész ellenőrzésétől vagy a kérdések alapos, a természeti valósághoz folyamodó átvizsgálásától, mert szilárdan hisznek benne, hogy minél felvilágosultabb az emberi ész, annál mélyebb gyökeret eresztenek benne az igaz és egyszerű elvek. Nem érik be szűkségmegoldásokkal, és nem fogadják el, hogy ami metafizikailag igaz, az a gyakorlatban lehet téves is,²⁵⁹ de elutasítják az egy-egy pillanatra érvényesnek tűnő ötleteket is, s addig várnak türelemmel, amíg az idő nem szentesíti azt, ami tényleg új, a sziszegő önzést és irigységet pedig elhallgattatja.

Ha az embernek megkülönböztető képessége, hogy mérlegelje a múltat és a kontempláció felvillanó fényénél behatoljon a jövőbe, el kell ismernünk, csak nagyon kevesen képesek élni ezzel a képességgel. Mindent, ami új, az emberek nagy része tévedésnek gondol, és minthogy nem tudnak különbséget tenni a lehetséges és a fantasztikus között, félnek, ahol a félelemre semmi ok. Elmenekülnek az ész fénye elől, mintha az valami zsarátnok volna, közben pedig a lehetséges határait soha nem határozta meg senki, hogy az energikus feltaláló kezének nehogy korlátot szabjon.

A nők pedig, akik minden helyzetben előítéletek rabjai, nagyon ritkán képesek felvilágosult anyai szeretettel szeretni, mert vagy elhanyagolják a gyermekeiket, vagy túlzó odaadással elrontják őket. Sok nő gyermekei iránti szeretete állatias, ahogy már korábban megfogalmaztam, mert a humánus minden szikráját kioltja. Ezek a Rebekák mindent feláldoznak, az igazságosságot és az igazat is beleértve, és saját gyermekeik kedvéért megszegik a legszentebb kötelességeiket, megfélelvezve az általános kapcsolatról, amely a földön élő emberek összességét egymáshoz kapcsolja.²⁶⁰ Az ész pedig mintha azt mondaná, hogy azoknak, akik engedik, hogy egyetlen kötelesség vagy érzelem

259 Wollstonecraft ironikusan Burke-re utal, aki az elvont erkölcsi elvek helyett a hagyományok, az „öröklött bölcsesség” tiszteletben tartását helyezi előtérbe. „A társadalom nem működhet az öröklött bölcsesség tiszteletben tartása nélkül, ez teszi ugyanis lehetővé az észszerű tervezést: bizonyos mennyiségű előítélet feltétlenül hasznos, amennyiben kiszámíthatóvá teszi az egyes cselekedetek következményeit.” Kontler László: „Bevezetés”. Burke, *Töprengések*, 47. old.

260 Rebeka, Izsák felesége, segít kedvesebbik fiának, Jákóbnak megszerezni az elsőszülöttnek járó atyai áldást: a cselszövő anya prototípusa.

felfalja az összes többit, nincsenek elég erőteljes értelmi és érzelmi képességei, hogy annak az egynek lelkiismeretesen eleget tegyenek. Így aztán az az egy is elveszíti a kötelesség tiszteletreméltó arcát, és a szeszély fantazmagórikus alakját veszi fel.

Minthogy a gyermekek ellátása születésüktől az egyik szent kötelesség, amelyet a természet a nőkre osztott ki, ez az egy kötelesség, ha helyes megvilágításban szemlélnénk, igen erőteljes érveket sorakoztatna fel a női értelem kifejlesztésének szükségessége mellett.

A gyermek értelmének kiművelését nagyon korán kell elkezdni, a kedélyvilága pedig különösen körültekintő figyelemre szorul – olyan figyelemre, amelyre olyan nők nem képesek, akik csak azért szeretik a gyermekeiket, mert azok történetesen az övék, és a pillanatnyi érzelmeiken nem mennek túl, hogy e kötelesség alapját megértsék, és nem képesek adni. A gyermekeikhez fűződő, érzelmileg meghatározott viszonyukban az észnek ez a teljes hiánya készteti a nőket leginkább a szélsőséges magatartásra, vagyis hogy természetellenesen viszonyuljanak a gyermekeikhez, a lehető legoktalanabbul szeressék vagy teljesen elhanyagolják őket.

Ahhoz, hogy egy nő jó anya legyen, elég okosnak kell lennie és rendelkeznie kell szellemi függetlenséggel, amely ritkán van meg a nőkben, hiszen szüntelenül azt tanítják nekik, hogy teljességgel hagyatkozzanak a férjükre. Az alázatos feleségek általában ostoba anyák, akik elvárják gyermekeiktől, hogy őket jobban szeressék, mint az apjukat, és titokban az ő pártjukat fogják az apa ellen, akit úgy állítanak be, mint fenyegető jelenlétet a családban. Ha büntetésre kerül sor, bár a gyermek az anyja ellen vétkezett, az apától várják el, hogy minden esetben kimondja az ítéletet és a fenytést végrehajtsa. Erről a témáról azonban majd akkor beszélek bővebben, amikor az otthoni neveltetésről lesz szó. Most csak azt szeretném hangsúlyozni, hogy hacsak a nők értelmét nem pallérozzák kellőképpen, hacsak nem engedik meg nekik, hogy saját viselkedésüket maguk irányítsák, amitől megerősödne jellemük, sose lesznek elég okosak és sose tudják saját vérmérsékletüket annyira kézben tartani, hogy képesek legyenek gyermekeiket megfelelően irányítani. Az anyai érzések nem is érdemlik meg ezt a nevet, ha nem késztetnek egy anyát arra, hogy maga szoptassa kicsinyeit, mert ennek a kötelességnek a teljesítése nemcsak az anyai,

de a gyermeki szeretetet is képes elmélyíteni. A férfiaknak éppúgy, mint a nőknek, senkire át nem ruházható feladata, hogy teljesítsék a kötelességeiket, amelyek kialakítanak a gyermekben minden olyan érzelmet, mely megóvjá majd a bűntől. A természetes kötődés, ahogy nevezni szokták, véleményem szerint nagyon gyenge kötelék. Az igazi érzelmek a kölcsönös szimpátia állandó gyakorlásán keresztül erősödnek meg, és vajon milyen együttérzést gyakorol az anya, aki kiadja a gyermekét szoptatós dajkának, majd csak azért veszi vissza, hogy iskolába küldhesse?

Anyai érzelmei kiélésében a gondviselés a nőt ellátta valamivel, ami pótolja a szerelmet, mikor a szerető már csak barát, és a felfokozott csodálat helyét a kölcsönös bizalom veszi át. Ilyenkor a gyermek finoman megfeszíti a szülők közötti, lazuló köteléket, és az együtt vállalt gondok új kölcsönös szimpátiát alakítanak ki. De egy gyermek, bár a szeretet bizonyítéka, nem tudja felszikkasztani a szülők közötti érzelmeket, ha mindketten beérik azzal, hogy fogadott cselédekre bízzák az ellátását. Azok pedig, akik alkalmazottakra ruházzák át saját kötelességüket, ne zúgolódjanak, ha nem kapnak semmi jutalmat a kötelesség teljesítéséért – a gyermeki kötelességtudatot ugyanis a szülői szeretet érleli meg.

11. fejezet

A szülők iránti kötelességek

Mintha az emberekben volna valami tunyaság, és gondolkodás helyett inkább a szokásjogra hagyatkoznak, a kötelességeket pedig önkényes alapelvekre vezetik vissza. A királyok jogait egyenes ágon a királyok Királyától eredeztetik, s a szülők jogait az ősszülőkötől.

Vajon miért megyünk vissza a múltba az elvekért, mikor azoknak alapja nem változik és ugyanolyan súllyal esik latba ma is, mint ezer évvel ezelőtt, se kisebbel, se nagyobbbal? Ha a szülők teljesítik a kötelességüket, igényt tarthatnak gyermekeik hálájára, és szent joguk elvárni tőlük a hálát, de kevés szülő hajlandó így megszerezni utódai tiszteletteljes szeretetét. Vak engedelmességet követelnek tőlük, mert az észszerű szófogadást nem képesek kiérdemelni, és hogy még inkább kötelező érvényűvé tegyék a feltétlen engedelmességet, misztikus, ájtatos ködbe burkolják a legönkényesebb elveket, mert mi másnak tekinthetnénk a vak kötelességet, aminek nevében a gyermekek kénytelenek engedelmeskedni két romlott, erélytelen lénynek, csak mert azok annak idején engedelmeskedtek egy vak ösztönnek.

A kölcsönös kötelesség, mellyel szülő és gyermek tartozik egymásnak, pár szóval meghatározható. A szülő, aki megfelelően gondoskodik a gyermekéről, mikor az kiszolgáltatott helyzetben van, joggal elvárja ugyanazt a figyelmet, amikor az előrehaladott kor gyengesége elhatalmasodik rajta. De alárendelni egy racionális lényt valaki más pusztá akaratának, amikor az már nagykorú és elvárható tőle, hogy maga vállalja a felelősséget tetteiért a társadalom előtt, könyörtelen és megindokolhatatlan kiterjesztése a hatalomnak, ami valószínűleg éppolyan káros hatással van az erkölcsökre, mint a vallási rendszerek, melyek nem ismerik el a jó és rossz létezését, hacsak nem az isteni akaratban.

Sose tapasztaltam, hogy olyan szülőket, akik az átlagosnál komolyabb figyelmet fordítottak gyermekeikre, semmibe vettek volna. Ellenkezőleg, a korán kialakult megszokást, hogy szinte észrevétlenül

tiszteletre méltó szülei véleményére támaszkodik, a növekvő gyermek még azután se tudja egykönnyen lerázni, miután beérett a saját értelme, s észreveszi, hogy az apja nem a világ legbölcsebb embere. Egy racionális embernek meg kell acéloznia magát az ilyen gyengeség ellen – mert gyengeségről van szó, még ha hozzá is szokták illeszteni a szeretetreméltó jelzőt –, az oly gyakran emlegetett abszurd kötelesség ugyanis, ami szerint pusztán azért kell engedelmeskednie szüleinek, mert ők a szülei, gúzsba köti az értelmét, és egyenesen arra készíti fel, hogy majd alázatosan vesse alá magát minden hatalomnak, kivéve saját esztét.

Véleményem szerint a szülők iránti kötelesség két fajtáját lehet megkülönböztetni, a természetes és a járulékos kötelességet.

A szülő, aki nagy gondot fordít gyermeke szívének kifinomítására és értelmének kifejlesztésére, megadja a kötelesség teljesítésének méltóságát, mely átjárja az egész élővilágot, s amit csak az ész képes megadni. Ez a humánus szülői szeretet, s messze megelőzi a természetes ösztönös vonzódást. Egy ilyen szülő megérdemli a legszentebb barát minden jogát, és tanácsa érdemes rá, hogy gyermeke komolyan megfontolja, még akkor is, amikor már rég elhagyta a gyermekkort.

Ami a házasodást illeti, ha a fiú elmúlt huszonegy éves, a szülőnek nem volna szabad jogot formálnia rá, hogy beleszóljon vagy bármi okból megtagadja hozzájárulását fia tervbe vett házasságához, de a huszonegy éven át tartó gondoskodás viszonzást érdemel, s épp ezért a fiúnak meg kellene ígérnie, hogy nem nősül meg két-három éven belül, ha választottja nem nyeri el legjobb barátjának elismerését.

A szülők iránti tisztelet az általános gyakorlatban azonban sokkal alantasabb elv alapján működik: végső soron nem több, mint a vagyoni önző tisztelete. Aki vakon szót fogad apjának, csakis gyengeségből teszi, vagy olyan megfontolásból, amely aláássa az ember jellemét.

Az, hogy elnézzük, mint járja be számtalan megnyomorító formában a szenvedés világunkat, a szülők nemtörődömségének következménye, holott ők ragaszkodnak legmakacsabban ahhoz, amit természetes joguknak neveznek, pedig a természetes jog aláássa az ember született jogát, hogy saját belátása szerint cselekedjék.

Gyakran volt alkalmam megfigyelni, hogy a rest, gyenge jellemű emberek önkényes előjogokat igyekeznek érvényesíteni, mégpedig a

kötelességeik elhanyagolásával egyenes arányban, holott ezeknek az előjogoknak a kötelességek teljesítése adna létjogosultságot. Lényegében a józan ész, vagy a tudatlan gyengeségben működő önvédelmi ösztön készteti erre őket, s ahhoz hasonlít, ahogy a halak ösztönösen felkavarják úszásukkal az iszapot a folyóban, hogy elbújjanak támadójuk elől ahelyett, hogy bátran szembeszállnának vele a tiszta vízben.

A szokásjog különböző néven nyilvántartott hívei kimenekülnek az érvelés tiszta folyamából, és igyekeznek megbújni a sötétségben, amely a feltételezések szerint – a fenséges költészet nyelvén szólva – a Mindenható trónusa körül lebeg, s mernek fenntartás nélküli tiszteletet követelni, amely csak az Ő kifürkészhetetlen útjainak jár. De nehogy elbizakodottnak gondoljon bárki is: a sötétség, amely elrejtí elölünk az Istent, csak a spekulatív igazságokat fogadja be. A morális igazságokat soha nem tudja elsötétíteni, azok tisztán fénylenek, mert az Isten világosság,²⁶¹ és alkatunk természetének megfelelően soha nem követeli meg olyan kötelesség teljesítését, melynek észszerűsége nem világlik fel előttünk, amint kinyitjuk szemünket.

Meg kell adni, a magas pozícióban élő, rest szülő könnyen el tudja érni, hogy gyermeke tiszteletet mutasson iránta. A kontinensen a nők még inkább alárendeltek családjuk véleményének, akiket nem érdekel, gyermekeiknek mire van hajlama, s eszükbe se jut gondoskodni róla, hogy hiúságuk szegény áldozatai elfogadható körülmények között nevelkedjenek. Jól ismert, hogy mindebből mi következik: kötelességtudó leányaikból házasságtörő asszonyok lesznek, akik, ha rájuk kerül a sor, ugyanígy elhanyagolják majd gyermekeik nevelését, s azoktól hasonló engedelmességet fognak megkövetelni, mint amit tőlük elvártak.

Tény, hogy a leánygyermekek minden országban túlságosan kiszolgáltatottak szüleik akaratának, s kevés az a szülő, aki így szólna gyermekéhez, bár az ég ilyen észszerűen igazgatja az egész emberi fajt:

– A saját érdekedben áll, hogy amíg magad nem tudod megítélni a dolgokat, az én tanácsaim szerint cselekedj: a Mindenható Atya mély szeretetet ültetett el bennem, hogy vigyázva szolgáljam az érdekei-

261 Ján 1, 5.

det, amíg az értelméd ki nem bontakozik. Amikor azonban a gondolkodásod eléri a teljes érettséget, csak akkor engedelmeskedj, vagy helyesebben, tartsd tiszteletben véleményemet, ha az megegyezik azzal, amit az értelméd sugall.

A szülők iránti szolgálattelkü alázat elsorvaszt minden intellektuális képességet. Mr. Locke igen bölcsen állapította meg, hogy „ha a gyermekek gondolkodását túlságosan visszafogjuk és megfékezzük, ha túl szigorú kézzel igyekszünk szellemüket korlátozni és szabályozni, el fogják veszíteni minden kíváncsiságukat és szorgalmukat.”²⁶² Ez a szigorú kéz a magyarázat bizonyos mértékig a nők gyengeségére, mert a szülők a leányaikat különböző okoknál fogva sokkal inkább féken tartják, mint a fiaikat. A kötelességet, amit elvárnak tőlük, mint a nőknek önkényesen előírt minden kötelességet, inkább az illendőség, az etikett iránti tisztelet diktálja, semmint a ráció. A szülők iránti szolgálai engedelmességre szoktatva, jól felkészülnek a házasságban rájuk váró szolgasorsra. Mondhatják erre olvasóim, hogy nem minden nő él úgy, mint egy szolga a házasságban. Ez igaz, de ha nincs alárendelve, zsarnoki hatalmat gyakorol. Mert racionális szabadságról szó sincs: az abszolút uralkodók kegyenceinek befolyásához hasonlóan törvénybe nem foglalt hatalmat gyakorol, amihez általában alávaló eszközökkel jut hozzá. Álmomban sem jutna eszembe, hogy azt állítsam, minden fiú-, illetve leánygyermeket szolgasorban tartanak, csak azt szeretném hangsúlyozni, hogy amennyiben arra kényszerítik őket, hogy vakon rendeljék alá magukat a szülői tekintélynek, képességeik elkorcsosulnak, kedélyük pedig dölyfös vagy alázatos lesz. Azt is sajnálattal kell megállapítanom, hogy a szülők, akik restségükben valami képzelt privilégiumot tulajdonítanak maguknak, elfojtják az ész első halvány felvillanásait, s ugyanakkor a kötelességet, amit oly nagyon igyekeznek a gyermekeikre erőltetni, megfosztják minden értelmétől, mert nem ügyelnek rá, hogy arra az egyetlen alapra építsék, amelyen biztosan meg tud állni. Ugyanis, ha a kötelesség nem tudásra épül, nem képes eléggé megerősödni, hogy a szenvedély viharainak ellenálljon, vagy megakadályozni, hogy az önszeretet csöndben kiszívja minden erejét. De nem azok a szülők adják a legbiztosabb bizonyítékát a gyer-

262 John Locke: *Some Thoughts Concerning Education* (1683), article 46, 2.

mekeik iránti szeretetnek, vagy helyesebben szólva, azzal, hogy kötelességüket teljesítették, nem azok a szülők adtak lehetőséget arra, hogy a szimpátia és érzékenység gyakorlásának eredményeként a szívükben meggyökeresedjen a természetes szülői szeretet, nem az öntelt büszkeségtől eltelt szülők, akik erőszakosan megkövetelik, hogy gyermekük vesse alá magát az akaratuknak, csak mert az az ő akaratuk. Épp ellenkezőleg, azok a szülők, akik jó példát mutatnak, akik türelmesen kivárvák, amíg a példa hatni kezd, szinte mindig elérik, hogy magától megjelenjen gyermekükben a folyamat eredménye, a szülők iránti tisztelet.

Nem lehet a gyermekeket elég korán megtanítani rá, hogy az észnek engedelmeskedjenek – ez az igazi meghatározása a legfontosabb tennivalónak, melyet Rousseau hangoztatott anélkül, hogy meghatározta volna. Mert behódolni az észnek annyit tesz, mint behódolni a dolgok természetének és az Istennek, aki azért teremtette a dolgokat olyannak, amilyenek, hogy lehetővé tegye az ember valódi érdekének érvényesülését.

Vajon miért kell a gyermekek gondolkodását visszafogni épp, amikor kezdene kibontakozni, csak hogy teret adjunk szüleik restségének, akik ragaszkodnak szülői előjogaikhoz anélkül, hogy hajlandóak lennének megfizetni helyzetüknek a Természet által megszabott árát? Már volt alkalmam korábban kifejtetni, hogy minden jog kötelességeket von maga után, és azt hiszem, teljes joggal következtethetünk arra, hogy aki nem teljesíti kötelességeit, eljátssza a jogait is.

Beismerem, könnyebb parancsolni, mint érvekkel rávezetni. De ebből még nem következik, hogy a gyermekek ne értenék meg, miért várják el tőlük, hogy bizonyos dolgokat rendszeresen ugyanúgy csináljanak, mert néhány egyszerű viselkedési elvhez való ragaszkodás eredményeként jut a szülő lassacskán az egészséges befolyás birtokába, melynek segítségével irányítani tudja gyermeke gondolkodását. És ez a befolyás akkor lesz valóban erőteljes, ha némileg megszelídíti a gyermek szívéhez ható szeretet egyenletes melege. Mert úgy gondolom, általánosságban kimondható, hogy a szeretet, amit a gyermekből kiváltunk, hasonlatos ahhoz, amit mi magunk nyújtunk neki, úgyhogy a természetes érzelmi kötődések, melyekről általában feltételezik, hogy függetlenek az éstől, sokkal szorosabb kapcsolatban állnak az

ítélőerővel, mint gondolni szokás. Mi több, hogy még egy bizonyítékát felsoroljam, milyen nagy szükség volna a nők értelmének kiművelésére, meg kell említenem, hogy ha csak a szívből táplálkoznak az érzelmi kötődések, általában esztelenül szeszélyesek.

A szülői tekintély következetlen alkalmazása a legfontosabb tényező, ami megrontja a gondolkodást, s ennek a kiszámíthatatlanságnak a hatása súlyosabb a lányok esetében. Azoknak az akarata, akik soha nem tűrik, hogy akaratukat megkérdőjelezzék, hacsak éppen nincs nagyon jó kedvük, s ennek megfelelően kissé lazítanak, szinte mindig észszerűtlen. Hogy elkerüljék az összeütközést szüleik önkényes tekintélyével, a lányok nagyon hamar elsajátítják a leckét, amit majd a férjükön fognak gyakorolni. Sokszor tapasztaltam, hogy egy ingerlékeny kis missz képes az egész családot sakkban tartani, amíg a mama dühe valami véletlen felhőből újra elő nem tör, például mert a komorna elrontotta a frizuráját, vagy mert előző este a kártyán több pénzt vesztett, mint amennyit a férjének be szándékozott vallani, vagy valami más, a dühkitörésre alkalmat szolgáltató, hasonló nagyságrendű erkölcsi probléma miatt.

Miután volt alkalmam több ilyenfajta dühkitörést végignézni, szomorúan gondolkodtam el a nők helyzetéről, s arra a következtetésre jutottam, hogy ha az első érzelmi kötődésük tévútra vezeti őket, vagy összeütközésbe kerül a kötelességeikkel, a kötelességeiket szeszélyek vagy szokások fogják meghatározni, s ahogy telnek az évek, később sem várhatunk tőlük sokat. Hogyan segíthetne egy tanító ezen a bajon? Hiszen, ha szigorú elvek alapján tanítaná meg nekik, hogy miben áll az erény, arra is rávezetné őket, hogy a szüleik megvetésre méltó emberek. De arra se lenne helyes megtanítani őket, hogy legyenek tekintettel a szülők gyengeségeire, mert minden ilyen engedmény elvesz az ész erejéből, és még engedékenyebbé teszi őket saját gyengeségeik iránt. Az érett kor egyik legfenségebb erénye a képesség, hogy magunkat szigorúan ítéljük meg, másokat meg elnézően. De a gyermekeket csak az egyszerű erények elsajátítására kell ránevelni, mert ha túl korán megtanítjuk nekik, hogy tegyenek engedményeket a szenvedélyeknek és a viselkedési szokásoknak, lassan elhomályosodnak előttük a szempontok, amelyek alapján saját viselkedésüket

kellene megszabniuk, és épp olyan igazságtalanná válnak, mint amilyen elnézőek lesznek.

A gyermekek és a gyenge emberek érzelmi odaadása mindig önzésből fakad: nem az érdemeik miatt szeretik a rokonaikat, hanem mert azok szeretik őket. Amíg a tisztelet és a szeretet az első érzelmi kötődésekben nem kapcsolódik egymáshoz, és az ész nem jelenik meg mint az első kötelesség alapja, az erkölcsiség megbotlik a küszöbön. Amíg a társadalom felépítése alaposan meg nem változik, arra kell számítanunk, hogy a szülők ragaszkodni fognak hozzá, hogy gyermekeik vakon engedelmeskedjenek nekik, csak mert ők ezt várják el tőlük, s mindent meg fognak tenni, hogy e hatalmukat isteni jogként állítsák be, ami nem tűri az ész próbáját.

12. fejezet

A közoktatási rendszerről²⁶³

A magánúton történő tanulásra fordított gondos figyelem gyümölcsöző hatása mindig nagyon korlátozottan érvényesül, és a szülő, aki valóban saját maga fekszik neki a feladatnak, valamennyire mindig csalódni fog, amíg az oktatást nem kezelik országos szinten központi problémaként. Senki nem tud elvonulni a sivatagba a gyermekével, de ha el is tudna, nem képes visszaváltozni gyermekké, s egy kisgyermeknek, illetve nagyobbacska leánynak vagy fiúnak nem tud megfelelő barátja vagy játszótársa lenni. Azok a gyermekek, akiknek élete kizárólag felnőtt férfiak és nők társaságában zajlik, gyorsan eljutnak az idő előtti felnőttiség állapotába, ami leállítja szellemi és testi energiáik kibontakozását. Hogy adottságaik megfelelően fejlődhessenek, arra kell őket ösztönözni, hogy tanuljanak meg önállóan gondolkodni, aminek elősegítésére a legjobb megoldás, ha gyermektársaságba kerülnek, s a társaságot arra ösztönözzük, hogy együtt gondolkozzanak egy-egy probléma megoldásán.

A gyermek, aki ahelyett, hogy maga szedné össze a szükséges információt, mindig csak kérdez, majd passzívan a válasza hagyatkozik, szellemileg hamar eltunyul, és nem lesz később soha elég energiája, hogy ellustult agyát gyorsabb tempóra fogja. Korban hozzá illő társaságban ilyesmi nem fordul elő, különösen, ha a kutakodás tárgyát nem a felnőttek határozzák meg, még ha némileg irányítják is a téma kiválasztását, mert a felnőttek mindig túl gyors eredményt akarnak elérni, amivel gyakran tönkre teszik, ha kioltani nem is tudják a gyermekek képességeit. Ha egy gyermek szellemi előmenetelét egyetlen oktató társaságára korlátozzák, legyen az az oktató olyan éles eszű, amilyen csak lehet, az illető általában elsiet a képességek fejlesztését.

Minden érzelmi kötődés magját ifjúkorban kell elvetni. Az elismerő tisztelet, melyet a szülők iránt érzünk, nagyon más, mint a későbbi

²⁶³ Ezt a címet viselte Talleyrand előterjesztése az Alkotmányozó Nemzetgyűlésben. L. 1. jegyzet az Ajánlás után.

társadalmi kötődések, melyek, ahogy telik az idő, lassacskán az egyén boldogságává állnak össze. Ezek alapja az egyenlőség és az érzelmek összekapcsolódása, amelyet nem korlátoz az összeszólalkozások elkerülése érdekében gyakorolt óvatosság, és amely nem kényszeríti egyik felet sem, hogy alárendelje magát a másiknak. Akárhogy ragaszkodjék egy gyermek a szüleihez, mindig vágyik rá, hogy más gyermekekkel játszhasson, csacsoghasson, míg a szülei iránti tiszteletbe mindig vegyül némi félelem, ami, ha arra nem is tanítja meg, hogy kétszínűsködjék, de attól visszatartja, hogy elárulja kis titkait, ami az első lépés lenne a barátság és a bizalom kialakulása felé, vagyis a mindenre kiterjedő jóakarat előfeltételeinek megteremtése irányába. Ha egy gyermek felnőttek között nő fel, soha nem fogja elsajátítani a tisztalelkű, őszinte viselkedésmódot, amely csak azokban a fiatalokban alakul ki, akik gyakran vannak velük egykorúak társaságában, ahol ki merik mondani, amit gondolnak, mert nem félnek tőle, hogy megdorgálják őket nagyképűségük miatt vagy kinevetik őket ostobaságukért.

Az iskolákban manapság használt módszerek megfigyelése olyan mély hatást tett rám, hogy korábban a magánúton történő tanulás mellett tettem le a voksot. Később azonban felfigyeltem valamire, ami arra készítet, hogy ma már más fényben lássam a kérdést. Ma is úgy gondolom azonban, hogy az iskola jelenlegi formájában a bűn és ostobaság melegágya, és ami az emberi természetet illeti, azt ott kizárólagosan a csalárd önzés keríti hatalmába.

Az iskolában a fiúk rászoknak a falánkságra és a tisztálkodás elhanyagolására, s ahelyett, hogy megerősödne bennük a ragaszkodás a családhoz, rászoknak a szabados életmódra, ami tönkreteszi még kialakulatlan szervezetüket, megkeményíti a szívüket és eltompítja az értelmüket.

A bentlakásos iskoláknak már csak azért sem vagyok a híve, mert az állandó vágyakozás a vakáció után zavaros lelkiállapotot okoz. Az idő felében izgatott, várakozó remény uralkodik a gyermekeken, s amikor végre hazamehetnek, a vakáció kicsapongásban telik, és primitív kényeztetésben.

A magánúton történő tanulás esetében talán következetesebben lehet ragaszkodni a tanmenethez, mint ha az idő egy negyede valójában semmittevéssel telik, s legalább ugyanannyi honvágygal, illetve

reményteli előérzetekkel. Ha viszont a gyermekek otthon tanulnak, általában túl nagy jelentőséget tulajdonítanak saját fontosságuknak. Születésüktől megengedik nekik, hogy zsarnokoskodjanak a cselédség felett, és az aggodalom, melyet az anyák többsége éreztet is, akiket leginkább az érdekel, hogy fiascskájuk minél előbb elsajátítsa a jó házból való úriember viselkedésmódját, elfojtja a felnőtt férfi érényeit, még mielőtt azok igazán megjelenének. S mivel bevezetik őket a társaságba, mikor még tanulmányaikban kellene elmélyülniük, és férfiként kezelik őket, mikor még kisfiúk, hiú és elpuhult felnőtt lesz belőlük.

Egyetlen módja lenne elkerülni e két szélsőséget, melyek egyaránt káros hatással vannak az erkölcsiségre, ha ki tudnánk találni, hogyan lehetne összekapcsolni az iskolai és az otthoni tanulást. Hogy a gyermekekből állampolgárt képezzünk, két természetes lépésre lenne szükség, melyek együtt vezetnének az óhajtott célhoz. A családi érzelmek ugyanis megfelelően kialakulnának bennük az otthoni környezetben ahhoz, hogy később képesek legyenek a humánus együttérzés különböző árnyalatait átélni, ugyanakkor a gyermekeknek lehetősége lenne idejük nagy részét gyermektársaságban tölteni, egyenlőn az egyenlők között.

Még mindig örömmel emlékszem vissza a falusi iskolára, ahova, ha esett, ha fújt, a fiúk minden reggel elbandukoltak könyveikkel és, ha messze volt az iskola, ebédjükkel felszerelve. Már nem vezette az úrfit kézenfogva a cseléd, mert, miután elkezdett hosszú nadrágban és dolmányban járni, hagyták, hogy saját erejéből boldoguljon, s egyedül térjen este haza, hogy elmesélhesse szülei térdéhez dőlve aznapi hőstetteit. Apja háza volt az otthona, melyre később szeretettel gondolt vissza. Szívesen megkérdeznék néhány sikeres férfit, aki így nőtt fel, vajon egy-egy árnyékos út emléke, amely mentén annak idején a leckéjét magolta, vagy egy-egy lépcső a kerítésnél, ahol sárkányt hajtogatott meg a krikettütőjét javítgatta, nem alakított-e ki benne múlhatatlan szeretetet az otthoni táj iránt.

De van-e olyan fiú, aki örömmel emlékezne vissza az évekre, melyeket egy London melletti iskolába zárva töltött? Hacsak véletlenül nem emlékszik a szegény madárijesztőre, a tanársegédre, akit sikerült nemegyszer megaláznia, vagy a vándor lepényesre, akitől elcsent

egy-egy fánkot, amit pillanatok alatt benyelt feneketlen gyomrába. A bentlakásos iskolákban, akármelyikről legyen is szó, a fiatalabb fiúk egyetlen szórakozása a kicsik gyötrése, az idősebbeké az érzéki örö-
mök kergetése. Mi lehet nagyobb kárára az erkölcsi érzéknek ezekben a híres iskolákban,²⁶⁴ mint a zsarnokságnak és sunyi alázatnak a fiúk között kialakuló rendszere, valamint a merev formák szigorú betartása, amitől egy-egy szertartás nem több, mint üres bohózat. Mert mi várható egy fiatalembertől, aki azért vesz úrvacsorát, hogy ne kelljen büntetesként egy fél guinea-tól megválnia, amit később nyilván valami érzéki gyönyörűségre költ? A fiúk erőfeszítésük nagy részét arra fordítják, hogy kimódolják, hogyan lehetne elkerülni a kötelező istentiszteletet, ami nem csoda, mert az ügymenet monoton ismétlődése megfojtja a szertartás hajdani élő erejét. Ezek a szertartások döntő hatással lehetnének az erkölcsökre, de minthogy az istentiszteleten csupán az ajkak celebrálják az ünnepet, a szívek és a gondolatok távol maradnak, az Egyház, mint egy bank, akár kölcsönként is kiadhatná a purgatóriumban senyvedő lelkeket, vagy akár teljesen el is törölhetné ezeket az alkalmakat.

Az újjátástól való félelem ebben az országban azonban mindenre kiterjed. Rejtett félelem ez, a lusta házatlan csigák előrelátó óvatossága, akik nyálkájukkal megjelölve vigyázzák a belakott helyet, amire öröklött birtokként tekintenek. Csak esznek, isznak, mulatoznak, ahelyett hogy teljesítenék köteleességeiket, leszámítva néhány üres formulát, aminek alapján elnyerték a birtokot. Ezek az emberek ragaszkodnak a legkitartóbban az alapító akaratának tiszteletben tartásához, ők tiltakoznak leghangosabban minden reform ellen, mintha a reform az igazság sérelmére valósulna meg. Konkrétabban, a kollégiumok megőrizték a pápista idők nem egy örökségét, annak ellenére, hogy a protestáns *donok*²⁶⁵ látszólag fanatikusan ragaszkodnak az államegyház teológiájához. Hitbuzgalmukban azonban egy percre sem tévesztik szem elől a tudatlanság korában felgyűlt vagyont, melyet a babonás idők papjai kapartak össze annak idején. Nem, a maguk nemében

264 Mary Wollstonecraft 1786-ban pár napot az egyik híres magániskolában, az Eton College-ban töltött,

265 Egyetemi oktatók Cambridge-ben és Oxfordban.

eszesek ők:²⁶⁶ mint egy erődítményre, olyan tisztelettel tekintenek a tulajdonra vonatkozó preskriptív jogra, de, nehogy egyik reformációra jöjjön egy másik, és a szellem megölje a betűt, hagyják, hogy a lomha harang imára hívjon, mint azokban az időkben, amikor az ostya felmutatását az emberiség bűneiért való jóvátételnek tekintették. Ezek a pápista szokások a papság erkölcsére felettébb kártékony hatással vannak, mert az eltunyult tiszteletesek naponta kétszer vagy háromszor képesek ugyanazt a prédikációt elzengeni anélkül, hogy hinnének a hatásában, de úgy beszélnek róla, mint egy kötelességről, és talán már nem is tudják, mit jelent a kötelesség szó. A kollégiumok lelkészeinek vagy részt kell venniük minden istentiszteleten, vagy nem, a nagytiszteletű urak mindenestre hamarosan semmibe veszik magát az ígahirdetést is, holott annak fejében van módjuk nagyrészt semmittevással tölteni napjaikat. Elmormolják a prédikációt, mint valami adásvételi számítást, ahogy a korlátolt kisgyermek ismételteti, újra és újrakezdve, amit mondani akar, s az ígahirdetőből, amint lejön a szószekről és hozzálát a nem nagy tisztességgel megszolgált vacsorához, gyakran azonnal kibukik a kollégiumi ifjak stílusa.

Semmiből nem hiányozhat manapság nálunk annyira az áhítat, mint a székesegyházakban tartott istentiszteletekből, s nincs az egész országban még egy olyan gyenge elmékből álló csoport, mint akik ezt a gyermeteg rutineljárást szolgáltatják. A korábbi szertartásrend ijesztő csontvázát még mindig felmutatják, de minden ünnepélyességtől megfosztva, ami régen tápot adhatott a képzeteknek, ha a szívet nem is tisztította meg. A kontinensen a nagymise megrendítő szomorúságával és emelkedett gyöngédségével, mely olyan közel áll az áhítathoz, ha a fantáziának egyetlen szikrája is felcsillan benne, minden jelenlevő gondolkodására nagy hatást gyakorol. Nem mondom, hogy ezeknek az áhítatos érzéseknek nagyobb haszna van erkölcsi tekintetben, mint bármely más, az ízlés által jóváhagyott érzelemnek, azt viszont merem állítani, hogy az érzéki vágyakozásunkat kielégítő színpadi pompa hatása többet ér.

A nemzeti közoktatási rendszer kritikai mérlegelése során az ilyen megjegyzéseknek nagyon is megvan a helye, mivel az oktatási intéz-

266 Luk 16,18.

mények visszamaradt gondolkodású fenntartói úgy tesznek, mintha fáradhatatlanul védelmeznék a vallás ügyét. Vallás, ó, te tiszta forrása a vigasznak e siralomvölgyben! Hogy felkavarták az iszapot körülötted az elbizakodottak, akik méltatlanok hozzád, akik egyetlen szűk mederbe próbálják belekényszeríteni az Isten felé áradó élő vizeket – a létezés fenséges tengerét! Milyen lenne az élet a békesség nélkül, amelyet csakis az embervoltunkból fakadó, Isten iránti szeretet tud támasztani bennünk? Időnként minden földi ragaszkodás visszájára fordul s elősködni kezd a szíven, amelyből ered, és az ember gyakran durván elfojtja a jóakarat tiszta felbuzdulását, holott annak szabad akaratból nyújtott hálaáldozatként kellene felemelkedni Hozzá, akitől származunk, s akinek fényes arca elmosódottan visszatükröződik bennünk.

A magániskolákban²⁶⁷ azonban a vallás, az értelmetlen ceremóniákkal és oktalan korlátozásokkal a legbarátságtalanabb arcát mutatja: nem a dísztelen józanságot sugározza, amely egyszerre ébreszt tiszteletet és félelmet a hallgatóságban, hanem groteszk hatást kelt s viccek poénjának forrásául szolgál. Mert whistezés közben, a lapokra koncentrálna a hangulatot jó történetek és szellemes bemondások élénkítik, melyekkel gyakran azok sziporkáznak, akikkel a megaláztatás megesett, de képesek zsebre vágni a sértést, hogy a társaságban jó poénként villoghassanak a történetekkel.

Talán az egész királyságban sincs még egy olyan dogmatikus és konzervatív társulat, mint a vaskalapos despoták kara, mely az egyetemeken prelegál és a magániskolákban regnál. A vakációk pedig árthatmas hatással vannak a tanárok és a diákok erkölcsére egyaránt.²⁶⁸ A kapcsolat, melyet az előbbiek olyan szívesen ápolnak a nemesi családokkal, meghonosítja a saját családjukban is a hivatkozást és az esztelen költekezést, mert elkezdik majmolni a vidéki kúriák lakóinak életvitelét, amelyből rég kiveszett az egymás iránti kötelességek tisztelete vagy a hétköznapi örömök nyújtotta élvezet. A fiúk, akik nagy költségek fejében a tanárok és asszisztenseik házában élnek, soha nem idomulnak a tanáraikhoz, bár ebből a célból helyezik őket

²⁶⁷ Bentlakásos elit iskolák.

²⁶⁸ A *magániskolákban* a tanárok általában lelkészek is voltak egyben, Cambridge-ben és Oxfordban ugyanis a természettudományos, bölcsészeti és teológiai képzés akkor még nem különült el egymástól.

oda, mert a csöndben elfogyasztott vacsora és sietősen felhörpintett bor után elvonulnak, s máris valami gonosz tréfán jár az eszük, vagy nagy passzióval gúnyolódnak azok személyén és modorán, akikhez pár perccel korábban olyan szervilisen viszonyultak, s akikre szüleik képviselőiként kellene tekinteniük.

Lehet-e csodálkozni, hogy a fiúk, akiket hosszú évekre kizárnak a társadalmi érintkezésből, önzők és rosszindulatúak lesznek? Vagy hogy e szorgos lelkipásztorok homlokát előbb-utóbb püspöki süveg ékesíti?²⁶⁹

Mindenkit, az emberek minden osztályát megfertőzi a vágy, hogy úgy éljen, mint a náluk egy fokkal magasabb rangúak, s ebből a nemtelen becsvágyból csakis hitványság következhet. A leginkább lealacsonyító pozíciókhoz patrónusi pártfogáson át vezet az út, s az ifjak oktatóit általában éppen az ilyen pozíciókat betöltő, érdemdús férfiak közül szokták kiválasztani. Vajon ösztönözhetik-e tanítványaikat önzetlen érzelmekre olyanok, akiknek viselkedését szükségszerűen az a fajta okosság határozza meg, mely örökké az alkalmat lesi, hogy egy lépcsőfokkal magasabbra jusson?

A tanítómesterek legkevésbé sem foglalkoznak tanítványaik erkölcsi épülésével. Sokukat hallottam, amint kijelenti, ő azt vállalta, hogy latint és görögöt tanít, s kötelességét teljesítette is, mert néhány okos gyermeket felkészített az egyetemre.

Meglehet, néhány okos gyermek versenyhelyzetben és a fegyelmezettségének következtében jut be ezekbe az iskolákba, de az előmenetelük érdekében áldozatul esik sok más gyerek egészsége és erkölcsi fejlődése. A magániskolákban a nemesi családok és a gazdag polgárok gyermekei tanulnak, s merné-e bárki is azt állítani, hogy ezek nagy többsége olyan nagyon könnyen tanítható volna?

Nem szolgálja a társadalom üdvét, ha a többség rovására néhány csillogó eszű fiatalembert a leggondosabb oktatásban részesítünk. A nagy emberek általában megfelelő időeltéréssel szoktak megjeleníteni, ahogy a forradalmak kitörése is bizonyos intervallumokban történik, amikor megkísérlik visszaállítani a rendet és elűzni a felhőket az igazság arca elől. Ha azonban az ész és az erény nagyobb befolyással lenne a társadalomra, nem volna szükség ezekre az erős szelekre.

²⁶⁹ L. előző jegyzet.

A közoktatásnak, bármi néven is legyen meghirdetve, polgárokat kell nevelnie, de ha jó polgárokat akar nevelni, először ki kell alakítani a fiúkban és a fivéreken a családi érzéseket. Ez az egyetlen lehetősége a szív kitágításának, mert a társadalmi összetartozás érzésének éppúgy, mint a társadalmi erényeknek, a személy jelleméből kell kiindulnia, különben olyanok, mint a meteorok, melyek átszelik a sötét eget, és eltűnnek, miután megbámultuk őket.

Azt hiszem, kevés olyan ember érzett mély szeretetet az emberiség iránt, aki nem szerette a szüleit, a fivereit és nővéreit, sőt, kedvenc állatait, melyekkel gyermekkorában először játszott. A fiatalkori együttérzés gyakorlása alakítja ki az erkölcsi fogékonyságot, és ezeknek az első érzelmi kapcsolatoknak és viszonyoknak az emléke kelti életre a kapcsolódásokat, melyek később már az ész irányítása alá kerülnek. Ifjúkorunkban alakulnak ki a legszorosabb barátságok, miközben felgyúlnak és szelíden összekeverednek az éltető nedvek, vagyis a szív, mely már ekkorra kifinomodik, át tudja élni a barátságot, és lassan hozzászokik, hogy az örömhöz a tárgyat a testi étvágy kielégítésénél nemesebb célok elérésében keresse.

Annak érdekében, hogy az otthon és a családi örömök szeretetére ösztönözzük őket, a kisgyermekeknek tanulmányaikat otthon kell kezdeniük, mert az elvadult vakációk csak önértékből kedveltetik meg velük az otthonukat. Nemcsak, hogy nem járulnak hozzá a családon belüli érzelmi kapcsolatok kialakításához, de újra és újra megzavarják a tanulás menetét és a jellem fejlődésére vonatkozó minden számítást megghiúsítanak, köztük a mértékletesség kialakulását is. Mégis, ha a vakációt eltörölnék, ha a gyermekeket teljesen elszakítanák szüleiktől, erősen kétlem, hogy jobb polgárok válnának belőlük, ha feláldoznánk a felkészítéshez szükséges érzelmi kötődéseket, elfojtva a kapcsolatok erejét, amelyek a házasságot éppoly szükséges, mint amilyen tiszteletreméltó intézménnyé teszik. Ha azonban az otthoni taníttatás megnöveli a gyermekekben saját fontosságuk tudatát, vagy a családon belül elválasztja őket a többiektől, a problémát csak áthelyeztük, de meg nem oldottuk.

A fenti gondolatmenet visszavezet a témához, amelyről részletesen szólnék, egy bejárós iskolarendszer megteremtésének szükségességéről.

Ezeknek a bejárós iskoláknak állami intézményekként kell működniük, mert amíg a tanítók kénytelenek alávetni magukat a szülők kényének-kedvének, nem várhatunk komolyabb erőfeszítést tőlük, mint amivel elnyerhetik tudatlan emberek tetszését. Az elvárás például, hogy a tanító a gyermek képességeit bemutatandó küldjön a szülőknek valami mintát a tanuló munkáiból (amit aztán azok a vakáció alatt minden látogatónak meg tudnak mutatni²⁷⁰), többet árt, mint először gondolnánk. Hogy finoman fogalmazzak, a mintaszöveg legritkábban a gyermek saját produkciója, vagyis a tanító szemet huny a hazugság felett, vagy, hogy a szegény gép rendkívüli teljesítményt nyújtson, úgy felhúzza, hogy tönkremennek tőle a kerekek és a fokozatos fejlődés megszakad. Érthetetlen szavakkal tömik meg a gyermek memóriáját, hogy látványos legyen az előrehaladás anélkül, hogy az értelmet tiszta gondolatokkal gazdagítanák, holott csak az az oktatás nevezhető szigorú értelemben az ész pallérozásának, amely rávezeti a gyermekeket, hogyan kezdjenek el gondolkodni. Nem szabad hagyni, hogy a képzelet megrontsa az értelmet, mielőtt az megerősödött volna, különben megjelenik a hiúság, az eltévelyedés előfutára, mert tanulási előmenetelének bármilyen formában való mutogatása megrontja a gyermek erkölcsi jellemét.

Mennyi időt fecsérelnék el, hogy megtanítsák tanítványaikat fejből felmondani olyasmit, amit azok egyáltalán nem értenek! Közben pompázatos toalettükbe bújva ott szoronganak a padokban a mamák és elképedve hallgatják a papagáj-kórust, amely ünnepélyes hanghordozással, a tudatlanság és csacsiság pompájával kántálja az idegen szöveget. Az ilyen magamutogatás csak arra jó, hogy a hiúság fűрге kacsokkal behálózza az egész agyat, mert sem arra nem tanítja meg a gyermekeket, hogy folyamatosan tudjanak beszélni, sem arra, hogy finoman tudjanak viselkedni. Olyannyira nem, hogy ezeket a frivol jeleneteket együttesen a szerepjátzásra való felkészülésnek tekinthetjük, mert manapság már nemigen találkozhatunk egyszerű, félénk fiúcskákkal, bár jó ízlésű ember sose ütközött meg a lehető legtermészetesebb csetlő-botló szégyenlősségen e korai korban, amelyet az

270 MW: *Elsősorban a Londonban és környékén működő nagyszámú [disszenter] akadémiaira gondolok és a londoni kereskedők szokásaira.*

iskola és a társaságba való idő előtti bevezettetés pökhendiséggé és majomkodássá változtatott.

Azonban hogyan orvosolhatnánk ezeket a bajokat, amíg megélhetésük szempontjából a tanítók teljes mértékben a szülőktől függenek, s amikor oly sok iskola helyezi ki egyszerre a csalétkét, hogy felhívja magára a hiú apák és anyák figyelmét, akik szülői szeretetükben csupán arra törekednek, hogy a sajátjuk magasabbra jusson, mint a szomszéd gyermeke?

Hacsak valami rendkívül nagy szerencse nem éri, egy értelmes és lelkiismeretes férfi, amennyiben méltóságán alulinak érzi, hogy a mesterség titkos trükkjeivel megtévessze a könnyen félrevezethető szülőket, éhen hal, mielőtt sikerül elfogadható szintre fejlesztenie egy tanintézményt. Még a legjobban igazgatott iskolákban is, ahol nincs annyi gyerek egy kaptárba bezsúfolva, sok rossz szokást felvesznek a tanulók, az átlag színvonalú iskolákban pedig a test, a szív és az értelem egyaránt lezüllik, és a szülők nagy része mégis megelégszik az olcsó iskolával is. Ezekben a tanítómester nem tudna megélni, ha nem venne fel sokkal több tanulót, mint amennyivel egyedül meg tud birkózni, a gyermekek fejében kapott nevetségesen alacsony tandíjból pedig nem tud megfelelő segédtanítót alkalmazni, aki legalább a tanítás mechanikus feladataival elboldogulna. Bárhogy is nézzem ki maga az épület és a kert, a gyermekek egyiket sem élvezik, mert bosszantó korlátozásokkal folyton éreztetik velük, hogy nincsenek otthon. A fogadótermet, a kertet stb. rendben kell tartani, hogy a vasárnaponként odalátogató szülők lepihenhessenek, és ami a gyermekeknek oly sok kellemetlenséget okoz, a rend látványa kápráztassa el őket.

Mennyire felháborít, amikor értelmes nőket hallok panaszkodni az unalmas bezártságról, amit annak idején az iskolában kellett elviselniük! A lányokat ugyanis még jobban korlátozzák s nagyobb engedelmességre kényszerítik, mint a fiúkat. Például a csodálatos kertben nem szabad letérniük az egyetlen széles útról, s arra utasítják őket, hogy egyenes tartással, fejüket magasba emelve sétáljanak fel-alá, lábfejüket kifelé fordítva, vállukat hátra húzva, ahelyett, hogy szabadon és egészségesen szaladgálnának, ahogy a tervét beteljesítő Természet

diktálja nekik.²⁷¹ A korlátozástól a tiszta életerő – melytől a gondolkodás éppúgy, mint a test, szárba szökkenne, s a remény gyenge bimbói kinyílnának – elfojtódik, vagy hiú vágyakban, értelmetlen sopánkodásokban merül ki, amittől a képességek elsatnyulnak, a kedély megromlik, vagy a hiú vágyak felemelkednek az agyba, ahol kiéleltetik a gondolkodást, mielőtt az elérné a megfelelő fejlettségi szintjét, s kialakítják a női mentalitásra oly jellemző szálnalmas ravaszságot ami, attól félek, mindaddig jellemző tulajdonsága marad a nőknek, amíg a hatalomnak való kiszolgáltatottságuk fennmarad.

A férfivilágban a szűziességnek nincs nagy becsülete, s meggyőződésem, hogy ebből fakad az emberiség által elszenvedett testi és erkölcsi problémák nagy része, de ez a forrása a tévelygéseknek és ostobaságoknak is, melyek megnyomorítják, megalázó helyzetbe sodorják a nőket. S ezért vesztek el az iskolákban a kisfiúk a korukból fakadó szégyenlősségüket, ami otthon tartózkodássá fejlődhetett volna.

És milyen csúf, illetlen trükköket tanulnak el egymástól a hálótermekben összezsúfolódó kisfiúk, a szégyentelen praktikákról nem is beszélve, melyek tönkreteszik a testet, az agyat pedig megfosztják az árnyalt gondolkodás képességétől.²⁷² Minden társadalmi kapcsolatra fölöttébb ártalmas hatást gyakorol, hogy igen kevés figyelmet

271 MW: Emlékszem egy alkalomra, amikor magam is tanúja voltam ennek a jelenségnek, és mérhetetlenül felháborított. Elmentem meglátogatni egy kisfiút egy iskolába, ahol a gyerekeket a későbbi komolyabb tanulmányaikra készítették fel. Az igazgató bevezetett a tanterembe, s ahogy odasétáltunk a kavicsos ösvényen, nem lehetett nem észrevenni, milyen gazdagon burjánzott a fű az út két szélén. Akkor a kisfiúhoz fordultam valami kérdéssel, s azonnal kiderült, hogy a gyerekeknek nem szabad letérni az útról, és hogy az igazgató néha hagyta, hogy birkanyáj lepje el a füvet, hogy lelelje az érintetlen pázsitot. Az volt a szokása, hogy egy ablakból felügyelte a börtönudvart, amelynek volt egy sarka, ahol eredetileg szabadott a szerencsétlen kisfiúknak hancúrozni, de az igazgató könyörtelenül bekerítettette azt is és burgonyát ültetett bele. A felesége is aggályosan ügyelt a rendre, nehogy véletlenül elszakítsák vagy bepiszkolják a ruhájukat.

272 Wollstonecraft feltehetően a maszturbálásra utal, amit a 18. században a nevelésügyi szakértők egyhangúlag testileg és lelkileg is rendkívül károsnak tekintettek. Rousseau is azt tanácsolja, hogy a fiúgyermeket egy percre sem szabad egyedül hagyni. „Ha egyszer megismerte ezt a veszedelmes pótlékot, elveszett. Ettől fogva teste és szíve mindig ernyedtt és ideges lesz. A sírig fogja hordozni ennek a szokásnak szomorú következményeit, mert ez a legvégzetesebb szokás, melynek fiatalember rabszolgájává lehet.” Rousseau: *Emil* 394. old.

fordítanak a férfiak között a tartózkodás gyakorlására. Nemcsak feláldozza a szerelmet az idő előtti kék kedvéért, holott a szerelemnek kellene megtisztítania a szívet és a kezdetekben felébresztenie az ifjonti képességeket, hogy azok majd alkalmassá tegyék az embert a jóakarattól fakadó kötelességeire, de az önző kielégülés minden társas érzést elfojt, ami nagyon korán megfertőzi a gondolkodást és elszívja a szív termékeny nedveit. Milyen természetellenes módon sértik meg gyakran az ártatlanságot, s milyen katasztrofális következménye van ezeknek a privát eltévelyedéseknek, melyek az egész társadalom erkölcsét aláássák! A testi egészség, mely nagyobb hatással van az erkölcsökre, mint általában feltételezik, csak otthon tartható fenn, ahol ügyelnek a tisztas tartózkodásra, s megfékezik a testi bizalmaskodást, amely, ha állati szintre süllyed, eltorzítja a vonzalmat, mert meggyalázza méltóságát.

Már kifejtettem rosszallásomat a rossz szokásokkal kapcsolatban, amelyeket nők szoktak felvenni, ha össze vannak zárva, s azt hiszem, a megállapítást minden joggal ki lehet terjeszteni a másik nemre is. Be kell látnunk – mindvégig az volt a célom, hogy ezt a belátást előkészítsem –, hogy a két nemet, nemcsak otthon, de a magán és az állami iskolákban is együtt kellene tanítani. Ha a házasság a társadalom kötőanyaga, az embereket ennek szellemében kell nevelni, különben a nemek közötti érintkezés sosem érdemli meg, hogy társasságnak nevezzük. A nők sem fogják soha teljesíteni a nemükre kiszabott kötelességeket, amíg nem lesz belőlük felvilágosult polgár, aki élhet szabadságával, minthogy a nők is megkapják a lehetőséget, hogy a maguk erejéből előteremtsék, ami szükséges létfenntartásukhoz a férfiaktól függetlenül olyan értelemben, ahogy az egyik férfi független a másiktól. Sőt, a házasság sem lesz szent, csak ha a nők, minthogy együtt tanultak a férfiakkal, hajlandóak lesznek tényleg a férjük társa lenni, nem csupán a szeretője, különben pusztán csalárd ármánykodásuk miatt mindig le fogják nézni őket, a kisemmizettségük miatt pedig megmarad a kisebbségi érzés bennük. Annyira biztos vagyok ebben, hogy meg merem kockáztatni, az erény mindaddig nem érvényesülhet a társadalomban, amíg mindkét nem erényei nem a rációra épülnek, és amíg a nemek egymás iránti érzelmei nem az egymás iránti kötelességeik teljesítéséből nyerik erejüket.

Ha lehetővé válik, hogy a fiúk és a leányok együtt tanuljanak, akkor az illendő érintkezési formát gyorsan el lehet majd velük sajátítani, ami a gondolkodást megfertőző nemi megkülönböztetés nélkül kialakítaná bennük a tartózkodást. Nem lesz szükség leckét adni udvariasságból és az illendőség formai megkötései, melyek alig különböznek az álságos viselkedéstől, feleslegessé válnak, mert az illem szokássá lesz. Nemcsak a vendégek kedvéért veszik majd elő, mint a kifinomultság udvari palástját, hanem egyenesen következik majd a tiszta gondolkodásmódból. Vajon az őszinteségnek ez az egyszerű természetessége, a családi érzelmeknek ez a szűzies kifejezőmódja nem érne sokkal többet, mint az előkelő körökben dívó szívtelen érintkezésre jellemző, frivol bókok hamis csillogása? De amíg a társasági kapcsolatokban túlsúlyba nem jut az értelem, a szív néma lesz, az ízlés kialakulatlan, és a szajha arcpirosítója foglalja el a mennyei pír helyét, amelyet csak erényes érzelmek tudnak előhívni egy-egy orcán. Az udvarlás és az, amit szerelemnek szokás nevezni, a jellem egyszerű tisztasága nélkül is működik, de a barátság legfőbb pillére a tisztelet és a bizalom – megbecsülést pedig sosem lehet kiérdemelni a hadd ne mondjam meg, mivel!

A szépművészetekben az ízlés csak komoly képzettség nyomán alakul ki, de legalább annyi formálás kell az erényes érzelmek kialakításához is, és mindkettőhöz hozzátartozik az ész megnyílása, amely később annyi intellektuális gyönyörűség forrása lesz. Vajon miért igyekeznek az emberek a zajos és zsúfolt helyekre? Szerintem azért, mert elméjüket akarják megmozgatni, a szív erényeit ugyanis soha nem igyekeztek kibontakoztatni. Épp ezért csak azt veszik észre, csak azt érzik át, ami nyers. Folytonosan változatosságra vágynak, az egyszerűt ízetlennek érzik.

Ennek a gondolatnak a mentén tovább lehet menni, mint a gondolkodók feltételezik. Mert ha a természet a nőt kiváltképp arra szánta volna, hogy eleget tegyen a családi kötelességeknek, nagyobb mértékben teszi fogékonnyá a családot összekötő érzelmek iránt. A nők azonban hírhedten szeretik a testi örömeket, s az én értelmezésem szerint természetes, hogy a testi örömek vezérlik őket, mert képtelenek felfogni a családépítő ízlés finomságait, ugyanis nincs bennük ítélőerő, ami az ízlés alapja. Mert az értelem, az érzékiség híveinek

akadékoskodása ellenére, megtartja magának az előjogot, hogy tiszta örömmel töltse el a szívét.

Láttam nemegyszer, ahogy bágyadt ásítással dob félre valaki egy csodálatraméltó verset, amelyhez egy jó ízléssel rendelkező ember újra meg újra elragadtatással tér vissza, és miközben valamely dallam élvezetében szinte fennakadt a lélegzetem, egy hölgy megkérdezte tőlem, hol vettem a pelerinemet. Láttam azt is, ahogy valaki közönyösen siklik el egy csodás festmény mellett, majd gyönyörtől csillogó szemmel megáll egy durván kidolgozott torzkép előtt. Egyszer, amikor egész lelkemet éppen betöltötte egy félelmetes természeti jelenség látványa, valaki megkért, hogy csodáljam meg, milyen trükköket tud az ölebe, mellyel szerencsétlenségemre kénytelen voltam együtt utazni. Csoda-e, ha valaki, akiből az ízlés ennyire hiányzik, inkább a kuttyáját simogatja, mint a gyermekeit? Vagy hogy szívesebben veszi, ha bombasztikusan hízelegnek neki, mint ha az őszinte beszélgetés egyszerű dallamát kell hallgatnia.

Hogy a fenti megfigyelésemet illusztráljam, hadd mondjam el, minden jel szerint a legnagyobb és legképzettebb elmék a természet egyszerű szépségében találják a legnagyobb élvezetet, és mélyen átérzik, amit olyan kitűnően le tudnak írni, a varázsos sugárzást, amely a természetes érzelmek és az egyszerű érzések hatására támad az emberi alakok körül. A művész belelát a szívbe és megremeg minden érzelem hatására, s éppen ez az adottsága teszi képessé a költőt, hogy emberi formát adjon minden szenvedélynek és a festőt, hogy lángoló írónnal rajzolja meg, amit lát.

Az igazi ízlés mindig a természet benyomásainak megfigyelésében aktív értelemről fakad, s amíg a nők értelme nem lesz képes erőteljesebben működni, hiábavaló elvárni tőlük, hogy kialakuljon bennük a családi élet irányításához elengedhetetlen ízlés. Élénk érzékeik azon lesznek, hogy megkeményítsék a szívüket, és érzelmeik mohók és állhatatlanok lesznek mindaddig, amíg elméjük megfelelő oktatás során nem töltődik fel tudással.

Az otthonteremtés ízlésének hiánya és nem a magasabb képzettségű ész magyarázza, hogy a nők elfordulnak családjuktól, és megtagadják kisdedüktől táplálékkal teli mellüket. Sok-sok éve eltűri a társadalom, hogy a nők tudatlanok maradjanak és szolgai függőség-

ben éljenek, s nem röstellik azt hajtogatni, hogy a nők bolondulnak az élvezetekért és a hatalomért, hogy kitüntető érdeklődést mutatnak a lumpok és a katonák iránt, hogy infantilis módon ragaszkodnak a játékszereikhez és hiúak, épp ezért az erényeknél többre tartják a társasági fellépés sikerét garantáló készségeket.

A történelem ijesztő lajstromát tartalmazza a ravasz büntetteknek, amelyet szegény rabszolgák akkor követtek el, amikor elég ügyesek voltak, hogy túljárjanak az uruk eszén. Franciaországban és még hány de hány országban vajon nem a férfiak voltak az élvhajász despoták, a nők pedig a ravasz szolgák? Ez vajon azt bizonyítja, hogy a függőségtől a nők háziasabbak lesznek? Vajon a könnyelműségük nem szállóigéje-e a kicsapongó férfiaknak, akik akkor keresik társaságukat, mikor pihenni vágnak? Vagy nem lamentálnak-e állandóan a józan eszű férfiak, hogy az öltözködés és szórakozás iránti mértéktelen szenvedélyük következtében a családanyák alig-alig vannak otthon? A szívüket nem a tudás rontja meg s értelmüket nem a tudományos vizsgálódásaik vezetik félre, mikor nem tesznek eleget a természet által megszabott kötelességeiknek. Ellenkezőleg, a nemek között fennálló hadi állapot készíti őket, hogy olyan cselfogásokat alkalmazzanak, melyek sokszor frusztrálóbbak, mintha nyílt erőt vetnének be a harcban.

Épp ezért, amikor a nőket rabszolgának nevezem, politikai és társadalmi értelemben használom a szót, mert közvetve épp hogy túl nagy befolyásra tesznek szert, és megrontja őket az erőfeszítés, hogy jogtalanul hatalmi helyzetbe kerüljenek.

Örömmel várom, hogy egy felvilágosult nemzet kipróbálja,²⁷³ milyen hatással van az ész a természethez és az erényhez való visszatérésükre; és hogy jobbak lesznek-e a nők, ha bölcsibbökké válnak és szabadok lesznek, amennyiben osztozhatnak a férfiakkal az oktatás és kormányzás előnyeiben. Kárukra semmiképpen nem lehet a kísérlet, mert nincs olyan emberi erő, amely jelentéktelenebbé volna képes tenni őket, mint amilyen jelentéktelenek most.

Ahhoz, hogy ez a kísérlet megvalósulhasson, a különböző korosztályok számára a kormánynak bejárásos iskolákat kellene alapítania,

273 MW: Franciaország.

amelyekben együtt tanítanak a fiúkat és a leányokat. A kisebb, öt és kilenc év közötti gyermekek iskoláinak teljesen ingyenesnek kell lennie és nyitva kell állniuk minden társadalmi osztály számára.²⁷⁴ Egy választott tagokból álló bizottságnak minden egyházkerületben ki kellene jelölniük bizonyos számú tanítómestert, akikhez panasszal lehetne fordulni mulasztással stb. kapcsolatos ügyekben, ha a panaszlevelet hat gyermek szülei aláírják.

Nem lenne szükség tanársegédekre, mert a tapasztalat azt bizonyítja, hogy ez a fajta másodrendű tekintély felettébb ártalmas a fiatalok erkölcsi szempontjából. Mi tudja ugyanis jobban megrontani a jellemet, mint ha látja, hogy valaki látszólag alárendeli magát, de megveti azt, aki fölé kerül? Mert hogyan várható el a fiúktól, hogy tiszteljék a tanársegédet, ha a tanítómester jóformán cselédként kezeli, és szemet huny a felett, ahogy a gyermekek a szünetekben nevetség tárgyává teszik?

Semmi ilyesmi azonban nem fordulhat elő egy bejárós elemi iskolában, ahol fiúk és leányok, gazdagok és szegények együtt tanulnak. Hogy elejét vegyük a hiúságból következő megkülönböztetésnek, egyformán kellene öltözniük, és minden egyes gyermek ugyanazoknak a fegyelmi szabályoknak kellene, hogy alávesse magát, különben el kellene hagynia az iskolát. A tanulószobák körül hatalmas szabad teret kell kialakítani, hogy legyen, ahol a gyermekeket hasznos testmozgásra készíthetnék, ugyanis ebben a korban nem szabad egy óránál tovább a gyermekeket ülő foglalkozásra kényszeríteni. De ezek e testmozgásra szánt idők elemi szinten beépülhetnek a tanításba is, mert sok olyan jelenség van, amely erősíti és örömmel tölti el az érzékeket, ha viszont száraz magyarázatot adunk a természetükről, a gyermekek valószínűleg unatkozva elfordulnak. Például a napot kitöltheti a botanika, a mechanika és a csillagászat, olvasás, írás, számtan, környezetismeret és néhány egyszerű természettudományos kísérlet, de ezek a foglalkozások soha nem rövidíthetik meg az időt, amit a jó levegőn való játékos testmozgásra szánunk. A hitoktatást, a történelmet, az

²⁷⁴ MW: A téma tárgyalásának ezen részéhez néhány gondolatot kölcsönvettem egy roppant okos tanulmányból, melyet Autun volt püspöke írt a közoktatási rendszerről. (Talleyrand: *Rapport sur L'Intruction Publique*, L. 1. jegyzet az Ajánlás után.)

embertant és a társadalomtudományt is szókratészi módszerrel, beszélgetéssel át taníthatjuk.

Kilencéves korukat követően azokat a kisfiúkat és kisleányokat, akiket háziipari vagy kiskereskedelmi munkára szánnak, át kellene majd vinni más iskolákba és ott olyan oktatást nyújtani nekik, amely felkészíti őket későbbi munkájukra. Délelőtt a két nem azonban még mindig együtt tanulna, s csak délután mennének át a lányok egy olyan iskolába, ahol fehérnemű- és ruhavarrással, kalapkészítéssel stb. foglalkoznának.

Egy más típusú iskolába lépnének át ezt követően a kiemelkedő képességekkel és tehetősebb társadalmi háttérrel rendelkező gyermekek, ahol élő és holt nyelveket tanulnának, megismerkedhetnének a tudomány alapelemeivel, nem feledkezve meg a szépirodalomról sem, de szélesebb összefüggésben folytathatnák történelmi és társadalomtudományi tanulmányaikat is.

A fiúk és leányok még mindig együtt? – hallom, ahogy egy-egy olvasóm kérdezi. Igen. És nem félnék semmi kellemetlen következménytől, kivéve, hogy a két nem között korán erős érzelmi kapcsolatok alakulhatnak ki, melyek, miközben erkölcsi érzékenységre áldásos hatást gyakorolnának, esetleg nem felelnének meg teljesen a szülők elvárásának. Mert attól félek, sok időnek kell még elteltie, amíg a szülők olyan felvilágosultak lesznek, hogy gyermekeik erkölcsi lénnyé nevelése érdekelné fogja őket, s engedik, hogy maguk döntsék el, kivel kívánnak együtt élni.

Ezen túl, biztos módja lenne ez a korai házasságok elősegítésének, a korai házasságok pedig egészséges fizikai és erkölcsi következményekkel járnak. Milyen más egy nő férfi karaktere, mint egy ficsűrű, aki a maga kénye-kedvére él, s aki gyakran azért fél a nőüléstől, mert a házasság korlátozza életmódját. Kivéve rendkívüli szükségállapotokat, melyek egyenlőségen alapuló társadalomban ritkán fordulnak elő, egy férfi csak akkor lehet kész arra, hogy eleget tegyen társadalmi kötelességeinek, ha hozzászokik a férfivoltából következő egyszerűbb kötelességek teljesítéséhez.

Az oktatásnak ebben a rendszerében a fiúk szervezete nem menne tönkre az érzéki vágyak korai felszítása következtében, ami ma olyan önzővé teszi a férfiakat, a leányok meg nem válnának gyenge és hiú

asszonyokká a semmittevés és a frivol szórakozások hatására. Feltételezem azt is, hogy az egyenlőség a nemek között olyan szintre jut, ahol megszűnik az ostromlás és a kacérkodás is, helyettük a barátság és a szerelem kap teret, hogy finomítsák a szívet a magasabb rendű kötelességek teljesítéséhez.

Erkölcsnemesítő iskolák lesznek ezek, és ha a kötelesség és odaadás tiszta kútfőjéből szabadon áradhat a boldogság, milyen magasra fog szárnyalni az emberi gondolkodás? A társadalom csak annyira lehet boldog és szabad, amennyire erényes, de a jelenlegi társadalom alapját fenntartó ellentétek az emberek között aláássák a személyes erkölcsöket és bemocskolják a társadalmi morált.

Már kárhoztattam a szokást, hogy a nőket a tűhöz láncolják és elzárják minden politikai vagy magánpályától, mert ha így korlátozzuk az értelmüket, alkalmatlanná tesszük őket, hogy teljesítsék a sajátos kötelességeket, amelyek ellátására a természet őket rendelte.

Minthogy minden idejük arra megy el, hogy csip-csup napi problémákat intézzenek, nem csoda, ha ravaszsághoz folyamodnak. Hányszor szorult össze a szívem, mikor láttam, hogy nők milyen ócska kis trükkökhöz kénytelenek folyamodni, hogy meg tudjanak szerezni valami csekélységet, amelyre csacsi szívük annyira vágyik. Nem rendelkezhetnek pénz felett, semmit nem mondhatnak a magukénak, így megtanulják a visszajárót ügyesen forgatni, vagy ha a férjük azzal ingerli őket, hogy elmarad otthonról, vagy alkalmat ad némi féltékenységre. Júnó²⁷⁵ homloka rögtön kisimul, amint hozzájut egy új ruhához vagy valami tetszetős csecsebecséhez.

Ezek a *csip-csup* feladatok azonban nem alacsonyítanak le a jellemüket, ha arra sarkallnák a nőket, hogy tiszteljék önmagukat, és ha politikai, valamint morális kérdések is megjelennének látókörükben. Sőt, ki merem jelenteni, hogy ez volna az egyetlen módja, hogy valóban érdekeltté tegyük őket családi kötelességeikben. Egy aktív gondolkodású ember átlátja kötelességei egész körét, és képes időt találni rá, hogy mindet teljesítse is. Állíthatom, nem a férfi erények utánzására törő merész vágy és nem is az irodalmi élmények csodája vagy a tudományos kérdések állhatatos bogozgatása vonja el a nőket

275 Jupiter, illetve Zeusz zsémbes felesége.

kötelességeik teljesítésétől. Nem, hanem a restség és a hiúság – a gyönyörök hajszolása és a hatalom áhítása, mely teljesen fogva tartja a primitív gondolkodást. Hangsúlyozom, hogy primitív gondolkodásról beszélek, mert az a fajta képzés, amit a nők manapság kapnak, tanításnak semmiképpen nem nevezhető. A kevés tudás, aminek elsajátítására fiatalságuk legjobb éveiben ösztönzik őket, csak a társaságbeli sikert biztosító készségekkel ruházza fel a nőket, nincs megalapozva, mert ha az értelmet nem pallérozzák, minden ilyen készség felszínes és egyhangú lesz, mint a festett arc varázsa, amely csak tömegben hat az érzésekre, de otthon unalmas, mivel nincs mögötte gondolat, nincs benne változatosság. Mi következik mindebből? A nők nagy része vidám társaságba vágyik, ahol megteszi a közhelyes gondolkodás és a műmosoly is. Aki ugyanis menekül a magányosság elől, majdnem úgy fél a családi körtől is, mint a magánytól, mert otthon vagy megérzi saját jelentéktelenségét, mivel nincs hozzá tehetsége, hogy szórakoztató és érdekes legyen, vagy nem talál semmit, ami őt magát szórakoztatná vagy érdekelné.

Van-e bármi, ami kíméletlenebb, mint egy előkelő fiatal lány bevezetése a társaságba? Ami más szóval annyit tesz, hogy piacra dobnak egy férjhezmenetelre érett kisasszonyt, akinek testét szépen felszerelve viszik egyik mustráról a másikra. Szigorú felügyelet mellett kell boldogulniuk a szédítő forgatagban, pedig ezek a pillangók szabadon röpködnének, minthogy a lelkükben az első helyet saját személyük foglalja el, amire a lehető legaggályosabban felhívták a figyelmüket, mikor felkészítették őket az eseményre, amely egy életre eldönti sorsukat. Ahelyett, hogy ennek a lelketlen szokásnak alávetnék magukat és ebben az ízléstelen magamutogatásban és szívtelen megmértetésben igyekeznének felhívni magukra a figyelmet, milyen méltósággal volnának képesek kapcsolatot teremteni a másik nemmel az iskolákban, mint már futólag érintettem. Ahogy korban előre haladnak, az iskolai tanmenetben megjelenne a tánc, a zene és a rajz mint kikapcsolódás, és a vagyonos ifjak is ott maradnának ezekben az intézményekben, amíg körülbelül nagykorúak nem lesznek, mivel csak három vagy négy délelőttöt töltenének a különböző szellemi foglalkozásra készülő fiatalok hetente az ő speciális képzésükre létesített tanodákban, a többit a régi helyen.

Minden kidolgozás nélkül, csak mint elképzelést említem ezeket a megfigyeléseket, de annyit hozzátennék, hogy fenntartás nélkül egyetértek az egyik javaslattal, amelyet a már említett Beszámoló ismertet:²⁷⁶ a büntetés terén a gyermekeket és ifjakat valóban függetleníteni kell a tanítómesterektől. A kortársaiknak kellene megítélni viselkedésüket, ami egyszersmind nagyszerű módszer lenne, hogy az igazság elveit mélyen elültessük gondolkodásukban, és rendkívül szerencsés hatással volna kedélyvilágukra, melyet a zsarnoki intézkedések gyakran úgy megkeserítenek és felingerelnek, hogy az érintettekből megátalkodottan ravasz vagy elviselhetetlenül basáskodó ember lesz.

Képzeletben sietek jóindulatú odaadással köszönteni ezeket a szeretetre és tiszteletre méltó ifjakat, hadd mosolyogjanak gúnyosan a rideg szívűek, s hideg önteltségükben hadd mondják elítélően, hogy romantikus képzelgés az egész. A romantikus jelző elítélő élet egy ékesszóló erkölcsfilozófus megidézésével venném el: „Nem tudom, nem érnek-e többet a mély emberi szív mindent megkönnyítő megérzései, mint a goromba, elutasító ész, amely a társadalmi érdekekkel szemben mindig a közönyt látja meg, az első akadályát mindannak, ami elősegítené az azok megvalósulását.”²⁷⁷

Tudom, hogy az élvhajhászok is hangosan tiltakoznak, mondván, a nők elveszítik nemi identitásukat, ha edzeni akarjuk testüket, pallérozni értelmüket, és az ember lánya elveszíti szépségét, édes, boszorkányos szépségét! Egészen más a véleményem. Azt gondolom, hogy épp ellenkezőleg, meg fog jelenni a szépségében a méltóság, az igazi báj, amelynek kialakulásához sok testi és erkölcsi tényezőnek kell egybeesnie. Igaz, nem az elpuhult szépség, nem a tehetetlenség bája, hanem az a szépség, amely arra készíti, hogy az ókori szobrokban úgy tiszteljük az emberi testet, mint egy fenséges építményt, amely alkalmas rá, hogy befogadja nemes lakóját.

Jól tudom, az általánosan elterjedt vélekedés szerint a görög szobrokat nem a természet után faragták. Vagyis nem egy konkrét ember testarányainak megfelelően, hanem a szép tagokat és arcvonásokat különböző testekből rakták össze, hogy harmonikus egészt hozzanak

²⁷⁶ MW: *Autun püspökével.*

²⁷⁷ Nem sikerült az idézet forrását azonosítani.

létre belőlük. Ez valamennyire igaz lehet. Egy fennkölt, a képzelet által meglátott ideális kép magasabb rendű lehet, mint az anyagi formák, melyeket a szobrász a természetben talál, s így a szobrot joggal nevezhetjük az emberiség és nem pedig az ember eszméjének. A művész a tagok és arcvonások közül nem mechanikusan válogatott: lángoló képzelete felvillant, és kitágult érzékei, kiélesedett értelme választotta a szilárd anyagot, melyet elhelyezett az izzó gyújtópontban.

A művész tehát nem mechanikusan válogatott a részek közül, hiszen egy egészet hozott létre – a végső egyszerűségnek, az összefutó erőnek azt a mintázatát, amely megragadja a figyelmet és hódolatot vált ki a szemlélőben. A szép természet szervilis utánzása is ízetlen, élettelen másolatot eredményez. Ezekről a meglátásoktól függetlenül szerintem feltételezhető, hogy az emberi forma valaha sokkal szebb volt, mint ma, mert az elhatalmasodó tunyaság, a barbár fűzők és egyéb okok, melyek olyan nagy hatást gyakorolnak a mai fényűző társadalomban, akkor nem késleltették a test kiteljesedését és nem torzították el formáját. A testmozgás és a tisztálkodás nemcsak egészségünk megőrzésének legbiztosabb módja, de, ha csak a fizikai okokat vesszük számba, a szépség kialakulásának is fontos eszköze. Az igazi szépség kialakulásához azonban erkölcsi tényezőknek is hozzá kell járulniuk, különben csak az a fajta falusi szépség lesz, ami vidéki emberek ártatlan, egészséges arcán szokott virulni, akiknek értelme teljesen pallérozatlan. Az ember tökéletességéhez az egymást kölcsönösen erősítő fizikai és erkölcsi szépség együttes jelenlétére van szükség. Ítéleőrő fényeskedjen a homlokán, szeretet és képzelet ragyogjon a szemében és az orcája ívét a humánus rajzolja ki, másképp a legkülönb szem csillogása vagy a legfinomabb arcvonások elegáns vonala is hiábavaló, viszont a mozdulatokban, amelyek mutatják a tagok rugalmasságát és az ízületek jó illeszkedését, egyszerre legyen báj és tartózkodás. A részleteknek ez a tetszetős harmóniája azonban nem a véletlennek köszönhető, hanem olyan erőfeszítések jutalma, melyek kölcsönösen támogatják egymást. Mert ítéleőrő csakis a gondolkodás következtében jöhet létre, érzelmi kapcsolatok a kötelességek teljesítésének következményeként és humánus a minden élőlény iránt érzett együttérzés gyakorlása eredményeként.

Különös hangsúlyt kell adni az országos közoktatási program részeként az állatok iránti emberségnek, mert jelenleg ez nálunk nem mondható nemzeti erénynek. Primitív társadalmakban az alsóbb osztályok sokkal mélyebb gyengédséggel viszonyulnak alázatos, néma háziállataikhoz, mint a civilizált országokban. Mert a civilizáció megszünteti az érintkezési formát, amely az otromba kunyhókban vagy agyagviskókban létrehozza az összetartozás érzését. A civilizáció manapság a tanulatlan embert arra ösztönzi, hogy a kifinomultság jegyében a gazdagok által előidézett kifosztottságukat és alávetettségüket az állataikon bosszulják meg.

A szokásos kegyetlenséget a gyermekek először az iskolában tanulják meg, ahol a fiúk ritka kedvtelésének egyike az útjukba kerülő nyomorult állatok kínzása. Ahogy felnőnek, igen könnyen átviszik az állatok iránti kegyetlenséget a feleségek, a gyermekek és a cselédség feletti zsarnokoskodásra. Az igazságérzet, vagy egyszerűen a jóindulat nem válik könnyen a viselkedés hathatós rugójává, ha csak az egész teremtett világra ki nem terjed, sőt, véleményem szerint axiómaként kimondhatjuk, hogy aki megrendültség nélkül tudja nézni mások fájdalmát, hamarosan maga is megtanul fájdalmat okozni másoknak.

A közönséges ember a pillanatnyi érzései és a véletlenül felvett szokásai hatására cselekszik, de a véletlenszerű érzésekben, még ha helyesek is, nem nagyon lehet bízni, mert ha nem hagyja jóvá őket a megfontolás, a megszokás hatására elvesztik erejüket, s lassan alig vesszük észre őket. A természetünkből eredő együttérzést a mérlegezés, a megfontolás megerősíti, az automatikus, megszokott cselekvés viszont eltompítja. Macbeth szívét az első gyilkossága sokkal jobban meggyötörte, mint az elsőből következő további száz összesen. Amikor közönséges emberről beszélek, egyáltalán nem a szegényekre gondolok, mert a véletlenszerű érzelmek vagy szeszélyes vonzalmak által sugallt pillanatnyi együttérzés a gazdagokra épp annyira, ha nem sokkal inkább jellemző, mint a szegényekre.

Létezik olyan előkelő hölgy, aki könnyekre fakad, ha halálra éheztetett madarat lát a hálóban, és átkozódva szidja az emberbőrbe bújtt ördögöt, aki az örületig korbácsolja szerencsétlen ökrét, vagy ostromozza az erejét meghaladó teher alatt roskadozó türelmes szamarát, azt azonban hagyja, hogy a kocsisa és a lovak órákat várjanak rá az

erős, csípős fagyban, vagy vég nélkül repítsék az esőben, amelyből egy csöpp se jut be a szorosan bezárt ablakon át, hogy ő is megtapasztalja, mint tombol odakinn a vihar. És az, aki ágyába viszi a kutyáit és érzelmességét látványosan kimutatandó odaadón ápolja őket, ha megbetegszenek, eltűri, hogy gyermekei a gyermekszobában magukra hagyva eltompuljanak. Az érveim alátámasztására egy általam jól ismert hölgy példáját írom le. A hölgy csinos, legalábbis igen csinosnak tartják azok, akik üde, szép arcát látva nem hiányolják a gondolatokat homloka mögött. Értelmét nem az irodalom terelte el a női kötelességektől s nem a tudás rontotta meg ártatlanságát. Nem, igencsak nőies a szó férfi értelmezése szerint. Távolról sem szereti az agyonkényeztetett állatokat, melyekkel tele van a tér, melyet a gyermekeinek kellene betöltenie, és édes, angollal kevert francia csacsiságokat selypeg, hogy elbűvölje a köré gyűlt férfiakat. A szerepet, melyet játszik, s mely teljesen maga alá temeti a feleséget, az anyát, sőt, magát az emberi lényt is, hibás neveltetése és a szépség önző hiúsága írja neki elő.

Nem szeretek különbséget látni ott, ahol nincs. Bevallom, engem éppúgy taszít az előkelő hölgy, aki az ölebét vonja a keblére a gyermeke helyett, mint az elvadult férfi, aki eszeveszetten ütlegetve lovát kijelenti, hogy ő mint keresztény pontosan tudja, mikor vétkezik.

Az ostobaságnak ezek a példái azt mutatják, hogy tévednek, akik ugyan kiengedik a háremből a nőket, de nem gondoskodnak értelmük pallérozásáról, hogy szívükben meggyökeresedjék az erény. Mert ha a nők értelme fejlettebb volna, kialakulna bennük a családi életvezetésben megmutatkozó ízlés, mely arra készítetné őket, hogy észszerűen alárendelve magukat, szeressék a házukban lakókat egytől egyig, a férjüktől a kutyáig. Akkor fel se merülne, hogy a legközönségesebb cselédet megsértsék emberi méltóságában azzal, hogy több figyelmet szentelnek egy állat hogylétének, mint embertársukénak.

A nemzeti közoktatási rendszer ügyében megfogalmazott megjegyzéseim természetesen csak javaslatok, de azt azért még egyszer hangsúlyoznám, hogy szerintem rendkívül fontos, hogy a fiúk és a leányok együtt tanuljanak, hogy mindkét nembeli fiatalokat elindíthassunk a tökéletesedés felé, valamint hogy a gyermekek otthon lakjanak, hogy megtanulják szeretni az otthonukat. Ugyanakkor annak érdekében, hogy a családi összetartozás érzete később nehegy elfojt-

sa, hanem inkább elősegítse a társias összetartozás érzésének kialakulását, fontos, hogy otthonról rendszeresen járjanak iskolába, mert ott szükségszerűen elvegyülnek a velük egyenrangúak csoportjában, helyes önismerethez ugyanis csak az egyenlőségben alapuló versengéssel vezet az út.

Hogy az emberiség erényesebb legyen, és természetesen boldogabb is, a két nemnek ugyanazokból az alapelvekből kell kiindulnia, de hogyan is várhatnánk el ezt, mikor csak az egyiknek van módja rá, hogy belássa ezeknek az alapelveknek az észszerűségét? Hogy a társadalmi szerződést valóban méltányossá tegyük, és teret nyissunk a felvilágosult gondolkodásnak, mely egyedül képes jobbra fordítani az emberiség sorsát, lehetővé kell tennünk, hogy a leányok is a tudás alapján alakíthassák ki erényeiket, ami aligha lesz lehetséges, amíg nem részesülnek ők is ugyanabban az oktatásban, mint a fiúk. Mert jelenleg tudatlanságuk és igénytelenségük következtében vagy annyi-val értéktelenebbek, mint a férfiak, hogy nem érdemlik meg, hogy a férfiakkal egy lapon említsük őket, vagy a ravaszság kigyómozgásával felkúsznak a tudás fájára, s annyi ismeretet szereznek, hogy képesek legyenek megteveszteni a férfiakat.

Minden nemzet története azt bizonyítja, hogy nem helyes a nőket az otthoni feladatok elvégzésére korlátozni, és a családi kötelességeiket sem tudják addig megfelelően ellátni, amíg látásmódjuk nem nyílik meg szélesebb távlatok befogadására. Mindaddig kiszolgáltatottak az öröm utáni vágyuknak, ahogy a férfiaknak is, amíg tudatlanságban tartjuk őket. A nagy horderejű programokból sem volna szabad kizárni őket, még akkor sem, ha beszűkült gondolkodásuk következtében sokszor esetleg hátráltatnák, amit nem képesek megérteni.

A szabados viselkedésű férfiak, de még az erkölcsileg magasabb rendűek is hagyják, hogy bizonyos fajta nők nagy befolyást gyakoroljanak rájuk, s ezek a gyenge nők gyermekes szenvedélytől hajtva, vagy önző vágyukban hamis fénybe állítanak be mindent, amit a férfiak az ő szemükkel néznek, holott ezeknek a férfiaknak volna módjuk rá, hogy pallérozzák partnereik értelmét. A gazdag képzelettel megáldott férfiak és a vérmes kedélyű egyének, akik általában a társadalmi ügyek kormányánál állnak, kikapcsolódást keresnek a nők társaságában, s biztos a történelem legfelületesebb olvasójának sem kell elme-

sélnem a kegyencnők intrikái által okozott bűnesetek és visszaélések hosszú sorát, s nem kell hosszasan ecsetelnem a számtalan félresiklott ügyet, mely a jóindulatú ostobaság közbelépésének eredményeként következett be. Mert kereskedelmi tranzakciók esetében is jobb egy csirkefogóval, mint egy bamba mamlasszal tárgyalni, a gazfickó ugyanis mindig valami terv szerint jár el, márpedig minden észszerű terven sokkal hamarabb át lehet látni, mint egy ostoba partner hirtelen támadt ötletein. Jól ismertek a hírhedt esetek, melyek során bölcs és ugyanakkor igen érzékeny férfiak valóságos rabszolgájává váltak alantas és ostoba nők befolyásának. Csak egyet említenék meg példaként.

Vajon ki tudott még egy olyan fenséges nőalakot megrajzolni, mint Rousseau, bár összességében állandóan lenézéssel beszélt a nőkről? És vajon miért igyekezett annyira? Nyilván, hogy igazolja maga számára is a szeretetet, melyet gyengesége és erénye következtében az ostoba Thérèse iránt érzett. Nem tudta a női nem átlagszintjére emelni, ezért a nőket szállította le Thérèse színvonalára. Kényelmes, alázatos társat talált benne, s hiúságában mindent megtett, hogy találjon valami magasabb rendű erényt abban, akit élettársául választott. De vajon élete során és halála után Thérèse viselkedése nem mutatta-e meg egyértelműen, mekkorát tévedett Rousseau, amikor mennyei ártatlanságot tulajdonított neki? Szíve keserűségében ő maga is nem panaszkodott-e, hogy amikor testi elgyengültségében már nem tudta nőként kezelni, Thérèse elvesztette minden érdeklődését iránta. Ami természetes is, minthogy olyan kevés érzelmi tapasztalat kötötte őket össze, mi tartotta volna meg Thérèse mellette, amikor a szexuális kapcsolat már véget ért? Hogy őrizhette volna meg Rousseau egy olyan nő szeretetét, akinek az érzékenysége csak az egyik nemre irányul, sőt, csak egyetlen férfira? Ahhoz ész kell, hogy az érzékenységet az emberiség felé vezető széles csatornába tudjuk terelni. Nagyon sok nő nem elég értelmes ahhoz, hogy egy nőtársához is tudjon érzelmileg kötődni, vagy képes legyen barátságot kialakítani egy férfival. De a nemi identitásból adódó gyengeség miatt egy nő csak a férfiak jóindulatának segítségével tudja fenntartani magát, ami valami macskaszerrű kötődést alakít ki benne, mely arra készteti, hogy ott doromboljon

a férje körül, de dorombolna bárki más körül is, aki táplálja és simogatja.

A férfiak számára pedig általában elég az áhításnak az a fajtája, amely érzelmileg szinte állati szintre szállítja le a nőt, ha az az ő személyére korlátozódik. Ha egyszer a férfiak is erényesebbek lesznek, szívesen elbeszélgetnek majd egy jó baráttal a kandalló mellett, miután a szeretőjük utáni vágyuk kielégült.

Az értelemre azért is szükség van, hogy az érzéki örömekbe változatosságot és érdekességet vigyen, mert csekély az intellektuális érdeklődés abban, aki úgy éli meg a szerelmet, hogy sem erény, sem ész nem járul hozzá, ami emberi arculatot adna a pusztán állati étvágyanak. Mindig az érzékek lesznek azonban túlsúlyban. És ha a nőt nem segítjük, hogy egy nevezőre kerüljenek a férfiakkal, egy-egy kiemelkedő tehetségű nő, mint annak idején a görög kurtizánok, maga köré gyűjti a becsvágyó férjeket – majd a fiúkat! –, akik pedig szívesen otthon maradnának, ha feleségük intellektuálisabb volna, és több lenne benne a bájból, ami az ízlés két szülőjének, az értelemnek és a fantáziának a működéséből jön létre. Egy jó képességű nő, hacsak nem nagyon csúnya, a többi nő gyengesége ellenében mindig nagy befolyással van a férfiakra éppen saját nemének gyöngesége miatt, de amint az ész működése következtében a férfiak erényre és árnyalt gondolkodásra tesznek szert, egyre inkább erényes és árnyalt gondolkodású nőt igyekeznek megnyerni maguknak, csakhogy erényre és árnyalt gondolkodásra a nők is csak úgy tehetnek szert, ahogy a férfiak.

Vajon Franciaországban és Itáliában a nők kizárólag a családi térre korlátozzák figyelmüket? Bár mind ez idáig politikai értelemben nem is léteznek, titkon vajon nincs-e nagy befolyásuk a dolgok menetére, ami megrontja jellemüket és a férfiakat is, akiknek szenvedélyét játékszerüknek tekintik? Akármilyen megvilágításban vizsgálom a dolgokat, az ész és a tapasztalat arról győző meg, hogy egyetlen módon lehet a nőt sajátos kötelességeik végrehajtására készíteni, azzal, ha minden korlátozástól megszabadítjuk őket és lehetővé tesszük, hogy ők is éljenek az ember veleszületett jogaival.

Szabadítsd fel őket, s rövid időn belül, ahogy a férfiak is, bölcsek és erényesek lesznek, mert a fejlődésnek kölcsönösnek kell lennie, mivel az igazságtalanság, amelynek az emberiség fele kénytelen alávetni

magát, visszahat az elnyomóra, a férfi erényét megrontja a lába alá taposott féreg.

A férfiak választás előtt állnak: a férfi és a nő egymásnak lett teremtvé, de nem azért, hogy egyik legyenek. S amennyiben a férfiak nem hajlandók a nőket felemelni, lezüllesztik őket.

Az egész nemnek a felemelkedéséről és emancipációjáról beszélek. Tudom, hogy ha egy nő véletlenül, vagy természete erőteljes hajlamának engedelmességre sikeresen eljutott egy bizonyos tudásszintre, ami jóval magasabb neme többi tagjának tájékozottságánál, sokszor rendkívül öntelten viselkedik, de vannak olyan példák is, melyek azt mutatják, hogy képes egy nő úgy is komoly tudásra szert tenni, hogy nem veszíti el a tartózkodását és egyáltalán nem nézi le nagyképűen a tudatlanságot, amelynek saját fejében való széttörésétől annyit küzdött. A tiltakozások, melyek a nők tanulásra szólítását szokták követni, főleg csinos nők részéről, leggyakrabban irigységből fakadnak. Ha el kell tűrniük, hogy egész este senki se veszi észre tekintetük csillogását és kimunkált kacér fellépésük frivol játékosságát, mert egy művelt nőnek sikerült a beszélgetést intellektuálisabb mederbe terelni, általában azzal vigasztalják magukat, hogy az ilyen művelt nők úgyse tudnak férjet fogni maguknak. Micsoda trükköket láttam, melyeket csacsni nők képesek bevetni, hogy flörtöléssel – ez igen fontos szó, ha ezt a viselkedési módot le akarjuk írni – sikerüljön félbeszakítani egy intellektuális témáról szóló eszmecsere, melynek során a férfiak el is felejtkeztek róla, hogy akikkel beszélgetnek, roppant csinos nők!

Azonban látva, ami a férfiak esetében szinte természetes, hogy a ritka képességek főleg arra szolgálnak, hogy fennhéjázó büszkeség töltse el azt, aki ilyen adottságokkal rendelkezik – ami persze férfiak és nők esetében egyformán visszataszító – az ember óhatatlanul arra gondol, elhanyagoltságukban hogy eltompulnak a női képességek, ha a csöpp tudás, amire időnként egy-egy nő szert tesz, akiket megvetően tudós nőként szokás emlegetni, olyannyira rendkívülinek számít, hiszen elég, hogy a „tudós nő” felfuvalkodjék, s társai, sőt, gyakran a másik nem képviselői is irigyen figyeljék ténykedését. És nem ítélik-e el a lehető legszigorúbban a nőket, akik némi racionalitást mutatnak döntéseikben? Jól ismert tényekről beszélek. Sokszor hallom, hogy

ironizálnak a nő felett, s hogy veszik elő minden apró gyöngéjét, csak mert hallgat az orvosok tanácsára és letér a kitaposott útról gyermekei gondozásában. Sőt, tudok egy olyan esetről is, hogy az újíításokkal szembeni botor ellenszenv odáig fajult, hogy egy értelmes nőt természetellenes anyának kiáltottak ki, mert az új orvosi szemlélet nevében ügyelt rá, hogy gyermekei egészségét megóvja, s gondossága ellenére egyiket elveszítette a csecsemőkor valami véletlenszerű katasztrófája folytán, amelyet a legokosabb gondoskodással sem lehetett volna elkerülni. Egy ismerőse megjegyezte, ez következik abból, ha az ember behódol az újkeletű eszméknek. Tisztán tartani a gyermeket és lehetővé tenni, hogy a teste szabadon mozogjon, ezek voltak az újkeletű eszmék! És azok, akik mindig az előítéleteknek megfelelően jártak el és saját tapasztalataikra hivatkoztak, akiknek megbízható orvosi vélemény szerint a szó szoros értelmében sikerült drasztikusan csökkenteni az emberiség létszámát, szinte örültek a tragédiának, mely mintegy szentesíteni látszott a bevett gyakorlatot.

A nők oktatásának országos megszervezése már csak ezért is felmérhetetlen előnyökkel járna, mert a Moloch szolgálatába szegődő előítélet felmérhetetlen mennyiségű emberáldozatot követel. A felnőttek kéjsóvárgása a legváltózatósabb módokon károsítja a gyermekeket. Egyrészt a természetes szeretet hiánya miatt sok nő megfélemledik kötelességeiről a férfiak iránti csodálatában, másrészt a nők tudatlanságának eredményeként a csecsemőkre sokkal nagyobb veszélyek leselkednek, mint az állatok kicsinyeire, s a férfiak mégsem hajlandóak olyan körülményeket biztosítani a nőknek, melyek között alkalmuk lenne megfelelő szellemi szintet elérni, hogy legalább azt tudhassák, hogyan kell szoptatni csecsemőiket.

Ez az igazság olyan nagy erővel hat rám, hogy legszívesebben az egész gondolatmenetemet erre építeném, mert bármi, ami az anyai szerepre való képességét korlátozza, kiemeli a nőt a természet által neki rendelt szerepből.

A mai eltunyult anyáktól azonban hiábavaló lenne elvárni, hogy – amennyiben testi adottságait nem rontották meg az apa bűnei –, a gyermek későbbi egészséges szervezetének kialakulásához az alapokat biztosítandó észszerűen gondozzák a csecsemők testét, vagy hogy bölcs belátással alakítsák a kedélyét, nehogy felnövekedve azon

kelljen igyekeznie, hogy mindentől megszabaduljon, amit közvetve vagy közvetlenül első oktatójától, az anyjától tanult. Hacsak a gyermek nincs rendkívüli szellemi képességekkel megáldva, ezek a nő dőreségek egész életére megrontják a jellemét. Az anya gyengesége büntetésként alászáll a gyermekeire.²⁷⁸ S amíg a nőt arra tanítják, hogy férjük ítéletére támaszkodjanak, ez a kiszolgáltatottság fennmarad. Mert nem létezik félmegoldás, amikor az értelem kiműveléséről van szó, s nem lehet utánzás útján bölcsességet tanulni, mert az élet-körülmények jellege állandóan változik, s csakis az ítélőerő képes az általános szabályokat egy-egy konkrét helyzethez szabni. Az a nő viszont, aki megtanul egy területen helyesen gondolkodni, hamarosan képes lesz kiterjeszteni intellektuális birodalmát, és az, akinek elég erős az ítélőképessége, hogy megfelelően kezelje a gyermekeit, nem fogja alávetni magát a férje ítéletének, akár igaza van a férjének, akár nem, és nem fogja túrni, hogy érvényesüljenek a társadalmi törvények, melyek semmibe veszik a feleséget.

Az állami iskolákban a leányoknak meg kell tanítani az anatómia és az orvostudomány alapjait, hogy elkerüljék a tudatlanság baklövéseit. Ezzel nemcsak arra készíténénk fel őket, hogy sikeresen óvják saját egészségüket, de arra is, hogy helyesen tudjanak gondoskodni kicsinyeikről, szüleikről és férjükről. A halálozási adatokat ugyanis alaposan felduzzasztják a makacs öregasszonyok praktikái, akik saját gyártmányú csodaszereket adnak be a betegeknek anélkül, hogy bármit is tudnának az emberi szervezetről. Családi viszonylatban az is hasznos lenne, ha a leányok felvilágosítást kapnának az elme anatómiájáról is azáltal, hogy minden iskolai tevékenységet együtt végeznének a fiúkkal, és a tudományok, valamint a művészetek történetén keresztül, s nem megfélemlítve az etikáról és a társadalomtörténetről sem, megtanítanánk nekik, hogyan fejlődött ki fokozatosan az emberi gondolkodás.

Szokás az embert mikrokozmoszként meghatározni, a családok meg tekinthetők egy-egy államnak. Meglehet, az államokat nagyrészt olyan furfangokkal irányítják, melyek az ember természetére nézve ségyenletesek, és az igazságos alkotmány, valamint a minden em-

278 2Móz 20,5.

ber számára egyenlő jogok hiánya annyira összezavarta az e világi gondolkodás fogalmait, hogy joggal kérdezheti bárki, van-e egyáltalán értelme harcolni az emberi jogokért. Az erkölcs, már a nemzeti víztárolókban megrontva, bűnnel fertőzött folyamokat küld szét, hogy megfertőzze a népközösség országait. Ha azonban a törvényeket nemesebb, jobban mondva igazabb elvek határoznák meg, s ezek közvetlenül áthatnák a társadalom működését, és nem a végrehajtók mérlegelésének lennének alávetve, az egyén viselkedésének rugója a kötelesség teljesítésének óhaja lenne.

Továbbá testük és szellemük aktivitása folytán a nők megszereznék az intellektuális frissességet, amelyre az anyai teendőkhöz nagy szükség volna, és ehhez hozzákapcsolódna a határozottság, ami megkülönbözteti a viselkedés állhatatosságát a gyengeség tévelygésének makacosságától. Mert veszélyes a resteket arra biztatni, hogy legyenek állhatatosak, hiszen azonnal kérelhetetlenek lesznek, és hogy megkíméljék magukat minden gondtól, keményen büntetnék az olyan vétkeket, melyeket a ráció türelmes határozottsága megakadályozott volna.

Az erő előfeltétele azonban a fejlett értelem, s vajon fejleszti-e az értelmet, ha lustán belenyugszunk abba, amit hallunk? Hogy tanácsot kérünk ahelyett, hogy saját ítélőerőnket használnánk? Hogy félelmünkben engedelmesskedünk ahelyett, hogy a kitartást gyakorolnánk, amire mindannyiunknak szüksége van? Hogy mindebből mi következik, nyilvánvaló. Segítsd elő, hogy a nők racionális lények és szabad polgárok legyenek, s akkor hamarosan jó anyák és feleségek lesznek – már ha a férfiak nem hanyagolják el házastársi és apai kötelességeiket.

Az állami és privát közoktatási rendszer fent vázolt kombinációjából racionálisan elvárható előnyök tárgyalása közben leginkább a nőkre vonatkozó kérdésekre koncentráltam, mert azt gondolom, a nők elnyomás alatt élnek, az üszkösödés azonban, melyet az elnyomás terhe alatt kialakuló romlottság idézett elő, a testnek nemcsak a megtámadott részén jelentkezik, hanem az egész társadalmat áthatja. Így aztán, amikor megfogalmazom óhajom, hogy bárcsak láthatnám saját nemem képviselőit morális lényként tevékenykedni, szívem máris hevesebben dobog, mert előre látom, ahogy az egész társadalmat átjárja az elégedettség, amelyet csakis az erkölcs fenséges jelenléte tud előidézni.

13. fejezet

Néhány példa a nők tudatlanságból származó könnyelműségére, valamint záró gondolatok az erkölcsi előrehaladásról, melyet a női viselkedésben lezajló forradalom eredményeként logikusan elvárhatunk

A könnyelműségnek sok megnyilvánulása van, ami különösen a nőkre jellemző – vétkeznek azáltal, hogy valamit vagy elkövetnek, vagy elmulasztanak elkövetni –, de a könnyelműség így is, úgy is vagy tudatlanságból, vagy előítéletből fakad. Csak olyan eseteket fogok bemutatni, amelyek különösen ártalmas hatással vannak erkölcsi természetünkre. Bírálatommal elsősorban azt szeretném bizonyítani, hogy a szellem és a test gyengesége, melyet különböző motívumoknak engedelmeskedve a férfiak igyekeznek fenntartani, megakadályozza a nőket, hogy eleget tegyenek nemük sajátos kötelességeinek. Mert vajon a természetes állapotukat őrzik-e, amikor a testi gyengeség miatt képtelenek maguk szoptatni csecsemőiket, a szellemi gyengeségük eredményeként pedig tönkre teszik gyermekeik kedélyvilágát?

1. alfejezet

Először a tudatlanságból fakadó könnyelműség egyik eklatáns példájáról kell szólnom, amely szigorú feddést érdemel.

Fővárosunkban nagy számban találhatók olyan csuszamlós piócák, akik abból élnek, hogy kihasználva a hölgyek hiszékenységet, személyre készített horoszkópot adnak el nekik. Sok rangjára és vagyonára büszke nő van, aki fölényes gúnnyal néz mindent, amit közönségesnek tart, ez a hiszékenység azonban azt bizonyítja, a közönséges

rendkívül relatív fogalom, de azt is, hogy a hölgy gondolkodása nem érte el azt a szintet, hogy hétköznapi előítéleteknek ne adjon hitelt. Mivel nem készítették fel, hogy felismerje, az egyetlen igazán tudni-való a kötelesség, s ha annak eleget tesz, megtanul a jelenben élni. A nők ugyanis nagyon szeretnék kifürkészni a jövőt, hogy megtudják, mit várhatnak, ami majd érdekessé teszi az életüket, vagy kitölti a tudatlanság űrjét.

Hadd feddjem meg szigorúan azokat, akik ennek a hamis kitalációnak bedőltek, mert látom, hogy nem szégyellnek jól szituált hölgyek, családanyák saját fogatukon az ilyen ravasz jövőmondó kapuja elé hajtatni.²⁷⁹ Ha bárki is olvassa ezt a könyvet közülük, kérem, feleljen saját szívének a következő kérdésekre, nem feledve, hogy az Isten hallja, mit válaszolnak:

Híszel benne, hogy egy az Isten, aki úr mindenké felett és aki jó és bölcs?

Híszel benne, hogy minden dolgokat ő teremtett, és hogy minden dolgokat ő igazgat?

Az ő bölcsességére hagyatkozol, mely minden munkájában és bened magadban is látnivaló, és meg vagy-e róla győződve, hogy mindent, ami érzékeid számára nem megismerhető, ugyanebben a tökéletes harmóniában alkotott meg, hogy terve kiteljesedjék?

Elismered-e, hogy egyedül a Teremtő képes a jövőbe látni, és érzékelni, azt, ami nincs? És ha Ő úgy gondolná, hogy helyénvaló volna teremtményeinek elméjén nyomot hagyva valami eseményről őket értesíteni, mely még megszületése előtt az idő méhében rejtezik, vajon kinek fedné fel a titkot közvetlen inspiráción át? A kérdésre a történelem adja meg a választ: tiszteletreméltó idős embereknek, akik kiemelkednek mindenké közül elmélyült kegyességükkel.

Az Isten szolgálatára szentelt papok ilyen jövőmondásra szólították fel a régi orákulumokat, akiket a feltételezés szerint maga az Isten inspirált. A világi pompa ragyogása, mely ezeket a szélhámosokat körülvette és a tisztelet, amivel a család politikusok kezelték

²⁷⁹ MW: *Laktam egy időben egy ilyen jövőmondó szomszédságában. Jóképű férfi volt, és nem győztem csodálkozva és felháborodással nézni, ahogy megállás nélkül szálltak ki fogatukból a bejáratánál olyan hölgyek, akiknek megjelenése és kísérete arra utalt, hogy színvonalas neveltetésben részesültek.*

őket, akik tudták, hogyan használják fel ezt a hasznos gépezetet a ravaszság uralma alatt élő erős nyakú polgár gerincének megtörésére, a szentség misztikus fátylával borította hazugságaikat és utálatosságukat. Az ilyen ünnepélyes, ájtatos ceremónia egy görög vagy római úrnőre nagy hatást gyakorolhatott, és neki megbocsájtható, ha az órákulumhoz fordult, hogy megtudakolja, mit hoz a jövő vagy mennyi az esélye valami kétséges kimenetelű esemény megtörténtének. Kérdőzködése, bármennyire észellenes is volt, nem nevezhető szentségtörésnek. De elkerülheti-e a szentségtörés vádját egy keresztény hívő? Feltételezheti-e egy keresztény, hogy bárki is azok közül, akik legkedvesebbek a Mindenható szemében, rákényszerülhet, hogy álruhában bujkáljon és a legbecstelenebb trükkökhöz folyamodjék, hogy megszerezze a sok ostoba nő pénzét, amiért könnyek között esedeznek mindhiába a szegények?

Csak azt ne mondjátok, ó, ti ostobák, hogy egy ilyen kérdés sértő a józan észre nézve, hiszen éppen a ti viselkedésetek kelt annyi ellenérzést a nemetekkel szemben! És éppen ezen kérdések átgondolása készítet majd arra benneteket, hogy pironkodva ismerjétek fel, milyen felszínes és irracionális a hitetek. Ugyanis azt azért nem tételezem fel, hogy amikor beléptek e titkok övezte barlangokba, mind magatok mögött hagyjátok hiteteket, már ha hitnek lehet nevezni azt, amiben hinni véltek. De ahogy végig tisztában voltam vele, hogy tanulatlan nőkhez beszélek – mert a szó szoros értelmében tanulatlanok vagytok –, most is tudom, hogy képtelenség volna megvitatni veletek, milyen égbe kiáltó ostobaság tudni akarni azt, ami a Legfőbb Bölcsesség akaratára szerint el van rejtve előlünk.

Talán meg se értenétek, ha megpróbálnám megmutatni, hogy teljesen összeegyeztethetetlen az élet nagy céljával, azzal, hogy az ember bölccsé és erényessé váljék. Ha az Isten jóváhagyná, ezzel összekusználá a teremtés rendjét, ha pedig az Isten nem hagyja jóvá, hogy tudjátok elhinni, amit a jóvendőmondó állít? Vajon lehet előre ismereni a későbbi eseményeket, olyan történéseket, melyek még nem öltöttek testet, hogy halandó szemek számára láthatóak legyenek? Vajon képes előre látni egy romlott aljaember a jóvendő dolgokat, aki azzal elégíti ki étvágát, hogy a legostobábbakat ejti csapdába?

Lehet azonban, hogy buzgón hisztek az ördögben, és azt képzelitek, hogy ő segíti felesküdtött híveit, de ha igazán tisztelitek egy ilyen lény hatalmát, aki a jóság és az Isten ellensége, hogy tudtok templomba járni, így elkötelezve magatokat neki?

Ezektől a téveszméktől igen gyorsan el lehet jutni odáig, hogy hitelt ad az ember a talán még népszerűbb szemfényvesztő mutatóványoknak, melyekkel a kuruzslók törzse szórakoztatja közönségét. Velük kapcsolatban is helyénvaló, ha az ember feltesz néhány kérdést a nőknek.

Tudtok-e valamit az emberi test felépítéséről? Ha nem, el kell mondanom, amit minden gyermeknek is tudnia kellene, hogy abban az esetben, ha a tétlenség vagy a mértéktelenség megzavarja a test csodálatraméltó harmóniáját – nem katasztrófális dolgokról beszélek, hanem krónikus betegségekről –, ha az életfunkciók komolyan nem károsodtak, fokozatosan helyre kell állítani a szervezet hibátlan működését megfelelő étrend bevezetésével, ami főként mérsékletességet jelent, friss levegővel, rendszeres testmozgással és bizonyos gyógyszerekkel, amit olyanok írnak elő, akik alaposan ismerik az emberi test működését. Ezek a jelenleg ismert módszerek, amelyekkel helyre lehet állítani az egészséget, ami önmagában felmérhetetlen áldás.

Azt hiszitek, hogy ezeket a kuruzslókat, akik úgy tesznek, mintha hókuszpókuszukkal csodát művelnének, az Isten küldte, vagy hogy az ördög segíti őket, aki minden nehézséget meg tud oldani?

Azok, akiknek hatására minden probléma, amely kifogott az orvostudományon, mintha elrepült volna, ahogy mondani szokás, vajon a ráció világosságához folyamodnak, vagy ezeket a csodás gyógyításokat természetfeletti segítséggel valósítják meg?

Egy adeptus²⁸⁰ azt mondaná, a spirituális világgal való kapcsolat által. Meg kell hagyni, igen nemes kiváltság. Az ókoriak ismerős démonokat emlegettek, akik szíves közlésükkel megmentették őket a bajtól – hogy miként, nem tudjuk –, mert figyelmeztették őket, hogy közel a veszély, vagy közölték velük, mit kell csinálniuk. Azok azonban, akik ilyen természetellenes előjogokban részesültek, mindnyájan azt állították, hogy következetes mértékletességük és áhítatuk következ-

280 Beavatott.

ményeként vagy jutalmául részesedtek ebben a kiváltságban. A mai csodatevőket azonban mértékletességük vagy szent életük egyáltalán nem emeli embertársaik fölé. Nem az Isten szeretete nevében gyógyítanak, hanem pénzért. A kuruzslás papjai ők, bár igaz, hogy nem rendelkeznek olyan kényelmes kisegítő eszközökkel, mint a purgatóriumban sínylődő lelkekért pénz fejében celebrált mise, s nincsenek olyan templomok, ahol felmutathatnák az eldobott mankókat vagy a végtagokat, melyek egy érintésre vagy egy hangra meggyógyultak.

Én nem ismerem a terminus technicusokat, s nem vagyok beavatva a titkos tudományba, úgyhogy meglehet, rosszul fogalmazok, de annyi bizonyos, hogy aki nem alkalmazkodik az ész törvényeihez és nem tisztességesen, kitartó munkával keresi meg a kenyerét, nagyon szerencsésnek tudhatja magát, hogy kapcsolatba került ezekkel a jó-tét lelekkel. Nem tulajdoníthatunk azonban nekik sem túl nagy észt, sem túl sok jóindulatot, különben nemesebb eszközökhöz folyamodtak volna, amikor úgy határoztak, hogy az emberek megmentőiként lépnek fel.

Igen közel van viszont az istenkáromláshoz az, aki úgy csinál, mintha ilyen képességek birtokában volna!

A gondviselés rendjének összességéből a józan ész számára nyilvánvaló, hogy bizonyos bűnök bizonyos következménnyel járnak, s vajon képes-e bárki oly durván megsérteni az isteni bölcsességet, hogy feltételezi, a rendben helye van az Isten általános törvényeit megsértő csodáknak is, melyek helyreállítják az egészséget a mértékteleneknek és elvetemülteknek, csak hogy büntetlenül haladhassanak az ő útjaikon? Gyógyulj meg, és többé ne vétkezzél, mondta Jézus.²⁸¹ És véghez vihet-e nagyobb csodát az, aki nem Jézus szerint jár el? Jézus azért gyógyította meg a testet, hogy eljusson a lélekig.

Talán vannak olvasóim, akiknek visszatetsző, hogy a megátalkodott szemfényvesztők mellett említtem Krisztus nevét. Tisztelem őszinte áhítatukat, de ne felejtsek, hogy ezek a szemfényvesztők maguk szoktak az ő nevére hivatkozni, és az ő tanítványaiknak vallják magukat, aki azt mondta, a cselekedetei szerint tudjuk elkülöníteni az Isten gyermekeit a bűn rabjaitól.²⁸² Belátom, könnyebb megérinteni egy szent testét

²⁸¹ Ján 5,4.

²⁸² Ján 3,1–11.

vagy delejező által gyógyíttatni, mint megfékezni étvágyunkat vagy uralmunk alatt tartani szenvedélyeinket, de a test vagy a lélek egészségének helyreállítása csakis ez utóbbi módon lehetséges, vagy azt sugalljuk, hogy a Legfőbb Bíró részrehajló és bosszúálló.

Ember Ő talán, hogy változzék és sértettségéből büntessen? Közös Atyánk megsebez, hogy a sebet begyógyítsa, érvel az ész. Tévelygéseink bizonyos következményekkel járnak, mi által kényszerűségből megismerjük a bűn természetét, hogy így, a tapasztalatainkon keresztül megtanuljuk megkülönböztetni a jót és a rosszat, hogy megtanuljuk az egyiket szeretni, a másikat pedig gyűlölni, ahogy a magunkévá tett bölcsesség mértéke diktálja. A méreg tartalmazza az ellenszerét, s mi vagy megszabadulunk gyarló szokásainktól s nem vétkezünk többé saját testünk ellen, hogy a Szentírás veretes nyelvezetét használjam,²⁸³ vagy az idő előtti halál, a bűn büntetése, elvágja az élet fonálát.

Itt a kutató értelem rettentő falba ütközik. Mért ne mondanám azonban el a véleményemet? Ha végiggondolom az Isten attribútumait, azt hiszem, akármilyen büntetés következzen is, az, mint a betegért való aggodalom, mindig megmutatja a bűnben rejlő rosszindulat mértékét a megújulás érdekében. Az öncélú büntetés összeegyeztethetetlen volna az Istennek a munkáiban és az emberi észben felismerhető természetével, és hamarabb hinném, hogy az Istent nem érdeklik az ember cselekedetei, mint hogy a megújulás jóakarató elősegítése nélkül büntetne.

Istenkáromlás feltételezni, hogy az, aki végtelenül bölcs és nagy, akinek jósága éppenúgy végtelen, mint hatalma, képes volna egy előrelátó teremtményt alkotni, hogy aztán ötven-hatvan évnyi lázban eltöltött élet után vég nélküli gyötrelemre ítélje. Mivel táplálkozzon a szerencsétlen féreg, ha soha meg nem hal? Ostobasággal, tudatlansággal, mondjátok ti erre. Belepirulnék, úgy felháborítana a logikus következtetés, ha egyáltalán el tudnám képzelni. És elmenekülnék az én Istenem szárnyai alól! Ha feltételezhető lenne, emésztő tűz volna, hogy tisztelettel fogalmazzak. Ha a félelem elnyelte a szeretetet, és a sötétség elhomályosította az ő tanácsát, el akarnánk rejtetni jelenléte elől, de hiába!

283 Kor 6,18.

Tudom, sok kegyes ember kérkedik vele, hogy vakon engedelmeskedik az Isten akaratának, mint egy zsarnoki jogarnak vagy pálcának, ugyanolyan alapon, ahogy az indiánok imádják az ördögöt. Másképp megfogalmazva, mint a hétköznapi ember, ők is behódolnak a hatalomnak, és meglapulnak, mikor a láb készül eltaposni őket. A ráció elvű ember hite épp ellenkezőleg, olyan tökéletesen bölcs akarat fenntartás nélküli elfogadását jelenti, amelyet az egyetlen hozzáfogható cél vezérel – az észszerűség.

És ha így tiszteljük az Istent, vajon hitelt adhatunk-e rejtélyes célozgatásoknak, melyek durván sértik a törvényeit? Elhihetjük-e, még ha olyan szembeszökőnek tűnik is, hogy Ő maga hajlandó csodát tenni és érvényre juttatni a zűrzavart, csak hogy szentesítsen valamely téveszmét? Vagy el kell fogadnunk ezeket a profán feltételezéseket, vagy megvetéssel kell elutasítanunk minden ajánlkozót, aki azt ígéri, hogy természetfeletti erők bevonásával helyreállítja a megbetegedett testet, vagy előre meg tudja mondani, mi történik majd valamikor a jövőben, holott azt csakis az Isten képes előre látni.

2. alfejezet

A nők jellemgyengességének egy másik megjelenési formáját, gondolkodásuk romantikus jellegét, mely leginkább tanulmányaik roppant korlátolt jellegéből következik, nagyon helyesen *szenimentálisnak* szokás nevezni.

A nők, akik tudatlanságuk miatt csakis szenimentális élményeikre hagyatkozhatnak, és akiket arra tanítanak, hogy a boldogságot a szerelemben keressék, érzéki benyomásaik alapján tájékozódnak, és e szenvedély leírására metafizikai fogalmakat használnak. Sőt, szégyenletes módon megfeledezve kötelességeikről, fennkölt kifinomultságuk közepette gyakran sodródnak valódi erkölcstelenségbe.

Azokról a nőkről van szó, akik szívesen elábrándoznak a képzelgéseken, melyeket ostoba regényírók fogalmaznak meg, akik, minthogy nem sokat tudnak az emberi természetről, kihűlt történeteket melegítenek fel és hamis jeleneteket írnak le érzelt stílusban, amivel az ízlést éppúgy megrontják, mint ahogy elterelik a szív figyelmét a

mindennapi kötelességekről. Az értelmet említeni sem akarom, mert, mivel soha nem használták, szunnyadó energiái passzívak, mint a tűz lappangó részecskéié, melyek állítólag minden anyagi dologban megtalálhatóak.²⁸⁴

Minthogy a nőknek nincsenek politikai jogaik, és férjes asszonyokként, a büntető eljárási pereket leszámítva, nem önálló jogi személyek, a közügyekben nem vehetnek részt. Helyette figyelmüket a közösség tagjainak ügyei foglalják el, holott igen tökéletlenül teljesíti személyes kötelességeit mindenki a társadalomban, ha nem kapcsolódik valami szálon a közjóhoz. A nő életének legfőbb célja, hogy tetszést váltson ki, s minthogy semmi szerepe nem lehet politikai és jogi kérdésekben, nem vehet részt fontosabb közügyek eldöntésében, számára az érzelmek lesznek az események. Gondolkodása elmélyíti, amit el kellett volna feledtetnie. s el is feledtette volna, ha értelme megkapta volna a lehetőséget, hogy szélesebb összefüggésekbe is belemélyedjen.

Apró-cseprő foglalatosságokra korlátozottan azonban a nők agya természetesen beissza a véleményeket, melyeket az ártatlan, felszínes gondolkodású olvasók érdeklődéséhez méretezett olvasmányok alakítanak ki benne. Minthogy nem képesek megragadni semmi szélesebb hatósugarú tárgyat, vajon csoda-e, ha a történelem tanulmányozását igen száraz feladatnak gondolják és az értelemhez címzett értekezéseket elviselhetetlenül unalmasnak, szinte felfoghatatlannak? Így szükségszerűen csak a regényíró marad, ha valami szórakozást keresnek. Amikor azonban ilyen kritikusan beszélek a regényekről, nem azokra az irodalmi művekre gondolok, melyek az értelemhez szólnak és határozott irányt szabnak a képzeletnek. Mert véleményem szerint bármilyen olvasnivaló jobb, mint ha ami üres, üres is marad. Hiszen a gondolkodásnak arra van szüksége, hogy fókusza némileg kitáguljon és kissé erőre kapjon azzal, hogy a megismerő képességet valamilyen nyire mozgásba hozzuk. Így még azok a művek is, melyek szándékosan csakis a képzeletet hozzák lázba, az olvasót a durva étvágy kielégí-

²⁸⁴ Célzás a flogisztton-elméletre, amely az első kísérlet volt az égés tudományos magyarázatának megalapozására. Az elmélet szerint minden éghető test tartalmaz egy flogisztonnak nevezett alkatrészt, amely biztosítja az éghetőséget. Az elméletet az oxigén felismerése döntötte meg (Scheele, Priestley, Lavoisier).

tésének vágya fölé emelik, habár a gondolkodás hajlékonyságához egy szemernyi sem járulnak hozzá.

Saját tapasztalataimra támaszkodom, mikor ezeket a megállapításokat megfogalmazom, mert sok figyelemreméltó nőt ismertem, akik közül egynek az emléke különösen kísért. Nagyon jó asszony volt, amennyire beszűkült gondolkodása lehetővé tette. Nagyon ügyelt, nehogy egyetlen regény is a leányai (három volt összesen) kezébe kerüljön. Minthogy vagyonos, előkelő hölgy volt, tanítókat fogadott a lányok mellé és egy alantasabb feladatokkal megbízott nevelőnőt, aki minden lépésüket szemmel tartotta. A tanítóktól megtanulták, hogy mondják az asztalt, a széket franciául és olaszul, de a könyvek, melyek az útjukba kerültek, bőven meghaladták a képességeiket vagy ájtatosságukat, így se eszméket, se érzeményeket nem sajátítottak el, és az idejüket, amikor nem kellett *szavakat* ismételgetniük, nagyrészt öltözködéssel és civakodással töltötték, vagy titokban a cselédjükkel pletykálgodtak, amíg mint eladó kisasszonyokat be nem vezették őket a társaságba.

Mamájuk, aki özvegyasszony volt, ezalatt mindent megtett, hogy fenntartsa társasági kapcsolatait, ahogy az ismeretségi körét nevezte, nehogy a leányok magukra maradjanak, amikor be kell lépniük a nagyvilágba. Ezek a szó minden értelmében közönséges gondolkodású és megrontott kedélyű fiatal hölgyek a saját jelentőségük tudatától felfuvalkodottan léptek be az életbe, és megvetéssel kezelték azokat, akik öltözködésben és hivalkodásban nem tudtak velük versenyezni.

Ami a szerelmet illeti, a Természet vagy a dadusuk ügyelt rá, hogy megtanulják a szó fizikai jelentését, és minthogy nem volt túl sok beszédtemájuk, sem túl kifinomult lelki életük, amikor házasságról volt szó, és szabadon beszélhettek, durva vágyaikat meglehetősen közönséges szókinccsel fogalmazták meg.

Vajon a regények meggronthatták volna ezeket a leányokat? Majdnem elfelejtettem megemlíteni egyikük jellemének egy érdekes vonását. Egyszerűséget színlelt, ami majdhogynem a bambaságig fajult, és selypegeve a legközönségesebb kifejezésekkel szemérmetlen kérdéseket tett fel, melyeknek jelentését akkoriban tanulta meg, mikor olyan tökéletesen el volt zárva a világtól, s meg se mert szólalni az anyja jelenlétében, aki zsarnoki szigorral őrködött felettük. Példás nevelést kaptak

mind a hárman, büszkélkedett a mama, reggeli előtt mindig elolvasták a napi textust a Bibliából, és soha buta regényhez hozzá se nyúltak.

Ez csak egy példa. Sok nőre emlékszem, akiknek elméjét nem fejlesztették ki fokozatosan megfelelő tanulmányokkal, akiknek soha nem engedték meg, hogy bármiben maguk döntsenek, és valójában felnőtt testbe zárt csecsemők maradtak, vagy akik bekerülve a társaságba, összeszedték némi morzsáját annak, amit józan észnek szokás nevezni, vagyis a képességet, hogy távolból nézve meglássák az ismétlődő hétköznapi eseményekben lévő hasonlóságokat, de ami az intellektus névre méltó lenne, a képesség, hogy általános és absztrakt, vagy legalábbis az absztrakt és a konkrét közé eső ideáig eljussanak, annak a közelébe sem értek. Az agyuk passzivitásra volt kárhoztatva, és amikor valami érzéki tárgy vagy ahhoz kapcsolódó tevékenység nem villanyozta fel őket, mogorvák voltak, gyakran sírdogáltak vagy lefeküdtek aludni.

Épp ezért amikor azt tanácsolom nőtársaimnak, hogy ne olvasanak ilyen gyatra írásműveket, arra akarom rábeszélni őket, hogy magasabb rendű olvasmányokat válasszanak, mert egyetértek egy roppant éleselméjű szerző véleményével, aki a lányának és unokahúgának neveléséről gondoskodott, és adottságaiknak megfelelően két, egymástól különböző oktatási programot követett.

Az unokahúga jelentős képességeket mutatott, és mielőtt az ő gyámsága alá került volna, hagyták, hogy ötletszerűen olvasson. Az ő figyelmét igyekezett történelmi és erkölcsbölcseleti esszék felé terelni, és sikerült is neki. A lányának azonban, akit odaadó, gyenge akaratú anyja meglehetősen elrontott s aki ennek következtében nem volt hajlandó nagyobb erőfeszítéseket tenni, megengedte, hogy regényeket olvasson, és a döntését azzal magyarázta, hogy ha a kislány már megszerette az olvasást, van már valami alap, amire építeni tud, és hogy a téves vélemény is jobb, mint ha nem volna semmiről véleménye.

Mert valóban, a nők intellektuális fejlődését annyira elhanyagolják, hogy tudáshoz csak ezen a zavaros forráson keresztül juthatnak, mígnem a kiemelkedő képességű nők rájönnek, hogy a regények nem érdemelnek mást, mint megvetést.

Szerintem a regények iránti rajongás legjobb ellenszere, ha nevetségessé tesszük őket. Persze nem átgondolatlanul, mert akkor a

módszernek nem lenne komoly hatása, hanem ha egy jó humorérzéssel rendelkező, okos személy felolvasna néhányat egy kislánynak, és hangsúlyaival, valamint a történelem megrendítő eseményeire és hősi karaktereire hivatkozva kimutatná, milyen ostobán és nevetségesen torzítja el a szerző az emberi természetet, a romantikus érzelmi reakciókat le lehetne cserélni helytálló meglátásokra.

Egy tekintetben azonban mindkét nem esetében a többség hasonlít egymásra: se ízlésük nincs, se tartózkodásra nem hajlanak. A tudatlan nők, akik kénytelenek megőrizni szűziességüket, hogy jó híruket el ne veszítsék, képzeletben gyönyörűséggel élik át a mai regényírók által nagy előszeretettel és mesterkélt stílusban, ízléstelenül megrajzolt jeleneteket, mert nem tartják semmire a józan méltóságot, és a történelem érett szépségű jeleneteit ízetlennek gondolják.²⁸⁵ A férfiak pedig ugyanezt az elferdült ízlést átteszik a való életbe, és egy kis szórakozásért szégyentelen helyszínekre menekülnek az erény mesterkéletlen bája és az értelem súlyos tiszteletreméltósága elől.

A regényolvasás hatására a nők, különösen a divatos hölgyek rászoktak az erős kifejezések és felsőfokú jelzők használatára. Bár a kicsapongó életmód megakadályozza őket, hogy kitartó és tiszteletreméltó szenvedélyeknek adják át magukat, fűrge nyelvükkel mesterkélt hangnemben szabadon dobálóznak a szenvedélyes kifejezésekkel, és a leghétköznapiabb témákról fecseggve is tobzódhatnak a lángoló szavakban, a szenvedély felfokozott retorikáját majmolják tudatlan ajkukkal.

3. alfejezet

A botorság és az eltévelyedett ravaszság, miket az önfenntartásra hajtó vágyat kielégítendő a természet a gyenge elmékben elmélyít, a nőket az öltözködés rabjává teszi és e szenvedély hatására mérhetetlen hiúságot alakít ki bennük, egyszersmind elfojt minden ambíciót, ami arra készítené őket, hogy igyekezzenek jobbak lenni vagy nagylelkűbbek.

²⁸⁵ MW: *A gondolkodásnak nem arra a kivételes emelkedettségére gondolok, amely képes megragadni az ideális szépséget, hanem amikor a történet, miután a szerző átható tekintete megvizsgálta, tragikomédiának hat, melyben a fantázia segítségével nélkül nem található semmi, hogy a szív igényeit is kielégítse.*

Egyetértek Rousseau-val, hogy személyünk felékesítése a tetszetős megjelenés biztosításának a legfőbb módszere, épp ezért nagyon óvnám a fiatal lányokat a gyenge nők körében elterjedt fertőző rajongástól az öltözködés iránt, hogy a tetszészvágyukat ne csak a fellépésük fizikai vonatkozásában akarják kiélni. Gyenge az a nő, aki azt képzei, hogy hosszú időre tetszést válthat ki szellemi adottságainak felmutatása, vagyis a tetszés kiváltásának morális eszközei nélkül. De a tetszés morális eszközei – ha ugyan nem profanizáljuk a morális eszköz kifejezést, mikor azzal a fajta bájjal kapcsolatban használjuk, ami mindig az erény következménye, nem pedig valamely cselekvés oka – soha nem társulhatnak tudatlansággal. Az ártatlanság játékosága, ami szabados erkölcsű férfiak és nők szemében egyaránt megigéz, lényegét tekintve nagyon távol áll ettől a magasabb rendű vonzerőtől.

Barbár társadalmakban mindig erős a hajlam a külső díszítmények használatára, de ott a férfiak és nem a nők ékesítik fel magukat, mert ahol a nőknek megengedik, hogy legalább ilyen értelemben egyenrangúak legyenek a férfiakkal, már egy lépéssel közelebb kerültek a civilizációhoz.

Épp ezért a ruházatra fordított figyelem, amit nemi jellegzetességnek szokás gondolni, véleményem szerint az egész emberi nem természetes tulajdonsága. De pontosabban kell magam kifejezni. Amikor az értelem nem elég fejlett, hogy örömet találjon a gondolkodásban, a testet szorgos gonddal ékesítik fel, és a becsvágy a tetoválásban vagy a testbőrön alkalmazott festékben mutatkozik meg.

Ez az első hajlam olyan erőteljes, hogy még a rabszolgaság pokoli igája sem képes elnyomni a fekete harcosokban az apjuktól, anyjuktól örökölt barbár tetszészvágyat, tudjuk ugyanis, hogy a rabszolgák többsége keserves gyötrellemmel megkeresett kevéske jövedelmét általában valami olcsó csecsebecsére költi. Nemigen ismertem se férfi-, se nőcselédet, aki nem szeretett volna öltözködni. A ruházatuk volt a vagyonuk, és analógia alapján gondolkodva állíthatom, hogy az öltözködés iránti szenvedély, mely feltűnően erőteljes a nők esetében, ugyanabból az okból eredeztethető: a szellemi képességek elhanyagolásából. Amikor férfiak jönnek össze, általában üzleti kérdésekről, politikáról, irodalomról beszélgetnek, de, ahogy Swift mondja, mihelyst találkoznak, „milyen könnyedén kezdik a nők tapogatni egymás gal-

lérját vagy zsabóját.”²⁸⁶ És ez a lehető legtermészetesebb, hiszen nincs az égvilágon semmi közügy, amely érdekelné őket, nem alakult ki az ízlésük, hogy élvezzék az irodalmat, a politikát pedig száraznak találják, mert nem fejlődött ki bennük szeretet embertársaik iránt azért, hogy a gondolataikat az embernek méltóságot adó kérdésekre fordították volna, vagy az emberi nem üdvén elmélkedtek volna.

A férfiak a véletlentől függően vagy a döntésük folytán a legkülönbözőbb utakon indulhatnak el a hatalom és a hírnév megszerzése felé, és gyakran össze is ütköznek, mert akik ugyanazon a pályán haladnak, ritkán vannak nagyon jó barátságban egymással, azonban jóval többen vannak azok, akikkel soha nem is találkoznak. A nők viszonya egymáshoz azonban egészen másképpen alakul, hiszen ők mind versenytársai a többieknek.

Mielőtt férjhez mennének, az a dolguk, hogy igyekezzenek elnyerni a férfiak tetszését. Utána néhány kivételtől eltekintve általában megmaradnak ugyanabban a szerepkörben az ösztönök kitartó állhatatossága következtében. Még az erényes asszonyok sem felejtkeznek meg társaságban nemi hovatartozásukról, mert állandóan azon igyekeznek, hogy *kedvében járjanak* a férfiaknak. Egy szép nő és egy szellemes férfi egyformán arra vágyik, hogy sikerüljön felhívnia magára a társaság figyelmét. Hogy tudják egymást gyűlölni manapság az elméncek!

Csodálkozhatunk-e, hogy örök rivalizálás folyik a nők között, ha legfőbb céljuk a szépségben keresendő, és ha hiúságuknak további súlyt ad a magas tét, amire játszanak? Ugyanazt a versenyszámot futják, s meghaladná, amire erény képes, ha nem gyanakodva, sőt, irigyen figyelnék a másikat.

A ruházkodás, az örömek és a hatalom iránti mértéktelen szenvedély a barbárok jellegzetessége, a civilizálatlan népeké, akiknek pallérozatlan értelme nem képes vezető szerepet játszani a gondolkodásukban, sőt, még koncentráltan gondolkodni sem tanultak meg, hogy egymás mellé tudnák rendelni az absztrakt ideák sorát, minek eredményeként eljutnának az elvekig. És azt hiszem, nem tagadható, hogy neveltetésüknek és a civilizáció mai szintjének következtében

286 Swift: „A Letter to a Young Lady on her Marriage” (1723)

ugyanilyen állapotban vannak a nők is. Ezért kinevetni őket, vagy kigúnyolni a korlátozottságát valakinek, akinek soha nem engedték meg, hogy saját észére támaszkodva szabadon cselekedjék, épp olyan abszurd, mint amilyen kegyetlen. Egészen természetes és érthető, hogy azok, akiknek azt tanítják, hogy vakon engedelmeskedjenek a fölöttük állók tekintélyének, ravaszul megpróbálják elkerülni, hogy engedelmeskedniük kelljen,

Amint valaki felmutatja a bizonyítékot, hogy a nőknek fenntartás nélkül engedelmeskedni kell a férfiaknak, azonnal elfogadom, hogy a női nemnek egyenesen kötelessége dédelgető gyengédséggel bánni ruházatukkal, hogy sikerüljön elnyerniük a férfiak tetszését és önfenntartásuk érdekében kifejleszteni magukban a ravaszságra való hajlamot.

Az olyan érények azonban, melyek mögött nincs más, mint tudatlanság, soha nem szilárdak: a homokra épített ház nem képes ellenállni a viharnek.²⁸⁷ Aligha van rá szükség, hogy megfogalmazzuk, mi következik ebből. Ha hatalmi tekintélynek engedelmeskedve válik egy nő érényessé, ami mellesleg önellentmondás, szerájba vele, s figyeljék állandóan féltékeny szemek. Amiatt pedig nem kell aggódni, hogy a vas a lelkükbe hatol, mert az olyan lélek, mely ilyen bánásmódot elvisel, lágy matériából készült, s csak annyi ereje van, hogy életben tartsa a testet. A lélek ugyanis

*Puha anyag, mi kirúgja magát,
S legjobb, ha barna, fehér vagy agát.*²⁸⁸

Természetesen a legsajgóbb sebek is gyorsan befornak. Sokasítsák a nők továbbra is az emberiséget, s öltözzenek úgy, hogy vágyat ébreszsenek a férfiakban – végül is ünnepelt szerzők állítják, hogy e célból lettek teremtvé.

²⁸⁷ Mát 7,26–27.

²⁸⁸ Pope: „On the Characters of Women”, *Moral Essays* II, 3–4. sor.

4. alfejezet

A közfelfogás szerint a nők érzékenyebbek, sőt, humánusabbak, mint a férfiak, és bizonyítékként az erős ragaszkodásukra és könnyen fakadó együttérzésükre szokás hivatkozni, azonban nagyon ritkán van bármi nemes a tudatlanok kisajátító odaadásában, ugyanis leginkább önzés áll mögötte, s a gyermekek és primitív népek szeretetéhez hasonlítható. Sok gyenge nőt ismertem, akinek érzékenysége teljesen kimerült a férje iránti odaadásban, a többi ember vonatkozásában alig-alig mutatkozott meg, hacsak nem pillanatnyi együttérzés formájában. A humánus nem „kényes fület” jelent, mondja egy kiváló szónok, „az elmét és az idegeket is érinti.”

Bár az egyént leszűkíti, ez az egy központra irányuló ragaszkodás nem idézhető annak bizonyítására, hogy a női nem alacsonyabb rendű, mert természetes következménye a szemlélet korlátozottságának: még a fejlettebb értelmű nők is ritkán képesek heroikus tettekre, minthogy figyelmüket szűk körű tevékenységek és személyes tervek kötik le, hacsak nem sarkallja őket magasabb célok felé a szerelem, de a szerelem mint heroikus szenvedély, akárcsak a lángész, egy-egy korban csak egyszer fordul elő. Épp ezért egyetértek a morálfilozófussal, aki azt állítja, hogy „a nőkben ritkán van akkora nagylelkűség, mint a férfiakban”²⁸⁹ és hogy szűk körű odaadásuk, amelyért gyakran feláldozzák az igazságot és a humánusot, látszólag alacsonyabb rendűnek mutatja a női nemet, különösen, mivel általában férfiak keltik bennük az érzelmeket, én viszont fenntartom a véleményemet, hogy az értelmük kifejlesztésével párhuzamosan a szívük is kitágulna, ha a nők képességeit bölcsőjüktől fogva nem hagynák parlagon.

Tudom, hogy némi érzelmesség és nagyfokú gyengeség erős nemi kötődéshez vezet, és hogy a barátság kötőanyaga az ész, következőképpen elismerem, hogy a férfiak között több barátság kötöttet, mint a nők világában, és hogy a férfiak igazságérzete kifinomultabb. A nők korlátolt érzelmi élete Cato hazája iránti álságos szeretetére hasonlít. Nem azért akarta megsemmisíteni Karthagót, hogy megmentse Rómát, hanem hogy kielégítse dicsvágyát. Hasonló oka van annak is,

²⁸⁹ Smith IV. 2. 190. old.

hogy a nők ignorálják az emberiség gondjait, hiszen az igazi kötelességek erősítik egymást.

És egyébként is, hogy lehetnének a nők igazságosak és nagyvonalúak, mikor ők maguk az igazságtalanság rabjai.

5. alfejezet

Minthogy igen helyesen állandóan hangsúlyozni szokás, hogy a gyermekek nevelése, vagyis a következő nemzedék testi és szellemi egészségének megalapozása a nők megkülönböztető rendeltetése, a dolgok rendjével ellentétesnek kell lennie a tudatlanságuknak, ami alkalmatlanná teszi őket a feladatra. Azt kívánom bizonyítani, hogy értelmük többet tud befogadni, és többet is kéne befogadniuk, különben soha nem lesz értelmes anya belőlük. A férfiak nagy kedvvel felügyelik lovaik ellátását és az istállók rendjét, de méltóságukon alulinak vélik – lám, lám, mennyire hiányzik belőlük az értelem és az érzés ebben a vonatkozásban –, hogy a gyermekszoba ügyeibe beleszóljanak. Pedig hány gyermeket pusztít el az anyja tudatlansága! Ha a tudatlanság nem okoz katasztrófát, és ha a kicsinyek nem mennek tönkre elhanyagoltságuk következtében, s az elvakult odaadás sem rontja meg őket, még akkor is milyen kevesen vannak, akiknek bontakozó elméjét megfelelően fejlesztik! Mivel a szülők otthon képtelenek megfigyelmezni őket, hogy megtörjék akaratukat, iskolába küldik gyermekeiket, az ott használt módszerek pedig, melyekkel igyekeznek a sok tanulót rendre kényszeríteni, szinte minden eltévelyedés magját elvetik az erőszakkal felszaggatott talajba.

Egyszer láttam egy kétségbeesett ellenkezésében újra és újra megugró csikó betörését a tengerparti főnyenyen. Lába egyre mélyebbre sülyyed a homokba, ahogy próbálta levetni a lovast a hátáról, míg végül tehetetlenül megadta magát. Ehhez a csikóhoz szoktam hasonlítani a szegény gyermekeket, akiket soha nem lett volna szabad korlátok közé szorítani, s nem is lett volna rá szükség, ha lazán tartották volna a kantárszárat.

Amennyire volt alkalmam megtapasztalni, a lovak, ezek a számomra roppant kedves állatok, ha emberségesen és következetesen bán-

nak velük, könnyen kezelhetőek. Mindig fel is merül bennem a kérdés, vajon az erőszakos módszerek, melyekkel a lovakat betörik, nem hagynak-e maradandó károsodást bennük. Az viszont számomra nem kérdés, hogy egy gyermeket, akit korábban nem túl bölcsen hagytak, hogy azt csináljon, amit akar, nem szabadna ilyen erőszakos módszerekkel megzabolázni, mert azzal, ha megsértjük az igazságot és a rációt a gyermekekkel való bánásmódban, aláássuk értelmük fejlődését. Oly gyorsan fejlődik ki egyéniségük, hogy tapasztalataim szerint az erkölcsi identitásuk alapja a hetedik életévük betöltése előtt kialakul, vagyis éppen abban a korai szakaszban, amikor egyedül nők foglalkoznak velük. Ezután leggyakrabban a nevelés legfőbb feladata, hogy kijavítsa a hibákat, ami teljesen szinte sose sikerül, melyek nem is alakultak volna ki bennük, ha szélesebb látókörű anya gondoskodott volna róluk.

Nem hagyhatom említés nélkül a nők korlátozottságának egyik égbekiáltó példáját, azt, ahogy a cselédekkel beszélnek a gyermekek füle hallatára, azt a tévhitet keltve csemetéikben, hogy a cselédek őket is kötelesek kiszolgálni és az ő szeszélyeiket is el kell, hogy viseljék. Egy gyermeknek meg kell tanulnia, hogy a felnőttek segítségével minden esetben szívesség. Mint a humánumból kapott első leckét, meg kell tanulniuk az anyjuk példáján, hogy ha csak nem betegek, ne várják el a személyes kiszolgálást, amely sérti az emberi méltóságot. S ahelyett, hogy éreztetik velük saját személyük fontosságát, saját gyengeségük tudata legyen az első felfedezésük az emberek egyenlőségével kapcsolatban. Hányszor háborodtam fel magamban, mikor hallottam, milyen erélyes hangon utasítják a cseléd lányt, hogy fektesse le a gyermekeket, aztán újra és újra elküldik, mert az úrficska vagy a kisasszonyka a mama nyakába csimpaszkodva könyörög, hogy hadd maradjon még egy kicsit a felnőttekkel. Mindeközben a cseléd lány kénytelen rabszolgaként készenlétben állni, hogy kiszolgálja a család szemefényét, neki meg alkalma adódik, hogy bemutassa egy elkényeztetett gyermek összes viszolygást keltő fegyverét.

A legtöbb anya vagy teljesen a személyzetre hagyja gyermekeinek gondját, vagy csak, mert az ő gyermekei, úgy kezeli őket, mintha félistenek volnának. Mindeközben azt figyeltem meg, hogy azokban a nőkben, akik bálványozzák saját gyermekeiket, a cselédek iránt nincs semmi humánus és szikrányi gyöngédség sincs mások gyermekei iránt.

Az érzelmek korlátozottsága és a tudatlanságból adódó önző szemléletmód következtében a nők mintha egyhelyben topognának fejlődésükben, s ebből adódik az is, hogy sok nő, aki a gyermekeinek szenteli életét, elgyengíti őket testileg, kedélyileg pedig felbillenti egyensúlyukat. Általában meghiúsítja az apa által kezdeményezett racionálisabb nevelési tervet, hacsak ő maga is nem osztja az apa véleményét. Az apát egyébként, aki igyekezne megzabolázni gyermekei szélsőséges viselkedését, általában a világ zsarnoknak tekinti.

Egy egészséges nő mellett, hogy eleget tesz anyai kötelességeinek, kifogástalan állapotban tudja magát tartani, és szükség esetén hozzá tud járulni a család fönntartásához, valamint értelmét is képes fejleszteni olvasás és megkülönböztetés nélkül mindkét nemhez tartozó barátaival folytatott beszélgetés révén. Mert a természet oly bölcsen rendelte el a dolgokat, hogy ha a nők szoptatnák gyermekeiket, saját egészségüket is megőriznék, és olyan szünet következne be egy-egy gyermek születése után, hogy ritkán látnánk csöpp gyermekekkel tele házat. Ha pedig okos napirend szerint élnének és nem fecsérelnék az idejüket az öltözködésben dívó hóbortokra, a gyermekek és a férj ellátása nem zárná el őket az irodalomtól, nem tenné lehetetlenné, hogy állhatatos figyelemmel tartsanak lépést a tudományos eredményekkel, ami erősítené elméjüket, vagy a képzőművészet valamely formáját gyakorolják, ami pedig ízlésük finomítását segítené elő.

A legújabb ruhakölteményekben való vizitálás azonban, a kártya, a csillogó megjelenés a bálteremben, hogy a délelőtti csip-csup dolgokat ne is említsük, eltéríti az asszonyokat a kötelességeiktől, elveszi méltóságukat, még ha a szó ma használatos értelmében tetszést is váltanak ki minden férfiből – kivéve a férjüket. Mert nincs annyi öröm, amennyiben nincs igazi hatással érzelmi életükre, ami képes lenne pallérozni az elméjüket, még ha tévesen azt is szokták mondani, hogy társasági ismeretekre tesznek szert. Ezekről az érintkezési formáktól, melyek a megszokás révén szükségletté válnak, bár már rég nem is szórakoztatnak, a szív lassan kihűl és végképp elidegenedik a kötelességektől.

Amíg azonban sokkal nagyobb egyenlőség nem lesz a társadalomban, nem fogunk szeretetteljes nőket látni és a méltóságteljes családi boldogságot sem lelhetjük fel sehol, melynek egyszerű szépségét

a tudatlan vagy megrontott értelem nem képes felfogni. És a nevelés igen fontos feladata valójában el sem kezdődhet, amíg a nő testi valója fontosabb a szellemi értékénél. Mert éppoly bölcs dolog azt várni, hogy a konkoly búzát teremjen vagy a számarkóró fügét, mint hogy egy ostoba, tudatlan nőből jó anya legyen.

6. alfejezet

Azt hiszem, most, hogy közeledem a téma lezárásához, éles eszű olvasóimnak nem kell megmagyaráznom, hogy érveim megfogalmazásához csak néhány egyszerű elvet kell világossá tenni, és el kell takarítani a sok szemetet, amely eddig elfedte ezeket. Azonban, minthogy nem minden olvasóm éles eszű, engedtessek meg, hogy az eddig elmondottakat némi magyarázattal egészítsem ki, mely világossá teszi álláspontomat a csiga lassúságú ész számára, amely közönyében sokszor látatlanban elfogadja, majd makacsul hangoztatja mások véleményét, csak hogy megkímélje magát a gondolkodás fáradsalmaitól.

A morálbölcseleti írók egyhangúan állítják, hogy hacsak az erény nem a szabadság talaján bontakozik ki, soha nem lesz elég erős, hogy fennmaradjon. S amit ők a férfiakról állítanak, én kiterjesztem az egész emberi nemre, és azt bizonyítom, hogy az erényt minden vonatkozásában változhatatlan elvek alapján kell meghatározni, és senkit nem lehet racionálisnak vagy erényesnek nevezni, aki a rációt kivéve bármi más tekintélyre hagyatkozik.

Hogy a nőket a társadalom valóban hasznos tagjaivá neveljük, véleményem szerint elménk széleskörű kiművelése révén rá kell vezetnünk őket, hogy tudáson alapuló észszerű ragaszkodással viszonyuljanak hazájukhoz, minthogy nyilvánvaló, hogy semmi nem válhat senkinek fontossá, amit nem ért. És hogy megfelelő jelentőséget adjunk ennek az általános tételnek, igyekeztem bemutatni, hogy a családi kötelességek sem teljesíthetők, amíg az értelem nem mélyíti el a szívet, és hogy a társadalmi kötelességek a családi kötelességek kiterjesztését feltételezik. De a megkülönböztetések rendszere, amelynek mentén a társadalom jelenleg felépül, aláássa mind a családi, mind a társadalmi kötelességek teljesítését azáltal, hogy az erény tömény

aranyát addig kalapálja, amíg végül a romlottság csillogó pikkelyévé nem lesz. Mivel a gazdagság inkább vált ki valaki iránt tiszteletet, mint az erény, az emberek nagyrészt inkább törekszenek gazdagságra, mint erényre, és amíg a nők testi szépségét ünneplik, miközben gyermeteg selypegésük nyilvánvalóvá teszi, hogy értelmileg teljesen elmaradtak, addig nem is fogja senki kötelességének érezni a nők értelmi fejlesztését. Az igazi érzéki vonzalomnak azonban az észből kell fakadnia – mert mi hasonlítható az érzésekhez, melyeket a kölcsönös tisztelet alapján kialakuló kölcsönös vonzalom kelt az emberben? Egy tiszta szívnek a fennkölt képzelet által vezetett tartózkodó odaadásához mértén ugyan mi más lenne az étvágy hideg vagy lázas csókja, mint a Bűn és a Halál ölelkezése?²⁹⁰ Hadd mondjam meg a fantáziadús élvhajásznak, aki megveti a nőkben az értelmet, hogy amit ő semmibe vesz, az ész, hozza létre a rajongó odaadást, ami az ekstázis rövid adományának egyedüli forrása. És hogy erény hiányában a nemi odaadás hamar kialszik, mint a faggyúgyertya, elviselhetetlen undort hagyva maga után. Hogy meggyőzzem, csak annyit mondanék, hogy tudtommal azok a férfiak, akik életük nagy részét azzal pocsékolják el, hogy mohó szomjúsággal keresik a nőkkal a gyönyört, a lehető leglesújtóbb véleménnyel vannak a női nemről. Ó, Erény, az öröm tisztaságának egyetlen forrása! Ha ostoba férfiak elijesztettek a földről, hogy szabadjára engedhessék féktelen étvágyukat, majd valami érzéki legénye az ízlésnek felkúszik az égre és visszahoz, hogy felszíkraztasd a gyönyörűséget!

Azt hiszem, kétség nem férhet hozzá, hogy jelenleg a nőket a tudatlanság ostobaságra és romlottságra ítéli, és – legalább is meggyőző módon ez következik a megállapításból – a legüdvösebb hatással az emberiség megigazulására a női mentalitás FORRADALMA lenne. Mert ahogy a házasságról azt szokták mondani, hogy forrása minden üdvözítő jótéteményeknek, amelyek az embert kiemelik a csordalétból, a nemek között dívó, megrontó érintkezési forma, mely a gazdagság, tunyaság és a könnyelműség általános következménye, az erkölcsökre nézve károsabb, mint az emberiség összes további bűnei együttesen. A házasságtörő élvezetekért a legszentebb kötelességet

290 *Elveszett Paradicsom*, II. 790–798. sor. Milton 1978, 104. old.

feláldozzák, mert mielőtt megházasodnának, a férfiak a nőkkel folytatott, válogatás nélküli intimitás következtében rászoknak, hogy a szerelmet önző kielégülésnek tekintsék – megtanulják nemcsak a nagyrabecsüléstől, de a pusztán megszokásból fakadó ragaszkodástól is elkülöníteni, ami némi humánusmot adna az érintkezésnek. Az igazság és a barátság is szembe fordul egymással, és megromlik az ízlésnek az a tisztasága, amely egy férfit arra ösztönöz, hogy többre tartsa a ragaszkodás keresetlen kifejezését, mint a magakellettől viselkedést. De az élvhajhász sok pozitívumot nem talál a ragaszkodás nemes egyszerűségében, amely mer dísztelenül megjelenni, meglehet éppen ez a báj segít egy magasabb rendű szenvedély kialakulásához, amely a szülői kötelességek ellátása. Mert addig a szülők nem lesznek képesek megfelelő nevelésben részesíteni gyermekeiket, amíg őket magukat nem a barátság köti össze. Az erény elmenekül a házból, amely meghasonult magával,²⁹¹ és egy légió ördög költözik be oda.²⁹²

Férj és feleség vonzódása egymáshoz nem lehet tiszta, ha alig van olyan érzelm, amiben osztoznának, s ha alig van bizalom bennük egymás iránt, márpedig ez a szükségszerű helyzet, ha annyira eltér az, amivel foglalatostkodnak. Két ember között, akik elvesztették tisztaságukat, nem alakulhat ki, és nem is alakul ki a meghittség, amiből a gyengédség fakad.

Minthogy a férfiak által oly hevesen hangoztatott különbség a nemek között véleményem szerint önkényes, megosztottam egy feltételezésemet, amelyet sok okos férfivel megbeszéltem, s ők is kivétel nélkül azon a véleményen voltak, hogy a feltételezés jól megalapozott. Úgy vélem, a tény, hogy a férfiak nagyon kevésbé ügyelnek saját szüzességükre, s következésképpen a tartózkodásnak nincs nagy értéke szemükben, mindkét nemet lealacsonyítja; továbbá amíg a tartózkodás nem lesz általánosan tisztelt érték, a nők tartózkodása csak színpadi kellék, amely eltakarja az érzékiséget, ahelyett, hogy a tisztaság természetes kisugárzása volna.

Rendíthetetlenül hiszek abban, hogy a nők gyarlóságának nagy része a férfiak zsarnokságából következik, és azt is igyekeztem ismétel-

²⁹¹ Mt 12,25.

²⁹² Mk 5,9.

ten bizonyítani, hogy a ravaszság, bár jelenleg valóban jellemük szerves részének tűnik, az elnyomatásuk következménye.

A disszentereket például, akik jellemző módon rendkívül szigorúan ügyeltek a hitéletük tisztaságára, talán nem tekintették ravasznak? Nem bizonyítja ez is, hogy ha a rációt kivéve bármi más hatalom megnyirbálja az ember szellemi szabadságát, szükségszerűen fellép a tettetés, és kialakulnak a cselszövés különböző fortélyai? Személyük és szellemük egyformán a rátarti kicsinyesség öntőformájával lett kimérve, ahogy például a kínos aggályoskodásig szigorúan betartott méltóságteljes magatartásuk vagy gyermeteg fontoskodásuk bagatell kérdésekben, vagy a hitbuzgalommal járó ünnepélyesség mutatja, tehát mindaz, amit Butler²⁹³ nonkonformista-karikatúrája olyan remekül képzeletünk elé idéz. Általánosságban fogalmazok, mert tudom, hogy az emberi természet hány jeles képviselője csatlakozott a szektákhoz,²⁹⁴ de állítom, hogy bármilyen érdemdús volt is az illető a társadalom ultraprotestáns köreiben, mindenkire jellemző ugyanaz a szűkkeblű elfogultság a saját szektája iránt, mint amivel a nők kötődnek családjukhoz, s tudom, hogy gyakran ugyanaz az aggályos okoskodás és makacs ügybuzgalom csúfította el őket, mint amilyen a nőket szokta. A kirekesztettség részben az ő karakterüket is eltorzította, ahogy az emberiség elnyomott felének jelleme megromlott. Mert nem különös, hogy az ultraprotestánsok, akárcsak a nők, szerették a vitatott kérdéseket egymás közt megtárgyalni, egymás tanácsát kikérni, amíg sikerült egyszerű trükkök fortélyos kombinációjával valami bagatell célt elérniük? Az ultraprotestáns és a női körök egyaránt igyekeztek a jó híruket megóvni, amire ugyanazok az okok készítették őket.

Amikor meghatároztam a jogokat, amelyekért a nőknek a férfiakkal együtt kellene harcolniuk, nem próbáltam kicsinyíteni hibáikat, csak azt igyekeztem bebizonyítani, hogy e hibák a neveltetésük és társadalmi szerepük természetéből következnek. Ha ez igaz, észszerű feltételezni, hogy jellemük megváltozik és csacsiságuktól, gyarlóság-

293 Samuel Butler (1612–1680) *An Hypocritical Non-conformist* [Egy álszent nonkonformista] c. ironikus portréja a puritánok utódairól a költő halála után, 1759-ben jelent meg.

294 Ultraprotestáns irányzatokhoz.

gaiktól megszabadulnak, amint fizikai, erkölcsi és polgári értelemben szabadok lesznek.²⁹⁵

Amint a nők osztozhatnak a férfiakkal a jogokban, versengeni fognak velük a kötelességek teljesítésében, mert tökéletesebbé kell válniuk, amint emancipálódnak. Vagy pedig beigazolódik, hogy valóban szükség van valami tekintélyre, hogy ilyen gyenge teremteseket az erényesség útjára térítsen. Ha az utóbbi történik, új kereskedelmi szerződést kell kötnünk Oroszországgal ostorok importjára, hogy a leányuk esküvőjén az atyák mindig tudjanak adni egyet ajándékba a vejüknek, és hogy ő maga is rendre tanítsa az egész családját ostorával, és mint a ház egyetlen ura uralkodhassék az igazság megsértése nélkül ezzel a joggyárral a kezében. Mert ő lesz az egyetlen a házban, aki rációval lesz megáldva – a földi hatalomnak az univerzum Alkotója által bele lehelt isteni, elidegeníthetetlen eszközével. Amennyiben a nő belenyugszik ebbe a helyzetbe, nincsenek elidegeníthetetlen jogai, melyeket követelhetne, és ugyanezen az alapon a kötelességei is megszűnnek, mert a jogokat és a kötelességeket nem lehet egymástól elválasztani.

Ó, ti értelmes férfiak, legyetek hát igazságosak, és ne vegyétek szigorúbban a nők ballépéseit, mint a lovaikat vagy szamaraitok nyakasságát, akiktől nem tagadjátok meg a takarmányt! Hagyjátok meg a tudatlanság kiváltságait azoknak, akiktől megtagadjátok az ész jogait, vagy rosszabbak lesztek az egyiptomi munkafelügyelőknél, elvárván az erényt ott, ahol a természet az értelmet megtagadta.

²⁹⁵ MW: Részletesebben kidolgoztam, milyen előnyei lesznek a női mentalitásban bekövetkezett változásnak a társadalom egészének megújulása szempontjából, de aztán arra jutottam, hogy ez a téma a befejező kötet végére való.

